

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
OĞUZ-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ

**OĞUZ-TÜRKMEN
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(OTAD)**

**JOURNAL OF OGHUZ-TURKMAN
RESEARCHES (JOTUR)**

**V/2
(ARALIK)**

BİLECİK /2021

DergiPark
AKADEMİK

OĞUZ-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Hakemli Dergi

Haziran ve Aralık aylarında yayınlanmak üzere yılda iki defa çıkmaktadır.

ISSN: 2618-6543

Sahibi

BŞEÜ Oğuz-Türkmen Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü

Adına Yönetim Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR

Basım Yeri

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Gülümbe / BİLECİK

Yayın Tarihi

Aralık 2021

Baskı Türü: pdf

Yazışma Adresi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü F Blok Kat: 2, No:
217 (Oğuz-Türkmen Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü)
Gülümbe/BİLECİK

Tel: 0 228 214 17 47

Editör

Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK

Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD):

Scientific Indexing Services (SIS), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ASOS
Index ve Ideonline da taranmaktadır.

Yayın Kurulu /Editorial Board

Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK (Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Niğde Halis Demir Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa KOÇ (İstanbul İstinye Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa BAŞ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ali KARAHAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Cihan YEMİŞCİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Recep YAŞA (Sakarya Üniversitesi)

Danışma ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Füsün KARA (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Gazanfer PASHAYEV (Azerbaycan)

Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Niğde Halis Demir Üniversitesi)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Khaled TADMORİ (Lübnan)

Prof. Dr. Mahir NAKİB (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Mavlyuda YUSUPOVA (Özbekistan)

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALİN (Türk Dil Kurumu Başkanı)

Prof. Dr. Oguljeren HAJIYEVA (Türkmenistan)

Prof. Dr. Oktay Selim KARACA (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Omar TADMORI (Lübnan)
Prof. Dr. Ömer KAZANCI (Irak)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Pınar ÜLGEN (Gaziosman Paşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Yirmidokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali SHAMIL (Azerbaycan)
Doç. Dr. Ahmet Fevzi SAVAŞ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Eşqane BABAYEVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Naile ASKER (Azerbaycan)
Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Tarana HASHIMOVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Taner YILDIRIM (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seda Y. VURGUN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selma G. ÇETİNKAYA (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Dauood REZAEI (İran)
Dr. Ablet SEMET (Almanya)
Dr. Efsaladdin ASGAROV (Azerbaycan)
Dr. Masoumeh KHANZADEH (İran)
Dr. Uwe BLÄSING - (Hollanda)
Dr. Yakhshikhanim NASIROVA (Azerbaycan)
Dr. Yong Söng Lİ (Güney Kore)
Dr. Zulfiyya VALIYEVA (Azerbaycan)

Yayın İlkeleri

Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi temelde Türk dünyası üzerine yapılan bütün çalışmalarla ilgili araştırma-inceleme, olay analizi, haber, makale, çeviri, kitap tanıtımı, kritik, anı, gezi-gözlem, Türk Dünyası izlenimleri, yurt dışında yaşayan Türk toplulukları hakkında yazılan yazıları yılda iki defa olmak üzere yayınlamak amacıyla kurulmuştur.

Dergide yayımlanan bütün yazıların etik, ilmi, fikri, adli tüm sorumlulukları yazarlara aittir.

Oğuz-Türkmen Araştırmaları dergisinde yayınlanmış bir çalışmanın başka bir yayının adı altında yayınlanması bilimsel etik kurallarının ihlali sayılır.

Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen bilimsel çalışmalar en az bir hakem tarafından verilen yayınlanabilir onayından sonra yayınlanacak aksi halde yayınlanmayacaktır.

Dergide yayınlanacak olan makalelerin bilim dili, Arapça, Farsça ve İngilizce yazılan çalışmaların dışında Türkçedir. Dergide yayınlanacak olan makaleler 50 sayfayı, çevirisi yapılan yabancı dildeki metinlerin uzunluğu 70 sayfayı geçmemelidir. Gezi, gözlem ve anı türündeki yazılarda sayfa sınırlandırması yoktur.

Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi tarafından yayınlanan makaleler, derginin yayın kurulunun vereceği yazılı izin haricinde başka bir yayında kullanılmaz.

Dergide yayınlanan çalışmaların izinsiz olarak ayrı basımı, tıpkıbasımı veya ticari amaçlarla kullanılması durumunda Oğuz-Türkmen Araştırmaları dergisi kanuni haklarını kullanmakla yetkilidir.

Yazım Kuralları

Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisinde gezi, gözlem ve tanıtım yazıları hariç yayınlanan makale çalışmalarının Türkçe ve İngilizce özet kısımlarıyla beraber beşer adet anahtar kelimeye sahip olmalıdır. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisinde yayınlanacak olan bilimsel çalışmalarda kaynak gösterme şekli makale yazarına bırakılmıştır.

Kaynaklar yazar soyadı, tarih ve sayfa numarası şeklinde gösterilmelidir. Kâğıt boyutu 16,5 x 23,5 ebatında, yazı karakteri Garamond 12 punto, dipnotlar Garamond 10 punto olmalıdır.

Türkçe özet "Öz" şeklinde ifade edilmelidir. Hem Türkçe ve hem İngilizce özetler Garamond 11 punto olarak ayarlanmalıdır. İngilizce makale başlığı Türkçe başlığın altında italik olarak verilmelidir. Yazar adı-soyadı* sağa dayalı olarak verilmeli dipnot bilgisi * işaretiyle verilmeli, dipnotta unvan bilgisi, çalıştığı kurum bilgisi, email adresi ve ORCID numarası belirtilmelidir.

Makale satıraralığı 1,15; kenar boşlukları üst: 3 cm, alt: 2 cm, iç: 2 cm, dış: 1,8 cm olarak ayarlanmalıdır. Paragraf satır aralığı önce 6 nk, sonra 6 nk, ilk satır 1,25 olmalıdır. Dergide yayınlanacak olan bilimsel çalışmalarda resmi web siteleri haricindeki siteler kaynak olarak gösterilmemelidir.

Editör dergide yayınlacağı metinlerdeki resimler ve grafikler üzerinde dizgi amacıyla düzenleme yapma hakkına sahiptir. Editör makale üzerindeki imla hatalarının düzeltilmesiyle ilgili sorumluluk hakkına sahip değildir. Hakem onayından geçmeyen makaleler sahiplerine iade edilmez.

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Mustafa ALİCAN (Turgut Özal Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa EKİNLİKÇİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yunus ARİFOĞLU (Osmangazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ruhi İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatma İNCE (İnönü Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hüseyin MARAZ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
- Doç. Dr. Turgay MURAT (Fırat Üniversitesi)
- Doç. Dr. Soner SAĞLAM (Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER (Bingöl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Taner YILDIRIM (Fırat Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üye Abdulhamit DÜNDAR (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üye Mehmet HABERLİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üye Ferruh KAYALAN (Balıkesir Üniversitesi)
- Dr. Abdylła ORAZSAHEDOV (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üye. Bahattin TURGUT (Kocaeli Üniversitesi)
- Arş. Gör. Tümer KARAAAYAK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
- Umur BADAĞOĞLU (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
- Çağrı BAKIR (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

MAKALELER 9

Abdulhalik BAKIR - Ebru Emine OĞUZ

Polonya'nın Tarihi Coğrafyası / *The Historical Geography of Poland* 10

Mustafa BAŞ

Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'teki Bazı Evrensel Değerlerin Budist Metinlerinden Suttanipata'daki İz Düşümleri / *Reflections in the Buddhist Text "Suttanipata" of Certain Universal Values Mentioned in the Qur'an and the Bible*..... 33

Süleyman ÖZBEK

Siyâsetnâmelerdeki Hükümdar Özellikleri Açısından Sultan Alp Arslan / *Sultan Alparslan with Regard to the Characteristics of Sovereign in Siyasatnamas* 53

Kenan Ziya TAŞ

Bektaşiliğe Ait Bir İkrar Erkânname: "Erkân-ı Sultân Abdal Mûsâ" / *Belong to Bektashism a Confirmation Letter: "Erkân-ı Sultân Abdal Mûsâ"*..... 78

Mehmet Ömer KAZANCI

Irak-Bağdat El Yazmaları Evi'nde Tarihi Sözlüklerimizin Kataloğu / *A Catalog of Historical Turkish Dictionaries in Iraq- Baghdad National Manuscripts House* 91

Tahir AŞİROV

Tatar Aydını Abdurrahman Sagdi'nin Türkmence Yazıları / *Turkmen Writings of Tatar Intellectual Abdurrahman Sagdi* 126

Dursun Can EYÜBOĞLU

Dede Korkut'taki Karacuk Çoban / *Karacuk Choban in Dede Korkut*135

Taner YILDIRIM

Abbasîlerin İlk Asrında Frank Krallığı İle İlişkiler / *Relations with the Frank Kingdom in The First Century of the Abbasids*.....182

ÇEVİRİ197

Dariusz KOŁODZIEJCZYK (çev. Ebru Emine OĞUZ)

Polonya-Osmanlı Sınırından Gümüş Sikke İhracatı ve Ticaret Dengesi Sorunu / *The Export of Silver Coin Through the Polish-Ottoman Border and the Problem of the Balance of Trade*.....198

GEZİ, GÖZLEM, ANI211

Ergün Öz AKÇORA

Türk Dünyasında 1996 Yılı Kazakistan Hatırası / *Kazakistan Memoirs of 1996 in The Turkish World*212

MAKALELER

Polonya'nın Tarihi Coğrafyası*

The Historical Geography of Poland

Abulhalik BAKIR Ebru Emine OĞUZ*****

Öz

Tüm bilimler, zaman zaman diğer farklı bilim dallarından yardım alarak ilerlemektedirler. Bu durum tarih ve coğrafya için de geçerli olup, iki bilim dalı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Yaşanan olayların aktarılmasında, açıklanmasında insan, mekân olgularının önem arz etmesi nedeniyle, söz konusu iki disiplin arasında daima alışveriş gerçekleşmektedir. Bu noktadan hareketle tarihin coğrafyasız, coğrafyanın ise tarihin desteği olmadan var olamayacağı açıktır. Zira zaman ve mekân bütünleşmiş kavramlar olup, onları birbirinden soyutlamak mümkün değildir. Tarih araştırmacılarının, olayları değerlendirirken yanlışlıklara sebep olmamak amacıyla coğrafi koşulları mutlaka göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Çünkü bir ülkenin fiziki koşulları, bitki örtüsü, iklimi, yeraltı ve yerüstü kaynakları o ülke halkını sosyal, ekonomik, dini, siyasi ve kültürel açılarından doğrudan etkilemektedir. Örneğin, bir ülkenin denize kıyısının bulunması ya da Polonya gibi geniş bir nehir ağına sahip olması, ülke nüfusunun yaşam şekline, dolayısıyla da ekonomik ve kültürel yaşamına yansımaktadır. Bunun yanı sıra sahip olunan yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, ülkelerin refah seviyesini belirlerken, düşmanlıkların artmasına neden olarak, savaflara yol açabilmekteydi. Kısaca, coğrafi faktörler sonucunda ortaya çıkan olanak veya olanaksızlıkların, olumlu ya da olumsuz yönlere tarihi olayları büyük ölçüde etkilediğini ifade edebiliriz. Ağırlıklı olarak

* Bu makale “14. ve 15. Yüzyıllarda Polonya Krallığı (Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yönden” adlı doktora tezinden türetilmiştir

** Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-4436-5322.

*** Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: ouzebru2000@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-1653-3325.

yabancı kaynaklar kullanarak hazırladığımız bu çalışmamızda, Polonya'nın tarihi coğrafyasının yanı sıra bazı önemli tarihi yerleşim birimlerini de ele almaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Merkezî Doğu Avrupa, Polonya, tarihi coğrafya, nehir, kent.

Abstract

All types of sciences progress sometimes by getting help from other different branches of sciences. This is also true for history and geography; there is a close relationship between these two disciplines. Due to the importance of the terms of human, time and place in transferring and explaining the events, there is always an exchange between these two disciplines from this point of view, it is so clear that history can not exist without the support of geography, as does the geography. Because, time and place are integrated concepts and it is not possible to abstract them from each other. While evaluating the events, historical researchers have to take into account geographical conditions in order not to cause any mistakes. As the physical conditions, vegetations, climate, underground and aboveground resources of a country directly affect the people of it in social, economic, religious, political and cultural aspects. For instance, if a country had a coastline or river network such as Poland, this directly would reflect to the life style of the population of that country and hence to its economical and cultural life. In addition to that, the underground and aboveground wealthness could determine the welfare level of the countries and these possessions could of course cause increasing about the hostilities, thus lead to wars. Briefly, possibilities or impossibilities that emerged as a result of geographical factors have greatly affected historical events, either positively or negatively. In this study that we mainly prepared using foreign sources, we tried to deal with some important historical Settlement as well as the historical geography of Poland.

Keywords: East Central Europe, Poland, historical geography, river, city.

Tarihi Coğrafya

Coğrafya, İskenderiyeli Yunan matematikçi, coğrafyacı ve astronom Claudius Ptolemy (M.S.100-170) tarafından dünyanın, içerdiği tüm olgularla birlikte bir resimde temsil edilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Ptolemy'ya göre dünyamızın nasıl konumlandığı, doğası, kentleri, dağ sıraları, ana nehirleri gibi özelliklerini ele alması, söz konusu bilim dalının ayırt edici unsurlardır.

Ptolemy ayrıca, coğrafyanın görevinin, tüm bu özelliklerin birbiriyle uyum ve oranlarını araştırmak olduğunu belirtmiştir (Ptolemy, 1991: 25). Buna paralel olarak tarihi coğrafya ise çeşitli yönelim, verilerin incelenmesi ve uygun bağlamsal anlayışın oluşturulmasını gerektirmektedir (Jakle, 1980: 3). Tarihi coğrafya, coğrafi koşulların tarihsel olaylar üzerindeki etkilerini inceleyen hem yeni, hem de eski addedilebilecek bir bilim dalıdır. Tarihi coğrafyada, coğrafyaya ilişkin daha eksiksiz bilgi ve anlayışa ulaşmak için tarihçilerin elde ettikleri verilerden yararlanılmaktadır (Geographical Association, 1932: 40). Coğrafyanın araştırma konusu olan, toplumların yeryüzündeki dağılımları, yaşam biçimleri, çeşitli ekonomik ve kültürel faaliyetleri tarih biliminin inceleme alanıyla müşterektir. Bir tarihi oluşumun net bir şekilde anlaşılabilmesi, insan topluluklarının yaşadıkları bölgelerde hayatlarına etki eden coğrafi şartların bilinmesiyle gerçekleşmektedir. Zira coğrafi faktörler daima tarihe katkıda bulunarak, gelişimine yön vermişlerdir. İki bilim dalı arasındaki ortaklığı tarihçi Zeki Velidi Togan kısaca şu şekilde özetlemiştir: “Coğrafyanın tarihe yardımcı bir ilim olması izaha muhtaç değildir. Coğrafyaya dayanmayan bir tarih kitabı tarih değil, roman sayılır” (Togan, 1985: 22).

Orta Çağ'da Avrupa Coğrafyası

M.S. V. yüzyılda Avrupa kıtası ana hatlarıyla bugünkü ile hemen hemen aynı olup, sadece detaylarda bazı değişiklikler mevcuttu (Pounds, 1990: 12). M.S.VI. yüzyılda, yazılı tarihin başlama sürecinden yaklaşık yarım milyon yıl öncesinde bu kıtada çok çeşitli insan grupları yaşamaktaydı (Pounds, 1990: 9). O dönemlerde de tıpkı şimdiki gibi Atlantik kıyılarından doğuya uzanarak Rusya'daki ovalar ile birleşen alabildiğince geniş düzlükler mevcuttu. (Pounds, 1990: 20). Kuzeye doğru olan, belli belirsiz orman örtüsü altındaki plato ise adım adım İskandinavya ve Batı Britanya'nın dağlık bölgesiyle birleşmişti. Kıtanın güneyinde Almanya, Bohemya¹ ve Polonya'dan Ukrayna'ya doğru genişleyen alan, Fransa'nın merkezinden başlayarak tüm yol boyunca sık, ancak düzensiz şekildeki tepelerle çevrelenmişti (Pounds, 1990: 12). Bahsi geçen tepelerin arasında, yer kabuğunun hareketleri ve nehirlerin neticesinde oluşan erozyonların meydana getirdiği boşluk ve deltalar bulunmaktaydı.

¹ Bohemya: Çek Cumhuriyeti'nde bir bölge (Iggers, 1992: 18).

İnsanoğlunun göç rotasını belirlemiş olan bu yollar, aynı zamanda dönemin küçük çaplı ticari hareketlerinin gerçekleştiği alanlardı. Bu tepe ve platoların güneyinde ise tıpkı günümüzde olduğu üzere o süreçlerde de aşılması güç bir engel teşkil eden Alp Dağları yer almaktaydı (Pounds, 1990: 13). Tarih öncesi insanların hemen hemen hiç ulaşma imkânına sahip olmadığı bu dağlık alanların toprakları fazla verimli olmasalar da, minareller açısından oldukça zengindi. Özellikle demir ve farklı cevherlerin bulunduğu bölgeler, bu sebeple klasik dönem ve ortaçağda sıklıkla yerleşim yeri olarak tercih edilmişti (Pounds, 1990: 14). Aynı süreçte Avrupa kıtası, sahip olduğu orman örtüsünün büyük bölümünü yitirmiş, ancak işlemeye elverişli olmayan arazilerdeki ormanlık alanlar varlığını sürdürebilmişti (Pounds, 1990: 16).

Orta Çağ'da Polonya Coğrafyası

Batı Avrupa'nın, doğu sınırında yer alan ve Doğu Avrupa'ya geçişteki son ülkesi olan (Pawłowski, 1930: 5) Polonya², geometrik açıdan değerlendirildiğinde kıtanın hemen hemen merkezinde bulunmaktadır (Pawłowski, 1930: 3). Doğudan batıya genişliği 689 kilometre, kuzeyden güneye ise 649 kilometre olan bu ülkenin toplam yüz ölçümü ise 312.680 kilometrekaredir (Worldmark Encyclopedia, 2004: 398). Günümüzde yüzölçümü açısından Avrupa'da altıncı sıradaki Polonya, eski dönemlere bakıldığında 1 milyon kilometrekare ile kıtadaki en geniş ülke pozisyonunda olsa da, tarihindeki pek çok bölge, bugün ülke sınırlarının dışında yer almaktadır (Biskupski, 2000: 1).

² Polonya'da coğrafyacılığın başlangıcı, Rönesans Dönemine, özellikle de Kraków Akademisi bünyesinde gelişen entelektüel hareket sürecine dayanmaktadır. Bu noktada ise iki çalışma önem arz etmektedir: İlki Jan Długosz tarafından yazılan 'Choronographia regni Poloniae', diğeri Maciej Miechowita'nın (Maciej z Miechowa) kaleme aldığı, 1517 yılında basılan ve Doğu Avrupa'ya dair en iyi ana kaynak niteliğindeki 'De duabus Sarmatiis' dir. Haritacılık ve yüksek skalaya sahip ilk haritanın hazırlanması da aynı zaman dilimine denk gelmektedir. 1:1.260.000 ölçekli ilk Polonya haritasını çizen Bernard Wapowski olmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıllar ile birlikte Polonya'da coğrafya ve kartografya alanında da önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Kostrowicki, 1956: 441).

Toplam sınır uzunluğu³ karadan 2.788 kilometre, denizden ise 491 kilometre olan Polonya'nın ortalama yüksekliği 173 metre olup, yüzde 75.4'ü deniz seviyesinden 200 metre daha aşağıda konumlanmıştır. En yüksek noktasını teşkil eden Rysy Dağı⁴(2.499 m), Slovakya sınırındaki Tatra⁵ dağlarına dahildir (Worldmark Encyclopedia, 2004: 398). Göllere yakınlığına göre şekillenmiş olan ülkenin coğrafi koşullarını dünyanın diğer bölgeleriyle mukayese etmek zordur. Çünkü Polonya'nın, Avrupa yarımadasının doğusundaki konumu Atlantik ve Baltık⁶ Denizlerinin etkisiyle zaman içerisinde değişime uğramıştır (Davies, 2005: 34).

Wapowski'nin 1526 yılında çizdiği harita⁷

Kuzeyinde Baltık Denizi bulunan Polonya'nın, kuzeydoğusunda Rusya, Litvanya, Belarus ve Ukrayna ile güneyinde Slovakya ve Çek

³ II. Boleslaw (1042-1081), Polonya tarihindeki önemli yöneticilerden biridir, hatta bir efsaneye göre ülkenin sınırlarını belirlemek amacıyla Dinyeper, Elbe ve Saale nehir yataklarına demir tozları döktürdüğü söylenmektedir (Dabrowski, 2014: 21).

⁴ Rysy Dağı: Krakow'un 100 kilometre güneyinde yer alır (Dunette ve Leanen, 1997: 10).

⁵ Tatra dağları: 64 kilometrelik Slovakya sınırı boyunca uzanan bu dağlar (Lerski, 1996: 598), Karpatların en yüksek noktasıdır (Biskupski, 2000: 2).

⁶ Baltık Denizi: Kuzey Avrupa'da 53° ile 66° kuzey enlemleriyle 20° ile 26° doğu boylamları arasında yer almaktadır (Voipio, 1981: 1).

⁷ XVI. yüzyılın en ünlü kartograflarından olan Bernard Wapowski'ye ait olan bu haritanın orijinali Viyana'da bulunmaktadır. Harita 1526 yılı, Karadeniz üzerinde yer almakta olan Polonya-Litvanya devletini göstermektedir (Chowanec, 1955: 2).

Cumhuriyeti ile, batısında ise Almanya ile komşu olduğu sınır Südet⁸ ve Karpatlar yer almaktadır (Pawłowski, 1930: 5). Karpatlar, ülkeyi güney yönünde Slovak ve Çek Cumhuriyeti'nden ayırmaktadır (Biskupski, 2000: 1). Ülkenin güneyinde bulunan Beskid⁹ ve Südetler'e doğru uzanan Karpatlar, tıpkı Bavyera¹⁰ Alpleri ya da Fransız Pireneleri¹¹ gibi etkili bir bariyer oluşturmakta, kuzey yönünde ise bu kez Baltık kıyıları benzer etkiyi göstermektedir (Davies, 2005: 31). Ancak yoğun ormanlık yapısı nedeniyle mevcut dağ geçişlerinde Südet sınırı Karpatlardan daha belirgindir (Pawłowski, 1930: 5).

Ülkenin kuzey bölümü 6 bin adet gölün bulunduğu göller bölgesinden, güney bölümü ise oldukça bereketli geniş ve mineral bakımından zengin topraklardan oluşmaktadır (Worldmark Encyclopedia, 2004: 398). Odra'ya giden tüm yol boyunca uzanan buzul kalıntılarının oluşturduğu göller Polonya'yı denizden uzak ve kendi içine kapalı tutmaktaydı. Gölleriyle ünlü olan Pomorze¹², Mazuria¹³ ve Litvanya bölgesinin (Biskupski, 2000: 2) oluşturduğu kavis çevresinde yerleşim oldukça seyrekti. Buna karşın, XII. yüzyılın başlarında Polonya'nın kuzey sınırının bu göllerinin kenarında olması hayli ilginç bir husustur (Davies, 2005: 55). Bunlara ilaveten, kuzeydoğu köşesinde Litvanya'nın bulunduğu, az evvel de belirttiği üzere kuzey sınırı Baltık Denizi tarafından şekillendirilen ülkenin doğusunda ise Rus yerleşim bölgesi Kaliningrad oblastı yer almaktadır (Biskupski, 2000: 1).

Orta Çağ boyunca ve modern çağın ilk dönemlerinde, Orta Avrupa'da uzun mesafeli nakliyelerin sağlanabilmesi açısından nehirler büyük önem taşımaktaydı (Pounds, 1990: 20). Güneyden kuzeye, güneydoğudan

⁸ Südetler: Orta Avrupa'da bir dağ zinciridir. Almanya'nın doğusundan Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne kadar uzanmaktadır (Stanturf ve Madsen, 2005: 610).

⁹ Beskid: Karpatların, Alp dağlarından Balkan Dağlarına uzanan, yaklaşık bin 300 kilometrelik bölümü (Trzeciak, 1972: 119).

¹⁰ Bavyera: Almanya'nın güneydoğusunda bir eyalettir (Merkl, 2012: 9-10).

¹¹ Pireneler: Gaul'u İspanya'dan ayıran, Atlantik'ten Akdeniz'e uzanan dağ zinciri (Lempriere, 1826: sy).

¹² Pomorze: Deniz kıyısında yaşayan halk manasına gelmektedir (Davies, 2005: 27).

¹³ Mazuria: Vistül nehrinin doğusunda yer alan 2 binden fazla gölün bulunduğu kenttir (Nagel's Encyclopedia, 1989: 323).

kuzeybatıya doğru akan ve gerek zaman içinde, gerekse insanoglu vasıtasıyla yönü değişen bu nehirlerin sayıları da oldukça fazla idi (Pounds, 1990: 12). Polonya'nın sahip olduğu söz konusu nehir sistemi daha ziyade boylamsal eksene dikkati çekmektedir. Batı sınırını net bir şekilde belirleyen Odra¹⁴(Oder), Batı Neisse¹⁵(Lusetyan Nyssa) nehirleri tarih boyunca, özellikle ekonomik anlamda ülkeye bazı avantajlar sağlamıştır. Oldukça düzgün bir şekilde akarak Baltık Denizi'ne dökülen nehir hattı, dağlar ve deniz arasındaki dar boşluğu doldurmaktadır. Polonya'nın önemli nehirleri arasında bulunan Vistül, Bug¹⁶ ve Warta¹⁷ da yukarıda bahsedilen nehir hattı gibi Baltık Denizi'ne dökülmektedir (Worldmark Encyclopedia, 2004: 398). Ülkenin bir diğer önemli akarsuyu olan Dinyester'in çok sayıdaki kolu ise Podolia¹⁸ plato arazisini baştanbaşa kesintisiz olarak bölmektedir (Davies, 2005: 32). Bug nehri, Polonya'dan Rusya'nın dışına doğru olan iki büyük yola adeta siper durumundaydı. Bu yollardan biri kuzeyde, Varşova-Moskova tren yolunu izleyen Mińsk yükseltisi boyunca uzanan yol; diğeri ise daha güneyde bulunan, Lwów (Lviv)¹⁹ ve Kiev'i Kraków ile bağlayan eski karayoluydu (Davies, 2005: 31).

52°Kuzey enleminde bulunan Varşova, merkez noktası kabul edildiğinde üç ay süren yaz mevsimi boyunca güneş ışınları oldukça güçlüydü. İklimi karasaldı. Ocak ayındaki minimum günlük sıcaklık ortalaması -3°C. Temmuz ayında ise 19°C idi. Yıllık yağış miktarı az olmamakla beraber,

¹⁴ Odra üzerinde, 14. Doğu enleminde. Avrupa kıtasının genişliği 200 mildir (Davies, 2005: 31).

¹⁵ Neisse nehri: Çek Cumhuriyeti'nden doğan ve Alman Zittau şehrinin 54 kilometre yakınından geçerek Polonya-Almanya sınırında son bulmaktadır (Allen, 1957: 17).

¹⁶ Bug nehri: Ukrayna'nın ortasından batı kesimine doğru akan bir nehirdir. Narev nehrinin sol koludur. Bug, Ukrayna-Polonya ve Polonya-Beyaz Rusya sınır hattından geçerek Polonya içlerine akar ve burada Narev'e bağlanır (Verwijmeren-Wiering, 2007: 145).

¹⁷ Warta nehri: Uzunluęu 808 kilometre ve havza alanı ise yaklaşık olarak 54.500 kilometrekaredir. Odra nehrinin en büyük saę kolu (Zielinski, 2017: 2) ve Wielkopolska'nın ana su kaynağı olan nehir, Częstochowa, Sieradz, Kolo, Konin, Srem, Poznań, Gorzów Wielkopolska boyunca akmaktadır (Lerski, 1996: 642).

¹⁸ Podolia: Güneybatıda Dinyester, kuzeyde Volhynia bölgesi, doğuda Boh nehri ile birleşen tarihi coğrafik bölgedir. Bereketli topraklara sahiptir (Lerski, 1996: 448).

¹⁹ Lwów (Lviv): Peltew nehri üzerinde yer alan kozmopolit yapıya sahip olan kent, Galiçya ve Batı Ukrayna'nın tarihi merkezidir (Lerski, 1996: 319).

bilhassa Mayıs-Ağustos ayları arasındaki tarım mevsiminde 11inçti. Kar örtüsü 60 güne, nehirlerdeki buz 40 güne ve tarım mevsimi 180 güne kadar sürebilmekte; kış ayları da ağırlıklı olmak üzere yılda 150 gün bulutlu geçmekteydi. En düşük verimli topraklara sahip olan Varşova'nın yanı sıra Aşağı Şlaşk ve Malopolska'da kışların daha kısa, güneşin daha parlak olduğu bol yağışlı, bereketli arazilere sahip, tarım mevsiminin ise 225 güne ulaştığı bazı bölgeler bulunmaktaydı (Davies, 2005: 33).

Krallığın bitki örtüsü, Avrupa kıtasının diğer tüm ülkeleriyle hemen hemen benzer özellikleri göstermekteydi. Ülkenin güneydoğusundaki kayın ağacı hattı, Vistül havzasından Karpat Dağı eteklerine dek uzanmakta; aynı yönde bir meşe ağacı dizisi de bulunmakla birlikte, bu hat diğerine nispeten biraz daha doğuda yer almaktaydı (Davies, 2005: 33). En ünlüsü, ülkenin kuzeydoğusunda bulunan ve Belarus ile paylaştığı, 'eşsiz' olarak nitelendirilen Bialowieża bölgesiydi. Arasında 500 yıllık meşe ağaçlarının da bulunduğu bu bölge, 5 bin çeşit bitki ve 10 bin çeşit hayvan türünün yanı sıra kıtadaki nadir bizon türüne de ev sahipliği yapmaktaydı (Biskupski, 2000: 2). Oldukça geniş olan hayvan çeşitliliği XX yüzyıla kadar muhafaza edilmişti (Davies, 2005: 33).

Coğrafi koşulları hemen hemen diğer Doğu ve Orta Avrupa ülkeleriyle benzer özelliklere sahip olan Polonya, bir bölümü her ne kadar günümüzde ülke sınırlarına dâhil olmasa da pek çok önemli tarihi bölgeden oluşmaktaydı. Ancak, coğrafi konumları ve nitelikleri doğrultusunda ülke tarihine yön veren bu coğrafi bölgelerden bahsetmeden önce Polonya'nın, kıta Avrupa'sında farklı şekillerde ifade edilmiş olan jeopolitik konumuna kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Polonya'nın Bazı Önemli Tarihi Bölgeleri:

Polonya'nın Avrupa kıtasındaki konumu, sonuç itibarıyla her ne kadar tümü aynı anlama gelse de, farklı şekillerde ifade edilmiştir. Tarihi geçmişine istinaden 'kıtanın 'doğusu', 'merkezî doğusu' ya da 'merkezi'nde yer alması sebebiyle kullanılan 'doğu', 'merkezî doğu' veya 'merkezî' terimleri makuldür ve anlaşılabilir (Górecki, 2015: 10). Bu noktada terminolojik olarak 'orta' dan kastedilen, bölgenin doğu ve batısı arasındaki buluşma noktası oluşundan

kaynaklanmaktadır (Berend, 2013: 5). Ancak hiçbir Orta Çağ konseptinde Merkezî ya da Doğu Avrupa formülize edilmemiştir. ‘Doğu ve batı’ coğrafi kavramları geçerli olsa da, bunlar tam anlamıyla modern düşüncelere karşılık gelmemekteydi (Berend, 2013: 17).

Orta Çağ’da, Merkezî Avrupa yönetimleri ülkelerini sadece bir bölgeden ibaret olarak görmemektelerdi. Batısında Kutsal Roma İmparatorluğu, doğusunda ise Polonya ve Litvanya olan Merkezî Avrupa olarak addedilen bölge, sınırları açısından oldukça değişken bir yapıya sahipti (Johnson, 1996: 3). Zira evlilikler, birlikler, komşu ülkelere sürgüne gönderilenlerin yanı sıra düşmanlıklar, savaşlar, fetihler nedeniyle sınırlarda bir istikrar söz konusu değildi (Berend, 2013: 19). Çok sayıda farklı tarihi bölgeden meydana gelen Polonya’nın bulunduğu Merkezî Avrupa’yı ise Batı, Doğu ve Güneydoğu Avrupa’dan ayıran özelliklerin başında din ve kültürel uyum arasındaki ilişki yer almaktadır (Johnson, 1996: 3). Yerleşimin Odra ve Vistül nehirleri arasında yoğunlaştığı bu bölgelerde, günümüzde Polonyalılar olarak bilinen, VII.-VIII. yüzyıllarda ‘tarla insanları’ ya da ‘polonie’ adı verilen Batılı Slavların bir kolu yaşamaktaydı (Davies, 2005: 26). Bu topraklar, geçmiş dönemlerde bazı önemli tarihi bölgelere ayrılmıştı. Söz konusu bölgelerin bir kısmı her ne kadar günümüzde ülke sınırlarına dahil olmasa da, tarihsel açıdan halen önemini muhafaza etmektedir.

Wielkopolska

Warta nehri kıyısında, Piast Hanedanlığının kurulduğu, merkezi Poznań olan bölgeye verilen isimdir (Lerski, 1996: 177). Gniezno’nun dışında, ana merkezi olan Poznań şehri Ptolemy’nin da bahsettiği gibi bir kıyı savunması olarak X. yüzyılda kurulmuştu. Gniezno²⁰’daki göller bölgesinde bulunan ülkeleri ‘Polska’ya, güneye doğru genişlediği için Maloposka’dan ayırmak üzere daha sonraları Wielkopolska adı verilmiştir (Davies, 2005: 26).

X. yüzyılın ortalarından itibaren Piast yöneticileri tarafından güneye doğru genişleyen Wielkopolska, böylelikle siyasi ve maddi anlamda güç kazanmıştı (Buko, 2002: 469). Sayısı bin adedin üzerinde olan göllerle birlikte

²⁰ Gniezno: Poznań’da bulunan kent, Polonya’nın ilk başkenti idi (Ring; Watson; Schellinger, 2013: 309).

batıya, Odra'ya doğru akan Warta nehri tarafından sulanan Wielkopolska, inişli çıkışlı orman yollarıyla birbirinden ayrılan vadilerdeki geniş çayırılarıyla oldukça ferah bir bölgeydi. Bölge, Piast zamanında inşa edilen kaleler nedeniyle bölge çoraklaşmış olsa da, doğu bölümde bulunan siyah toprakları çok bereketliydi (Buko, 2002: 468). Bu nedenle kolaylıkla hem tarım yapılmakta, hem de ekonomik açıdan iletişim sağlanabilmekteydi (Davies, 2005: 26).

Małopolska

Güneyde Tatra dağları, doğuda San ve Bug nehirleri, kuzeyde ise Pilica nehrine sınır olan, Karpatların yamaçlarındaki Alp Dağlarına sırtını dayayan bölge, Polonya'nın güney ve güneydoğusunda (Lerski, 1996: 177), Kraków şehrinin merkezinde konumlanmıştır. X. yüzyılın başlarında Moravya Devleti'nin ve Çek Přemyslid Hanedanlığı'nın kontrolü altında olan Małopolska, 990'larda Piast Hanedanlığı tarafından fethedilmiş, Polonya'nın iki önemli bölgesinden biri haline gelmişti. X. yüzyılda ana kentsel siyasi ve idari merkez olan Małopolska, çoğu bilim adamına göre Polonya topraklarının en yüksek siyasi ve ekonomik gelişimine sahip bölgesi idi. Arazileri ekime elverişli olup, Orta Çağ'da bölgesel ve uluslararası pek çok ticaret yolu Małopolska'dan geçmekteydi.

Tüm bölge, aynı zamanda birçok doğal kaynak (mineral ve tuz madenleri) ve tarıma elverişli yüksek kaliteli lös topraklar açısından da bereketliydi (Buko, 2002: 468). Mineral yönünden zengin olan tepelerinde günümüzde var olan uranyumun yanı sıra demir, tuz ve petrol de bulunmaktaydı (Davies, 2005: 26). Bölgedeki Kraków, Sandomierz²¹, Lublin²², Kielce²³ ise Eski Polonya'nın önde gelen kentleri arasında yer

²¹ Sandomierz: Polonya'nın güneyinde, Vistül nehri üzerinde yer alan kenttir. Prens Leszek Czarny'nın 1286 yılında kurmuş olduğu Sandomierz, Kral Kazimierz Wielki tarafından genişletilmiş ve güçlendirilmiştir. Polonya'nın en iyi korunmuş ski kentlerinden biridir. Bugüne kadar derin vadiler ve Vistül vadisi ile kentin geri kalanından ayrılan uzun bir burun şeklinde, çoğunlukla löslerle kaplı bir tepe üzerinde yer almaktadır. Bu, şehre özellikle yüksek bir peyzaj değeri kazandırmaktadır. Formu, Vistül yönünden bakıldığında net bir şekilde görülebilmektedir (Faracik, 2017: 36).

²² Lublin: Polonya'nın doğusunda bulunmaktadır (Lerski, 1996: 313).

²³ Kielce: Polonya'nın merkezinde yer alan bir kenttir (Lerski, 1996: 253).

almaktadır (Davies, 2005: 27). Kazimierz Odnowiciel'in 1040 yılında ikametgâhını buraya taşıması neticesinde bölge, XVI. yüzyıla kadar Polonya'nın başkenti ve kültür merkezi olmuştur (Lerski, 1996: 309).

Mazowsze

Polonya'nın, en geniş yüzölçümüne sahip bölgesidir. Vistül'ün merkezinde, Aşağı Bug ve Orta Vistül nehirleri havzasında yer alan (Lerski, 1996: 344) bölge diğerlerine nispeten oldukça geri kalmıştı. Zira buzulların biriktirdiği kalıntılar, çakıllı topraklar ve zayıf akıntıların ardında kalan sadece çalılık geniş arazilerdi. 1529 yılına kadar Polonya Krallığının tam anlamıyla bir parçası olamayan bölgede dikkate değer doğal bir kaynak bulunmayışı fakir düşmüş soylu ve köylülerin göç etmelerine yol açmıştı (Davies, 2005: 27).

Kujawy

Kuzeyde Gdańsk Pomorze ve Chełmno, batıda Wielkopolska, güneyde Łęczyca VE Doğuda Mazowsze VE Dobrzyń ile komşudur. Bölge kuzeybatı, Orta ve güneydoğu olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Notec ve Vistül nehirleri üzerinde, Polonya'nın merkezinde yer alan, oldukça bereketli toprakları bulunan (Lerski, 1996: 282); Mazowsze ve Wielkopolska'yı bağlayan Kujawy, engebesiz ancak buzul kalıntılarında oluşan bir arazi yapısına sahipti. Bölgedeki buzulların yarattığı boşluk ve çöküntüleri adeta örümcek ağını andıran göller doldurmaktaydı. Tüm bu olumsuzluklara karşın topraklarının, özellikle 'karabataklık' şeklinde adlandırılan bölümü oldukça verimliydi (Davies, 2005: 27).

1138'de Mazowsze Dukalığı'nın bir parçası olan Kujawy, 1326-1332 Polonya-Töton Savaşı esnasında tahrip olmuştur. 1343 yılında ise Kalisz Antlaşması ile Töton Şövalyeleri tarafından restore edilmiştir. 1388 yılının ardından Piast Hanedanlığı'nın Kujawy soyu tükenmiş ve XIV. yüzyılda Polonya topraklarının birliği neticesinde yönetimlere ayrılmıştır. XV. yüzyılda sonlanan söz konusu bölünme, 1795 yılını yani Polonya-Litvanya Birliğinin dağılmasına dek devam etmiştir (Lerski, 1996: 298).

Śląsk

Polonya'nın güneybatısında, Yukarı ve Orta Odra nehirleri üzerinde yer alan tarihi bölgedir. Batı Slav kabilelerinin yaşamış olduğu Ślask, X. yüzyılda Çeklerin kontrolüne geçmiş; 990'da Polonya ile işbirliği yapan bölge, Boleslaw Krzywousty'nın vasiyeti gereği prenslik haline gelmişti. Daha sonra dukalıklara ayrılan Ślask, Piast soyunun Ślask kolu tarafından yönetilmiştir. Çünkü Alman sömürgeciliğinin yanı sıra Almanya ile ekonomik ilişkilerin kesilmesi sonucunda en zengin ve aynı zamanda da Polonya'nın Almanlaşan nüfusunun en yoğun olduğu bölge haline gelmişti. XIV. yüzyılda Bohemya ve Avusturya ile kurduğu ilişki nedeniyle Polonya ile eskiye dayanan bağları kopmuş; 1526'da ise Habsburg İmparatorluğunun bir parçası olmuştur (Lerski, 1996: 544). 1740 yılından sonra da Prusya ile sağlanan iş birliği doğrultusunda Polonya ile olan bağları kopan bu bölge, Aşağı ve Yukarı Ślask olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır:

Aşağı Ślask, batıda Südet dağlarıyla sınırlanan bir tarım kentiye; Yukarı Ślask ise güzel bir manzara sunmayan, çorak bir düzlükten ibaret olmasına karşın, toprakları mineraller açısından zengindi (Davies, 2005: 27).

Pomorze

Varlığını önemli ölçüde Alman yörüngesinde sürdürmüş olan bölge Slav orijinelidir. Almanca olarak '*Pommern*' şeklinde anılan, Slav dilinde ise '*Pomorze*' (deniz kıyısı)'den türetilse de, ifade edilen aynı bölge değildir (Almancada iki farklı şekilde kullanılmaktadır. *Varpommern*, Odra'nın batısını; *Hinterpommern* ya da *Slavina* ise doğusunu ifade etmektedir. Polonya dilinde ise Batı Pomerania, Odra'nın doğusunda yer almaktadır).

X. yüzyılda I. Mieszko tarafından Polonya'ya dâhil edilen bölgede I. Boleslaw bir piskoposluk kurmuştu. 1138 yılındaki bölünmeyle birlikte çeşitli yerel hanedanlıklar tarafından yönetilen Pomorze, Polonya'dan büyük ölçüde bağımsızlaşmış; XII. yüzyılda başlayan Alman sömürgeciliği sayesinde bölgenin batısında yer alan kentler hızlı bir şekilde Almanlaşmıştır (Labuda, 1960: 106). Bölgenin başlıca kentleri olan Szczecin²⁴ (Stettin) ve Gdańsk²⁵

²⁴ Szczecin (Stettin): Odra nehri üzerinde yer alan bir Slav kentidir. Bir kale ve liman şehri olan Stettin, XI. ve XII. yüzyıllarda önemli bir ticaret merkezi olmuştur (Lerski, 1996: 582).

²⁵ Gdańsk (Danzig): Vistül nehri ağzındaki liman kentidir (Lerski, 1996: 156).

(Danzig), 1945'te Polonya ile yeniden birleşene dek Alman etkisi altında kalmıştır (Davies, 2005: 27).

Prusy

Tüm bölgeler arasında en yoksulu olan Prusy (Prusya) , çorak Baltık kıyılarında karanlık orman ve göllerden oluşmaktaydı. Warmia'nın (Ermeland) da dahil olduğu batı kısmı Vistül deltasını ikiye bölmektedir. Kuzeyde, I.Mieszko'nun kurduğu Polonya, doğuda ise Rutenya ile komşudur. Orta Çağ tarihçisi Powierski'ye göre, X.ve XI. yüzyılın siyasi ve kültürel koşulları göz önünde bulundurulduğunda Prusya'nın, giderek güçlenen bir yapıya sahip olduğu varsayılabilir (Wadył, 2013: 41). Pomorze ile birleşen bölge 'Kraliyet Prusyası' olarak 1466-1772 yılları arasında Polonya Krallığı'na bağlanmıştır. 1657'ye kadar Polonya tımarı olan ve 'Dukalık Prusyası' olarak anılan bölümü ise Koenigsberg²⁶den yönetilmiş, 1525 tarihine kadar da Töton yönetiminde kalmıştır (Davies, 2005: 28).

Podlasie

Polonya'nın kuzeyinde yer alan tarihi bölge, Litvanya ve Belarus' ile komşudur. Bu sınır bölgesi, yoğun olarak buzul ve ormanlarla kaplı olup; merkezi, Polonya'yı Belarus' ve Litvanya'dan ayırmaktır. Podlasie, Polonyalı, Litvanyalı, Belarus' ve Ukrayna kökenli halkı nedeniyle yüzyıllar boyunca heterojen siyasi, etnik, dini ve kültürel yapıya sahip olmuştur (Barwiński, 2017: 112). Białystok ve Brezść şehirleriyle birlikte Bug nehrinin orta bölümünde bulunan tarihi bölgede, ilk olarak Rutenyalı kabilelerin yanı sıra Lehçe konuşan Mazowsze, Rutenya ve Belaroslular yaşamıştır. 'Ormanlarla kaplı bölge' anlamına gelen Podlasie, XIV. yüzyılda Litvanya tarafından fethedilmiş, 1569 Lublin Birliği Antlaşmasının sonrasında Polonya-Litvanya Devletine dâhil olmuştur (Encyclopedia of Ukraine, 1988: 782). Vistül ve Bug nehirleri arasında kalan güney bölümü hayvancılık; yerleşimin seyrek olduğu

²⁶ Koenigsberg: Rusya'daki Kallingrad kentinin tarihi adıdır (Hamm, 1993: 117).

kuzey bölümünde ise avcılık ve balıkçılık yapılmaktaydı. Önemli şehirleri Bialystok²⁷, Grodno²⁸, Bielsk²⁹ ve Łuków³⁰ idi (Davies, 2005: 28).

Polesie

Pripyat havzası³¹ boyunca ova, bataklık ve sık ormanlık arazilerden oluşan coğrafi bir bölgedir. Pripyat bataklığı olarak da bilinmektedir. Sosyal ve ekonomik yönden pek gelişmemiştir (Davies, 2005: 28). Polonya ve Avrupa askeri tarihinde, doğuya karşı siper teşkil etmesiyle önemli rol oynamıştır (Lerski, 1996: 475). Belarus' tarafından kuzeye, Wołyń tarafından güneye, Podlasie tarafından batıya ve Dinyeper nehri tarafından ise doğuya bağlanmaktadır. Kiev Rus' yönetimindeyken daha ziyade Doğulu Slav kabilelerin yaşadığı bölge, X.yüzyıl itibarıyla ufak Rutenya prensliklerinin hâkimiyetine geçmiştir; XIV. yüzyılda ise Litvanya tarafından fethedilmiştir. 1569 Lublin Birliği Antlaşmasından sonra Polonya-Litvanya Devletine dâhil olmuştur (Encyclopedia of Ukraine, 1988: 817).

Wołyń

Kuzeyde Polesie, güneyde Podole, batıda Bug nehri ve doğuda ise Slucz nehri ile Batı Ukrayna arasında yer alan tarihi bölgedir. İlk olarak Doğu Slav kabilesi olan Dulibianlar'a³² ev sahipliği yapmıştır. Kumlu, çakıllı bir toprak yapısına sahip olmasına rağmen Wołyń'da bolca buğday ve mısır yetiştirilmekteydi (Davies, 2005: 28). IX. yüzyılda Büyük Moravya Devleti'nin kontrolünde bulunan Wołyń, ardından Kiev Rus' ile işbirliği yapmıştır. 1199'da Halych (Halicz) Prenslığı ile birleştirilmiştir. Halych-Volhynia

²⁷ Bialystok: Kuzeydoğu Polonya'da, Biala nehri kıyısında 1320 yılında kurulmuş olan bir kasabadır (Bender, 2008: 1).

²⁸ Grodno: XI.yüzyılda Niemen nehri üzerine Rutenya sınırını korumak amacıyla inşa edilmiş kenttir (Lerski, 1996: 179).

²⁹ Bielsk: Polonya'nın kuzeydoğusunda Podlasie Voyvodalığında bölgesel ve yerel bir yönetim birimidir (britannica.com).

³⁰ Łuków: Polonya'nın batısında, Lublin'de yer almaktadır (Lerski, 1996: 682).

³¹ Pripyat Nehri: Doğu Avrupa'da bulunan, yaklaşık 761 kilometre uzunluğunda bir nehirdir. Dinyeper'e ulaşır, tekrar Belaru ve Ukrayna'dan doğuya doğru akar. Havza alanı ise 121 bin kilometrekaredir (Penn&Allen, 2001: 212).

³² Dulibian: Slav bir kabile olan (Hrushevsky, 1997: 137), kuzey ve batı Polanlara [VI. yüzyıl itibarıyla ortaya çıkan ilkel Ukrayna kabilelerinden biri, diğer adı Volhynialılar (Vlasovs'kyi, 1956: 20)] verilen adıdır (Hrushevsky, 1997: 137).

Prensliği olarak fazlasıyla güçlense de, XIV. yüzyılda prensliğin güneybatısı Polonya Kralı III. Kazimierz, kuzeydoğusu ise Litvanya tarafından ele geçirilmiştir. 1569 Lublin Birliği Antlaşmasından sonra Polonya-Litvanya Devletinin Polonya kısmına dâhil edilmiştir (Encyclopedia of Ukraine, 1993: 485).

Rus' Czerwona

Rus' Czerwona (Kızıl Rusya) ismi, Slav dilinde 'kırmızı' anlamına gelen 'czerwien' den türemiştir. Lwów (Lviv) ile ülkenin güneydoğusunda; San ve Dinyester nehirlerinin üst bölümündeki havzada, Kiev Rus'un güneybatısında yer alan tarihi bölgedir (Lerski, 1996: 499). XI. yüzyıldan itibaren Halych (Halicz) Prensliğinin bir parçası haline gelmiş, III. Kazimierz tarafından fethedilmesiyle Polonya Krallığına dâhil olan Rus' Czerwona'nın en önemli kenti Przemyśl'dir. 1340 yılına kadar Halych-Wolhynia Dukalığının bir parçası olan Rus' Czerwona, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Litvanya'nın etkisi altına girmiştir (Davies, 2005: 28).

Podole

Güneybatıda Dinyester nehri, kuzeyde Volhynia ile birleşen tarihi bölge, bereketli topraklara sahiptir. Orta Çağ'ın erken dönemlerinde Rutenyalı kabilelerin yerleşmiş olduğu Podolia, X. yüzyılda Kiev Rus'un bir parçası haline gelmiş; Kiev'in düşüşünden sonra Halych (Halicz) Prensliği ve Tatarlar arasında paylaşılmıştı. IV. yüzyılda Litvanyalıların fethettiği bölgenin batısı III. Kazimierz ile işbirliğini kabul etmişti. Władysław Jagiello döneminde (1385-1434) ise Polonya'nın bir voyvodalığı olmuştu (Encyclopedia of Ukraine, 1988: 786).

Ukraina

Dinyeper nehrinin tam orta bölümünde, Karpatların doğusunda, Karadeniz'in kuzeyinde, Rusya'nın ise güneybatısında yer alan Doğu Avrupa ülkesidir. 'Ukrayna' şeklinde adlandırılmasına XVII. yüzyılda başlanmış ve bu kullanım XIX. yüzyıl itibarıyla ülkenin tamamında yaygınlaşmıştır. X. yüzyılda Kiev Rus' olarak bilinen bölge, 988'de Hristiyan olarak kültürel açıdan Bizans'a yakınlaşmıştır.

1340'larda Polonya tarafından fethedilmesiyle birlikte kültürel anlamda yeniden şekillenmeye başlamıştır (Lerski, 1996: 618-619). Hristiyan Birliğinin köşe noktasındaki ülkeden, oldukça bereketli topraklara sahip olmasına karşın, ilk yüzyıllarda ne yazık ki süregelen savaş ve istilalar nedeniyle istifade edilememiştir. 1569 yılında Polonya Krallığına katılarak soylu ve magnatlar tarafından Polonize edilmiş; Kiev, Broclaw ve Czernihów³³ olmak üzere dört palatiniğe bölünmüştür (Davies, 2005: 28).

Žmudz

Litvanya'nın batı bölümü olan Žmudz, Letonya ile Baltık Denizi, Niemen ve Dubysa nehri arasında yer almaktadır. XII. Yüzyılda üçte biri sık ormanlık alandan ibaret olan Žmudz'un, yerleşimin seyrek olduğu bölgelerinde toprak yer yer taşlı ve bataklık durumundaydı (Davies, 2005: 29).

Litvanya ve Töton Şövalyeleri arasındaki anlaşmazlıklar bölgedeki sorunların temelini teşkil ettiği Žmudz, 1229'dan itibaren Litvanya tarafından istilaya uğramıştır. XIV. yüzyılda kurulan Polonya-Litvanya Birliği sayesinde Polonya'nın etkisine girmiş; önde gelen şehirlerinden Wilno³⁴, tüm küçük yerleşimlerde Yahudi ağırlığı olmasına karşın XVII.yüzyıla birlikte kültürel anlamda tam Polonyalı olmuştur (Encyclopedia Lituanica, 1976: 594).

Białorus'

Kuzeyde Dvine nehrinden başlamakta, güneyde Pripyat, doğuda ise yukarı Dinyeper'e kadar uzanmaktaydı. Mińsk³⁵, Polotsk³⁶, Witebsk³⁷ ve

³³ Czernihów (Chernihiv): Kiev'in yaklaşık 150 kilometre kuzeyinde, Desna nehri üzerinde bulunan küçük ve şirin bir kenttir (Gajecy, 1978: 110).

³⁴ Wilno (Vilnius): Litvanya'nın en büyük şehri ve başkentidir. Neris ve Vilija nehirleri boyunca kurulmuştur. Kent, etnik Baltık kabilelerinin ardından Polonyalı ve Doğu Slavlarının etkisi altında kalmıştır. Polonya-Litvanya Birliği'nin sonrasında bölge çok kültürlü bir yapıya sahip olmuştur (Leśniewska, 2011: 91).

³⁵ Mińsk: Belarus'un başkenti (Mińsk, ty: 1).

³⁶ Polotsk: En eski Slav kentlerinden biri olan Polotsk, Belarus'un merkezidir (Cortés, 2013: 332).

³⁷ Witebsk: Kuzeydoğu Litvanya'nın önemli merkezi olmakla kalmamış, Džiwinia üzerinden Litvanya ve Rusya'dan ürünlerin Riga'ya ulaştırılmasında da rol üstlenmiştir (Kotilaine, 2005: 398).

Mścislaw³⁸ palatinliklerini kapsayan Białorus' kültürel ve coğrafik anlamda Avrupa ve Moskova arasında geçiş bölgesini temsil etmekteydi (Davies, 2005: 29). Beyaz Rusya olarak bilinen bölgenin merkezi ise Mińsk'ti (The Ukrainian Quarterly, 1949: 67).

XIV. yüzyılda devletin başkenti nin önce Trakai'ye, ardından ise Wilno'ya taşınınca, bunlara ilaveten Litvanyalıları önce Ortodoksluğa, sonra Polonya'nın etkisiyle XV. yüzyılda Katolikliğe geçince bu durum, Ortodoks inancını büyük ölçüde koruyan Białoruslar'ın tepkisini çekmiştir. Yaşananların neticesinde ise Białorus', Litvanya'ya bağlı Brześć Litewski, Vitebsk, Nowogródek, Mińsk, Płock, Mścislaw ve Wilno illerine ayrılmıştır (The Ukrainian Quarterly, 1949: 68).

Czarnorus'

X.yüzyılda Yunanlar tarafından Hristiyanlaştırılan ve Doğu Avrupa'da yaşayan Slavların orijinal adıdır (Lerski, 1996: 517). Güney ve güneydoğu yönlerinden Beyaz Rusya'ya sınırdır, ancak XVIII. yüzyıl itibarıyla bu durum değişmiştir. Brest³⁹, Troki⁴⁰ ve Nowogródek⁴¹ palatinlikleri de bu bölgeye dâhildir. Bölgenin, doğuda Litvanya, Belarus' ve Ukrayna'nın ötesinde, Polonya ile sıkı ilişkileri olmayan bazı kentleri mevcuttu: Livonia⁴², Dyneburg⁴³, Courland⁴⁴, Smolensk⁴⁵ ve Moldovia. Söz konusu kentlerden Livonia, Riga Körfezinde yer almaktaydı. Doğudaki Dyneburg, XVII.

³⁸ Mścislaw: XV. yüzyıldan 1795'te Polonya'nın bölünmesine kadar Litvanya Büyük Dukalığında bir idari ve yerel yönetim birimi idi (britannica.com)

³⁹ Brest-Litovsk (Brześć nad Bugiem): Bug nehrinin sağ yakasındaki kenttir (Lerski, 1996: 49).

⁴⁰ Troki: Vilna'nın 36 kilometre güneybatısında, Litvanya'nın güneydoğusunda yer alan kenttir (Lerski, 1996: 612).

⁴¹ Nowogródek: 'Yeni kent' manasına gelmektedir. 1044'te Kiev Prensi Jan Mudry tarafından kurulan şehir, Niemen nehrinin yanında yer almakta ve oldukça ormanlık bir yapıya sahipti (Krzywicki, 2006: 7).

⁴² Livonia: Litvanya'nın kuzeyinde, Baltık Denizi kıyısında Riga ve Finlandiya Körfezleri boyunca uzanan tarihi kenttir (Lerski, 1996: 310).

⁴³ Dyneburg (Daugovpils): Günümüzde Letonya'nın ikinci büyük kenti olan Dyneburg, ülkenin güneydoğusunda, Litvanya ve Belarus' sınırlarına yakındır (Global Energy, 2010: 1).

⁴⁴ Courland: Günümüz Letonya'nın güney bölümünde, Baltık Denizi kıyısındaki kenttir (Lerski, 1996: 89).

⁴⁵ Smolensk: Yukarı Dinyeper nehri bölgesinde, Batı Rusya'da bir kent (Lerski, 1996: 554).

yüzyıldaki İsveç savaşlarının ardından Polonya'da kalırken, Courland, birleşik cumhuriyet döneminde ortak tımar arazisi durumunda; Desna⁴⁶ nehri üzerinde bulunan Moldovia ise 1387'den 1497'ye kadar Polonya'nın tımar konumundaydı (Davies, 2005: 29).

Avrupa kıtasının 'Merkezî Doğusunda' bulunan Polonya'nın, yukarıda yer alan tarihi bölgelerinin tümünü Polonyalı olarak addetmek hiç kuşkusuz ki tartışmalı bir durum olacaktır. Zira tarihsel süreçte yaşanan savaşlar, anlaşmalar ya da göçler doğrultusunda söz konusu bölgelerin bir bölümü Alman etkisinde kalırken, büyük ölçüde Polonyalı nüfusa sahip olmadığı gibi, aynı zamanda da günümüzde artık Polonya'nın bir parçası değildirler. Doğu Avrupa halklarının türlü nedenlerle sürekli hareket halinde olmaları, yaşadıkları topraklara ilişkin niteliklere de yansiyarak değişkenliğe yol açmıştır. Ancak dönemsel olarak değerlendirildiğinde, bu bölgeler coğrafi özellikleri neticesinde Polonya tarihinde önemli rol oynamışlardır.

SONUÇ

Tarihin yardımcı bilim dallarından biri olan coğrafya, araştırmacıların değerlendirmelerinin yanı sıra ülke tarihlerinin analizlerini sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan daha net bir şekilde gerçekleştirebilmek adına büyük önem taşımaktadır. Zira hemen her alanda sahip olduğu nitelikler, dolayısıyla da kalkınma düzeyleri, kültürel yapıları, ülkelerin fiziki koşullarına bağlı olarak bitki örtüsü, iklimi, yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla doğru orantılı olarak şekillenmektedir. Bu noktada ise, makalemizde ele aldığımız Polonya Krallığı'nın da tarihi boyunca coğrafyasına göre değişime uğradığını görmekteyiz. Ülkenin jeopolitik konumu, politik İlişkiler sistemindeki konumunu belirlerken; iktisadi, coğrafi konum, kültürel, ulaşım, ticari, yer altı zenginlikleri, ekonomik ve askeri güçleri gibi hususlarında etkili olmuştur. Ülkenin çok geniş bir nehir ağna sahip oluşu gibi bazı özellikleri ithalat,

⁴⁶ Desna nehri: Uzunluğu 1130 km olan nehir; Rusya'da Bryansk, Kursk, Kaluga, Oriel, Smolensk, Belgorod; Ukrayna'da Chernihiv, Sumy ve Kyiv'den geçmektedir. Çoğunlukla bataklık vadilerden oluşan nehir havzasının iklimi orta derecede karasaldir (Krengel, 2018: 159).

ihracat konularında nakliyede kolaylıklar sağlarken, kentleşme süreciyle birlikte ticari hayatın canlanmasına da yardımcı olmuştur.

Ayrıca Polonya Krallığı başta Śląsk, Wielkopolska, Malopolska, Mazowsze gibi bazı bölgelere ayrılmıştır. Etnografik bölgeler şeklinde adlandırılan söz konusu bölgeler resmi siyasi ve idari birimler olmadıklarından ötürü sınırları kesin bir şekilde çizilememiş; gelenekleri, yaşam tarzları vb. kısacası, kültürleri doğrultusunda sınırlandırılmışlardır. Ancak, çalışmamızda bahsettiğimiz Orta Çağ'a ait bölgelerin çoğunu Polonyalı olarak nitelendirmek bazı durumlarda tartışmalıdır. Örneğin Czarno Rus', ağırlıklı olarak Polonyalı nüfusa sahip olmadığı gibi, günümüzde de Polonya sınırlarının çok ötesinde yer almaktadır.

Sonuç olarak ifade edecek olursak, sadece tarih değil, bilimin farklı alanlarında da, ülkelerin gelişim süreçlerinin değerlendirilmesinde coğrafyanın önemi büyüktür. Polonya'nın bulunduğu konum itibarıyla sahip olduğu özellikleri, tarihi boyunca ülkeyi siyasetten ticarete varıncaya kadar her alanda etkileyerek, şekillenmesini sağlamıştır.

Kaynakça

Kitaplar

ALLEN, Debro J. (1957), *The Oder-Niesse Line, The United States, Poland and Germany in the Cold War*, Nr. 103, Praeger, London.

BENDER, Sara (2008), *The Jews of Białystok, During World War II and the Holocaust*, Çev. Yaffa Murciano, Brandeis University Press, New England, Hannover.

BEREND, Nora, URBAŃCZYK, Przemysław, WISZEWSKI, Przemysław (2013), *Central Europe in the High Middle Ages, Bohemia, Hungary and Poland, c.900-c.1300*, Cambridge University Press, United Kingdom.

BISKUPSKI, Mieczysław B. (2000), *The History of Poland*, Greenwood Press, United States of America.

CORTES, Carlos E. (2013), *Multicultural America: A Multimedia Encyclopedia*.

DABROWSKI, Patrice M. (2014), *Poland, The First Thousand Years*, Northern Illinois University Press, De Kalb, U.S.A

DAVIES, Norman (2005), *God's Playground, A History of Poland*, Vol.1, The Origins to 1795, Columbia University Press, New York.

DUNETTE, David A., LEANEN, Antonius (1997), *River Quality: Dynamics and Restoratier*, Lewis Publishers, Washington D.C.

GAJECKY, George (1978), *The Cossack Administration of the Hetmante*, Harvard Ukranian Research Institute, United States of America.

HAMM, Michael F. (1993), *Kiev, A Portrait, 1800-1917*, Princeton University Press, New Jersey.

HRUSHEVSKY, Mykhailo (1997), *History of Ukraine-Rus', From Prehistory to the Eleventh Century*, Vol. 1, University of Alberta Press.

IGGERS, Wilma Abeles (1992), *The Jews of Bohemia and Moravia, A Historical Reader*, Wayne State University Press, Detroit.

IOFFE, Grigoryó SILITSKI, Vitali Jr., (2018), *Historical Dictionary of Belarus*, Rowman & Littlefield, Third Edition.

JOHNSON, Lonnie (1996), *Central Europe, Enemies, Neighbors, Friends*, Oxford University Press, Oxford.

KRZYWICKI, Tomasz (2006), *Szlakiem Adama Mickiewicza po Nowogródzcyżnie, Wilnie i Konnie, Przewodnik*, Oficyna Wydawnicza "Rewasz", Pruszków.

LEMPRIERE, D. D. (1826), *A Classical Dictionary*, A&R Spottiswoode, London.

LERSKI, George J., (1996), *Historical Dictionary of Poland (966-1945)*, Greenwood Publishing Group, Ed. Piotr Wróbel, Richard J. Kozicki, London.

MERKL, Peter H. (2012), *Small Town & Village in Bavaria, The Passing of All Way of Life*, Bergahann Books, United States of America.

Mińsk, (ty), Shoah Resource Center, The International Holocaust Studies, Yad Vashem, pp. 1-2.

PAWŁOWSKI, Stanisław (1930), *Geografia Polski*, Z Drukarni Zakł. Nar. Im. Ossolińskich pod Zarządem, Karola Jasińskiego, Lwów.

PENN, James, ALLEN, Larry (2001), *Rivers of the World, A Social, Geographical and Environmental Sourcebook*, ABC CLIO, California.

POUNDS, N. J., (1990), *An Historical Geography of Europe*, Cambridge University Press, New York.

PTOLEMY, Claudius (1991), *Claudius Ptolemy The Geography*, Çev & Ed. Edward Luther Stevenson, Dover Publications, New York.

RING, Trudy, WATSON, Noelle, SCHELLINGER, Paul (2012), *Northern Europe: International Dictionary of Historic Places*, Routledge, New York.

TOGAN, Zeki Velidi (1985), *Tarihçe Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TRZECIAK, Przemysław (1972), *Across Poland*, Interpress Publishing University of California, United States of America.

The Ukrainian Quarterly (1949), Vol.5, Ukrainian Congress Committee of America, United States of America.

VLASOVSKYI, Ivan (1956), *Outline History of the Ukrainian Orthodox Church: The Baptism of Ukraine to the Union of Berestye (988-1596)*, Ukrainian Orthodox Church of U.S.A.

VERVIJMEREN, Joris, WIERING, Mark (2007), *Many Rivers to Cross, Cross Border Co-operation in River Management*, Eburon Delft, Amsterdam.

VOIPIO, Aarno (1981), *The Baltic Sea*, Elsevier Oceanography Series, Institute of Marine Research, Helsinki, Finland, Elsevier Scientific Publishing Company, New York.

Makaleler ve Ansiklopedi Maddeler

BARWIŃSKI, Marek (2017), "Borderland of Nations, Religions and Cultures-The Case Study of Podlasie", *European Spatial Research and Policy, De Gruyter*, Vol.24, No.2, pp.111-125.

BUKO, Andrzej (2002), "From the Great Poland to the Little Poland: The Ruling Piast Dynasty and the Processes of Creating the Regions", *Centre, Region, Periphery, Keynote-Lectures to the Conference*, Ed. Guido Helmig, Barbara Scholkmann, Matthias Untermann, Vol.1, Sec.1-3, *Hertingen*, pp. 468-473.

CHOWANIEC, Czesław (1955), "The First Geographical Map of Bernard Wapowski", *Image Mundi Ltd.*, pp. 59-64.

Encyclopedia Lituanica (1976), Vol.5, Boston.

Encyclopedia of Ukraine (1988), Ed. V. Kubijovyc, Vol.4, *WEP, VIII*, Toronto.

Encyclopedia of Ukraine (1993), Ed. D. Husar Struk, Vol.5, *WEP, XII*, Toronto.

FARACIK, Robert (2017), "The Historic Town of Sandomierz as a Tourist Destination", *De-G.*, pp. 35-43.

"Geography" (1932), *Geographical Association*, Vol.17, No.1, pp. 39-45.

"Global Energy Management System Implementation: Case Study" (2010), *Clean Energy Ministerial, Accelerating the Transition to Clean Energy Transition to Clean Energy Technologies, Ipeec*, pp. 1-6.

GÓRECKI, Piotr (2015), "Piast Poland and the Legal Systems of Medieval Europe: A Case Study", *Quaestiones Medii Aevi Novae*, pp.5-34.

JAKLE, John A. (1980), "Historical Geography: Focus on the 'Geographic Past' and 'Historical Place' ", Vol.4, No.2, *Forest History Society; American Society for Environmental History*, Oxford University Press, pp. 2-5.

KASTROWICKI, Jerzy (1956), "Geography in Poland Since the War", *The Geographical Journal*, Vol.122, No.4, *The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers)*, pp. 441-450.

KRENGEL, Fabiano, BERNHOFER, Christiano, CHALOV, Sergey (2018), “Challenges for Transboundary River Management in Eastern Europe-Three Case Studies”, *Die Erde, Journal of Geographical Society of Berlin*, Vol.149, No.2-3, pp.157-172.

LABUDA, G. (1960), “Slavs in Early Mediaeval Pomerania and Their Relations with the Scandinavians in the IX.and X.centuries”, *Poland at the XI.International Congress of Historical Sciences in Stockholm*, Warsaw, pp. 98-135.

LEŚNIEWSKA, Katarzyna, BARWIŃSKI, Marek (2011), “Vilnius Region as a Historical Region”, *Region and Regionalism*, No.10, Łódź, pp. 91-104.

Nagel’s Encyclopedia Guide (1989), *Nagel Publishers*, Paris.

WADYL, Sławomir (2013), “The Sacred Sphere of Prussian Life in the Early Middle Ages”, *Archaeology, Medieval History Ritual, Baltic Sea Region Studies*, Toruń, pp.39-58.

Worldmark Encyclopedia of the Nations, Europe (2004), Ed. Timothy L. Gail, Vol.5, *Thomson Gale*, United States of America.

ŻIELIŃSKI, Mateusz, DOPIERALSKA, Jolanta, BELKA, Zdzisław, WALCAK, Aleksandra, SIEPAK, Marcin, JAKUBOWICZ, Michał (2017), “The Strontium Isotope Budget of the Warta River (Poland): Between Silicate and Carbonate Weathering, and Anthropogenic Pressure, *Elsevier, Applied Geochemistry* 81, pp. 1-11.

www.britannica.com

Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'teki Bazı Evrensel Değerlerin Budist Metinlerinden Suttanipata'daki İz Düşümleri

Reflections in the Buddhist Text "Suttanipata" of Certain Universal Values Mentioned in the Qur'an and the Bible

Mustafa BAŞ*

Öz

Kur'an, her topluma kendi dili ile peygamberler gönderildiğini, peygamber gönderilmedikçe azap edilmeyeceğini bildirmektedir. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen süreçte insanlığa gönderilen peygamberlerin sayıları ve kimlikleri hakkında, Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te isimleri verilenler dışında net bir bilgi bulunmamaktadır. Hadislerde 124.000 civarında peygamber gönderildiği bildirilirken bu peygamberlerin hangi toplumlara, ne zamanda gönderildikleri bilinmemektedir. İnsanlık tarihinde peygamberliği ile ilgili net bilgiler olmamakla birlikte getirdiği ilkeler ve söylemleri ile tevhit anlayışına paralel esasları dile getiren kimselerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu kişilerin fikirleri ve savundukları ilkeler dikkate alınarak peygamber olabilecekleri dile getirilmektedir. Budizm'in kurucusu (Siddhartha Gautama) Gotama Buda hakkında da bu iddialar ileri sürülmektedir. Bütün dinlerin kökeninde vahyin varlığını savunmakta olan İslam, insanlığın ilk inancının kâinatın yaratıcısı bir Allah'a inanma temeline dayanan Tevhid olduğunu söylemektedir. Hemen bütün toplumlarda ortak görülen ve evrensel değerler olarak kabul edilen doğruluk, ana babaya itaat, hırsızlık yapmamak, cana kıymamak, zina etmemek gibi prensiplerin varlığı ve kutsal metinlerde yer alması bu iddiayı desteklemektedir. Ahlaklı toplum yapısı oluşturmayı amaçlayan Budist metinlerinde de bu ortak değerlerin sıklıkla zikredildiği dikkat çekmektedir. Bu makale de evrensel sayılabilecek ortak değerlerden Kur'an ve Kitabı Mukaddeste dile getirilenlerin bazılarının Suttanipata'daki izdüşümleri üzerine bir karşılaştırma yapılması planlanmaktadır. Yapılan bu karşılaştırma ile hemen her inanın ahlaklı, insan haklarına saygılı bir toplum oluşturmayı hedeflediği ilkelere benzerliğe dikkat çekilecektir.

* Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fak. Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı; mustafa.bas@bilecik.edu.tr; Orcid no: 0000-0001-9696-4100.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Buda, Suttanipata, Tevrat, İncil, Evrensel Değerler

Abstract

It is revealed in the Qur'an that every nation was sent a prophet who spoke their language and that retribution can only come into question if a prophet has been sent. We have no clear knowledge on the number and identity of the messengers between Adam and Muhammad (p.b.u.h), save the names given in the Qur'an and the Bible. Although some 124.000 prophets have been mentioned in Hadiths, there is no evidence as to which nations they were sent to and the relevant time periods. There are many prominent figures in history that we do not necessarily regard as prophets, who stand out with their advocacy of principles parallel to the concept of Tawhid, through their rules and actions. Based on their ideologies and principles, many assume these individuals to have been prophets. Such claims have also been made about the founder of Buddhism, Gautama Buddha (Siddhartha Gautama). In Islam, every religion established by revelation and the essential belief of humanity is Tawhid, which is based on believing in only one God (Allah) as the creator of the whole universe. The fact that righteousness, subservience to parents, the prohibition of stealing, homicide, adultery and such principles are widely accepted by most societies as universal values and are prevalent in holy scripture supports these claims. It is remarkable how often these universal values are mentioned in Buddhist texts, which aim to compose a moral social structure. This article intends to draw comparisons from the reflections in Suttanipata of universal values mentioned in the Qur'an and the Bible. Through this comparison, the similarity of the principles with which each belief aims to constitute a moral and respectful society will be emphasized.

Keywords: Quran, Budha, Suttanipata, Tora, Gospel, Universal Values

Giriş: Ahlakî Değerler Ekseninde Peygamberlik Olgusu

İnsanlar birlikte yaşadıkları toplumda, diğer insanlarla karşılıklı hak ve görevlerin yerine getirilmesi üzerine oluşan zorunlu olarak ilişkiler kurmaktadır. Bu hak ve görevlerin ihlali, karşılıklı ilişkilerin ve toplum yapısının zedelenmesine neden olmaktadır. Toplum yapısının sağlam olarak varlığını devam ettirmesi için yaşama, mal, mülk edinme, düşünme, soyunu sürdürme gibi insanın doğuştan sahip olduğu haklara zarar verecek bütün davranışlar, inanç ve hukuk sistemleri tarafından reddedilmekte, aksine güven ve itimadın fertler arasında hâkim kılınması istenmektedir. Hemen bütün dinlerde Hz. Muhammed'in "Müslüman, dilinden ve elinden insanların emin olduğu kimsedir. Mü'min de, insanların can ve mallarında kendisine güvendiği

kimsedir.”¹ hadisinde belirtilen ilke ortak bir değer olarak yer almaktadır. Mutlu ve huzurlu toplum yapısının oluşturulması, fertler arasındaki ilişkiler ve sosyal hayatın düzenli yürütülmesi inanç sistemlerinde evrensel olan değerlerle hayata geçmektedir. Temelde aklın, dinin, malın, canın ve soyun korunmasını sağlayan bu değerlerin hayata yansımaları, ferdi olgunluk ve erdemli kişiliği oluşturmakta, toplumsal birlik ve beraberliğe katkı sağlamakta, fertleri birbirinin hakkına saygı gösteren topluma dönüştürmektedir.

Evrensel değerler, ancak hayata yansıtılmasıyla değer kazanmakta ve ideal toplum yapısı oluşturulabilmektedir. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberlerin tebliğinin temelinde bu değerlerin hakim olduğu ahlaklı toplumu oluşturmak amacının hedeflendiği kutsal metinlerden anlaşılmaktadır. Bu amaç için mücadeleler verdikleri, sıklıkla ölümle yüz yüze geldikleri ve öldürüldükleri nakledilmektedir. Düşünce ve fikir adamlarının da ideal toplum ve erdemli insan eğitimi için çok eski dönemlerden günümüze ulaşan yaptıkları konuşmalar ve kaleme aldıkları eserler bilinmektedir. Ninian Smart, hemen her inanışta ortak olan bu evrensel değerleri aile benzerliği kavramı üzerinden tanımlamakta, her dini inanışın diğer dini geleneklerle benzerlikleri yokmuş gibi görünmelerine rağmen akraba olduklarını, bir ailenin (din ailesinin) üyeleri gibi birbirleri ile bağlarının bulunduğunu ileri sürmektedir.²

Kur'an, her topluma kendi dili ile peygamberler gönderildiğini,³ peygamber gönderilmedikçe de azap edilmeyeceğini,⁴ bildirmektedir. Hz. Adem ile başlayan ve Hz. Muhammed ile son bulan süreçte geldiği belirtilen bu peygamberlerin kimler ve kaç kişi oldukları hakkında kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ebuzer el-Gıfari'den gelen “Nebi (sas)’e; “Ey Allah’ın Resülü nebilerin evveli hangisidir?” diye sordum. “Adem’dir.” buyurdu. “O, nebi miydi?” diye sordum. “Evet! Mükellemler bir nebi idi.” buyurdu. “Ey Allah’ın Resülü nebilerin sayısı kaçtır?” diye sordum. “Yüz yirmi dört bindir.” buyurdu. “Onlardan kaç resuldür?” diye sorduğumda da “Üç

¹ A. Himmət Berki, *250 Hadis Tercüme ve İzahı*, (Ankara: DİB Yayınları, 1980), 83

² Şevket Özcan, “Ninian Smart’a Göre Dünya Dinlerinin Boyutları: The World’s Religions Adlı Eser Ekseninde Bir İnceleme” *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 61, Autumn III 2017, 215

³ Bkz. Nahl 36; Ra’d 7

⁴ Bkz. İsrâ 15

yüz on beş veya üç yüz on üç kişilik bir cemaat.” diye karşılık verdi.”⁵ rivayetini esas alarak bu peygamberlerin sayısının 124.000 civarında olduğunu zikretmektedirler. Kur’an’da yirmi beş peygamber, üç tanede peygamber mi veli mi olduğu bilinmeyen yirmi sekiz isim zikredilmektedir. İsmi verilen peygamberler dışındakiler hakkında bilgiler kısmen hadislerde, kısmen tefsirlerde, kısmen de tarih kitaplarında nakledilmektedir. Kur’an, “And olsun ki, senden önce birçok peygamberler gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık...”⁶ “Peygamberlerden sonra, insanların Allah’a karşı bir hüccetleri olmaması için, gönderilen müjdecî ve uyarıcı peygamberlerden bir kısmını daha önce sana anlatmış, bir kısmını da anlatmamıştık...”⁷ ayetleri gönderilen peygamberlerin bazılarının mücadeleleri hakkında bilgi verildiğini, bir çoğu hakkında bilgi verilmediğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Kur’an’da ismi ve haberi hiç verilmeyen peygamberler olduğu gibi, ismi verilmeksizin kendisinden bahsedilen Samuel (Eşmuvil b. Bali) gibi peygamberler de bulunmaktadır.⁸

İnsanlık tarihi incelendiğinde peygamberliği ile ilgili net bilgiler olmamakla getirdiği ilkeler ve söylemleri ile tevhit anlayışına paralel esasları dile getiren kimseler bulunduğu görülmektedir. Bu kişilerin fikirleri ve savdukları ilkeleri dikkate alan bazı alimler peygamber olabileceklerini ileri sürmektedirler. Budizmin kurucusu (Siddhartha Gautama) Gotama Buda da getirdiği ahlaki ilkeler ve felsefesi ile bu isimlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Muhammed Hamidullah onunla ilgili iddialı bir yorumda bulunarak bazı Kur’an tefsircilerinin yaptıkları araştırmalar sonunda Budizm’in Kur’an’da geçtiğini, buna Zülkifl isminden ulaştıklarını, bu ismin “Kifli veya Kifl’e mensup” manasına geldiğini, bu şehrin Kapilavastu, yani Gotama Buda’nın doğduğu şehir olduğunu ileri sürdüklerini belirtmektedir. Bu tefsircilerin Tin Suresindeki ‘İncir Ağacına, Zeytin Ağacına, Sina Dağı’na yemin olsun ki!.. ve şu Emîn Şehr’e yemin olsun ki...’ ayetlerinde zikri geçen “Şu Emîn Şehrin”, Hz. Muhammed’in doğduğu şehir olan “Mekke”ye, “Sina (Sînîn) Dağı’nın” Musa Peygambere, “Zeytin Ağacı’nın” Filistin’deki Zeytin Dağı ve Hz. İsa’ya işaret ettiğini, “İncir Ağacı”na gelince de şimdîye kadar hiç kimsenin bununla yabancı bir incir ağacı dibinde irfana ulaşan (Vahiy alan)

⁵ Ebu Abdillah Muhammed b.Sa’d, Kitab-ı Tabakat’ıl-Kebir Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 2001) 1: 33; Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 5 Cilt, Ter. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 1: 198-199

⁶ Mü’min 78

⁷ Nisa 164-165

⁸ Bkz. Bakara 246-248

“Buda”nın kastedildiğini fark etmediğini dile getirdiklerini ileri sürmekte ise de”⁹ kendisine bu fikri veren müfessirlerin kimler olduğunu bildirmemektedir.

İslam, bütün dinlerin kökeninde vahyin varlığını savunmakta ve insanlığın ilk inancının Hz. Adem ile başlayan ve kainatın yaratıcısı bir Allah'a inanma temeline dayanan Tevhid olduğunu söylemektedir. Gerek ilkel gerekse vahye dayalı dinlerde ortak olarak görülen ve evrensel değerler olarak kabul edilen doğruluk, ana babaya itaat, hırsızlık yapmamak, cana kıymamak, zina etmemek gibi prensiplerin varlığı bu iddiayı destekler mahiyette kutsal metinlerde yer almaktadır. Bu çalışmamızda Budist metinlerinden Kur'an ve Kitab-ı Mukaddeste dile getirilen evrensel değerlerden bazılarının Suttanipata'daki izdüşümleri üzerine bir karşılaştırma yapılması planlanmaktadır. Suttanipata, Budizm'in güney kolu olan Therevada mezhebine ait Pali kutsal külliyyatı olarak bilinen Tripitaka/Tıpitaka (Üç Sepet) arasındaki kitaplardan biridir. Buda'nın ölümünden iki veya üç yüz yıl sonra derlenen bu birikimler Budizm'in en eski eserleri olarak kabul görmektedir. Tripitaka, Vinayapitaka, Suttapitaka ve Abhidhammapitaka olarak üç kısımdan oluşmaktadır. Bu üç külliyyatın içerisinde en çok bilinen ve tanınanı Suttapitaka'dır. Suttapitaka'nın Khuddakanikâya birikimi içerisinde olan Suttanipâta, Suttaların Dökülüğü anlamına gelmektedir.¹⁰

Karşılaştırmalar

1- Doğruluk

İnsanlık için önemli erdemlerden biri olan bireyin içi ile dışının, özü ile sözünün bir olması olarak ifade edilen doğruluk bütün dinlerde tavsiye edilen temel erdemlerden biridir. Doğruluk, İslâm Dini'nin temelini oluşturan önemli bir ahlâki erdemdir. Kur'an'da “...Emrolunduğun gibi dosdoğru ol...”¹¹ ayeti doğruluk ilkesini açıkça ortaya koymakta, doğru olanlar övülmekte, ölçü ve tartıya hile karıştırmama, işin hakkını vererek yapma, helâl yollardan kazanma, insanların güvenini boşa çıkarmama, başkalarını kandırmama gibi davranışlar öğütlenmektedir. İslam, sağlıklı bir toplumun oluşturulmasındaki rolü nedeniyle doğruluğu dinin temeline yerleştirmektedir. Birçok ayette olduğu gibi “...Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru

⁹ Bkz. Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi 2 Cilt, Ter. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1:700-701

¹⁰ Bkz. *Suttanipata* Çev. Korhan Kaya, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019), xx-xxi

¹¹ Hud 112.

olanlara hiçbir korku yoktur...”¹² ayetiyle de doğru davranışların sonucunun hayır olduğu vurgulanmaktadır. Yalan uyduranların Allah’ın ayetlerine inanmayanlar olduğu belirtilerek¹³ yalan yere yemin ederek bir haksızlığa neden olmayı büyük günahlardan biri olarak kabul edilmektedir.¹⁴

Doğruluk, Yahudilikte dinin temelinde yer alan önemli ahlâkî ilkelerden biridir. Tevrat; insanların vermiş oldukları söze bağlı kalmalarını sık sık emrederken, yalancı şahitliği yasaklamaktadır.¹⁵ Mezmurlar’da “Tanrı’nın iyi ve doğru olduğu, günahkârlara doğru yolu öğrettiği, adaletle yol gösterdiği” bildirilmektedir.¹⁶ İnsanları aldatma ve emanete ihanet gibi doğrulukla bağdaşmayan davranışlar kesin bir dille yasaklanmaktadır.¹⁷ Hıristiyanlık’ta da doğruluk en önemli erdemlerden biri olarak ortaya çıkmakta, İnciller’de doğruluğun hayat ilkesi yapılmasını emreden hükümler bulunmaktadır.¹⁸ Doğruluk vurgulanırken iman etmek ile doğruluk arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekilmekte,¹⁹ insanların hem düşüncelerinde hem de davranışlarında doğru olmaları emredilmekte,²⁰ dürüst insanın duasının kabul edileceği bildirilmektedir.²¹

Üç ilahi dinin kutsal metinlerinde yer alan doğruluk ilkeleri, farklı üsluplarla Suttanipata’da da dile getirilmektedir. Nefret dolu yanlış görüşlere bağlanmış, yalancı insanların başkaları veya kendisi için yahut para kazanmak amacıyla yalan şahitlik yaptıkları, iyiliğin ne olduğu sorulduğunda kötüyü anlatıp, gerçeği gizleyerek kötüyü tavsiye eden kimseler olduğu vurgulanmaktadır.²² Bu dünyada kötü olanların borçlarını ödemeyen, iftiracı, davranışlarında samimiyetsiz, aldatıcı, en aşağılık insan gibi kötülük yapanlar olduğu, her zaman kötülüğe ve kabalığa düşkün olan bu kimselerin öldüklerinde karanlıkta kalacakları, baş aşağı cehennemi boylayacakları belirtilmektedir.²³

¹² Ahkaf 13

¹³ Bkz. Nahl 105.

¹⁴ Bkz. Berki, *250 Hadis Tercüme ve İzhahı*, 69.

¹⁵ Bkz. Çıkış 20:16 ; Tesniye 5: 20; 8:17

¹⁶ Mezmurlar 25: 8-9

¹⁷ Bkz. Çıkış 22:14-15.

¹⁸ Matta 5:6

¹⁹ Galatyalılara Mektup 3:11.

²⁰ Bkz. Yuhanna 4: 23-24

²¹ Bkz. Yakubun Mektubu 5:16

²² Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 7. Vasalasutta Suttası 1-19

²³ Bkz. Suttanipata, Çullavagga), 2. Amagandhasutta 6-10

Bilgeler için kötü söylenmemiş, iyi söylenmiş kusursuz ve lekesiz dört şey sayılırken ilk olarak güzel konuşan bir dil ifade edilmekte, doğruyu konuşmak yanlışı konuşmamak dördüncü esas olarak sayılmaktadır. Gerçek ölümsüz olanın söz olduğu, insanların doğru olanı, iyi olanı ve haklı olanı hiç sapmadan konuşmaları istenmektedir.²⁴ Yalan konuşanların cehenneme gideceği, yapmadığı bir şeyi yapmış gibi gösterenlerinde aynı durumda olduğu, yalan ağızlı, sahtekar, soysuz, yıkıcı kötü kalpli, kötü işler yapanlarında cehennem sakini olduğu, oraya demirden değneklerle keskin uçlu demir sopalarla dürtüle dürtüle götürüleceği, ateşte kızarmış demir toplar yiyecekleri, sığınacak yerlerinin olmayacağı, kor yataklarda yatacakları ve alevlere girecekleri belirtilmektedir.²⁵

2- Ana-babaya Saygı

Toplumların yapısının sağlamlığı onu oluşturan temel unsur ve çekirdeği olan aile yapısının sağlamlığı ile eşit orantılı olduğu bilinmektedir. Aile yapısının sağlamlığı da anne babanın çocuklara, çocukların anne babalarına karşı sorumlu davranışlarına dayanmaktadır. Kutsal metinler de de ana-baba hakları sıklıkla ve önemle vurgulanmaktadır. Kur'an'da Allah kendisine kulluk ve şirk koşmamanın hemen arkasından anne-baba hakkını gözetmeyi emretmekte, birçok ayette ana-baba hakkının önemi vurgulanmaktadır.²⁶ “Rabbin, yalnız kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi ve anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara “öf” bile deme; onları azarlama; onlara hep tatlı ve güzel söz söyle.”²⁷ ayeti ile anne ve babaya iyi davranmayı emretmekte, anne babalar çocuklarına nasıl bakmışlarsa onlara karşı da öyle vefalı davranmayı ve aynı şekilde merhametli davranmayı öğütlemektedir.²⁸ Onlara şefkatli davranmanın illetini de Lokman Suresinde bildirmekte, annenin çocuğunu sıkıntı üstüne sıkıntı ile taşıdığını vurgulayarak onlara saygısızlığa sınır olarak da şirki zikretmektedir.²⁹

Anne ve babaya iyi davranmak, Hz. Musa'ya verilen on emrin arasında yer almaktadır.³⁰ Ömrün uzun olması ve iyiliklerle karşılaşmak için

²⁴ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 3. Subhasitasutta 1-4

²⁵ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 10. Kokaliyasutta 5-12

²⁶ Enam 151; İsra 23.

²⁷ İsra 23.

²⁸ Bkz. İsra 23-24

²⁹ Bkz. Lokman 31/14-15

³⁰ Bkz. Çıkış 20:12

Tanrı'nın buyruğu uyarınca anne babaya saygı gösterilmesi emredilerek,³¹ onlara karşı dik başlı davranan, başkaldıran, sözlerini dinlemeyen, lanet edip döven ve vefasızlık edenlere karşı taşlanarak öldürme gibi ağır bir ceza teklif edilmektedir.³² Süleyman'ın Özdeyişlerinde de anne babanın uyarılarına kulak verilmesi öğütlenmekte,³³ babasına saldıran, annesini kovan çocuğun ailenin yüz karası olduğu vurgulanarak onlara iyi davranılması emredilmektedir.³⁴ Hz. İsa'da İsrailoğullarını tenkit ederken onların kendi kanunlarında belirtilen esaslara vefasızlıklarını şu ifadelerle eleştirmektedir; "Ama siz, 'Her kim anne ya da babasına, benden alacağın bütün yardım Tanrı'ya adanmıştır derse, artık babasına saygı göstermek zorunda değildir' diyorsunuz. Böylelikle, töreniz uğruna Tanrı'nın sözünü geçersiz kılmış oluyorsunuz."³⁵ Kendisine yapılması gereken iyilikleri soran kişiye buyrukları yerine getirmesini emretmekte, buyrukların arasında anne babaya saygılı olmayı saymaktadır.³⁶ Pavlus Efeslilere yazdığı mektubunda aile ilişkileri ile ilgili hükümleri açıklarken anne babanın sözünün dinlenmesinin doğru bir eylem olduğunu söyleyerek; iyilik bulmak, yeryüzünde uzun ömürlü olmak için anne babaya saygı göstermenin de vaat içeren ilk buyruk olduğunu vurgulamaktadır.³⁷

Suttanipata'da da gençlikleri geçip yaşlandıkları zaman annesi ve babasını maddi varlığı ile geçindirmeyen, sözle veya şiddet uygulayarak anne, baba, kardeşler veya kayınvalideyi üzerek günah işlemekten çekinmeyen kimseler kast dışı olanlar arasında sayılmaktadır.³⁸ Güzel nimetler, anne ve babaya bakma, erdemli yaşama ve akrabalara yardım etme olarak zikredilmekte,³⁹ kişinin anne babasını hürmetle geçindirmesi istenmektedir.⁴⁰

3- Zina

Toplumun çekirdeği olan ailenin bütünlüğü kutsal metinlerde vurgulanmakta, aile birliğini bozan ve bu birliğe zarar vererek ahlaksızlığı yaygınlaştıracak olan zina ve zinaya sebep olan davranışlar yasaklanmaktadır. Kur'an, toplum ahlakını korumayı esas alarak açık bir hayasızlık ve kötü bir

³¹ Bkz. Yasanın Tekrarı 5:16

³² Bkz. Çıkış 21:15-17; Yasanın Tekrarı 21:18-20

³³ Bkz. Süleyman'ın Özdeyişleri 1:8-9

³⁴ Bkz. Süleyman'ın Özdeyişleri 4:1-6, 19:26, 30:17

³⁵ Matta 15:5-6

³⁶ Bkz. Markos 10:17-31; Luka 18:18-30

³⁷ Bkz. Efesliler 6:1-3 ; Koleseliler 3:20-21

³⁸ Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 7. Vasalasutta Suttası 9-10

³⁹ Suttanipata, Çullavagga), 4. Mahamangalasutta 5

⁴⁰ Bkz. Suttanipata, Çullavagga), 14. Dhammikasutta 29

davranış olarak nitelendirdiği zinaya yaklaşılmasını yasaklamakta, zinaya vesile olacak yollara da sınır koymaktadır.⁴¹ Erkek ve kadınların gözlerini sakınmalarını emretmekte, giyimde tesettürü emrederek,⁴² zina edenlerle ilgili cezai müeyyideler getirmektedir.⁴³

Tevrat'ta zina ile ilgili yasak on emrin içerisinde geçmekte, “Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin” denilerek zinaya vesile olan yollar da yasaklanmaktadır.⁴⁴ Levililer'de de bu esaslara aykırı davranan ve uymayanlarla ilgili en ağır cezaların uygulanması emredilmektedir.⁴⁵ Zinaya tevessül edenin aynı zamanda kişiliğini ve onurunu da kaybedeceği, benliğini başkalarına kaptırarak günahının kemendi ile kısıktırak sarılacağı bildirilmektedir.⁴⁶ İncillerde de Hz. İsa Dağ Vaazında zinanın yasak olduğunu vurgularken bir kadına şehvetle bakan her adamın, yüreğinde o kadınla zina etmiş olacağını söyleyerek insanları ikaz etmektedir.⁴⁷ Cinayet, zina, fuhuş, hırsızlık, yalan yere tanıklık ve iftira gibi söz ve davranışların yürekte kaynağı ve insanı kirlettiği ifade edilmektedir.⁴⁸

Suttanipata'da insanın kaybının nedenlerinden biri kendini kadınlara kaptırarak müsrif davranmak olarak açıklanmaktadır. Bu davranışta bulunan kişinin kendi karısı ile yetinmeyip hayat kadınları ve başkasının karıları ile göründükleri, bunun da insanın kaybının sebebi olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁹ Dünya hayatında kendisini tensel zevklerden geri çekmeyenlerin öldükleri zaman karanlıkta kalacakları, baş aşağı cehennemde boylayacakları⁵⁰ dile getirilerek kirli cinsel ilişkilerden uzak durulması öğütlenmektedir.⁵¹ Güdülerine göre her şeyi isteyen, dünya zevklerine zincirle bağlı olanların kurtuluşlarının zor olduğu, bu kişilerin “öldükten sonra bize ne olacak?” diye dövündükleri belirtilerek dünyada kötü bilinen şeylerin öğrenilip ondan uzak

⁴¹ Bkz. İsra 31

⁴² Bkz. Nur 30-31

⁴³ Bkz. Nur 2

⁴⁴ Bkz. Çıkış 20:14-17

⁴⁵ Bkz. Levililer 20:10-16

⁴⁶ Bkz. Süleyman'ın Özdeyişleri 5:3-22

⁴⁷ Bkz. Matta 5:27-28

⁴⁸ Bkz. Matta 15:18-19; Markos 7:20-23

⁴⁹ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 6. Parabhavasutta Suttası 16-18

⁵⁰ Bkz. Suttanipata, Çullavagga), 2. Amagandhasutta 6, 10

⁵¹ Bkz. Suttanipata, Çullavagga), 14. Dhammikasutta 25

durmaları öğütlenmektedir.⁵² Zor ele geçirilen bilgeliğe ulaşma şartlarından biri olarak da kibirden uzak kalarak cinsel arzuların her türlüünü geride bırakmanın gerekliliği bildirilmekte, bu bilgeliğe ulaşanların cehennemden üzerinden geçip gideceği vurgulanmaktadır.⁵³

4- Zararlı Alışkanlıklardan Sakınma

Dinler insan ve toplum yaşamının sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir şekilde sürdürülmesini amaçlamakta, bunun için de malın, canın ve aklın muhafazasını amaçlamaktadır. Aklın giderilmesine sebep olan her şeyin aynı zamanda mal ve cana da zarar verdiği bilinmektedir. Akla, mala ve cana zarar veren sarhoş edici, uyuşturucu maddeler ve sigara kullanmak, kumar oynamak, savurganlık yapmak gibi alışkanlıklar bireye zarar verdiği gibi aile bireyleri ve toplumu da rahatsız etmektedir. İslâm, içki, kumar gibi bireye ve topluma zararı olan alışkanlıkları kesin olarak yasaklamaktadır. Kur'an'da içki, kumar ve zararlı alışkanlıklarla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır. “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi birer pisliklerdir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”⁵⁴ Bu ayet içki ve kumarın fert ve toplum için zararını belirterek uzak durulmasını emretmektedir. İnsanların kendilerini tehlikeye atmamalarını öğütleyen Kur'an, kötü alışkanlıklar olarak sağlığa zarar veren her çeşit uyuşturucu ve madde kullanımına da yasak getirmektedir.⁵⁵ İçki, kumar, uyuşturucu kullanmanın yanında, savurganlık ve tembellik de fert ve toplum için yarattığı zararlar nedeniyle dinler tarafından hoş karşılanmamaktadır.

Tevrat'ta içki yasağı “Ve Rab Harun'a söyleyip dedi; ‘Sen ve seninle beraber oğulların toplanma çadırına girdiğiniz zaman ölmeyesiniz diye şarap ve içki içmeyin. Nesillerinizce ebedi kanun olacak, ta ki mukaddesle bayağı şeyi ve murdar ile temizi bir birinden ayırt edesiniz.’”⁵⁶ hükmüyle yer almakta ve içkinin dolaylı olarak insanı ölüme sürüklediği belirtilmektedir. Hıristiyanların kutsal kitabı İnciller'de de içkinin yasaklandığını belirten ifadeler rastlanmaktadır. Luka İncil'inde Hz. Yahya müjdelenirken “...Çünkü

⁵² Bkz. Suttanipata, Athakavagga 2.Gutatthakasutta 2-4

⁵³ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 11. Nalakasutta/Vatthugatha 26-28

⁵⁴ Maide 90-91.

⁵⁵ Bakara 195.

⁵⁶ Levililer 10:8-10

Rabbin gözünde büyük olacak, şarap ve içki içmeyecek...”⁵⁷ şeklinde onun içki içmeyen biri olduğu belirtilmektedir. Pavlus Efesoslulara Mektubunda; “Ve şarapla sarhoş olmayın, onda edepsizlik vardır, fakat Ruhla dolu olun.”⁵⁸ diyerek şarabın ve sarhoş olmanın iyi bir şey olmadığını ifade etmektedir.

Yahudilik ve Hıristiyanlığın esas aldığı kutsal metinlerde kumar oynamak ve şans oyunları ile ilgili kati yasaklar olmamakla birlikte para hırsından uzak durma noktasında uyarılar bulunmaktadır.⁵⁹ Para sevgisi ve hırsına odaklı olan, insanları çabuk ve kolay zenginliğe ayartan duygulardan uzak kalınması tavsiye edilmektedir.⁶⁰ Başka birinin kaybettiğini kazanma temeline dayanan kumar, kutsal metinlerde vurgulanan aç gözlülüğün sakınılması⁶¹ ve herkesin bencil olmaksızın başkasının yararını gözetmesi⁶² öğüdüne uygun olmadığı gibi Hz. Musa'ya Sina'da verilen On Emirdeki “Komşuna ait hiçbir şeye göz dikmeyeceksin”⁶³ hükmüne de aykırı bir davranış olarak değerlendirilmektedir. İncillerde “Zengin olmayı hedef edinenler, ayartıcı durumlara ve tuzağa düşerler; insanları yıkıma ve yok oluşa sürükleyen anlamsız ve zararlı arzulara kapılırlar”⁶⁴ “Havadan kazanılan para yok olur, azar azar biriktirenin serveti çok olur” denilmektedir.⁶⁵ “Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı'ya hem de paraya kulluk edemezsiniz”⁶⁶ denilerek haksız kazanç yerilmektedir.

Suttanipata'da zikredilen öğütlerde sarhoş edici içkiler içmemek içinde kötülük olmayan güzel nimetlerin arasında sayılmakta,⁶⁷ sarhoşluğun öfke, bağnazlık, inatçılık, hilekarlık düşmanlık, boş konuşma gurur gibi haksız davranışlardan olduğu⁶⁸ bildirilmektedir. Kötü konuşanın kumar oynayıp para kaybedenlerin yüz bin yıl Nirabbuda cehenneminde, otuz altı bin de Abbuda

⁵⁷ Luka 1:5

⁵⁸ Efesoslulara Mektup 5:18

⁵⁹ Bkz. 1. Timeteos 6:10

⁶⁰ Bkz. Süleyman'ın Özdeyişleri 13:11, 23:5; Vaiz 5:10

⁶¹ Bkz. Luka 12:5

⁶² Bkz.1. Korintoslular 10:24

⁶³ Çıkış 20:17

⁶⁴ 1. Timeteos 6:9

⁶⁵ Süleyman'ın Özdeyişleri 13:11,

⁶⁶ Matta 6:24

⁶⁷ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 4. Mahamangalasutta 7

⁶⁸ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 2. Amagandhasutta 7

cehenneminde yaşayacakları ceza olarak belirtilmekte,⁶⁹ insanın sarhoş edici içkiler içmemesi, başkalarına içirmemesi, içenleri onaylamaması, onun sarhoşluk yarattığını bilmesi, sarhoşluk yüzünden kötülük işleyeceğinin bu vesile ile başkalarını sarhoş edeceğinin bilgisinde olması ifade edilmektedir.⁷⁰ Gelişkin insanın bütün görüşlerden uzak, uyuşukluk yapmaksızın sudaki nilüfer gibi lekelenmeden dünyaya tamah etmeden ve tensel zevklere tutunmadan yaşaması istenmekte,⁷¹ dürüst olması, kibirden, aldatma, iftira ve öfkeden uzak, aç gözlülüğü, uyuşukluk, sersemlik ve tembelliği yenmesi tavsiye edilmektedir.⁷² Sakin insan ise tartışma yapmayan, aklı huzur içinde olan ve uyuşukluk ve tembelliği kendinden uzaklaştıran kişi olarak tarif edilmektedir.⁷³

5- Başkalarına Zarar Vermek

Bu dünyaya gelen her insan, yaşama, mal, mülk edinme, düşünme gibi temel haklara sahip olarak doğar. Tarihin her döneminde dinler ve yasalar tarafından can, mal, namus gibi kutsal kabul edilen değerler korunmuş, insanların temel haklarına zarar verecek davranışları onaylamamışlardır. Bu hakların korunması doğrultusunda kesin yasaklar koymuşlar, öldürmek, hırsızlık ve yalancı şahitlik yapmak gibi başkalarının hakkını ihlal edecek davranışları tasvip etmemişlerdir. İslâm, tüm canlıların yaşama hakkını güvence altına almaktadır. Cana kıymanın büyük bir günah olduğunu vurgulayan Kur'an, bir cana kıyan ve öldüren kimsenin bütün insanları öldürmüş gibi olacağını bildirmekte,⁷⁴ Allah'ın yasakladığı bir eylem olarak öldürme fiilini şiddetle yasaklamaktadır.⁷⁵ Kasıtlı olarak insanların canına kıyanların dünyada ölümle cezalandırılmaları emredilmekte⁷⁶ uhrevi olarak da devamlı cehennemde kalacakları, Allah'ın gazabı ve lanetine uğrayacakları ifade edilmektedir.⁷⁷

Canlılar için en temel haklardan biri yaşama hakkıdır. Yaşama hakkı olmadan diğer hakların varlığının bir anlamı yoktur. Bu nedenle yaşama hakkının korunması ve bu hakka saygı gösterilmesi çok önemlidir. Tüm dinler

⁶⁹ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 10. Kokaliyasutta 3-4

⁷⁰ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 14. Dhammikasutta 23-25

⁷¹ Bkz. Suttanipata, Athakavagga 9. Magandiyasutta 12

⁷² Bkz. Suttanipata, Athakavagga 15. Attadandasutta 12

⁷³ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 4. Sundarikabharadvacasutta 30-32

⁷⁴ Bkz. Maide 32

⁷⁵ Bkz. En'am 151 ; İsra 33

⁷⁶ Bkz. Bakara 178

⁷⁷ Bkz. Nisa 93

insana ve diğer varlıklara saygı duyulmasını ister. İnsan yaşamına verilen değerden dolayı öldürmeme prensibi, Hz Adem'den itibaren, tüm dinlerin en temel esaslarından biri olmuştur.

Yahudiliğin temel dinî esaslarından olan on emrin biri de cana kıymamaktır. Bu esas On Emir'de 'Katletmeyeceksin'⁷⁸ şeklinde geçmektedir. Bu dinin kutsal metinlerinde insan öldürmenin çok kötü bir davranış olduğu vurgulanmaktadır. Tanrı'nın suretinde yaratılması sebebiyle değerli olan insan öldürüldüğünde kanının bizzat Tanrı tarafından aranacağını,⁷⁹ ülkeyi kirlettiği kabul edilen cinayetin kirliliğini yalnız katilin kanının akıtılmasının temizleyeceği ifade edilmektedir.⁸⁰ Bir insanın düşmanı öldürmesi için kiralık katil tutmayı da yasaklamakta, bu işi yapanları lanetlemekte,⁸¹ bu eylemleri işleyenlerle ilgili sert cezâ müeyyideler getirmektedir.⁸²

Hıristiyanlıkta da öldürmeme ile ilgili hükümler kutsal metinlerde yer almaktadır. Matta İncil'inde "İşitiniz ki eski zaman adamlarına denildi: "Katletmeyeceksin" ve kim katlederse hükme müstehak olacaktır..."⁸³ denilmekte, Hz. İsa da kendisine iyilik hakkında soru soran kişiye ilk olarak öldürmeyeceksin emrini vermektedir.⁸⁴ Pavlus'un Mektuplarında da her işin temeline sevginin alınması öğütlenmekte, öldürmeme emrinin de içinde olduğu yasaların özünün komşuyu kendi nefsi gibi sevmekten geçtiği, seven kimsenin komşuna zarar vermeyeceği dile getirilmektedir.⁸⁵ Şeytanın oyuncacı olarak Kayın gibi kardeşini öldürenlerden olmamak öğütlenmekte,⁸⁶ adam öldürenlerin kükürtle yanan ateş gölüne atılacağı⁸⁷ dile getirilmektedir.

Suttanipata'da da canın ve canlıların korunması ile ilgili önemli hükümler yer almaktadır. Nefret dolu, öfkeli insanların bu dünyada yaşayan canlılara zarar verenler ve onlara merhamet duymayanlar olduğu, kasabaları köyleri ele geçirmek için yakıp yıktıkları belirtilirken,⁸⁸ iyi davranış sahiplerinin

⁷⁸ Çıkış 20:13; Yasanın Tekrarı 5:17

⁷⁹ Yaratılış 9:5-6

⁸⁰ Sayılar 35:33-34

⁸¹ Yasanın Tekrarı 27:25

⁸² Bkz. Çıkış 21.Bap; Levililer 24. Bap; Tesniye 5.Bap; Sayılar 35.Bap

⁸³ Matta, 5:21-22

⁸⁴ Matta 19:17-20 ; Markos 10:17-19; Luka 18:18-20)

⁸⁵ Bkz. Romalılar 13:8-11

⁸⁶ Bkz. 1. Yuhanna 3:12

⁸⁷ Bkz. Vahiy 21:8

⁸⁸ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 7. Vasalasutta Suttası 2-3

bir annenin kendi hayatını riske atarak çocuğunu koruması gibi kişi tüm canlılara karşı şefkat beslemesi⁸⁹ gerektiği belirtilmektedir. Bir kimsenin ne öldürmesi ne öldürmeye neden olması, ne de başkasının öldürülmesini onaylamasının doğru olmadığı, yeryüzünün güçlü ya da zayıflıktan inleyen canlılarını öldürmekten kaçınması gerektiği⁹⁰ istenmektedir. Ele geçilmesi zor bilgeliğe ulaşanları özellikleri arasında güçlü ya da zayıf hiçbir canlıya zarara vermeden sakin davranmak, kendisini başkalarıyla özdeşleştirebilmek, ne öldürmek, ne de öldürmeye neden olmak sayılmakta, bunu gerçekleştirenlerin cehennemden üzerinden geçip gideceği⁹¹ dile getirilmektedir.

Mal, mülk edinme hakkı da yaşam hakkı gibi dinlerin kutsal metinlerinde korunması ve ihlal edilmemesi istenen hükümler olarak yer almaktadır. Başkasının maddî varlığının elinden alınması olan hırsızlık kesin ifadelerle yasaklamakta, bir şeyin çalınmasını gasp edilmesini, mal ve mülkiyet hakkına karşı yapılan temel suçlardan biri kabul ederek engellemeye yönelik ilkeler koymaktadır. Kur'an helâl yollarla elde edilen kazancın korunması için temel ilkeler koymakta, bu kazancın haksız bir şekilde alınmasını murdar olanla değişim olarak kabul etmektedir.⁹² Kul hakkını içeren davranışların da Allah tarafından affedilmeyeceği vurgulamakta,⁹³ malın korunmasına verdiği önemi karşılıklı anlaşmaya dayanan ticaret dışında haksız yollarla yenilmesini yasaklamaktadır.⁹⁴ Bu anlamda mal masuniyetine tecavüz olan hırsızlıkla ilgili de caydırıcı ağır cezâ müeyyideler koymaktadır.⁹⁵

Yahudiliğin kutsal metinlerinde hırsızlığı yasaklayan birçok hüküm yer almaktadır. Tevrat'ta, "Çalmayacaksınız. Hile yapmayacaksınız... Komşuna haksızlık etmeyecek, onu soymayacaksınız." hükümleri Sina'da Hz. Musa'ya verilen on emrin içinde zikredilmektedir.⁹⁶ Hırsızlığın cezası olarak zikredilen hükümlerden bir kısmında "bir adam öküz ya da davar çalıp boğazlar ya da satarsa, bir öküze karşılık beş öküz, bir koyuna karşılık dört koyun

⁸⁹ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 8. İyilik Suttası 7

⁹⁰ Bkz. Suttanipata, Çullavagga), 14. Dhammikasutta 19

⁹¹ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 11. Nalakasutta/Vatthugatha 26-27

⁹² Bkz. Nisa 2

⁹³ Bkz. Nisa 10; Duha 9

⁹⁴ Bakara, 188.

⁹⁵ Bkz. Maide 38

⁹⁶ Levililer 19:11-13

ödeyecektir. Bir hırsız bir eve girerken yakalanıp öldürülürse, öldüren kişi suçlu sayılmaz... Hırsız çaldığının karşılığını kesinlikle ödemelidir. Hiçbir şeyi yoksa hırsızlık yaptığı için köle olarak satılacaktır. Çaldığı mal -öküz, eşek ya da koyun- sağ olarak elinde yakalanırsa, iki katını ödeyecektir.” müeyyideleri yer almaktadır.⁹⁷ Yeremya ve Hosea'da da hırsızlığın ahlaki sapkınlıklardan biri olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁸ İncillerde de hırsızlık yasaklanmakta insanın içinden çıkan ve onu kirleten bir eylem olarak belirtilmektedir.⁹⁹ Hıristiyanlığın yayılmasında en etkili kişi olan Pavlus, “Artık hırsızlık yapan, hırsızlık yapmasın”¹⁰⁰ diyerek hırsızlığın yasak olduğunu ortaya koymakta, Romalılara Mektubunda da her işin temeline sevginin alınmasını öğütlemekte, içi sevgi dolu olanın Kutsal Yasa'yı yerine getireceğini, komşuna zarar vermeyeceğini bildirerek, “çalmayacaksın, başkasının malına göz dikmeyeceksin” hükümlerini vurgulamaktadır.¹⁰¹ Hz. İsa da kendisinden iyilik hakkında bilgi isteyen kimseye içinde çalmamak emrinin de bulunduğu Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmesini tavsiye etmektedir.¹⁰²

Suttanipata'da da malın korunmasına esas hükümler bulunmakta başkalarının malına el koyma davranışlarında bulunanların kendi çıkarlarını gözettikleri dile getirilmektedir.¹⁰³ Köyde veya ormanda başkalarının mallarını çalanların, kendilerine verilmeyenleri alanların, borç aldıklarında inkar edenlerin, yolda giden insanın eşyasına göz dikip onu öldürerek el koyanların da kast dışı oldukları vurgulanmaktadır.¹⁰⁴ İyi bir insanın herhangi bir yerde başkasının olduğunu bilerek kendisine verilmeyeni kesinlikle almaması, başkasına aldirtmaması, alınmasını da onaylamaması istenmektedir.¹⁰⁵

⁹⁷ Çıkış 22/1 -5

⁹⁸ Bkz. Yeremya 9:2; Hosea 4:2

⁹⁹ Bkz. Markos 7:21

¹⁰⁰ Bkz. Efesoslulara Mektup 4:28

¹⁰¹ Bkz. Romalılar 13:8-10

¹⁰² Bkz. Matta 19:17-20 ; Markos 10:17-19 ; Luka 18:18-20

¹⁰³ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 3 Gergedan Boynuzu Suttası/Khaggavisanasutta 41

¹⁰⁴ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 7. Vasalasutta Suttası 4-5

¹⁰⁵ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 14. Dhammikasutta 20

Borçlarını ödemeyerek hak gaspı yapanların da öldükleri zaman karanlıkta kalacakları, baş aşağı cehennemi boylayacakları ifade edilmektedir.¹⁰⁶

Yalancı şahitlik, bildiğinin veya tanık olduğunun aksine tanıklık yapmakta başkalarına zarar veren kutsal metinlerde yasaklanan davranışlardandır. Adaleti her şeyin temeli olarak vurgulayan Kur'an, adaletin ve hakkın, çiğnenmesine sebep olan yalancı şahitliği kesin bir dille yasaklamaktadır. Doğruluğa büyük önem vermekte, insanın yaptığını ve bildiğini olduğu gibi söylemesini emretmektedir. Yalan şahitlikten sakınmanın iyi Müslüman'ın özelliği olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁷ İnsanın kendi annesi, babası ve en yakınları aleyhine de olsa yalan şahitlik yapmaması, adaleti sağlanması emredilmektedir.¹⁰⁸ Yalan uyduranların Allah'ın ayetlerine inanmayanlar olduğunu belirterek¹⁰⁹ yalanın ne kadar kötü bir davranış olduğunu vurgulamaktadır.

Yalan konuşma ve yalancı şahitlik yapma On Emir içerisinde yer alan yasaklardandır. Bu yasak, Tevrat'ta şöyle ifade edilmektedir; "Ve komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin."¹¹⁰ Yine Tevrat'ta yalancı şahit yapanlarla ilgili olarak; "Eğer bir adama karşı kötülük hakkında şahadet etmek üzere ona karşı yalancı bir şahit kalkarsa ve hakimler iyice araştıracaklar. Ve işte eğer yalancı şahitse ve kardeşine karşı yalan yere şahadet etmişse o zaman kardeşine karşı yapmayı düşündüğü şey ne ise kendine yapacaksınız"¹¹¹ denilmektedir. İncillerde de, "Yalan yere ant etmeyeceksin ve antlarını Rabb'e ödeyeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim ki hiç ant etmeyin"¹¹² denilerek yalan yere yemin etmenin sorumluluğu belirtilmektedir. Bir başka yerde de "Hükmetmeyin ki hükmolunmayasınız. Çünkü ne hükümle hükmederseniz, onunla hükmolunacaksınız."¹¹³ denilerek başkası hakkında yanlış kararlara varmanın sorumluluğu ortaya konulmaktadır. Hz. İsa'nın iyilikle ilgili soruya verdiği cevabın içerisinde de yalan yere tanıklık etmeme temel yasalardan biri olarak sayılmaktadır.¹¹⁴

¹⁰⁶ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 2. Amagandhasutta 8-10

¹⁰⁷ Furkan 72.

¹⁰⁸ Nisa 135.

¹⁰⁹ Nahl 105.

¹¹⁰ Çıkış 20:16; Tesniye 5:20

¹¹¹ Tesniye 19:16-19

¹¹² Matta, 5: 33-34

¹¹³ Matta 7:1-2.

¹¹⁴ Bkz. Matta 19:17-20 ; Markos 10:17-19; Luka 18:18-20

Suttanipata'da yalan ve yalancı şahitlik yerilmekte, mahkeme veya toplantı salonunda kişiyi yalan konuşmaması, konuşmaması, konuşanları onaylamaması ve her türlü yalandan uzak durarak ticaretini onurlu bir şekilde yapması tavsiye edilmektedir.¹¹⁵ Brahman hep doğruyu konuşan ve öğreten olarak açıklanmakta,¹¹⁶ yalancı insanların kast dışı oldukları belirtilerek¹¹⁷ yalan konuşulmaması tavsiye edilmektedir.¹¹⁸ Bu dünyada kötü olanların iftiracı, davranışlarında samimiyetsiz ve aldatıcı oldukları belirtilerek yalan konuşanların cehenneme gideceği,¹¹⁹ yapmadığı bir şeyi yapmış gibi gösterenlerin de aynı şeyi yapmış olacakları, yalan ağızlı, sahtekâr, soysuz, yıkıcı kötü kalpli, kötü işler yapanların cehennem sakini olduğu, oraya demirden değneklerle keskin uçlu demir sopalarla dürtüle dürtüle götürülecekleri, ateşte kızarmış demir toplar yiyecekleri¹²⁰ belirtilmektedir. Müridin dürüst, aldatma, iftiradan uzak, asla yalanı izlemeyen bir kişilik olması,¹²¹ yalan söylememesi, zayıfa da güçlüye de dostça davranması, aklın çalkantılarında kötülüğü kuvvetle kovması... derin düşünceye bağlı olarak uyanık olması, ağırbaşlılıkla şüphenin ve kötü davranışın önünü kesmesi, uyarı sözleriyle düşünceli olması...tepeden bakarak başkalarını kötüleyerek konuşmaması¹²² istenmektedir.

Suttanipata'da karşılaştırma yaptığımız bu prensipler dışında Kur'an ve Kitab-ı Mukaddeste karşılıklarını bulabileceğimiz birçok ahlaki ilke bulunmaktadır. Dolayısıyla bu temel insanî ve ahlakî ilkelere hemen bütün kutsal metinlerde rastlanabilmektedir. Erdemli ve ahlaklı olmak için sıralanan bu ilkelerde kişi, nasıl vücuduna yayılan yılan zehrinden kurtulursa öfkesini de aynı şekilde yenmelidir.¹²³ Açgözlü olmadan, arzusuz, kıskançlık hissetmeden, cehaletten uzak, dünyadaki hiçbir şeye karşı istek duymadan dolaşmalı,¹²⁴ tutkusu ve nefreti, kibri ve riyası bir iğnenin ucundaki hardal tohumu gibi düşmeli, kabalıktan uzak, hiç kimseyi incitmemeli,¹²⁵ nefret dolu, kötü kalpli,

¹¹⁵ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 14. Dhammikasutta 22

¹¹⁶ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 9. Vasthasutta 38-39

¹¹⁷ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 7. Vasalasutta Suttası 1

¹¹⁸ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 14. Dhammikasutta 25

¹¹⁹ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 2. Amagandhasutta 8-10

¹²⁰ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 10. Kokaliyasutta 8-11

¹²¹ Bkz. Suttanipata, Athakavagga 15. Attadandasutta 12

¹²² Bkz. Suttanipata, Athakavagga 16. Sariputtasutta 7-10

¹²³ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 1 Yılan Suttası (Uragasatta) 1

¹²⁴ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 3 Gergedan Suttası 22

¹²⁵ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 9. Vasthasutta 38-39

iki yüzlü, yanlış görüşlere bağlı, kibriyle büyüklenmemeli ve başkalarını küçük görmemelidir.¹²⁶ Birileri tarafından yerilse de övülse de sakin kalmaya çalışmalı, düşüncelerini bozmamalı, empati yapabilmeli, tutku ve aç gözlülüğü bırakıp iyi şeyleri yapmalı bu vesile ile cehennemin üzerinden geçip gidebilmelidir.¹²⁷ Kendisini tensel zevklerden geri çekmeli, sert, kaba, dedikoducu, hilekar acımasız, eli bağlı ve davranışlarında samimiyetsiz olmamalıdır.¹²⁸ Erdemli yaşayarak akrabalara yardım etmeli, sabırlı olup, güzel konuşmalı,¹²⁹ yüce konuma kavuşmak için dinsel kurallara yönelmeli, yaşlı insanları onurlandırmalı, dini emirlere uymalı, gülünç konuşmalardan, hileden, riyadan, aç gözlülüğten, yaygaradan, kabalık, azgınlık ve aptallıktan vazgeçmeli,¹³⁰ hoş olanı da nahış olanı da arkasında bırakarak her şartta bu dünyada doğrulukla gezebilmelidir.¹³¹

Bir kimsenin iyiliğinin soyu ile değil davranışı ile ölçüldüğü, aşağı bir aileye ait olsa da doğruluğa boyun eğmiş, ılımlı, nazık, dinsel bir hayat süren müridin alçak gönüllüğü ile soylu olabileceği vurgulanmaktadır.¹³² Ölümün her canlıyı yakalayacağı; “doğmuş canlılar için ölümden kaçış yoktur; yaşlılık çağına ulaşıncı ölüm onu bekler. Olmuş meyveler düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır; bunun gibi doğmuş olan her canlı ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bulunur. Genç olsun erişkin olsun, aptal olsun, akıllı olsun bütün insanlar ölümün gücüne yenik düşerler, hepsi de ölümün kölesidir. Ölüme yenik düşenler öteki dünyaya giderler, baba oğlunu kurtaramaz, akrabalarda kendi akrabalarını kurtaramazlar.”¹³³ ifadeleri ile İlahi kaynaklı kutsal metinlere benzer şekilde yer almaktadır. Hayatın gerçekten kısa olduğu yüz yıl yaşayanın da daha uzun yaşayanın da nihayetinde yaşlılıktan mutlaka öleceği, dünyaya aşırı tamah edenleri ölümün takip ettiği, bu sebeple her konuda dünyevi arzuların peşinden koşulmaması tavsiye edilmektedir.¹³⁴

Kötü söz kullananın bir balta gibi kendilerini kestikleri, ayıplananacak kişiyi öven ya da övülecek kişiyi ayıplayanın ağzıyla günah topladığı, bu yüzden de hiçbir durumda mutlu olamadığı, savunmasız, saf ve temiz

¹²⁶ Bkz. Suttanipata, Yılan Bölümü (Uragavagga), 7. Vasalasutta Suttası 1,17-18

¹²⁷ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 11. Nalakasutta/Vatthugatha 24-28

¹²⁸ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 2. Amagandhasutta 6, 9

¹²⁹ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 4. Mahamangalasutta 5-9

¹³⁰ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 9. Kimsilasutta 2-5

¹³¹ Bkz. Suttanipata, Çullavagga, 13. Sammaprabbacaniyasutta 5

¹³² Bkz. Suttanipata, Mahavagga 4. Sundarikabharadvacasutta 9

¹³³ Suttanipata, Mahavagga 8. Sallasutta 2-6

¹³⁴ Bkz. Suttanipata, Athakavagga 6. Carasutta 1

insanlara karşı şiddet uygulayanların eylemlerinin rüzgâra karşı savrulan toz gibi kendilerine döndüğü vurgulanmakta, dedikoducu kimselerin başkalarını incitecek şekilde konuştuğu, bu dünyada yapılan işlerin kaybolmadığı, kötülük işleyenlerin öteki dünyada mutlaka acı çekecekleri, orada onlara güzel söz söylenmeyeceği, hoş karşılanmayacakları, sığınacak yerlerinin olmayacağı, kor yataklarda yatarak alevlere girecekleri, irin ve kan içinde kaynatılacakları, kenardan da çıkamayacakları belirtilerek bu sebeple dünyada gayretli olunması tavsiye edilmektedir.¹³⁵

Sonuç

Bilindiği gibi dinlerin ana amacı ahlaklı bireylerle sağlam yapılı toplumlar oluşturmaktır. Bu amaca yönelik olarak bazen yazılı metinlerde, bazen de yazısız olarak törelerde uyulması istenen kurallar bulunmaktadır. Bu kuralların birbiri ile örtüşmeleri aralarında kaynak birlikteliği olabileceği kanaatini kuvvetlendirmektedir. Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen emir ve yasaklardan bazılarının, Budizm'in kutsal metinlerinden Suttanipata'daki iz düşümleri üzerine yapılan bu karşılaştırmada, hemen hemen aynı veya benzer ifadelerle Suttanipata'da yer aldığı görülmektedir. Bu emir ve yasaklardaki benzerlikler, evrensel değerler olarak bütün dini inanışlarda ya kutsal metinlerde veya töre olarak yer almaktadır. Bu benzerliklerin varlığı, bütün dinlerin temelinde vahiy gerçeğine ve peygamberlerle gelen ilahi hükümlerin kalıntılarının günümüze ulaşmış halleri olduğuna delalet etmektedir.

KAYNAKÇA

BERKİ, A. *Himmet. 250 Hadis Tercüme ve İzahı*, Ankara: DİB Yayınları, 1980

HAMİDULLAH, Muhammed. *İslam Peygamberi* 2 Cilt, Ter. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980

İBN SA'D, Ebu Abdillah Muhammed. *Kitabu't-Tabakati'l-Kebir* Thk. Ali Muhammed Ömer 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001

Kutsal Kitap, İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şti, 2002.

¹³⁵ Bkz. Suttanipata, Mahavagga 10. Kokaliyasutta 1-21

ÖZCAN, Şevket. Özcan, “Ninian Smart’a Göre Dünya Dinlerinin Boyutları: The World’s Religions Adlı Eser Ekseninde Bir İnceleme” The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 61, Autumn III 2017

SUTTANIPATA Çev. Korhan Kaya, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019

ŞAHİN, Muzaffer-ALTUNTAŞ, Halil, Kur’an-ı Kerim Meali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

TABERİ, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 5 Cilt, Ter. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, İstanbul: MEB Yayınları, 1991

Siyâsetnâmelerdeki Hükümdar Özellikleri Açısından Sultan Alp Arslan*

Sultan Alparslan with Regard to the Characteristics of Sovereign in Siyasatnamas

Süleyman ÖZBEK**

Öz

İlkçağlardan günümüze kadar uzanan modern devlet yapılarında, insanlar kendisini ve toplumu yönetecek, yasalar koyacak bir idareci seçmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda idare eden ile idare edilenler arasında karşılıklı hak ve hukuk ilişkisine dayanan bir anlayış ortaya çıkmıştır. Ancak her toplumda ve devlette adalet ve eşitliği sağlamanın mümkün olamayacağı aşîkârdır. İstenmeyen bir durumun ortaya çıkmaması için devlet adamlarına siyaset bilimi niteliği taşıyan ve özde devlet hayatına ilişkin kurallar ve tavsiyeler içeren eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Türk-İslam devletleri tarihinde genel olarak Siyâsetnâme adıyla anılan bu tarz eserler de ele alınan konular arasında; hâkimiyet telakkisi, hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler, vezirin görev ve yetkileri, diğer devlet ricalinin seçiminde gösterilmesi gerekli titizlik, ordu ve maliye teşkilatına dair gerekli tavsiyeler başta gelir. Bu tavsiyelerin büyük çoğunluğu günümüzde dahi hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Siyâsetnâmelerde yapılan tavsiyeler arasında ilk sırayı hükümdarda bulunması gereken özellikler alır. Bu özellikler incelendiğinde kut sahibi ve asil soydan olmak, akıl ve bilgili olmak, adil ve cömert olmak, erdemli olmak gibi iddialı bir hükümdar tasviri ile karşılaşırız. Ancak her türlü hatadan ve kusurdan arındırılarak idealize edilen bu hükümdar portresinin karşılığını, gerçek hayatta bulmak oldukça zordur. Nitekim Türk-İslam devletleri tarihinde bu özelliklerin tamamını bünyesinde barındıran hükümdar sayısı bir elin on parmağını geçmez.

* Bu çalışma 26-28 Nisan 2018 tarihinde Muş'ta yapılan Uluslararası **Malazgirt Meydan Muharebesi ve Sultan Alparslan** Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğr. Üyesi:
s.ozbek@hbv.edu.tr Orcid: 0000-0003-4359-9700

Hükümdarların çoğu bu özelliklerin bir kaçı ile hükümdarlık yaparken pek çoğu da bu özelliklerin yanından bile geçmeden saltanatlarını tamamlamışlardır.

Bu çalışmada Siyâsetnâmelerde zikredilen hükümdar özellikleri açısından, Selçuklu Devletinin kudretli hükümdarı Alparslan'ın şahsiyeti ve karakter yapısı değerlendirmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyâsetnâmeler, Devlet Yönetimi, Sultan, Hükümdar Özellikleri, Selçuklular, Alp Arslan,

Abstract

In modern state structures from antiquity to the present day, people had to choose an administrator to govern themselves and society and to put laws on them. As a result of this, an understanding emerged between the ruler and the rulers based on mutual rights and legal relations. However, it is obvious that it will not be possible to achieve justice and equality in every society and state. In order to prevent the emergence of an undesirable situation, it was started to write articles which include the rules and recommendations about the political science and state life to the statesmans. These kinds of works which are generally referred to in the name of Siyâsetnâme in the history of Turkish-Islamic states have also taken the necessary precautions for domination, the features that should be included in the ruling, the vigilance of the vizier and the necessary precautions to be shown in the selection of other state officials, the army and the financial organization. The vast majority of these recommendations remain valid even today. Among the recommendations in Siyâsetnâmes, the first order has the characteristics that must be found in the sultan. When these features are examined, we encounter the portrayal of an assertive emperor, such as being a Kut owner and a noble descendant, being wise and knowledgeable, being just and generous and being virtuous. However, it is difficult to find the equivalent of this portrait of the sultan in real life, which is idealized by being free from all mistakes and defects. As a matter of fact, in the history of the Turkish-Islamic states, the number of emperors who possess all of these qualities does not exceed ten fingers of a hand. Most of the sultans reigned with a few of these features, but many of them completed their reign without passing these qualities.

In this notification in terms of the characteristics of the sultan mentioned in the Siyâsetnâme, the personality and character structure of Alparslan, the mighty ruler of the Seljuk State, will be tried to be evaluated.

Keywords: Siyasetnâmas, State Administration, Sultan, Ruler Characteristics, Seljuks, Alparslan,

Mehmet Niyazi, devlet hâkimiyetlerini gelenekçi, kanunî ve karizmatik olmak üzere üç kısımda ele almaktadır. Buna göre; gelenekçi hâkimiyette meşruiyet, eskiden beri süre gelmekte olan ve değişmeyeceğine inanılan düzenin kutsallığını benimsemeye dayanır. Hâkimiyeti kimin ele alacağı, nasıl kullanacağı gelenekler tarafından belirlenir. Böyle bir hâkimiyet anlayışında hükümdar, hâkimiyetini yazılı hukuk kaidelerine göre değil, örf âdet ve geleneklere uygun olarak kullanır. Kanunî hâkimiyette, hükümdarlığın esasî kanunlarla tespit edilir. Hâkimiyeti ellerinde bulunduranlar objektif kurallara göre hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Karizmatik hâkimiyette ise hâkimiyetin hükümdardaki Tanrı vergisi olarak nitelendirilen üstün vasıflardan kaynaklandığı kabul edilir. Bu hâkimiyette esas, biraz insanüstülük, lütuf ve inayetle donatılmış olma gücüdür. Karizmatik hâkimiyette idare edilenler, hükümdarı bu nitelikte bir varlık olarak kabul ederler¹. Türk devletlerinde ise hem gelenekçi hem de karizmatik hâkimiyet anlayışını görmek mümkündür. Türk hakanları karizmatik olarak hâkimiyeti ilahî bir menşeyden almışlardır. Aynı zamanda devleti idare ederken gelenekçi hâkimiyetin tezâhürü olan örf, âdet ve geleneklere de uygun biçimde devleti yönetmektedirler.

Mehmed Niyazi'nin bu hâkimiyet tanımına göre Selçuklu sultanları gelenekçi bir hâkimiyeti temsil etmekle beraber aynı zamanda karizmatik özellikler de taşırlar. Nitekim devletin kuruluşundan itibaren başlayan iktidara güç ile hâkim olma anlayışı, daha sonraki zamanlarda da gelenek hâline gelmiştir. Bu çerçevede Selçuklu sultanları bir taraftan geleneklere bağlı olarak devlet ricalinin tercihiyle, diğer yandan da bilek ve pazu gücüyle diğer hanedan üyeleri arasında temâyüz ederek tahta çıkmakta ve saltanat merdivenlerinde kararlı bir şekilde ilerlemektedir.

¹ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, 2. bsk. İstanbul, 1996, s. 44-45; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1997, s. 256; Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bahaeddin, Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* ve Aydın, Taneri, *Türk Devlet Geleneği*.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Alp Arslan, Melik Çağrı Bey'in oğlu olup, 1029 yılında dünyaya gelmiştir. Alp Arslan'ın çocukluk yıllarına dair kaynaklarda detaylı bilgi mevcut değildir. Yalnız kaynaklar, çocukluğundan itibaren onun sert bir karaktere sahip olduğunu kaydederler. İlk askerî başarısını henüz çocuk yaşlarında iken 1043 yılında Gaznelilere karşı kazanmıştır. Elde ettiği bu başarı daha sonrasında diğer hanedan üyelerine karşı hükümdarlığa giden yolda önünü açmıştır. 1043 yılında babası Çağrı Bey tarafından Belh ve Toharistan bölgesinin idaresi kendisine verilmiştir. 1059 yılında hanedan üyelerinden İbrahim Yinal isyan ederek Sultan Tuğrul Bey'i Hemadan'da kuşatma altına almıştır. Zor durumda kalan Tuğrul Bey'in yardım istemesi üzerine Çağrı Bey, oğulları Alp Arslan ve Kavurd'u bir ordu ile göndererek Tuğrul Bey'i ve devleti büyük bir tehlikeden kurtarmıştır. Babası Çağrı Bey'in 1059 yılında ölümü üzerine onun hâkim olduğu Horasan bölgesinin idaresini ele alan Alp Arslan, Tuğrul Bey'in ölümüne kadar Büyük Selçuklu Sultanı'na bağlı kalmıştır. Alp Arslan, Türk devlet anlayışında yer eden hükümdarlık özelliklerini sadece savaş alanlarında kahramanlığı ve cesareti ile göstermemiştir. O, Horasan Meliki olarak iyi idaresi, adaleti, uyguladığı vergi sistemi ve cömertliği ile de şöhret kazanmış ve Büyük Selçuklu sultanları arasında kendisine haklı bir yer edinmiştir².

Selçuklu Sultanı Alp Arslan da, Mehmed Niyazi'nin işaret ettiği Türk devlet geleneğinin tezâhürü olan hem karizmatik hem de gelenekçi hâkimiyetin unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Biz bu unsurların neler olduğu ve devlet idaresinde ne şekilde uygulama alanı bulduğuna dair siyâsetnâmeler adı altında formüle edilen eserlerde verilen bilgilerden hareketle detaylı bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Türk devlet anlayışına göre hükümdar, hükümdarda bulunması gereken özellikler ve hükümdarın yetkileri ile devleti nasıl yönetmesi lazım geldiğine dair hususlar genel olarak tarihî kaynaklarda dağınık bilgiler hâlinde bulunmaktadır. Ancak tarih araştırmacıları arasında siyâsetnâmeler olarak adlandırılan eserlerde bu konuda daha detaylı ve özel bilgilere ulaşmak

² M. Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı* I, Ankara 1983, s. 3-9; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, s. 526-530.

mümkündür. Siyâsetnâmelerde, genelde bir ahlak kitabı olmaları hasebiyle, insan-ı kâmilde bulunması lazım gelen bilgi, adalet, cesaret, cömertlik, tevazu, sabır gibi temel özelliklerin açıklanmasında bol miktarda *Kur'an* ayetlerinden ve Hadis-i Şeriflerden örneklemeler yapılmıştır. Bazıları doğrudan hâkimiyeti elinde bulunduran hükümdara hitaben bazıları da devlet içerisinde ikinci adam konumunda olan vezirlere yazılmış veya kim için yazıldığı ayrıntılı biçimde izah edilmemiş ve genel ifadeler kullanılmıştır³. Bu türden kaleme alınmış eserlerde; saltanatın esasları ve şartları, bir sultanda bulunması lazım gelen özellikler, sultan ile halk arasındaki karşılıklı görev ve sorumlulukları önemle vurgulanır. Devletin bekâsı için adaletin önemine işaret edilir. Rüşvet, zimmet, suiistimal gibi devlet teşkilâtının en büyük düşmanı olan ve toplum ahlâkını bozan unsurlar ve bunların ortadan kaldırılma yolları gösterilerek sultanın dinî ve ahlakî görevlerine yönelik nasihatler ana temayı belirler. Bu tarz eserlere genel olarak Nasihatü'l-Mulûk, Tuhfetü'l-Mulûk gibi isimler verilmiştir⁴.

Bütün Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi, Büyük Selçuklularda da devlet hiyerarşisinin en üst basamağında sultan bulunmaktadır. Devletin başı olarak saray ve hükümet teşkilatına dair çalışmalarda ele alınacak ilk makam sahibi de sultandır. Bu sebeple Türk devletlerinde görev alan bir hükümdarda bulunması gerekli olan özellikleri ele almadan önce terminoloji olarak sultan kelimesinin ortaya çıkışı ve istilâhî manası üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Bozkır Türk devletlerinde devletin başında bulunan şahıs için İslamiyet öncesi kagan, hakan, han, tanyu, yabgu, bey gibi unvanlar kullanılırken İslamî döneme geçişle birlikte emîr, melik, hükümdar, sultan, padişah gibi farklı

³ Siyasetnâmelerin muhteviyatı ve bu konu hakkında bugüne kadar yapılmış çalışmalar hakkında derli toplu bilgi için bkz. Mustafa Uğur, *Osmanlı Siyaset-Nâmeleri*, MEB. Yay., İstanbul 2001.

⁴ Bu türden eserlere misal vermek gerekirse; Orhun Kitabeleri, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesi, Râvendî'nin Râhâtu's-Sudûr'u, Beydabâ'nın Kelile ve Dimne'si, Katip Çelebi'nin Mizanu'l-Hakk'ı, Koçi Bey'in Risalesi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ'sı ilk akla gelenler olarak sayılabilir.

unvanlar da kullanılmaya başlanmıştır⁵. Bu isimlendirmelerden Arapça “hüküm” ile Farsça “dâr” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan ve hüküm sahibi anlamına gelen hükümdâr ile yine Arapça kökenli sultan kelimesi en yaygın olarak kullanılanlarıdır.

Sultan, Süryanice bir kelime olup, Ortaçağ Türk İslam devletlerinde XI. yüzyıldan itibaren kudretli bir emîr veya bir bölgenin müstakil idarecisi anlamında bir unvan olarak ortaya çıkmış; İslam’ın ilk asırlarından itibaren de idarî iktidar, kudret anlamında kullanılmıştır⁶.

Kur’an’da sultan kelimesi karşılığı olmak üzere melîk, mâlik ve hâkim tabirleri kullanılmıştır. “Göklerin ve yerin mülkü hep O’nundur”⁷ “elbette ki, hüküm sadece Allah’ındır”⁸, “Bütün emirler (idari işler, buyruklar) Allah’a racidir”⁹ ve “Mülkte O’nun bir ortağı olamaz”¹⁰ şeklindeki ayetler bu ifadelerden sadece birkaç örnektir. Bu kelimelerle kastedilen güç ve kudret, dünyevi bir unvan olmaktan ziyade yüce yaratıcı olan Allah’ın sıfatlarındanadır. “Allah abkemü’l-hâkimîn değil midir”¹¹ ifadesinde ise yüce yaratıcı kendisini rakipsiz, hâkimlerin hâkimi olarak ifade etmektedir. O zaman kâinatta sadece bir tek sultan yani “Mâlikü’l-Mülk” olan Allah vardır. Dünyadaki hükümdarlar ise yine Kur’an’ın “Ey Davut, biz seni yeryüzünde halife kıldık. Halk arasında hak ile hüküm ver”¹² ifade ettiği şekliyle ancak Allah’ın yeryüzündeki halifesi ve gölgesi olarak mevcudiyetini devam ettireceklerdir.

İslam devletlerinde sultan unvanı ilk defa Abbasî halifeleri için ruhânî bir kudreti ifade amacıyla “Sultan Allah” şeklinde kullanılmıştır. Abbasîler Devri’nde Harun er-Reşîd Dönemi’nin en önemli simâlarından olan vezir Cafer’e devlet içerisinde en kudretli mevkide bulunması sebebiyle sultan

⁵ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 267-268; Halil İnalçık, “Padişah”, *DİA*, C. 34, s. 141-143.

⁶ J.H. Kramers, “Sultan”, *MEB.*, *İslam Ansiklopedisi*, XI, s. 24-28.

⁷ *Kur’an-ı Kerim*, Bakara, 107.

⁸ *Kur’an-ı Kerim*, Enam, 57.

⁹ *Kur’an-ı Kerim*, Hadid, 5.

¹⁰ *Kur’an-ı Kerim*, Furkan, 2.

¹¹ *Kur’an-ı Kerim*, Tin, 8.

¹² *Kur’an-ı Kerim*, Sad, 26.

unvanı verildiği bilinmektedir¹³. Cafer'in bu unvanı belki de sultan kelimesinin istilâhî manasına uygun, idarî kudret anlamını yüklenmesinde önemli bir merhale olmalıdır.

Sultan unvanı daha sonraları müstakil bir hükümdarlığa işaret olarak Gazneliler ve Büveyhî hükümdarları tarafından kullanılmıştır. Ancak Ortaçağ İslam devletlerinde idari hükümet ve kudret anlamında sultan unvanını ilk kullanan Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey olmuştur. O, sultan kelimesine “*el-Muazzam*”ı da ekleyerek İslam hükümdarlarının erişebileceği idari kudret anlamında en yüksek konuma yerleştirmiştir. Böylece “*sultan*” Selçuklular ile sadece merkezde oturan büyük hükümdarın kullandığı bir unvan olarak gerçek manada bir hükümdar ismi hâline gelmiştir. Selçukluların tâbiyeti altında olan vasal hükümdarlardan Türkiye Selçukluları hariç olmak üzere, diğerleri Türk devlet geleneğinin bir gereği olarak sultan unvanını kullanamamışlar, sadece melîk, emîr veya şâh unvanını kullanabilmişlerdir. Aynı uygulamanın devam ettiğini gördüğümüz Eyyubîler’de İslam kaynakları Selahaddin Eyyubi’ye sultan unvanını verseler de Eyyubî hükümdarlarının sultan unvanını kullanmaktan imtina ettikleri bunun yerine el-Melîk’i tercih ettikleri bilinmektedir¹⁴. Orta Çağ Türk İslam devletleri içerisinde sultan unvanını en fazla kullanan ve bu unvana en yüksek ihtişamını veren devlet, Mısır Türk-Memlûk Devleti’dir. Memlûk tarihçilerinden Halil b. Şahin ez-Zâhirî, sultan unvanını ancak Kahire’de oturan Abbâsî halifesinin tevcih edebileceğini ve bu unvanın sadece Memlûk sultanlarına ait bir unvan olduğunu vurgulamaktadır¹⁵.

¹³ Kramers, “Sultan”, s. 24-28

¹⁴ Kramers, “Sultan”, s. 24-28

¹⁵ Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânü't-Turûk ve'l-Mesâlik*, (nşr. B. Ravis), Paris 1894 s.89-90; krş. İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. VII, İst. 1991, s. 181; Aslında Ortaçağ Türk İslam devletlerinde yeni tahta çıkmış bir hükümdar mutlaka bağlı bulunduğu hilafet merkezinden, Bağdad Abbâsî Halifeliği veya Mısır Fatımî Halifeliği olmak üzere, hâkimiyetini meşru gösterecek bir menşur almak mecburiyetindeydi. Selçuklu sultanı Melikşah’ın ölümü üzerine hâkimiyet mücadelesine giren hanedan üyelerinin her birisi ayrı ayrı Abbâsî halifesinden menşur talep etmelerine rağmen Abbâsî halifesi menşur vermeyi hâkimiyet mücadelelerinin bitmesine ve kazanan şehzadeye verme şartına bağlamıştı. Bkz. M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1982.

Siyâsetnâmelerde devlet adamlarına yapılan tavsiyeler arasında hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler ilk sırayı alır. Bu özellikler arasında ise kut anlayışı dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi, Türk devlet felsefesinin ana unsurlarından olarak zikredilen kut anlayışı Tanrı bağışısı bazı vasıfların hükümdarda bulunması gerektiğini kabul eden bir anlayıştır. Kut kelimesinin anlamı üzerinde farklı düşünceler olmakla birlikte genel olarak; devlet, baht, iyi talih gibi manaları kabul görmüştür. Buna göre Türk hükümdarlarına idare etme yetkisi Tanrı tarafından ilahi bir lütf olarak bağışlanmıştır. Bir başka deyişle hükümdar Tanrı irade ettiği için yani kendisine kut verildiği için hükümdardır ve idare etme yetkisine sahiptir¹⁶.

Orhun Kitabeleri'nde de Göktürk Hakanı Bilge Kağan (716-734)'ın “*Tanrıya benzer Tanrı’da bolmuş Türk Bilge Kağan*”Tanrı irade ettiği için, *kutum olduğu için Kağan oldum*”¹⁷ sözleriyle ilk ifadesini bulan kut anlayışı, Asya Hunlarında “*Gök Tanrı’nın, tahta çıkardığı Tanrı kut’u Tanbu*”¹⁸; Avrupa Hunlarında ise Atilla için “*Tanrının kalıcı*” veya “*Tanrının kurbacı*” şeklinde ifade edilmiştir. Karahanlı Devri ana kaynaklarından *Kutadgu Bilig*’te de “*bu beyliği sen arzu edip kuvvet kullanarak ele geçirmedin. Onu sana tanrı kendi fazlı ile ihsan etti*”, “*beyler hâkimiyetlerini Tanrı’dan alırlar*” sözleriyle kut anlayışı teyit edilmektedir¹⁹.

Hükümdarda bulunması gereken ilk ve en önemli hususlardan olan kut anlayışının Alp Arslan için tezahürü nedir? Bunu devletin ünü veziri Nizâmülmülk (1018-1092)'ün Siyâsetnâme adlı eserinin daha ilk faslında açıkça görmekteyiz. Nizâmülmülk, bu eserinde “*Bil ki, yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve methe değer hünerlerle süsler. İnsanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar diye, dünya işlerini ona tevdi eder*”²⁰ ifadesiyle, Sultanlığın Alp Arslan’a Allah tarafından bahşedildiğine işaret

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 1980: Aynı Müellif, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997, s. 248-258, 358; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 1981, s. 66.

¹⁷ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1983, s. 17, 19 ve 36.

¹⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 248-249.

¹⁹ R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 68-69.

²⁰ Nizâmülmülk, *Siyaset-nâme*, (Haz. M. Altay Köymen), Ankara 1982, s.11.

ederek, Türk devlet felsefesinin ana unsuru olan kut anlayışının Selçuklularda da mevcudiyetini vurgular.

Siyâsetnâmeler, Kut sahibi olmanın kolay olamayacağına işaret ederek, hükümdarlık elde etmek isteyen kişinin buna çaba göstermesini ve kuta layık iyi bir ahlak ve karaktere sahip olması lazım geldiğini “*ben adalet yapmağa niyet ettim ve yüzümü hakka çevirdim. Belki Tanrı benim için bir kûlah, tac dikip hazırlamıştır*” sözleriyle vurgularlar.

Devlet idaresinde kabiliyet, yetenek ve tecrübe zamanla kazanılacak hususlardır. Oysa siyâsetnâmelerin vurguladığı soy ve iyi ahlak babadan gelen irsî bir unsurdur. Yusuf Has Hâcib’in “*Bey anasından beylikle doğar. Babası bey ise oğul da bey doğar, babası gibi bey olur*”²¹ ifadeleriyle, Râvendî’nin, “*Cihan sabibi tanrı, padişahlığı bir cevberden ve soydan yaratmıştır. Onu en layık, en akallı ve halkı en az incitene verir*”²², “*Soy baba tohumundan kazanılan bir şeydir. Zaten iyi bir tohumdan iyi bir meyve hâsıl olması tabii bir şeydir*” sözleri bu konuda paralellik arz etmektedir.

Osmanlı kroniklerinde Osmanlı sultanlarının meşruiyeti açıklanırken hükümdarlığa layık olan tek boyun Oğuz Kağan evladını teşkil eden 24 oğuz boyuna ve bunlar arasında da Kayı boyuna ayrı bir önem atfetmeleri bilinen bir husustur. Nitekim Selçuklu sultanları bu hususta zaman zaman Gazneli hükümdarlarını köle menşei olmaları hasebiyle eleştirmişlerdir.

Alp Arslan’ın soy ve nesep açısından 24 oğuz boyundan Kınık boyuna mensubiyeti dolayısıyla asaleti şüphe götürmez. Bu sebeple Türklerin ulu hakan olarak gördükleri Oğuz Kağan’ın torunu olması hasebiyle Alp Arslan’ın bir hükümdarda bulunması lazım gelen asalet özelliğini babası Çağrı Bey’in terbiyesinde yetişmiş olması, iyi ahlak ve hükümdarlık meziyetlerini tevarüs ederek bünyesinde barındırdığı aşikârdır.

Siyâsetnâmelerin üzerinde ittifak ettiği hükümdarın vasıflarından birisi de akıl ve bilgeliktir. Bu konuda Yusuf Has Hâcib “*Tanrı lütfu olan kut bile*

²¹ R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 69.

²² Râvendî, *Râbatü’s-Sudûr ve Ayetü’s-Sürûr* (çev. A.Ateş), TTK. Yay. Ankara 1957, s.XVI, s.151.

*akıllı ve bilgili insana layıktır*²³ derken, Nizâmülmülk “*Yüce Allah, ona ikbal ihsan eder, akıl ve bilgi verir ki, o bu akıl ve bilgi ile hükümdarlık eder*”²⁴ diyerek akıl ve bilgiyi hükümdarlığın vazgeçilmez şartlarından biri olarak ortaya koyarlar. Akıl ve bilgi konusunda Râvendî'nin tavsiyeleri ise şöyledir: “*Hüner, soy ve cevherle beraber olur. Bunu buldun mu sana akıl, iyiyi kötüden ayıran şey, lazımdır. Bunlar bir kişide toplandı mı, o keder, zahmet ve sıkıntıdan kurtulur*”²⁵ Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi hükümdar olacak kişinin iyi soy sahibi ve yetenekli olmasının yanında akıllı ve bilgi sahibi olması gerektiğine de işaret edilmektedir.

Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşaması Kınık boyunun konar göçer bir hayat yaşadığı devredir. Bu dönemde Selçuklu meliklerinin yetiştirilmeleri nasıl olduğunu ve ne şekildeydi tafsilatlı olarak bilmiyoruz. Ancak Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan beylerin çocukları için kırk yoldaş tayin ve tahsis etmelerini genelleştirirsek Selçuklularda da buna benzer uygulamaların olduğu düşünülebilir. Eski Türk devlet geleneğine bağlı kalan Selçukluların diğer devlet kurumları gibi atabeglik müessesesini de Karahanlı ve Gazneli devletlerinden aldıkları ve geliştirerek devam ettirdikleri bilinmektedir. Nitekim Selçuklu sultanları, devlet topraklarını aile fertleri arasında taksim ederken henüz yaşları küçük olan şehzadelere vasî ve mürebbî sıfatıyla kumandanlar arasından birer atabeg tayin etmişlerdir. Bu atabegler ata binme, ok ve kılıç kullanma gibi askerlik sanatına dair eğitimler başta olmak üzere genç meliklerin yetiştirilmesi için tayin edilen bir hoca vasfı taşıyorlardı. Sultan Alp Arslan'ın nasıl bir eğitim aldığı ile ilgili bir bilgimiz yoktur. Ancak, Malazgirt Zaferi'nden sonra oğlu Melikşah'ın devlet işlerinde tecrübe kazanması hususunda vezir Nizâmülmülk'ü görevlendirerek ona “*Ata Hoca*” veya “*Atabeg*” unvanını verdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye Selçukluları Devri'nde de devam eden bu uygulama hakkında Mevlvî kaynaklarının verdiği bilgiler önem arz eder. Bu konuda Mevlâna, müstakbel hükümdarların en iyi şekilde yetiştirilmeleri için devrin seçkin ilim ve hüner sahibi kişilerinin hükümdarlar tarafından görevlendirildiğini ifade

²³ İ. Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig*, s. 16-18.

²⁴ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 12

²⁵ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 29.

eder. Aynı şekilde Sultan Veled de hükümdarın, veliaht tayin ettiğini oğlunu en iyi şekilde yetiştirmek amacıyla devrin önde gelen ulemasını görevlendirdiğinden bahsederken, Eflâki ise meliklerin tahsil ve terbiyeleri için saray içerisinde oluşturulan ve sadece sultanların erkek çocuklarının değil kız çocuklarının da eğitim aldığı bir Şehzadegân mektebinden bahseder²⁶.

Ancak Siyâsetnâmelerde işaret edilen “bilig” den kasıt okuma yazmaya, pozitif ilimlere dair örgün eğitime yönelik bilgiler olsa gerektir. Bu sebeple atabegler, yanlarındaki genç meliklere genelde askerlik sanatı ve devlet idaresi çerçevesinde pratik eğitim verirken dini bilgiler ve diğer pozitif ilimler medrese uleması tarafından ayrıca verilmekteydi. Tabi ki Nizâmiye Medreselerinin kurulmasının Alp Arslan öncülüğünde ve himayesinde gerçekleştiği malumdur. Buradan hareketle Alp Arslan bilime önem veriyordu demek yanlış olmadığı gibi Alp Arslan bilgiliydi demek de çok doğru olmaz çünkü Nizâmiye Medreselerinin kuruluş sebepleri farklı olup özellikle Fatımî-Batınî hareketi karşısında bir zorunluluk olarak ihdas edilen kurumlar arasındaydı.

Siyâsetnâmelerde üzerinde durulan hükümdar vasıflarından en önemlilerinden birisi de hükümdarın tahta geçmeden önce devlet idaresi ile ilgili konularda tecrübe sahibi olmasıdır. Bu konuda Râvendî çarpıcı bir tespitte bulunur. O, Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul’un başarısızlığının altında, tecrübesizliğinin olduğunu ve belli aşamalardan geçmeden sultanlık makamına oturmasının başarısızlıkta önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Ona göre “*Sultan Tuğrul devlet yuvasında doğmuş ve ikbal ailesi içerisinde yetişmiş bir hükümdardı, ani olarak bir hükümdarlık gelmiş, çalışmadan elbise giymiş, beşikten çıkıp tahta oturmuştu. Edep mektebinde arama zâbmeti çekmeden hükümdarlık atına binmiş, günlerini vakitlerini, insanların kabırlarını, talih ile kederin tesirlerini beklemekle vakit geçirmemiş, hiçbir sıkıntı görmeden, hazırlanmış sofranın, tertiplenmiş meclisin ve mal ile dolu hazinenin başına geçmiştir*”²⁷. İşte onun bu iyi talihi devlet hayatında başarılı

²⁶ Mevlana, *Fihî Mâfih*, (Çev. M. Anbarcıoğlu), 5. Bsk. İstanbul 1990, s. 28; Eflâkî, *Menakıbu'l-Arifin* (trc. T. Yazıcıoğlu), II Cilt, Ankara 1959 – 1961, C. II, s.403; Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı* (Menakıbu'l Arifin'in Değerlendirilmesi), Konya 1977, s. 33; Coşkun Alptekin, “Atabeg”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s. 38-40.

²⁷ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 306.

olmasına yetmemiştir. Çünkü “*genç adam bilgili ve şöbretli olsa da tecrübe görmeden asla hüner sahibi olamaz*”²⁸ diyerek, tecrübenin önemine vurgu yapmıştır. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin şehzade ve meliklerin yetiştirilmesinde daha küçük yaşlardan itibaren bir atabey veya lala himâyesinde eyaletlerde idareci olarak yetiştirilmeleri ve tecrübe sahibi olmalarına dair yukarıda zikrettiğimiz uygulamanın ne kadar doğru olduğu da açıkça meydandadır.

Buna bağlı olarak Alp Arslan’ın daha küçük yaşlardan itibaren devlet kademelerinde vali ve ordu kumandanı olarak tayin edildiği ve ilk askerî başarısını da 1043 yıllarında daha 13-14 yaşlarında iken Gaznelilere karşı elde ettiğini biliyoruz²⁹. Küçük yaşlardan itibaren ordu komutanı, vali gibi çeşitli devlet kademelerinde görevlendirilen Alp Arslan bu üstlendiği bu görevleri başarıyla yerine getirirken daha sonrasında kendisini iktidara taşıyacak saltanat yolunda büyük tecrübeler edinmiştir.

Cesaret ve kahramanlık, Siyâsetnâmelerde üzerinde durulan bir başka hükümdar vasfı olarak karşımıza çıkar. Çünkü cesaret ve kahramanlık Türk devlet telakkisinde hükümdar özellikleri bakımından ayrı bir yer tutar. Hükümdar cesur, kahraman ve alp yürekli olursa asker de arkasından hiç tereddüt etmeden yürüyecektir. Bu konuda Türk hükümdarları arasında cesaret ve kahramanlığı ile temayüz etmiş birkaç hükümdardan birisi de Alp Arslan’dır. Daha 14 yaşlarında babası tarafından Gaznelilere karşı ordu kumandanı olarak görevlendirilmiş ve bu seferden başarı ile dönmüştür.

Alparslan, amcası Tuğrul Bey’in âni ölümü üzerine, iktidar mücadelesinde güçlü ve dişli bir rakip olan amcazâdesi Kutalmış ile zorlu bir mücadeleye girişmiştir. Ancak bu konuda Vezir Kündürî de bir diğer Selçuklu Şehzadesi Süleyman’ı tahta çıkarmak için bir başka cepheden faaliyetlere başlamıştır. Vezir Kündürî Süleyman üzerinden iktidara ulaşmak uğrunda devletin bütün hazinesini askerlere dağıtmış, orduyu kendi istekleri doğrultusunda yönlendirerek Alparslan’a, taht iddiasından vazgeçmesi için “şimşekler gibi çakıp gürleyen” bir de mektup göndermişti. Giriştiği taht mücadelesinde Kutalmış gibi güçlü bir rakip yanında devlet bürokrasisinin de kendisine karşı olmasına rağmen cesaretini kaybetmeyen Alparslan, giriştiği taht

²⁸ Râvendî, *Râbatü’s-Sudûr*, s. 316.

²⁹ Köymen, M. Altay, *Alparslan ve Zamani* I, s. 4.

mücadelesinde başarıya ulaşmayı bilmiştir³⁰. Bu durum yine Siyâsetnâmelerde sıkça zikredilen hükümdarların kararlılık özelliklerine de uygun bir davranış olarak kayda geçirilmelidir.

Mirhând, Malazgirt Savaşı esnasında bir tepe üzerinden savaşı idare eden Alp Arslan'ın savaşın büyümesine kapılarak kendisine hâkim olamadığını ve otağını terk ederek savaş alanına atıyla girdiğini ve hâcibi tarafından atının dizginlerinden tutularak zorla savaş alanından çıkarıldığını kaydeder³¹.

Tuğrul Bey'in vefatı sonrasında üvey kardeşi Süleyman'ın Vezir Kündürî tarafından Sultan ilanına karşı ordusu ile harekete geçerek tahtı ele geçirmesinde askerin kendisini desteklemesi önemli rol oynar. Ancak ağabeyi Kavurt isyanında, isyanı bastırmak için Kirman'a giderken kendi askerlerinin kardeşi Kavurd lehine tezahürat yaptığını görünce seferi yarıda bırakarak geri dönmek mecburiyetinde kaldığını³² da unutmamak lazımdır. Aslında burada Alp Arslan'ın durumu tehlikeli görerek seferi yarıda bırakması onun tedbirli davrandığının bir göstergesidir.

Nitekim hükümdarın tedbirli olması Siyâsetnâmelerde işaret edilen önemli bir başka hükümdar özelliğidir. Aslında cesaret, kahramanlık ve tedbir iç içe girmiş ve birbirine bağlı, birbirini tamamlayan özelliklerdir. Yukarıda Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'nda otağını terk ederek savaşa dâhil olması cesaret ve kahramanlığın bir göstergesi olsa da diğer taraftan da tedbirsizce bir hareket olarak öne çıkmaktadır. Nitekim siyâsetnâmelerde hükümdarın emniyeti için savaş alanında tehlikeden uzak bir mekânda otağ kurmasının gereğine işaret edilir. Alp Arslan Malazgirt Savaşı'nda bu kurala uyarak savaş alanından uzak hâkim bir tepe üzerine otağını kurmasına rağmen savaş başladıktan sonra kendisine hâkim olamayarak tedbiri elden bırakmış ve savaşa iştirak etmiştir.

³⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mîratu'z Zaman'da Alparslan Dönemi*, *A.Sevim, Makaleler 2*, (Haz. S. Yalçın, S. Özbek), Ankara 2005, s.188-189.

³¹ F. Sümer- A. Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, TTK. Yay. Ankara 1971, s. 70

³² Köymen, *Alparslan ve Zamanı I*, s. 87-88.

Yusuf Has Hâcib, *gafil hükümdarlar ülkelerine bâkim olamazlar*, derken güç ve kudret kadar uyanık ve tedbirli olmayı da hükümdarlığın gerekli şartlarından saymaktadır. Buna göre hükümdar her şeyden önce iyi bir istihbarat ağına sahip olmalıdır. Bu haber alma teşkilatı sayesinde savaşa girmeden önce rakibi hakkında gerekli her türlü bilgiyi edinmeli ve ona göre tedbir almalıdır.

Nizâmülmülk ise tedbirli davranmaya daha fazla itina göstererek, *ülkenin her tarafına tüccar, seyyah, sûfi ve derviş kılığında casuslar gönderilerek bilgi toplanmasını ve hadiseler büyümeden işin çaresine bakılmasını tavsiye etmektedir*³³. Bu hususta Râvendî de farklı düşünmez. Ona göre, “*düşmanın ok atışını öğrenmek, kuvvet ve vuruşlarını tanımak, ballerine vakıf olmak, yaptıklarını ve hareketlerini görmek, ordunun âdet ve yollarını soruşturmak, kâfirin oturmuş ve kalkışına bakmak(lazımdır). Çünkü hükümdar düşmanın ne yaptığını bilmezse ona karşı tedbir alamaz.*” “*tedbiri olan azlık, tedbirsiz, dağınık çokluktan daha çok devam eder*³⁴.

Ancak Alp Arslan’ın casus kullanımı ve istihbarat teşkilatını güçlendirme konusunda zaafı hatta kusuru vardır. Vezir Nizâmülmülk, güçlü bir devlet olmanın, iyi bir istihbarat ağına sahip olması gerektiğine azami derecede dikkat çekerken, Sultan Alp Arslan ise “*benim idarecilerim bakında haber getirecek kişi ne kadar güvenilirdir. Bunlar dostu düşman, düşmanı dost göstererek faydadan çok zarar getirir*” sözleriyle Nizâmülmülk’ün bütün karşı çıkmalarına rağmen berîd teşkilatını ihmal etmiştir³⁵. Belki de bu ihmâlin bir sonucu olarak devlet içerisinde Batınî taraftarları örgütlenme imkanı bulmuşlardır.

Siyâsetnâmelerde üzerinde durulan konulardan birisi de hükümdarların aceleci davranmaması ve aldıkları kararları istişare etmesinin gerekliliğidir. Nizâmülmülk, *aceleciliği zayıfların bir işi* olarak gösterirken, Yusuf Has Hacıb ise *aceleciliği bir korkunun neticesi* olarak kabul eder. Ona göre bu durum bir hükümdarda olursa, o hükümdarın her zaman hüsrana uğrayacağı gibi *acecelilik, zevzeklik ve hiddetli mizaç gibi huylar da hep bilgisizlik alametleridir*³⁶.

³³ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 94; R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 110.

³⁴ Râvendî, *Râhatü’s-Sudûr*, s. 109, 208.

³⁵ İbrahim Harekât, “Berîd”, *MEB., İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s. 499.

³⁶ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 171; R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 92.

Râvendî de bu konuda “*aceleci ruh övülmez beğenilmez, aceleci ve hafif insan, servi boylu bir pehlivan da olsa itibar görmez.*” Çünkü yavaşlık rızkın anahtarı olup devlet işinde asla acele olmaz. Şayet *devlet erkânı acele kararlar almaya kalkarsa, sonuçlarını kestiremedikleri olaylarda ayakları kayar ve hüsrânla biten sonuçlarla karşılaşır, doğruyu bulmakta geç kalırlar*³⁷. O zaman bu hüsrandan kurtulmanın en iyi yolu istişare ve meşveret meclisi olacaktır.

Nitekim Alp Arslan’ı ölüme götüren olay da bir aceleciliğin ve telaşın eseridir. Selçuklu saray teşkilatı içerisinde sultanın cezalandırma emrini ve işlerini yerine getirmek için her daim sultanın huzurunda pür silahlı olarak hazır bulunan silahtar ve candarların bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Huzuruna elleri kolları bağlı olarak getirilen Yusuf el-Harezmî’yi görevliler yerine bizzat kendisi cezalandırmak yolunu seçmesi aceleci bir davranış olmuştur. Bunun sonucunda Yusuf el-Harezmî’ye iki defa ok atıp vuramayan Alp Arslan, öfke ile ve tedbirsizce tahtından aşağı inmiş ve sonrasında o telaş ile ayağı takılarak Yusuf el-Harezmî’nin ayakları dibine yuvarlanmıştır. Bu fırsatı kaçırmayan Yusuf el-Harezmî de yanında sakladığı bir hançer ile Sultan’ı ağır yaralamıştır³⁸.

Râvendî eserinde ordu ve zafer kazanma yolları üzerinde dururken iyi bir hükümdarın savaştan önce sulh yolunu araması gerektiğini tavsiye eder. Ona göre “*düşmanı iyi sözlerle yola getirmek uzun boylu savaşlarla kökünün kazımaktan daha kolaydır. Çünkü düşmanın kökünün kazımakta iki ihtimal vardır. Ama birleşip kavuşmak rahatlık verir*”³⁹. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, savaş kazanmanın her zaman zafer anlamına gelmediğini asıl zaferin barıştan geçtiğini vurgulamaktadır. Nitekim Alp Arslan’ın da Malazgirt Savaşı öncesinde Bizans İmparatoru’na elçiler göndererek sulh teklifinde bulunduğu bilinen bir gerçektir.

Tarih boyunca insanların karşılaştıkları bütün sıkıntılar, haksızlıklar, adalet kavramının suistimal edilmesinden kaynaklanmıştır. Adaletin hâkim olduğu ülkede huzur ve refah hâkim olmuş, ilim ve kültür yaygınlaşmıştır. Bu

³⁷ Râvendî, *Râbatü’s-Sudûr*, s. 139, 140, 255, 271.

³⁸ İbnü’l-Adim, *Büyüğülerle Selçuklular Tarihi* (çev. A. Sevim) Ankara 1982, s. 23,25.

³⁹ Râvendî, *Râbatü’s-Sudûr*, s. 220.

sebeple adalet, siyâsetnâmelerde üzerinde ısrarla durulan, hükümdarların olmazsa olmaz denilen özellikleri arasında her zaman ilk sırayı almıştır. Türk devlet anlayışı adaleti teb'anın bir hakkı olarak görmüş ve tıpkı teb'anın doyurulup giydirilmesi gibi iyi kanunlar koyarak adaletli davranmayı da devletin varoluş felsefesi saymıştır.

Adalet anlayışı siyâsetnâmelerde genel olarak “*Adalet Dairesi*” olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Buna göre; hükümdar adil olursa, halk huzurlu olacaktır. Halk huzurlu olursa köylü, tarlasında; esnaf, dükkanında; halk diğer işlerinde neşe içerisinde çalışacak buna bağlı olarak verim artacaktır. Verimin artması ile devletin hakkı olan vergiler tam olarak ödenecektir. Vergilerin toplanmasıyla hazine dolacak; devlet bu dolu hazine ile devrin en son teknolojisine uygun bir ordu tanzim edecektir. Güçlü ve son teknoloji ile donanmış ordu ise adil hükümdarın önünde ülkeler açacak ona fetihleri getirecektir.

Yusuf Has Hâcib'e göre adalet ve ihtiyat bir memleket idaresinin iki önemli unsurudur. Çünkü kanun ve adalet ile memleket genişler ve dünya düzene girer. Devletin temeli adalet üzerine kurulmuştur. Devletin esası adalet yoludur. Sultan adil olur, böyle kanun koyarsa bütün dileklerine kavuşur⁴⁰. Aksi hâlde devlette bir kargaşa ortamı başlar ve zulüm kendisini gösterir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lügâti't-Türk*'de kaydettiği “*zor kapıdan girerse töre bacadan çıkar*”⁴¹ atasözü bunu gayet iyi açıklamaktadır.

Adalet kadar ön planda olan bir başka erdemde affediciliktir. Bu konuda Muaviye'nin oğluna yaptığı “*affeden üstündür, sabreden muazzamdır*” tavsiyesi ile söze başlayan Halil b. Şahin, devamla “*Bir hatalıdan intikam almak adalettir, ancak onu affetmek fazilettir. Faziletin mekâm ise daha yüksektir*”⁴² diyerek hükümdarın öncelikle af yolunu tercih etmesini tavsiye eder.

Alparslan âdil miydi? Bu konuda ilgili bütün kaynaklar Alparslan'ı merhametli, adil, şefkatli, hayırsever, İslam dinine bağlı olarak vasıflandırır. Bu bilgileri hemen hemen bütün hükümdarların ölümü sonrası ifade edilen

⁴⁰ R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 103 - 107.

⁴¹ İ. Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig*, s. 21 - 22.

⁴² Halil b. Şahin, *Zübdetü Keşfü'l-Memâlik*, s. 76.

genel bilgiler olarak değerlendirebiliriz. Ancak özellikle bazı gayr-ı Müslim kaynaklarda gerek Alparslan, gerekse özellikle Melikşah'ın ölümü sonrası övücü kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, Melikşah'ın ölümü hakkında bilgi verirken “herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnü niyet sahibi bir zat olan Sultan Melikşah öldü. Melikşah'ın ölümü bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü” kaydını düşer. Bu ifadelerin gayr-ı müslim bir kaynak tarafından zikredilmesi dikkate değer⁴³.

Alp Arslan ile ilgili anlatılan anekdotlara baktığımızda onun adaletli bir hükümdar olduğu kanaati ağırlık kazanmaktadır. Ancak adalet vasfı merhamet vasfıyla bütünlük kazanır. Peki, Alp Arslan merhametli miydi o konu biraz muammadır. Gençliğinde masum bir ihtiyarı oklayarak öldürmesi, Vezir Kündüri'nin görevden azledilmesinden sonra öldürülmesi, Hacib Aytekin'in emrine girmekte geciktiği bahanesiyle bizzat Alp Arslan tarafından öldürülmesi⁴⁴ gibi hadiseler bu konuda bazı tereddütler oluşturmaktadır. Yine Haleb Mirdasoğulları emîri Mahmud'u önce affedip sonra öldürmeye kalkışılması⁴⁵ bu sırada sarhoş da burada sorgulanması gereken bir başka hadisedir.

Ancak kardeşi Kavurd'un isyanı sonrasında ona yaptığı iyi muamele ile Kutalmış'ın ölümü sonrası cesedini görünce ağlaması merhamet ve affedicilik vasıflarının öne çıktığına işaret edilebilir. Yine Malazgirt Zaferi sonrasında Bizans İmparatoru'nu esir alınca onu önce kafes koyarak Selçuklu şehirlerinde gezdirmek istemesi, daha sonra bundan vazgeçerek İmparator'u affetmesi ve izzet ve ikramda bulunarak memleketine göndermesi⁴⁶ ondaki büyük hükümdar olma vasfının bir tezahürüdür.

⁴³ İbnü'l-Adım, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, s. 11,22; *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaş Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (çev. H. Andreasyan), TTK. Yay., Ankara 1987, s. 178; A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK. Yay., s. 136.

⁴⁴ A. Sevim, “Sıbt Sultan Alparslan Dönemi”, s. 188-285.

⁴⁵ A. Sevim, “Sıbt Sultan Alparslan Dönemi”, s. 188-285.

⁴⁶ İbnü'l-Adım, *Biyografilerle Selçuklular*, s. 24; A. Sevim, “Sıbt Sultan Alparslan Dönemi”, s.208, 210.

Hükümdarda bulunması lazım gelen bir diğer özellik de cömertliktir. Aslında cömertlik ve mal dağıtma Türk devlet felsefesinde eskiden beri uygulanan bir adettir. Bu anlayışın hükümdara yüklediği en önemli vazife, halkı ve etrafındakileri doyurmaktır. Bu sebeple hükümdarlar her zaman sofralarını halka açık tutarlardı. Nitekim Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in sofrasını halka açık bulundurduğu eğer avda ise bulunduğu kırsal alanda da halka açık sofraya kurduğunu kaynaklarda ifade edilmektedir⁴⁷. Hakanlar tebaasını memnun etmek için sık sık ziyafet vermeleri, bu ziyafetlerde de sofradaki kıymetli yemek takımlarının davetliler tarafından yağma edilmesi olayına Türk kültüründe hân-ı yağma adı verilmekteydi.⁴⁸

Râvendî cömertlik ve ihsan konusunda “bir insanın cömertliği onu düşmanlarına sevdirebilir, tamahkârlığı ise çocuklarını bile düşman eder”⁴⁹ sözleriyle hükümdarın gerektiğinde etrafındakilere mal ve servet dağıtmayıp, ihsanda bulunmamasını sonu felakete bitecek tehlikeli bir olay olarak görmektedir. Hükümdarın teb’asına ihsan da bulunmasına ve özellikle devlet ricalinin maaş, iktâ ve hediye dağıtımını gibi maddi yönden tatmin edilmesine itina göstermesi gerektiğine işaretlerle “*Sen onların bir zerresine tamah edersen onlar senin bir torba dolusu parana tamah ederler. Onların rızıklarından bir dinar kesersen, onlar senin malından bir kantar keserler*”⁵⁰ diyerek aksine bir davranışın devlet hazinesine büyük zarar vereceğini ifade etmektedir. Râvendî konuya devamla, “*bu cibana sahip olan hükümdar, insanlar için sofralar kurar*”, “*çünkü, malın iyisi, hür bir insanı, kendisine verildiği zaman kul haline getirendir. Unutulmamalıdır ki, insanlar ihsanların kulları*”⁵¹ olması sebebiyle onları dağıtılacak hediyelerle kontrol altında tutmak daha kolay olur”. ifadelerini kullanır.

Cömertlik konusunda Yusuf Has Hâcib de “*ey kahraman vur, al ve aldıklarını yine yiğitlerine ver. Cömert ol, mal bağışla yedir ve içir; eğer malın eksilirse*

⁴⁷ Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklular” , *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, İstanbul 1988, s. 193.

⁴⁸ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, 2. bsk. Ankara 1980,, s. 104, 401; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 256.

⁴⁹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 234.

⁵⁰ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 129.

⁵¹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 25, 107, 206.

tekrar vur, al ve eksileni tamamla”⁵² diyerek cömertliğe ve bunun tabii bir neticesi olarak da mal dağıtmaya işaret etmektedir. Yukarıda eski bir Oğuz an’anesi olarak ifade ettiğimiz hakanın ziyafet yani toy verme işini yerine getirmediğinde, teb’anın bunu bahane ederek zaman zaman isyanlara giriştiğine dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmaktadır.

Nizâmülmülk ise cömertlik konusunda devlet ricaline maaş, iktâ ve hediyeler dağıtılmasını teşvik eder. O, bir adım daha ileri giderek, kâdim hükümdarların yaptığı gibi hükümdarın yılda en az iki defa olmak üzere devlet ricalini ve askerlerini huzuruna çağırarak kendilerine dağıtılacak para ve sair hediyeleri bizzat kendi eliyle vermesini tavsiye etmekte ve bu durumun onların kalplerinde muhabbet ve sadakatın oluşmasını sağlar demektedir⁵³.

Alp Arslan Devri ile ilgili kaynaklarda halka açık bir ziyafet verildiği hakkında bilgiye rastlamadık. Ancak Alp Arslan’ın sık sık devlet ricaline bâr-ı âmm ve bar-ı hâss adı altında ziyafetler verdiği ve devlet ricaline karşı mal dağıtımı ve ihsanlarda bulunma konusunda hayli cömert olduğu, saray içerisinde günde elli koyun kesilen bir imâret bulunduğu ve ayrıca adları listeler hâlinde tanzim edilen fakirlere yiyecek, giyecek ve harçlıklar dağıtıldığına dair kaynaklarda çok sayıda malumat bulunmaktadır. Tahta oturduğu yıl sarayında iki milyon miskal değerinde muazzam bir sofra kurdurarak devlet ricalini ağırlamıştır⁵⁴. Yine, Malazgirt Zaferi sonrasında Bizans İmparatoru’na yaptığı muamele ve ihsanlar ile kendisini uzun süre uğraştıran Haleb emîri Mahmud’a yaptığı in’am ve ihsanlar Alp Arslan’ın cömertlik konusunda siyâsetnâmelerdeki vasıfları bünyesinde fazlasıyla taşıdığıнын bir göstergesidir

Aslında cömertliğin maddi bir getirisinin olmadığı ancak manevi alanda getirisinin ise sevap kazanmak ve hayırla yâd edilmek olduğu bilinmektedir. Bu sebeple hükümdarlar için cömertlik devleti îmar etmek

⁵² R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 89.

⁵³ M. Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 19; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, s. 127; R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 89-90.

⁵⁴ A. Sevim, “Sıbt Sultan Alparslan Dönemi”, s. 194-195, 198; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III*. Cilt, *Alparslan ve Zamanı*, Ankara 2016, s. 116-121,195.

olmalıdır. Siyâsetnâmelerde de devleti mamur hâline getirmek idarecilerin en önemli görevleri arasında olup hükümdarlar “ülkeyi güçlendirmek için ticarete, ziraate önem vermelidir”. Bu konuda İbn Şahin’e göre iyi bir sultan, “ganimet ve vergiler yoluyla biriktirdikleri paraları hazineden çıkarmalı, askerlere, şehirlere harcamalıdır”⁵⁵. Böylece Orhun Kitabeleri’nde “ölmek üzere olan milleti dirilttim, çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kaldım, az milleti çok kaldım”⁵⁶ ifadelerinde işaret edildiği gibi memleket mamur halk müreffeh olacaktır.

Alp Arslan’ın îmar faaliyetleri konusunda çok hassas olduğu, ülkeyi vakıflar eliyle başta medreseler olmak üzere, darüşşifalar ve kervansaraylar ile donattığı bilinmektedir. İslâmiyet’in henüz girmediği ülkelerde fethettiği her şehre derhal bir câmi yaptırdığı, askerî faaliyetlerinden dolayı yeterince fırsat bulamadığı îmar işlerini ilim, fikir ve sanat adamlarını toplayıp devlet himayesi altına almak gibi sosyal faaliyetleri de veziri Nizâmülmülk’ün eliyle yürüttüğü bilinmektedir⁵⁷.

Türk devlet telakkisinde vatan ana, devlet ise baba olarak kabul edilir. Vatan anadır; çünkü vatan ana kuağı gibi tehlike ve musibetler karşısında sığınılacak bir limandır. Milleti tıpkı bir ana şefkati ile sarar, sarmalar. Devlet babadır; bir babanın evladını sevmesi gibi sevgisini açıkça izhar etmez. Hatta yeri geldiğinde hata yapan evladının kulağını çekerek cezalandırmayı da ihmal etmez. Bunun içindir ki, devletin verdiği cezalar halk tarafından fazla tepki görmez veya halkın ifadesiyle şeriatın kestiği parmak acımaz. Ancak hükümdarlar babalık vasfını daima cezalandırma yoluyla uygulama alanına koymamalıdır. Dünyada hayırla yâd edilmenin bir başka yolu da hükümdarların affedici olmasıdır. Her hata ve kusurlu davranışın mutlak surette cezalandırılması gerekmez. Böyle durumlarda hükümdarlar “bir hata, bir yanlış, intizamsızlık ve kusur görürlerse üzerine af eteğini örterek, o kimseyi ayıplamayı ve kınamayı terk etmelidir”⁵⁸.

⁵⁵ Halil b. Şahin, *Zübdetü Keşfü'l-Memâlik*, s. 54

⁵⁶ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 19

⁵⁷ A. Sevim, “Sıbt Sultan Alparslan Dönemi”, s. 214.

⁵⁸ Râvendî, *Râbatü's-Sudûr*, s. 63-64, 104.

Alp Arslan'ın hata ve kusurları örtme vasfı konusunda Nizâmülmülk ile aralarında geçen çarpıcı bir misali zikretmek gerekir. Birgün Alp Arslan'ın namaz kıldığı mekâna Vezir Nizâmülmülk'ü şikayet eden bir mektup bırakılır. Sultan bu mektubu okuduktan sonra vezirini çağırarak “*şayet bu haller sende var ise durumunu düzelt, yok ise hakkında şikâyet edenleri affet*” diyecektir⁵⁹. Buna rağmen gerek vezir Kündürî'nin vezaretten alındıktan sonra öldürülmesi, gerekse Hâcîp Aytekin'in basit bir hatadan dolayı öldürülmesi hadiselerinde Alp Arslan'ın affedici bir karakter taşıyıp taşımadığı tartışmaya açık bir konudur.

Hükümdarlık tahtına oturan kişi başarılı olmak için yukarıda ele aldığımız özelliklerin yanında, kendisine yardımcı olacak vezir ve devlet adamlarının seçiminde de dikkatli davranmalıdır. Râvendî'ye göre kudret ve iktidar ancak iyi yardımcıları sayesinde ayakta kalır. Çünkü “*insan asla yalnız başına hükümdarlık yapamaz*”. O hâlde hükümdar kendisine devlet işlerini idarede yardımcı olmak amacıyla iyi bir “*vezir, nedim, kâtip ve hâcîp seçip bulması lazımdır. hükümdarlığın iyi bir halde kalması vezir sayesinde mümkündür. Nedimi ona aklını gösterir, kâtipi fazilet ve bilgisini ispat eder. Hâcibi ise onun siyasetinin delilidir. O zaman hükümdarın göreve getireceği kişiler işe ehil kimseler olmalıdır. Yoksa uzun zaman gaflette kalanın devleti yıkılır*”⁶⁰. Gafleti ortadan kaldırmanın tek yolu ise işbilir tecrübe sahibi devlet erkânı ile daima istişare etmektir.

Bu konuda Alp Arslan'ın kendisinden memnun olmadığı ve işe ehil olmadığını düşündüğü Kündürî'yi görevden azlederek yerine Nizâmülmülk'ü getirmesi, kendisine yardımcı olacak vezir ve devlet adamlarının seçiminde ne kadar dikkatli davrandığını göstermektedir. Yine kumandanlarından Erdem tarafından bir Batınının devlet kadrolarında istihdam edildiğini öğrenince bu tayini yapan emir Erdem'i çağırarak “*Biz bidat nedir bilmeyen samimi Müslümanlarız. Onun için Allah bizi azıç kıldı.*” sözleriyle azarlayıp ikâz ettiğini ve devlette istihdam edilecek kişilere azami dikkat ve itina gösterilerek işe ehil kimselerin görevlendirilmesi gerektiğini emretti. Ancak devlet ricaliyle istişare konusunda Alp Arslan'ın çevresini fazlaca dinlediği ve sık sık etki altında

⁵⁹ İbnü'l-Adim, *Biyografilerle Selçuklular*, s. 22.

⁶⁰ Râvendî, *Râbatü's-Sudûr*, s. 168, 223, 256.

kaldığı görülmektedir. Kündürî'nin öldürülmesinde kaynaklar vezir Nizâmülmülk'ün etkisinden bahsederler. Yine Nizâmülmülk zaman zaman sultan Alp Arslan'ın almış olduğu kararlara müdahale ederek değiştirmeyi başardığı da kaynaklarca zikredilmektedir⁶¹.

Râvendî, hükümdara yaptığı nasihatleri kısaca özetleyerek aslında konuya da son noktayı koymaktadır. Aşağıdaki ifadelerle modern devleti sırtında taşıyan bürokrasi, adalet ve maliye unsurlarının önemi vurgulanmaktadır. “*Tabt nasıl dört ayaküstünde duruyorsa hükümdarlık ve devlet işi de dört kişi sayesinde ayakta durmaktadır. Birincisi; şariat hükümlerini yürütürken hakka riayet eden adaletli bir kadı. İkincisi; zulme uğrayanın hakkını zalimden, zayıfın hakkını kuvvetliden alan divan sahibi. Üçüncüsü; hazinenin kanununu haraç haklarından cizyesinden gereği gibi alan, zulmü caiz görmeyen, iyilik düşünen destûr. Dördüncüsü ise; hadiseleri haberleri doğru olarak bildiren ve doğruluktan ayrılmayan vekillerle hâciblerdir*”⁶².

Sonuç olarak İlk Çağlardan günümüze kadar uzanan modern devlet yapılarında, insanlar kendisini ve toplumu yönetecek, yasalar koyacak bir idareci seçmek zorunda kalmışlar ve bunun sonucunda idare eden ile idare edilenler arasında karşılıklı hak ve hukuk ilişkisine dayanan bir anlayış ortaya çıkmıştır. Ancak her toplumda ve devlette adalet ve eşitliği sağlamanın mümkün olamayacağı aşîkârdır. İstenmeyen bir durumun ortaya çıkmaması için devlet adamlarına siyaset bilimi niteliği taşıyan ve özde devlet hayatına ilişkin kurallar ve tavsiyeler içeren eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Türk-İslam devletleri tarihinde genel olarak “*siyâsetnâme*” adıyla anılan bu tarz eserler de ele alınan konular arasında; hâkimiyet telakkisi, hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler, vezirin görev ve yetkileri, diğer devlet ricalinin seçiminde gösterilmesi gerekli titizlik, ordu ve maliye teşkilatına dair gerekli tavsiyeler başta gelir. Bu tavsiyelerin büyük çoğunluğu günümüzde dahi hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Siyâsetnâmelerde yapılan tavsiyeler arasında ilk sırayı hükümdarda bulunması gereken özellikler alır. Bu özellikler incelendiğinde kut sahibi ve asil soydan olmak, akıl ve bilgili olmak, adil ve

⁶¹ A. Sevim, “Sibt Sultan Alparslan Dönemi”, s.224.

⁶² Râvendî, *Râbatü's-Sudûr*, s. 356-357.

cömert olmak, erdemli olmak gibi iddialı bir hükümdar tasviri ile karşılaştırırız. Ancak her türlü hatadan ve kusurdan arındırılarak idealize edilen bu hükümdar portresinin karşılığını, pratikte ve gerçek hayatta bulmak oldukça zordur. Nitekim Türk-İslam devletleri tarihinde bu özelliklerin tamamını bünyesinde barındıran hükümdar sayısı bir elin on parmağını geçmez. Hükümdarların çoğu bu özelliklerin bir kaçı ile hükümdarlık yaparken pek çoğu da bu özelliklerin yanından bile geçmeden saltanatlarını tamamlamışlardır.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Coşkun “Atabeg”, *DİA*, C. IV, s. 38-40, Ankara 1991.
- ALPTEKİN, Coşkun “Büyük Selçuklular” , *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, İstanbul 1988, s. 193.
- EFLAKİ, EFLAKİ, *Menakıbu'l-Arifin* (trc. T. Yazıcıoğlu), II Cilt, Ankara 1959 – 1961.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1983.
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 1981.
- HALİL B. ŞAHİN, *eş-Zahiri, Zübdetü Kefî'l-Memâlik ve Beyanı't-Turuk ve'l-Mesâlik*, (nşr. B. Ravis), Paris 1894.
- HAREKÂT, İbrahim, “Berîd”, *MEB.*, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992.
- İBNÜ'L-ADİM, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi* (çev. A. Sevim) Ankara 1982.
- İNALCIK, Halil, “Padişah”, *DİA*, C. 34.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Alparslan” *DİA*, C. 2.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 1980.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997.
- KÖYMEN, M. Altay, *Alparslan ve Zamani I*, Ankara 1983.

KÖYMEN, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III. Cilt, Alparslan ve Zamanı*, Ankara 2016.

KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1982.

KRAMERS, J.H, "Sultan", *MEB., İslam Ansiklopedisi*, XI.

KUR'AN-I KERİM

MEHMED NİYAZİ, *Türk Devlet Felsefesi*, 2. bsk. İstanbul, 1996.

MEVLANA, Mevlana, *Fihri Mâfih*, (Çev. M. Anbarcıoğlu), 5. Bsk. İstanbul 1990,

NİZAMÜ'L-MÜLK, *Siyaset-Nâme* (haz. M. Altay Köymen), Ankara 1982.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982.

ÖZBEK, Süleyman, "Zübdetü Keşfü'l-Memalik'de Türk Devlet Telakkisinin Yansımaları", *Gazi Eğitim Fak. Dergisi*, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı I-II, (Temmuz 2009), s. 82-93.

ÖZBEK, Süleyman, "Siyasetnâme Özellikleri Açısından Rahatu's-Sudur'un

Değerlendirmesi", *AKÜ. Sos. Bilimler Dergisi*, C. IX/2 (2007), s. 147-162.

RÂVENDÎ, *Râbatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr* (çev. A.Ateş), TTK. Yay. Ankara 1957.

SEVİM, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtu'z-Zaman Fî Tarihi'l-Ayan" Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler, Sultan Alparslan Dönemi", *Ali Sevim Makaleler-2* (Haz. S. Yalçın, S. Özbek), Ankara 2005, s. 195.

SEVİM, A. -E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK. Yay., Ankara 1995.,

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, 2. bsk. Ankara 1980.

SÜMER, Faruk, Ali SEVİM, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, TTK. Yay. Ankara 1971, s. 70

TANERİ, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menakibül Arifin'in Değerlendirilmesi)*, Konya 1977.

TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1997.

UĞUR, Mustafa, *Osmanlı Siyaset-Nâmeleri*, MEB. Yay. İstanbul 2001.

YİĞİT, İsmail, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Taribi*, C. VII, İst. 1991.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (çev. H. Andreasyan), TTK. Yay., Ankara 1987.

**Bektaşiliğe Ait Bir İkrar Erkânnâmesi:
“Erkân-ı Sultân Abdal Mûsâ”**

Belong to Bektashism a Confirmation Letter: “Erkân-ı Sultân Abdal Mûsâ”

Kenan Ziya TAŞ*

Öz

Abdalan-ı Rum zümresinden sayılan Abdal Musa, Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan gelen kırk abdal arasında gösterilir. Orhan Gazi zamanında gazalara katılmış daha sonra Teke civarına yerleşmiştir. Tekkesi ve türbesi, Antalya'nın Elmalı ilçesine bağlı Tekke (Teke) köyündedir. Onun birkaç şiiri ve Nasihatname adlı kısa bir risalesi günümüze kadar ulaşmıştır. Kısaca erkân, Babagan Bektaşiliği'nde “tarikat kurallarında ve ibadetlerinde yerine getirilmesi gereken tören kısımlarıdır. Ayrıca ayn'ül cemde yerine getirilmesi gereken on iki hizmetin her biri erkân olarak adlandırılır. Bunların anlatıldığı eserlere “erkânnâme” denilir. Bu yazıda, Ankara'da bulunan Milli Kütüphane'de Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan Erkân-ı Sultân Abdâl Musa' kısaca değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bektaşî, erkanname, Abdal Musa, ikrar, erkân.

Abstract

Abdal Musa, who is considered from the Abdalan-ı Rum group, is shown among the forty abdals who came from Bukhara before the conquest of Bursa. He participated in the wars during the time of Orhan Gazi and later settled around Teke. The lodge and its tomb are in the Tekke (Teke) village of Antalya's Elmalı district. A few of his poems and a short treatise called Advice have survived. In short, erkan are the ceremonial parts that should be done in "order rules and worship" in Babagan Bektashism. In addition, each of the twelve services to be performed in ayn'ül cem is called erkan. The works in

* Prof. Dr.; Balıkesir Üniversitesi Tarih Bölümü; kztas@hotmail.com; Orcid no: 0000-0002-8866-4025

which these are described are called "erkânâme". In this article, Erkan-ı Sultan Abdal Musa in Ankara National Library Adnan Ötügen Provincial Public Library is briefly evaluated.

Keywords: Bektashism, confirmation letter (erkânname), Abdal Musa, ikrar, erkân.

1. Giriş

Arapçada "rakene" sözcüğünden türetilen tekil "rükn" kelimesinin çoğulu olan erkân (Kaplan, 2008: 99), "temeller, esaslar, direkler" (Cebecioglu, 2005: 181) "âdet, yol yöntem, usûl, adap" (Soyyer, 2019: 167) gibi anlamlara gelir. Babagân Bektaşiliğinde de erkân terimi, "tarikat kurallarına ve tarikat ibadetlerine verilen ortak isim" ile "tarikat kurallarında ve ibadetlerinde yerine getirilmesi gereken ritüel parçaları" (Özdemir, 2021: 111-130) olarak karşımıza çıkar. Ayrıca aynü'l cemde yerine getirilmesi gereken on iki hizmetin her biri erkân olarak adlandırılır (Noyan, 2010: 89-214).

Erkânâme teriminin şimdiye kadar birçok tarifi yapılmıştır. Babagân Bektaşiliğinin en önemli isimlerinden Bedri Noyan Dede baba'nın verdiği bilgilere göre, "Aynü'l-cemin nasıl yapılacağını (...) sırasıyla ve bütün ayrıntılarıyla anlatan, yani Bektaşilik erkânını tanımlayan eserlerdir" (Noyan, 2010: 38). Erkânâmeler üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Ömer Faruk Teber, daha kapsamlı bir erkânâme tanımı yapmıştır: "Bektaşî Erkânâmeleri, Bektaşiliğin toplumsal düzenini sağlayan kurallar ve mensuplarının hayat tarzını belirleyen uygulamalar hakkında bilgi veren eserlerdir" (Teber, 2009: 362).

Üzerinde çalıştığımız yazma eser, Milli Kütüphane'de (Ankara) Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 06 Hk 4284 arşiv numarasıyla kaydedilen eserin adı *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musâ*'dır. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan eser, 201x148 mm boyutlarındadır. Nesih yazı türüyle ve cedid kâğıda yazılmıştır. İstinsah tarihi belli değildir. Eseri yazan kişinin metnin en sonunda yer alan kayda nazaran Ahmed bin Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. İlk varakta da zaten Ahmed yazılı bir mühür bulunmaktadır (Varak-1b). Ahmed bin Muhammed hakkında kesin bir bilgi

elde edemedik. Abdal Musa Tekkesinin mezarlığında Ahmed adı kayıtlı iki mezar taşı vardır. Mezar taşlarındaki kayıtlara göre Ahmed adındaki bu iki kişiden ilki M. 1780, ikincisi ise M. 1858 yılında vefat etmiştir. Mehmed veya Muhammed adında ise dört kişinin mezar taşı vardır. İlki 1763, ikincisi 1801, üçüncüsü 1814, dördüncüsü ise 1890 yılında vefat etmiştir (Karaçağ, 2011: 99-130). Eseri kaleme alan kişinin tekke kabristanında mezarları bulunan iki Ahmed'den biri mi, yoksa dört Muhammed'den birinin oğlu mu, yoksa başka bir Ahmed bin Muhammed mi olduğunu tespit etmek şimdilik zordur.

Çalışmada öncelikle Abdal Musa Sultan ve dergâhı hakkında bilgi verilmiş, sonra metnin analizi yapılmış ve nihayet metnin çeviri yazısı verilmiştir. Çeviri yazı içerisinde gerekli görülen açıklamalar köşeli parantez [açıklama] içinde yapılmıştır. Ayetlerin ve Arapça metinlerin Türkçeleri dipnotlarda verilmiş, metin içindeki konuşmalar eğik yazı *[italik]* olarak yazılmıştır.

2. Abdal Musa Sultan ve Dergâhı

Abdal Musa Sultan, Bektaşî ve Alevi kitleler tarafından geçmişte olduğu gibi bugün de saygıyla anılan kutlu bir şahsiyettir. 14. yüzyılın kudretli Bektaşî şairlerinden Abdal Musa Sultan, Teke Beyliği idaresindeki Antalya ve civarında etkili olmuştur (Alay, 2019: 268).

Genceli yahut Hoy'da doğup Anadolu'ya geldiğine dair aktarımlar vardır. Babasının adı Hasan Gazi'dir (Güzel, 1999: 44). Annesinin adı bir rivayete göre Ana Sultan (Güzel, 1999: 44), tekkesindeki mezara göre Ümmü Gülsüm'dür (Akçay, 1972: 363; Güzel, 1999: 51). Kız kardeşinin adı ise bir rivayete göre Hüsnüye Bacı (Güzel, 1999: 44), tekkesindeki mezar taşına göre ise Zeynep'tir (Akçay, 1972: 363; Güzel, 1999: 51). Doğum ve vefat tarihleri net olmamakla birlikte 1280-1300'lerde doğduğu, 1390-1410'larda vefat ettiği tahmin edilmektedir (Güzel, 1999: 44).

Abdalân-ı Rum zümresinden sayılan Abdal Musa, Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan gelen kırk abdal arasında gösterilir (Köprülü, 1988: 1/64-65; Güzel, 1999: 44). Orhan Gazi zamanında gazalara katılmış (Âşık Paşazade, 2003: 299), muhtemelen sonra Aydın taraflarına intikal etmiş, nihayet Teke civarına bugünkü tekkesinin olduğu yere yerleşmiştir (Köprülü, 1988: 1/64-

65; Güzel, 1999: 45). Tekkesi ve türbesi, Antalya'nın Elmalı ilçesine bağlı Tekke (Teke) köyündedir.

Teke civarına yerleşince burada bir tekke kurmuş ve geniş bir sahada faaliyet yürütmüştür. Kaygusuz Abdal adını alacak olan Teke beyinin oğlu Alâeddin Gaybi olmak üzere çok kişiyi kendi çevresinde toplamıştır. Birçok kişiye halifelik vermiş ve onları farklı yerlere göndererek irşat sahasını daha da genişletmiştir. Uzun bir hayat yaşadktan sonra tekkesinde vefat etmiş ve orada sırlanmıştır (Güzel, 1999: 50).

Abdal Musa Sultan'ın etkisi, vefatından sonra da devam etmiştir. Onun birkaç şiiiri ve *Nasihatname* adlı kısa bir risalesi günümüze kadar ulaşmış (Özmen, 1998: 205-207), tekkesi ondan sonra da önemli bir Bektaşî merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Bugün de her yıl çok sayıda kişi, Abdal Musa Tekkesini ziyaret etmektedir.

Kızılbâş-Alevî cemlerinden birinin adı Abdal Musa cemidir. Özellikle kış aylarında gerçekleşen bu cem erkânında on iki hizmet yürütülür (Şahin, 2002: 181-236), kurban tıglanır ve Allah'tan bereket dilenir (Yaman, 2001: 271). Abdal Musa Erkânı, Abdal Musa Sultan'ın tekkesinde de yapılmaktadır. On iki hizmetin yürütüldüğü ve kurbanların tıglandığı bu cemler, Muharrem ayından hemen önce icra edilir (Doğan, 1999: 115-138).

Abdal Musa Tekkesinde tarihi süreç içinde tarikat ibadeti olan aynü'l-cemlerin yapıldığı şüphesizdir. Abdal Musa Tekkesinde ikrar ceminin nasıl yapılacağı, günümüzde hizmet yürüten dini önderlerin kaleminden yayımlanmıştır (Doğan, 2001: 251-267). *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa* adını taşıyan yazma eser de Abdal Musa Tekkesinde icra edilen bir ikrar cemini anlatmaktadır. Zaten yazmanın adı *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa* olduğu gibi metinde de "AbdâlSultân Hû" (Varak 9a) denilerek Abdal Musa Sultan'ın da adı geçmektedir.

3. Metnin Analizi

Eser, *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa* adını taşısa da Babagân Bektaşiliğine ait bir klâsik bir ikrar erkânname'sidir. "*Haşa erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa*" (Varak1a) başlığını taşıyan erkânname, büyük ihtimalle ünlü Bektaşî

erenlerinden Abdal Musa'nın adıyla anılan dergâhta uygulanan ikrar erkânını anlatmaktadır. El yazması eserde ikrar ayini bittikten sonra bir başlık açılmış, Cennetü'l-Esma duasına yer verilmiştir [Varak 9a]. Sonra bir başlık daha açılmış ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan 4 (dört) ayetyazılarak bunları okumanın fazileti aktarılmıştır (Varak10b). Bundan sonra *Menzil-i Hilâfet Tıraş Erkân* adlı bir başlık açılmış ve halifelik makamına ulaşanlar için icra edilen tıraş erkânı anlatılmıştır (Varak11b). Tercemanların yer aldığı bölümde ise beş tane çerâğ tercemanına yer verilmiştir. Devamında Hz. Muhammed, Hz. Hatice, Hz. Fatıma ve On İki İmam için salâvat duası kaydedilmiştir (Varak 18b). Nihayet son bir başlık daha açılmış, bazı nasihatler ve ketebe ile erkanname tamamlanmıştır (Varak 20b).

Hem ikrar erkânının hem de tıraş erkânının aynı eserde yer alması ilk bakışta erkânâmenin bir mücerret ikrar erkânı olduğu izlenimini vermektedir. İlk bakışta edinilen bu izlenim yanıltıcıdır. Birkaç nedenle elimizdeki eserde iki farklı erkâna yer verildiğini görmekteyiz. Birincisi kurumsal bir kimliğe sahip olan mücerretlik, ikrar vermekle başlar. Bu ikrar töreninde mücerret talip için tıraş erkânı icra edilir (Noyan, 2010: 330-347). Ancak tıraş erkânı yapılan sadece mücerret ikrar erkânı değildir. Halifelik için de tıraş erkânı yapılır. Mücerret ikrarı verenlerin sadece saç, sakal ve bıyığı tıraş edilir. Halifelik erkânında ise bunlara ilaveten kaş ve kirpikleri de dâhil edilir (Noyan, 2010: 327). Elimizdeki tıraş erkânında kaşlar da erkâna dâhil edilmiştir. Doğal olarak el yazmasında anlatılan tıraş erkânı, mücerret dervişler için değil halifeler içindir. İkincisi ikrar erkânında söz konusu ikrarın evli veya mücerretler için yapıldığına dair bir kayıt yoktur. Bilindiği üzere Babagân Bektaşiliğinde evliler ve mücerretler için ayrı erkânlar yapılırsa da bunlar arasında fark çok azdır (Noyan, 2010: 329). Üçüncüsü tıraş erkânının anlatıldığı bölümün başlığında açıkça halifelik için yapılan tıraş erkânı olduğu belirtilmiştir. Dördüncüsü ikrar erkânında veya el yazması eserin herhangi bir yerinde mücerret dervişlerin yaptığı kulak delinip mengüş takılması (Noyan, 2010: 326) yer almamaktadır. Beşinci olarak mücerret erkânı önceleri Kerbala'da, Mısır'da (Kaygusuz Abdal Dergâhında), Dimetoka'da (Kızıl Deli Dergâhında), Teselya'da (Dur-Balı Sultan Dergâhında) yapılırken sonraları

sadece Hacıbektaş'ta (Pir evinde) yapılmaya başlanmıştır (Noyan, 2010: 326). Yani Abdal Musa Sultan Dergâhı, mücerret erkânı yapılan bir yer olmamıştır.

Bu tespitlerden sonra Ahmed bin Muhammed'e ait olan elyazması eserin bir Bektaşî erkân-nâmesi olduğunu kesin şekilde ifade edebiliriz. Eserde Abdal Musa Sultan Dergâhında verilen bir müteehhil (evliler için) ikrar ayiniyle halifelik makamına erenler için yapılan tıraş erkânı anlatılmıştır. Ayrıca ayetlere ve bir takım gülbank ve dualara da yer verilmiştir.

Bilindiği üzere Bektaşî meydanında 12 (on iki) post vardır. *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa* adlı eserde ise 12 (on iki) yerine 13 (on üç) post sayılmış, bunlar arasındaki hiyerarşi de post sahiplerinin meydana girme sırasına göre düzenlenmiştir. Metne göre 13 (on üç) post sırasıyla şöyledir:

- 1) Baba
- 2) Aşçı Dede
- 3) Etmekçi [Ekmekçi] Dede
- 4) Aşçı Dede
- 5) Nakip Dede
- 6) Meydancı Dede
- 7) Kılarcı [Kilerci] Dede
- 8) Kahveci Dede
- 9) Türbedar [Dede]
- 10) Kurbancı Dede
- 11) Ayakçı Dede
- 12) Atacı Dede
- 13) Mihmandar Dede

Meydanda olması gereken 12 post diğer kaynaklarla uyum içerisindedir. Ayrıca hiyerarşi de büyük oranda aynıdır (Oytan, 1956: 171). *Erkân-ı Sultâ (n) Abdâl Musa* adlı eserde Türbedar [Dede] postu fazladan verilmiştir.

İkrar erkânında ikrar alıp ikrar vermede kullanılan ifadelerin dışında kimi ayet, gülbank ve tercemanlara yer verilmiştir. Erkânda Fatıha suresine bir kere, İhlâs suresine üç kere yer verilmiştir. Bunların yanında aşağıda Türkçe

çevirileri yer alan ayetler de ikrar erkânında yapılan ritüellerle uygunluk içinde yer almıştır:

“Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.” Bakara/285

“Sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.” Fetih/10

“De ki: ‘Hamd, çocuk edinmemiş olan, hükümrânlığında ortağı bulunmayan, düşkün olmayıp yardımcıya da ihtiyaç göstermeyen Allah’a mahsustur. O’nu gereği gibi büyükle.” İsra/111

“Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur. Buna tanık olarak da Allah yeter.” Fetih/28

“Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.” Fetih/18.

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” İnsan/21.

İkrar erkânında babanın yani mürşidin okuduğu üç tane gülbanka yer verilmiştir. Bunlardan ilki metni verilmeyen çerağgülbankıdır (Varak 2b). İkinci gülbank “fah-rı gülbank” olarak ifade edilmiştir ve metni verilmemiştir (Varak 5a). Üçüncü gülbank ise ikrar gülbankıdır. Bunun da metni, kaydedilmemiştir (Varak 8b).

İkrar erkânında çerağcının okuduğu üç tane de tercemandan bahsedilmiştir. Bunlardan birincisi metin olarak verilmiştir: “Hû! Eyvallah âşıklar, sâdıklar, yânıklar, uyânıklar, ayn-ı cim [cem] mesâkinân-ı aşk” (Varak 2b). İkinci ve üçüncü gülbankların ise ismi ve metni verilmemiştir (Varak 2b).

Ayrıca erkânda Allah’tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve Rasûlü olduğuna, Hz. Ali’nin masum imam olduğuna şahitlik vardır (Varak 7a). Ayrıca On İki İmam (Varak 5b, 6b), Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, On Dört Masum, Hacı Bektaş Veli (Varak 6b), Abdal [Musa] Sultan (Varak 8b) gibi şahsiyetler saygıyla anılmıştır.

4. Sonuç

Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa adlı el yazması eser, Abdal Musa Sultan Dergâhında icra edilen bir mütehhil (evli) ikrar erkânını anlatmaktadır. Erkânda okunacak gülbank ve tercemanların metnini kayda geçmeden yazılan erkanname, özet bir metin olarak değerlendirilebilir.

Erkan boyunca Kur’an-ı Kerim ayetlerine ve İslami içerikli dualara yer verilmiştir. Hz. Ali’nin masumiyeti ve imameti, On İki İmam gibi vurgular bütün Bektaşî erkânlarında bulunan Caferilik mezhebine ait hususlardır. Hacı Bektaş Veli’nin ve Abdal Musa Sultan’ın anılması ise tarikat zinciri bakımından dikkat çekmektedir. Bektaşiliğin Caferlikle ilişkisi, ayrıca tetkik edilmeli ve bu konu eldeki verilere göre açıklığa kavuşturulmalıdır.

On iki postun sahiplerinin “dede” sanıyla anılması son derece ilgi çekicidir. Çünkü bilindiği üzere Babagân Bektaşiliğinde “dedebaba” hariç dede kelimesini içeren herhangi bir mertebe ve makam yoktur. Sadece Arnavut Bektaşî toplumunda seyitlikle ilgisi olmaksızın halifelik/halifebabalık makamına erenler için “dede” sıfatı kullanılmaktadır. Ayrıca Trakya köylerinde babaların olmadığı Babaî diye bilinen Alevî sürelerinde nasip verme, ikrar alma töreni hariç, kurban tıglama, isim koyma, muhabbet sofrası açma gibi dervişlerin yetkisi dâhilinde yapılacak hizmetleri bir senelik olarak görevlendirdiği kişilere de “dede” denilmektedir. Dede kelimesinin etimolojisi hakkında yapılacak yeni çalışmalarda bu bilgiler yeni sonuçlara ulaşılabilir.

Kaynaklar

Akçay, İlhan (1972). “Abdal Musa Tekkesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler c. I.* Ankara 25-29 Eylül 1970: 360-373.

Alay, Okan (2019). “Velilik ve Keramet Bağlamında Abdal Musa’nın Gerçek ve Menkıbevi Hayatı-Şahsiyeti”, *TARR: Turkish Academic Research Review*IV/2: 267-278.

Âşık Paşazade (2003). *Osmanoğulları'nın Taribi*. İstanbul: K Kitaplığı.

Cebecioğlu, Ethem: (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.

Doğan, Sadık (1999). “Abdal Musa Erkânı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* VI/10:115-138.

Doğan, Sadık (2001). “Abdal Musa'da İkrar Nedir?”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* VII/18:251-267.

Güzel, Abdurrahman (1999). *Abdal Musa Velâyetnamesi*, Ankara: TTK Yayınları.

Kaplan, Doğan (2008). *Bıyruklara Göre Kızılbaşlık*, Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi.

Köprülü, Orhan F. (1988). “Abdal Musa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1/64-65, İstanbul: TDV Yayınları.

Noyan, Bedri (2010). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik Cilt 8*. Ankara: Ardıç Yayınları.

Oytan, M. Tevfik: (1956). *Bektaşiliğin İçyüzü: Dibi. Köşesi. Yüzü ve Astarı Nedir?*.İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.

Özdemir, Ali Rıza (2021). “Alevi-Bektaşî Yolunda Anlam ve Özellikleriyle ‘Erkan’ Kavramı”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)* 37: 111-130.

Özmen, İsmail (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi c. 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Soyyer, A. Yılmaz (2019). *Hünkâr: Ansiklopedik Bektaşilik Sözlüğü*. İstanbul: Post Yayınları.

Şahin, Ali Rıza (2002). “Muhammed Ali Cemaatinde Abdal Musa Cem Erkânı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* VIII/23: 181-236.

Teber, Ömer Faruk (2009). “Bektaşî Dervişinin Yol Haritası: Bektaşî Erkannâmeleri”, *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009: 359-371.

Yaman, Mehmet (2001). *Alevilik: İnanç, Edeb, Erkan*. İstanbul: Garipedede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği Yayınları.

Ekler

[Varak 2a]

(1) Haza Erkân-ı Sultâ (n)Abdâl Musa

(2) Evvela Baba olan can erkân üzere meydana girüp posta niyaz (3) idüb otura. Ba°dehu°Aşçı Dede girüpBaba'ya niyâzidüb andan (4) posta niyâzidüb otura. Etmekçi [Ekmekçi] Dede girüpBaba'yaniyâz°Aşçı (5) Dedeye niyaz posta niyâzidüb otura. Ba°dehuNakîb Dede erkân (6) üzere meydana girüp bunlara niyâz posta niyâzidüb otura. Ba°dehu (7) Meydancı Dede girüp anlar gibi erkân üzere niyâzidüb otura ba°dehu (8) Kılarcı [Kilerci] Dede bu erkân üzere meydana girüp otura. Ba°dehu Kahveci Dede (9) Kılarcı [Kahveci olmalı] Dede evvel bu erkân üzere meydân (a)girüp otura. Ba°dehuTürbedâr [Dede erkân] (10) üzere meydana girüp otura. Ba°dehuKurbancı Dede bu erkân üzere niyâz (11) idüb otura. Ba°dehu Ayakçı Dede bu üslûb üzere meydana girüb (12) otura. Ba°dehuAtacı Dede bu üslûb üzere meydana girüp otura (13) Ba°dehuMihmandâr Dede bu üslûb üzere meydana girüp otura. Ba°dehu (14) sâ'ir canlar bu üslûb ve bu erkân üzere meydana girüp yerli yerince (15) niyâzidüb otura.

Ba°dehuÇırakçı [Çerağcı] olan can kapuyumühridüb [Varak 2b](1) andan delili uyandırub sağ eline alub (2) sol elin göğsüne koyub meydana gelüb bir niyâz (3) idüb bu tercümânî okuya. *Hû! Eyvallah ‘aşıklar, (4) sâdiklar, yâniklar, uyânıklar, ‘ayn-ı cimmesâkinân (5) ‘aşkıdiyübmühr olarak çerağın yanına gelüb (6) bir tercümândahîokuyubBer cemâl-i Muhammedyübdüyüççerağı uyan- (7) dırubmühr olarak meydana çekilüb bir tercümândahî (8) okuyub andan Hû Eyvallahdeyübdarde dura.*

Baba (9) olan can çerağingülbankınçeküb, *Gerçeğē(10)Hû didikdedelîli eliyle silkübdinlendre. Ba°dehu (11) meydana bir niyaz, andan Baba'ya niyaz, andan yine (12) meydana niyaz, andan ikinci posta niyaz, yine [Varak 3a](1) meydana niyaz, andan bu erkân üzere cümle canlara niyâz, (2) andan küreye niyâz, andan çerağaniyâz, andan (3) MeydânTaşı'naniyâz, andan meydana varub, (4) Allah dostbâzırğâ'ib'ayn-ı cem erenlerin (5) gül cemâlîne ‘aşk olsun deyüb yine meydâna (6) bir niyâz (geçüb hakkı olan postuna bir niyâzidüb)idüb otura. Ba°dehuikrâr virecanı (7) meydana alub andan mürşid olan cânına (8) Baba derineşecek (!?) (درينشجك) cana sûtâl ide ki, (9) şu erenler meydanında hazır olan karındaşların (10) kangısın rehberliğē kabul idersin diye. Ba°dehu (11) ol can anda olan canların birini rehberliğē (12) kabul ide. Andan mürşid diye ki *falkındı (?)*[kalk indî] rehberine[Varak 3b](1) bir niyâz it diye. Ol can kalkub rehberine (2) dahîniyâzidüb otura.*

¹ Derkenar olarak düşülmüş, metne ilave yapılmış.

Ba^cdehu rehber dahî (3) kalkub meydana gelüb tacın çıkarubfenâyisin (4) var ise boza tacın dört kapusununiyâzidüb (5) ol sağına ikinci soluna üçüncü önüne dördüncü (6) ardına sonra mührineniyâzide. Andan sağ kolunun (7) üstüne omuzuna beraber alub bir niyâzidübümür olarak (8) mürşidi önüne gelüb yine tacın dört kapusununiyâz (9) mührineniyâzidüb mürşidin eline teslim ide. (10) Andan mürşiddahî öylece niyâzidüb rehberin (11) başa koyubtekbirleyüb, *Gerçeğe Hûdeyüb* gider. (12) Andan rehber dahi mürşide niyâzidübçekilüb **[Varak 4a]**(1) meydana varubdârde dura. Andan mürşiddahî (2) fahr-ı gülbank çeküb, *GerçeğeHûdidikdemeydâna* (3) bir niyâzidübba^cdehu olan canlara niyâz, andan (4) küreye niyâz, andan çerâğaniyâz, andan meydân (5) taşına niyâz, andan meydana varub bir niyâzdahî (6) andan mürşid önüne gelübümürşiddahîkrâr (7) virecek canın tğbendiniki elin ayasının (8) arasına hazır idübba^cd bir niyâzidüb rehberin (9) iki elin ayasına koya. Rehber dahîniyâzidüb (10) kalkubümür olarak yetiŕecek canın yanına (11) varubelinden yapıŕubkaldırub andan tği (12) bendi küŕâdidüb ol orta mührine sonra**[Varak 4b]**(1) sonra sağ mührine sonra sol mührineniyâzidüb (2) yetiŕecek cana dahî öylece niyâzitdirib (3) andan tğ benditâlibin boynuna takub (4) uçlarını rehberle tâlibin sağ uçlarının (5) uçlarına alubbi^cattutub andan rehber de (6) sol eliyle tâlibin boynuna yakın yerinden (7) tğ bendi tutub beraberce meydânelübârdede (8) durub bir niyâz ide.

Ba^cdehu rehber de dört kapuda (9) selam virüb niyâziyla mürşid de her kapuda selam ala (10) selâm dahî budur. *Es-selâmü aleyküm ey ŕerâat* (11) *erenleri* diye. Mürşid [, *‘Aleyküm selâm* diye]. [Yine] *‘Aleyküm selâm ey tarikat***[Varak 5a]**(1) *pîrleri* diye. Yine mürşid, *‘Aleyküm selâm* diye. Yine (2) *Es-selâmü aleyküm ey mâ rifetkânlar* diye. Yine mürşid (3) *‘Aleyküm selâm* diye. Yine *Es-selâmü aleyküm* diye (4) *ey hakikat ŕablari* diye yine mürşid, *‘Aleyküm’e’s-* (5) *selâm* diye.

Rehber diye ki, *Erhakbuzuruna*, (6) *Mubammed ‘Ali yoluna*, *On İki İmam katârına*, *erenler* (7) *meydânına*, *pîr divanuna koç kuzulu kurban* (8) *getürdüm*. *Arayıb yetmeğe havâlet varım* diye. Mürşid (9) *dâhi etrafına nazar idüb*, *Kalkın can yoğise* (10) *havâlet erenlerin* diye andan rehber tâlibin (11) tğbendinciğerin (!) (جكرن)mühr olarak mürşid huzuruna **[Varak 5b]**(1) getürübbi^cateçöküre. Andan tğbendiyle beraber (2) tâlibin elin mürşid eline teslim idübümürşid (3) *dâhi kabza tutub talkına başlaya* diye ki *tekrar* (4) *beni mürşitliğe kabul itdin mi* diye. Ol dahî *kabul* (5) *itdim* diye. (Didikde seni evlatlığa kabul itdim diye)²Üç kere sû’âlidübcevabvirdikde (6) üç kere *Estağfurullah cemî-i günablarına geldim hak* (7) *için geldim hak için hak didinüzü* (8) *bak bilüb bâtl didinüzü bâtl bilüb* (9) *bağlanam töhmet itmeyem ve yalan söylemeyem ve haram* (10) *lokema yemeyem ve haram içmeyeyim ve zîna ve livâta itmeyeyim* (11) *elimle komadığım yerden bir kimsenin bir şeyin***[Varak 6a]**(1) *almayam*. *Tubutevetennasuben (tâbuilallahitevetennasuben)küllü amene billahi* (2) *ve melâ’iketihî ve kütübihî ve resulihî lâ nuferriku beyne* (3) *ehadinminrusulib ve kâlusemîna ve atâna* (4) *gufraneke Rabbena ve ileykelmasir*. ³Ba^cd [ehu]

² Derkenar olarak düşülmüş, metne ilave yapılmış.

³“Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İŕittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidış sanadır” dediler.” Bakara/285

Besmele (5) bir Fâtîha-i Şerife ve üç İhlâs-ı Şerif (6) okuyubba^cdehu yine bir Besmele-i Şerife [okuya].

Ba^cdehu [okuya] (7) *İnnellezîneyübayrünekeinnemayübayrunallahayedullahi* (8) *ferke eydihimfemen nekese fe innemayenküsî'alaneşîb* (9) *ve men evfabimââhedêaleyhullabe fe se yu'tibi* (10) *ecre'azîma.* ⁴ *Ve kulûlhamdulillabillezîlemeyettehız* (sahibetenvelâveden) *veleden* (11) *ve lemyekunlebhüserikun fil mülki ve lem yekun lehu* [**Varak 6b**](1) *veliyunmine'z-zullî ve kebbirbutekbira.* ⁵*Eşbedü en lâ ilabe* (2) *illallah ve eşbedüenneMubammeder'abdubu ve resûlubü'* (3) *Huvellezîerselerasulehu bil huda ve dinil hakkı* (4) *lîyuzşîrehî'ale'l-lezîneküllehu ve levkerihü'l-kafirun* ⁷ (5) *ve eşbedüenneemirü'l-mü'minin Ali ibn-i ebiTâlib* (6) *esedullahi'l-gâlib imamen ve masûmenminkabelillebi* (7) *ve minkabeliresulillahitealamevnlâdi'l-Hasan* (8) *ve'l-Hüseyn ve imam isna aşer ve cârrubumasûm* (9) *pâkselamullabi ve salatullahi aleyhim ecmain* (10) *şeybunaehli't-terk ve sahibü'l-kebbü'lem* (11) *ledünni Hünkâr Hacı BektaşVeliyyü'l-Horasanî* [**Varak 7a**] *kaddesallahüsürrehü'l-aşîhünallahü ala mânekülü vekei-i ervliyâ'ihim* (2) *ekulu ve minâda'ihimeteberralaneten ala kavmi'z-zalimin rahmetullahi* (3) *ala kavmi-mü'minin.* ⁸Ba^cdehupeygambere salavat [getire].

Ba^cdehu bu bendi diye (4), *Şerîatdeüstüvâr ol, tarikinde hakîsâr* (5) *ol, mârifetdehaberdâr ol, hakikatdeniğedâr* (6) *ol, hakka tevekkülde ol, gönliüne teveccühde ol,* (7) *mürşidi rızâ bende olubırr-ı erenleri tefekkürde* (8) *ol, hakdan ve erenlerden gelen celîyye (çileyey?)sabr* (9) *idüb tabammülde ol. Gelme gelme, gelenin* (10) *malı dönenin baş canıdeyüb* böyle (11) *ahd-i misâkandırubba^cdehumürşid* (12) *tâlibin elin yine tığbendiyle rehberin* [**Varak 7b**](1) *eline teslim ide. Andan rehber mürşide bir niyâz* (2) *ide. Tâlible beraberce andan mühr olarak meydana* (3) *çekilüb bir niyâz ideler. Ba^cdehu ikinci posta niyâz* (4) *üçüncü posta dördüncü posta ve bu erkân* (5) *üzere cemî-i canlara niyâz ideler. Andan küreye* (6) *andan çerağa andan meydan taşına niyâz* (7) *andan meydana bir niyâzidübmühr olarak beraberce* (8) *mürşid önüne çökeler.*

⁴"Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. [496] Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." Fetih/10

⁵"De ki: "Hamd, çocuk edinmemiş olan, hükümranlığında ortağı bulunmayan, düşkün olmayıp yardımcıya da ihtiyaç göstermeyen Allah'a mahsustur. " O'nu gereği gibi büyükle. "İsra/111

⁶ "Ben şahâdet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur, yine ben şahâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlü'dür"

⁷"Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah yeter. " Fetih/28

⁸Ben şahitlik ederimki; mü'minlerin emiri Ebu Talib'in oğlu Ali o Allah'ın aslanıdır. Allah ve Rasûlü tarafından ma'sum bir imam kabul edilmiştir. Onun evladı Hasan, Hüseyin, oniki imam ve onun yakınları da öyledir. Salat ve selam onların hepsi üzerine olsun. Terk ve yüksek değer sahibi Bizim şeyhimiz de öyledir. Gizli ilimleri En iyi bilen odur. Ki o hünkâr Hacı Bektaş Veli Horasanî'dir. Aziz olan Allah onu takdis etsin. Allah; bizim "onların velilerinin vekili değimiz" kimselerin üzerindedir. Ben diyorumki; onların düşmanlarından beri kılın ve la'net; zalim topluluğun üzerine olsun. Allah'ın rahmeti inanan toplumun üzerine olsun.

Andan rehber tâlibin tığından (9) yine mürşide teslim indanmürşiddahîtuğbendi (10) boynuna olub üç mührineniyâzidübtalibe (11) dahîniyâzidirübtüğbenditâlibin beline (12) kuşadırken bu ayeti okuya. *Besmele lekadradiyallahü [Varak 8a] (1) ‘anil-mü’minine iz yubayf’uneketahte’s-şecereti (2) fe ‘alimemâ fi kulubihim fe enzele’s-sekinetê aleyhim (3) ve asâbeühümfethenkariben’*⁹ deyübolvakittâlib (4) dahî iki elini başından yukarukaldırub (5) birbirine kabaya (?) mürşid dahi tığbendi beline bağlaya. (6) Ve bağlarken bu bendi diye, *Elin yek yelin bek (7) dilin terk* diye. Ba^cdehu tacın tekbirle (8) vuslasın (?) giderirken bu ayeti okuya (9) *Besmele ‘aliyehum’siyabusundusinbudrunistibrakun (10) ve bulluesaviramünfidab ve sekabumrabbubum (11) şarabentuhura.*¹⁰ Andan hırkasın giydirirken bunu **[Varak 8b]**(1) okuya, *Halkı hırkatê azîmen.Allabü ve sefâyenbâzıranmâyenbağî (2) Hünkâr Hacı BektaşVeliyyi’r-Horasani kaddesallahüsürrehü’l- (3) ‘azîz.* Ba^cdehu mürşide birer niyâzidüb meydana (4) çekilübdârde duralar. Andan yine mürşidfahr-ı vusla (5) ve ikrârgülbankınçekübGerçeğe Hûdidikde meydana (6) beraberce bir niyâz ideler. Andan yolile olan canlara (7) niyâz, küreye niyâz, çerâganiyâz, meydân taşına niyâz, (8) yine meydana niyâzidüb dura.

Andan mürşid diye ki (9) *Bu canı karındaşlar ile musâfaha eyle* diye. Rehber dahîtâlibi (10) hâzır olan canlarla musâfahaitdirüb andan rehber (11) tâlibi yerine oturubtâlibe bir niyâzidüb andan **[Varak 9a]**(1) meydana çekilübdârde dura. Halkı hayırlı taleb (2) eyleye. Mürşid de halkı hayırlısızçekübGerçeğe (3) Hûdidikde rehber meydana niyâz, andan mürşide (4) niyâz, andan karındaşlara yollu yolunca erkân (5) üzere niyâz, küreye niyâz, çerâganiyâz, meydân (6) taşına niyâz, kendi postuna niyâzidüb (7) otura.

Ba^cdehubekmez şerbeti getirübtâlib-i rûsûm-ı (8) Muhammedî üzere canlar içinandan mürşid vaktin (9) halkı hayırlısın çekübnihayetden, *Abdâl [Musa] Sultân (10) Hâ* diye cümle bir niyâz ideler. Ba^cdehukapununmührin (11) kuşâdidüb muhabbet göreler. Ve’s-selâm.

⁹ “Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.” Fetih/18.

¹⁰ “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” İnsan/21.

Irak-Bağdat El Yazmaları Evi'nde Tarihi Sözlüklerimizin Kataloğu

A Catalog of Historical Turkish Dictionaries in Iraq-Baghdad National Manuscripts House

Mehmet Ömer KAZANCI*

Öz

Irak'ın başkenti Bağdat kurulduğu tarihten kısa bir süre sonra dünyaca tanınan bir kültür merkezi haline dönüşmüştür. Osmanlı imparatorluğunun egemenliğine girdiği dönemlerde de bu konumu, tüm görkemiyle koruyabilmiştir. Hatta zaman zaman kültürel, siyasi ve ticari açılardan İstanbul kadar bir öneme sahip olmuştur. Bugün Irak arşivleri ve vakıf kütüphanelerinde bulunan başta Türkçe ve Arapça olmak üzere, çeşitli dillerde yazılı belgeler bunlara tanıktır. Bu belgeler arasında azımsanamayacak miktarda elyazmaları bulunmaktadır. Bu çalışmada Irak Elyazmaları Evi'nde bulunan tarihi sözlüklerimize, katalogu verilerek, ışık tutulmaktadır. Amaç Irak'ta, Türkçe zengin bir yazma hazinesi bulunduğuna dikkatleri çekmek ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bu hazineyi kısmen de olsa tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: El yazmaları, eski sözlükler, Bağdat El Yazmaları Evi.

Abstract

The capital of Iraq, Baghdad, has turned into a world-renowned cultural center shortly after its establishment. It was able to preserve this position, with all its glory, during the periods when it came under the Ottoman Empire rule. And from time to time, it has been as important as Istanbul in terms of cultural, political and commercial aspects. Documents written in various languages, primarily Turkish and Arabic, found in different national archive centers and foundation libraries in Iraq today, could be evidence for this. Among these documents, manuscripts constitute

* Prof. Dr., Bağdat Üniversitesi'nden emekli, e-mail: omermehmet1952@gmail.com ve omermehmet1952@hotmail.com. Orcid: 0000-0002-7142-7840

hardly enough portions. In this study, historical Turkish dictionaries found in the Baghdad Manuscripts House are shed light by giving their catalogue. The aim is to draw attention to the fact that there is a rich Turkish manuscript treasure in Iraq and to introduce this treasure to researchers who want to work in this field.

Keywords: Manuscripts, Old Dictionaries, Baghdad National Manuscripts House.

Giriş

Bir yazımızda Irak Elyazmaları Evi¹, Irak'ın en zengin elyazmaları eserlerini içeren bir kuruluş olduğunu söylemiş ve burada Arap harfleriyle yazılı yüzlerce Türkçe eserlerin bulunduğu işaret ederek, bu eserler hakkında ciddi çalışmaların yapılması için özellikle uzman gençlerimizi davet etmişik². Diğer bir çalışmada burada bulunan şiir divanlarımızın kataloğunu vermişik³.

Bu yazımızda kurumda bulunan eski sözlüklerimizinkataloguyla birlikte, her biri hakkında derli toplu bilgiler sunmaya çalışacağız.

Bu sözlükler her ne kadar muhtelif kaynaklarda değişik şekillerde tanımlanmış olsa da, bunların hepsi, yaklaşık şu ifadeleri içermektedir:

"Sözlükler bir dilin ya bütün sözcük ve deyimlerini, ya da belli bir alanda kullanılan deyim ve sözcüklerini alfabetik sırayla vererek anlamlarını açıklayan, tanımlayan ya da başka bir dildeki karşılıklarını gösteren eserlerdir".

İlk sözlüğün ne zaman, nerede yazıldığı net olarak bilinmemekle birlikte bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Türkçede bilinen ilk sözlük Kaşgarlı Mahmut'un "Divânü Lugâti't-Türk" adlı eseridir. 11. yüzyıla ait bu eserin yazılış nedeni Araplara Türkçeyi öğretmek olduğu söylenmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkçe ilk sözlükler, genel olarak

¹ Bağdat'ta bulunan bu merkezin Arapça adı "Dâru'l-Mahtûtâtü'l-İrâkiyye دار المخطوطات العراقية" şeklindedir.

² M. Ö. Kazancı(2020), "Bağdat El Yazmaları Evi'nde Saklı Eserlerimiz", Türkmeneli Dergisi, 13, S. 151, s. 29-31.

³ M. Ö. Kazancı (2019), "Irak-Bağdat Elyazmaları Millî Merkezinde Arap Harfli Türkçe Divanlar Katalogu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- BELLETEN*, 68 (Aralık), s. 157-180.

ikinci bir dili öğrenme veya öğretme ihtiyacını karşılamak amacıyla yazılmıştır denebilir. Türklerin diğer milletlerle ciddi temasa geçmeleri ve özellikle de İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'in, hadisi şeriflerin, İslam kültürünün anlaşılabilmesi için Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya bu üç dili kapsayan çok sayıda sözlükler yazılmışlardır. Eski harflerle basılmış Türkçe sözlüklerin sayısının 250 civarında olduğu bu konuda yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur⁴.

Sözlük, kelime olarak, Osmanlı döneminden sonra başlayan dilde sadeleşme hareketiyle kullanılmaya başlanmıştır. Oysa daha önceki tarihlerde bu sözcük yerine "lügât, mu'cem, tuhfe, kâmus" gibi terimler kullanılmaktaydı. Irak Elyazmaları Evi'nde bu türden yüzlerce örnek eser bulunmaktadır. Bunlardan Tuhfe-i Fedâî, Tuhfe-i Şâhidâ, Tuhfe-i Mülûk, Tuhfe-i Hâdî, Tuhfe-i Vehbî, Risale f'l-Lüga veya Lügat-ı Ferişt ezâde, Kamus-ı Ahterî, Lügat-ı Nimetullah, Lügat-i Lâmi'î, Lügat-i Nevâî, Mu'cem-i Luğavi'yi göstermekle yetiniyoruz.

Bu örneklerin dışında, diğer başlıklar altında, sözlük niteliğinde değilse de, dil kuralları, sözcüklerin bölümleri ve doğru yazılışlarıyla ilgili eserler de bulunmaktadır. Bu eserler hakkında daha detaylı bilgi edinmek isteyenler, elyazmaları uzmanı Muhsin Hasan Ali'nin 2017'de yayınlamış olduğu kıymetli eseri "Irak Elyazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile İlgili Yazma Eserler" adlı Arapça kitabına müracaat edebilirler. Okumakta olduğunuz bu makalenin esas madde ve malzemesini, Irak Elyazmaları Evi'nden özel çabalarımızla direkt olarak edindiğimiz bilgilerle, Muhsin Hasan Ali'nin zikredilen eseri oluşturmaktadır.

1- Tuhfe-i Şâhidî (Farsça-Türkçe sözlük):

875 (1470) yılında Muğla'da dünyaya gelen ve "Şâhidî" mahlasıyla tanınan İbrahim Sâlih Hüdâyî Dede'ye ait bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde 15 nüsha bulunmaktadır. Bu nüshaların fiziksel özellikleri aşağıdaki tablodaverildiği gibidir.

⁴İsmail Parlatır (e-kaynak: <http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong4-4/tk4-4-46-parlat.htm>)

İstinsah tarihi	Hat ve rengi	Satır sayısı	Sayfa sayısı	Nüsha Numarası	Sıra
1073H./1664 M.	Nesih / siyah, kırmızı ve mavi	7	134	650	1
1253H./1820M.	Nesih / siyah ve kırmızı	13	76	40552	2
1225H./1810 M	Nesih / siyah, kırmızı	13	76	24155	3
1219H./1805 M.	Talik / siyah	13	44	11826/1	4
-	Nesih / siyahve kırmızı	13	71	11999	5
-	Nesih / siyahve kırmızı	11	66	12266	6
1178 H./1764M.	Nesih / siyahve kırmızı	15	56	2748	7
1268H./1846M.	Nesih / siyahve kırmızı	15	51	12267	8
1273H./1856 M.	Nesih / siyahve kırmızı	8 -10	90	12086	9
-	Nesih / siyahve kırmızı	13	51	4211	10
-	Nesih / siyahve kırmızı	15	60	13062	11
13./ 19 yüzyılda	Nesih / siyahve kırmızı	11	81	6437	12
-	Nesih / siyahve kırmızı	11	86	12270	13

-	Talîk / siyah	17	18	12584	14
-	Nesih / siyah	15	7	30567/3	15

Eserin müellifi olan Şâhidî, on yaşında iken babasını kaybetmiş ve babasının vasiyeti üzere sûfilik yolunu tutmuştur. Muğla'da kendisine ders verecek hoca bulamayınca İstanbul'a giderek bir müddet Fatih medresesinde, ardından Bursa'da Yıldırım medresesinde tahsil görmüştür. Fatih Sultan Mehmet tarafından Muğla Mevlevîhânesi'nin şeyhliğine getirilerek bu makamda yıllarca irşat görevi sürdüren Şâhidî 956(1550)yılında vefat etmiştir. Uzun bir süre Mesnevî dersleri verdiği gibi dini konularda yazdığı risalelerle birlikte Tuhfe-i Şâhidî eserini de burada kaleme almıştır⁵.

Bu eser Şâhidî'nin mesnevi tarzında manzum olarak kaleme aldığı en ünlü eseridir. Eser 920 (1514) yılında yazılmıştır. Şâhidî eserini Anadolu sahasında yazılan manzum sözlüklerin pek çoğuna ilham kaynağı olan Tuhfe-i Hüsâm'a nazire olarak yazmıştır. 61 beyitlik girişten, beyit sayıları 5 ile 20 arasında değişen 27 kıta ve 6 beyitlik yine kıta tarzında yazılmış bir hatimeden oluşmaktadır. Girişte *hamdele* ve *salvele* bölümlerinden sonra Tuhfe ile ilgili bilgiler verilmiştir. Sözlük kısmı 388 beyitten oluşmaktadır. Sözlüğün tamamı 455 beyittir. Kıtaların sonunda, kıtada kullanılan vezinlerin kalıpları gösterilmiştir⁶.

Tuhfe-i Şâhidî Osmanlı döneminde ders kitabı olarak okutulduğu için Türk dünyasının her yerinde nüshaları vardır. Bunların bir kısmı detaylı çalışmalara konu olmuş ve metinleriyle birlikte yayımlanmıştır⁷. Sonraki dönemlerde pek çok şerhi, tercümesi, nazire ve tazminleri yapılmıştır.

Irak Elyazmaları Evi'nde yukarıda gösterildiği gibi, Tuhfe-i Şâhidî'nin 15 ayrı nüshası bulunmaktadır. Farklı kişiler tarafından, muhtelif yer ve tarihlerde istinsah edilen bu nüshalar arasında mükemmel olanlarının sayısı az

⁵Mustafa Çıpan (2010), Şâhidî"Şâhidî, İbrâhim", *DİA*, c. 38, s. 273-274.

⁶Ahmet Hilmi İmamoğlu (2005), *Tuhfe-i Şâhidî: Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede (Farsça - Türkçe Manzum Sözlük) Muğla Üniversitesi Yayınları*.

⁷Atabay Kılıç (2007) , "Türkçe Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, C. 2, S. 4, s. 516- 548

değildir. Başlangıç kısımları eksik olmayan nüshalar şu mısra ile başlamaktadır:

Be-nami Halık u hayy u tüvana

Kadim u kadir u bina u dana

Son kısımları tam olan nüshalar ise şu mısralar ile bitmektedir:

Çün hisab-ı ebcedi bildik tamam

Tuhfe'min tarihini bil ey humam

Bu hesabi kıl bu mısradan şumar

Kaldı senden Şâhidî nev-yadigâr

قالدي سندن شاهدي نو يادكار

920=292+320+164+144

Bu son mısradaki Şâhidî eserini bitirdiği tarihi düşürmüştür ki bu tarih hicri 920 (1514) yılına rastlamaktadır.

24155 numaralı nüshanın sonunda aşağıdaki beytin yazıldığını görüyoruz:

Şâhidî'ye her kim eylerse dua

Ede mahşerde şefaât Mustafa

Metinde Farsça sözcüklerin Türkçe anlamları şu örnek mısralarda olduğu gibi verilmiştir:

Leb dudak u rağ yanakü çeşim göz ü riyy yüz

Kırpik müjgan müje, dest el, ayak oldu pay

Guş kulak u dûş omuz mûş sıçan bûş us

Dud tütün bud idi, zud tez ü rud çay

Kard bıçakard undermene peykan demiş

Niçe sünuzeb keriş tır u keman ok u yay

Bu mısralarda da görüldüğü üzere, ilk sözlükler manzum olarak yazılmakta ve sözcüklerin anlamları mısralar içerisinde verilmektedir. Bundan amaç bir dildeki sözcüklerin, diğer dildeki karşılığını okuyuculara ve özellikle de çocuklara kolay bir şekilde ezberleme imkânı, sağlamaktır. Yukarıdaki mısralardan Türkçe (**dudak, yanak, göz, yüz, kulak, el, ayak, omuz, us, tütün-duman, tez, çay, giriş, ok, yay**) gibi sözcüklerin Farsçadaki karşılığı anlatılmıştır.

2- Tuhfe-i Şâhidî (Tercüme ve Şerhler):

Yukarıda belirttiğimiz gibi Tuhfe-i Şâhidî'nin onlarca tercüme ve şerh yapılmıştır. Irak Elyazmaları Evi'nde aşağıdaki tabloda özelliklerine değindiğimiz nüshaları bulunmaktadır.

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Hat ve rengi	Boyut (cm)	İstinsah tarihi H./M.
1	1778 Tercüme	100	23	Nesih/siyah, kırmızı	20 x14.5	1078/1667
2	17146/1 Şerh	37	21	Nesih/siyah, kırmızı	19.5x 15	1133/ 1720
Bu nüsha Yunus bin Yusuf tarafında istinsah edilmiştir						
3	12237 Şerh	92	11	Nesih/ siyah, kırmızı	21x 16	1229/ 1814
Bu nüshanın ilk sayfasında muhtelif mühürler bulunmaktadır. En eski tarihli mühürde ise "Hüseyn'nün minnî ve ena min el- Huseynin" ibaresi yer almaktadır.						
4	1728/ 1 Şerh	106	16	Nesih/siyah, kırmızı	21.5x15	-
5	2587/1 Şerh	118	10	Nesih/siyah,	20x13.5	1312/1894

				kırmızı		
Bu nüshanın sonunda, Hüseyin b. Molla Hasan b. Ali b. Yahya adlı bir kişiye ait olduğu bildirilmiştir.						
6	12162 Şerh İki bölüm	46 20	11 28 iki sütun	Talik/ siyah Talik/ siyah, Kırmızı	20.5x 14.5	-
7	11832 Şerh	306	19	Nesih / siyah	20x14.5	1260/1844
Bu nüsha Bahriyeden Mehmet Hattab tarafından Ahmet Cevdet Paşa için yazılmıştır						
8	12344/2 Şerh	144	16-24	Nesih/ siyah, kırmızı	21.5x15	-
9	1771 Şerh	64	15	Nesih/ siyah, kırmızı	21.5x13.5	-
10	2026 Şerh	422	13-17	Rika / siyah, kırmızı	20x14.5	-

Tuhfe-i Şâhidî'nin tercümesinin 1778 numaralı nüshasında, Abdülkadir b. Ömer el-Bağdadî ve daha sonra el-Mısırî (1620- 1682) diye tanınan bir dilciye ait olduğu anlatılmaktadır. Nüshanın ilk sayfasında 1078 (1667) yılında tercüme edildiği bildirilmekte ve Tuhfe-i Şâhidî'nin 920 (1514) yılında yazılmış olduğu tarih düşülen bir mısra ile tespit edilmektedir.

Tuhfe-i Şâhidî'nin şerh nüshaları ise değişik biçimlerdedir. Kimler tarafından yapıldığı bildirilmemiştir. Bu şerhlerin Türkiye nüshalarının bir kısmı üzerine geniş çalışmalar yapılmış⁸ ve kitaplaştırılmıştır⁹.

3- Tuhfe-i Fedâî (Arapça – Türkçe sözlük):

Asıl adı Mehmet olup Fedâî mahlasıyla meşhur olan yazarın doğum tarihi bilinmemektedir. Antep'te belli bir süre yaşadktan sonra Trablusşam'a gitmiş ve orada yerleşmiştir. Trablusşam Mevlevîhânesi'nin postnişinliğini yapmıştır. Recep 1065(1654)orada vefat etmiştir. Eser şu mısralarla başlamaktadır:

*Gerçi nâmım Muhammed idi benim
Mahlasımdır (Fedâî) şîr fennim
Lâk olmuştu mevlidim ('Antep)
Olmuştum o şebirde bi-tâp
Hazreti (Şâhidî) çün ol merhum
Bir lügat eylemiş güzel manzum
Hoş kalmış o nüsha-ı tabir
Farisi-i Türkçe eder tefsir
Eylemiş çün kitabın itmamın
Tuhfe-i Şâhidîkomuş nâmın
Ben dabi bu kitabı çünkü dedim
Adına Tuhfe-iFedâî dedim.*

Bu mısralardan da anlaşıldığı üzere, Fedâî öncelikle kendini tanıtmaktadır. Antep'te dünyaya geldiğini ve Fedâî mahlasıyla tanındığını bildirmektedir. Ayrıca Şâhidî'ye işaret ederek, onun Farsça kelimelerin Türkçe anlamlarını açıklayan manzum eserinden etkilendiğini açık bir biçimde ifade etmektedir. Şâhidî eserinin adına Tuhfe-i Şâhidî dediği için, onun izinden giderek kendi yazmış olduğu eserine Tuhfe-i Fedâî adını verdiğini söylemektedir.

⁸Hasan Ekici (2017), "Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu", Külliyyat, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 19-36.

⁹Yusuf Özasan (1999), *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

Anadili Arapça olan çocuklar için 1635'te kaleme alınan Tuhfe-i Fedâî, sözlük kısmını oluşturan 15 kıta ve sonda yer alan alfabetik sıraya göre 17 bölümden oluşmaktadır. Türkiye'de eserin bazı nüshaları üzerine bilimsel çalışmalar yapılmıştır¹⁰

Muhsin Hasan Ali bu eserin Hüsamettin Mehmet Fedâî tarafından yazıldığını ve yanlış olarak Tuhfe-i Hüsamî olduğunu söylemektedir¹¹.

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere eserde mesnevi tarzında yazılan mısralarda kimi zaman Arapça kelimelerin Türkçe, kimi zaman Türkçe kelimelerin Arapça karşılığı verilmektedir.

*Sevinmektir ferah amma yerinmek hem tabassürdür
Tevazu oldu alçaklık büyüklük hem tekebbürdür*

Ayrıca

*Oruç sıyâm, bayram üd, yakın kârip uzak baîd
Devletsizce derler şakî, devletliye derler saîd*

Eser şu mısralarla sona ermektedir:

*Bu mısra'ın harfîn say seraya
Koydun dehrde Fedâî Tuhfe-i 'âlâ*

Fedâî eserini 1044 (1635M) yılının Recep ayında tamamladığını şu beyitle bildirmektedir:

*Çil u çar bazar-ı hicrette
Recep ayında kutlu saatte*

Eserin, Irak Elyazmaları Evi'nde 44846 numarada kayıtlı bulunan tek nüshası, nesih hattıyla siyah mürekkeple yazılmıştır. 58 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Müstensih isminin belirtilmediği bu nüsha, 1179 (1756) yılında yazılmıştır. Eserin Türkiye'de iki nüshası üzerine

¹⁰ Halil İbrahim Yakar (2007), “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i FedâîFedâîFedâî”, *Turkish Studies*, C. 2/4, s. 1015-1025.

¹¹Muhsin Hasan Ali (2017), *el-Mahtûtâtü'l-Liğaviyye el-Mektûbe bi'l-Liğâti't-Türkiyye fî Dâri'l-Mahtûtâti'l-İrâkiyye (Irak El-Yazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile İlgili Elyazmaları)*, es-Sima Matbaası, Bağdat.

yapılan bir çalışmadan¹²anladığımız kadarıyla Irak nüshası Türkiye'de araştırmaya konu olan yazmalardan epey farklıdır.

4- Tuhfetü'l Mülûk (Arapça-Türkçe sözlük):

Bu eser az önce sözünü ettiğimiz Tuhfe-i Şâhidî hakkında yapılan bir açıklama veya şerhten oluşmaktadır. Eser, Abdurrahmân b. Abdullah Kuddûsî tarafından 1652 yılında kaleme alınmıştır. Yazar hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Osmanlı Müellifleri*'nde "Kuddûsî Abdurrahman Efendi (Abdullah Efendizâde) başlığıyla: "Manisa'da doğduğu ve 1080'de yine Manisa'da vefat ettiği, başlıca "Ta'likat 'alâ Tefsîri-l Kadî ile Tuhfetü'l Mülûk adlı eserleriyle birlikte basılmamış şiirleri olduğu bildirilmektedir¹³.

Eserin Irak nüshası "sipahi bi-kıyâs ve şükr-i bi-mikyâs evvel Huda-yı Halik cin ve nas olsun ki" cümlesiyle başlamakta ve "dahi hesabi mezkûr üzere bu mısraın hurûfunun adedinin mecmu'u 921'dir, fe'li yuhfaz/ ezber edilsin" cümlesiyle bitmektedir. Yazar bu kelimelerle Tuhfe-i Şâhidî eserinin yazılışına tarih düşürmüştür. Fakat yanlış bir tarih tespit etmiştir. Çünkü Tuhfe-i Şâhidî az önce belirttiğimiz gibi, 921'de (1515) değil, 920'de (1514) yazılmıştır. Talik hattıyla kaleme alınmış olan 3219/2 numaralı bu nüshada siyahve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı sayfaların kenarına kimi terim ve sözcüklerin anlamına açıklamalar eklenmiştir. 105 sayfadan oluşmakta, her sayfada 23 ile 27 satır bulunmaktadır. 22 x 16.5 cm boyutundadır. Nüshanın son cümlelerinde yazılış tarihi 1161 (1748) olarak gösterilmektedir.

Tuhfetü'l Mülûk, Tuhfe-i Şâhidî'nin 60 civarında yapılan şerhlerinden biridir. Türkiye'de 26 nüshası tespit edilmiştir¹⁴. Bir kısmı hakkında bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Oysa bu Irak nüshasına hiçbir çalışmada işaret edilmemiştir.

¹² Halil İbrahim Yakar (2007) a.g.e

¹³ Bursalı Mehmet Tahir (1914), *Osmanlı Müellifleri*, s.146-176

¹⁴ Şeyma Nur Zararsız (2017), "Abdurrahmân Bin Abdullâh-ı Kuddûsî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi "Tuhfetü'l – Mülûk" *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 6, s. 161.

Eserde Tuhfe-i Şâhidî'nin şerhi özel bir metoda göre yapılmıştır. Önceden açıklanmak istenen beyit yazılmış, ardından beyitte geçen kelimeler sırasıyla açıklanmıştır. Bu kelimelerin belli olması için üstleri çizilmiştir. Açıklanması yapılan kelimeler fiil ise anlamları verilmiş, gerek duyulduğunda Arapça karşılıkları da gösterilmiştir. İsim ya da çekimli fiil ise nasıl çekime girdiği anlatılmıştır. Dil öğretimi açısından yeri geldikçe gramer kuralıyla ilgili bilgi ve örnekler de verilmiştir. Şerhler sırasında, gerek duyulduğu zaman ayet, hadis, Arapça söz grupları, cümleler, beyitler ile Farsça söz grupları, cümleler, beyitler de eklenmiştir. Bu bakımdan, Tuhfetü'l Mülük, içerisinde barındırdığı kelime sayısı, gramer öğretimi, aruz eğitimi, kıymetli alıntıları ve nasihat veren deyişleriyle eğitici bir metin niteliğindedir. Tuhfe-i Şâhidî için yapılan şerhlerin güzel örneklerinden biridir¹⁵.

5- Tuhfetü'l Hâdî(Farsça – Arapça-Türkçe sözlük):

Bu eser Mehmet bin Hacı İlyas tarafından yazılmıştır. Başlangıcında birkaç sayfa eksik olan eserin ilk okunan satırlarında" öğrencilere, oğlan ve kızcıklara, bir az Arapça öğretmek amacıyla" kaleme alınmış olduğu bildirilmektedir. 10 bölüm ve dört fasıldan oluşan nüshada siyah mürekkep ile yazılan Farsça kelimelerin üstünde Türkçe anlamları kırmızı renkli mürekkep ile gösterilmiştir. Irak El yazmalar Ev'inde 28561/ 1 numarada kayıtlı bulunan nüsha 41 sayfadan ibaret olup, 22x14.5 boyutundadır. Her sayfasında 14 satır bulunmaktadır. Yazarı hakkında herhangi bir bilgi edinemediğimiz bu eserin elimizdeki nüshasının kimin tarafından istinsah edildiği hakkında da bilgi verilmemiştir.

Bazı kaynaklarda eserin Firdevsî tarafından yazıldığı ileri sürülerek, Hakayıknâme Hadikatü'l Hakâyık ve Hakîkatnâme adlarıyla da bilindiği söylenmektedir¹⁶. Ancak Firdevsî'nin aynı ad altında böyle bir eseri varsa, burada sözünü ettiğimiz eserden farklı olduğunu düşünüyoruz.

6- Tuhfe-i Vehbi (Farsça-Türkçe sözlük):

¹⁵Şeyma Nur Zararsız (2017), a.g.e

¹⁶Himmet Büke (2015), "Firdevsî-Rum-î: Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, s. 481-501.

Vehbi mahlasıyla tanınan ve yaygın adı Sünbülzâde olan Mehmet b. Reşit el-Kâdîel-Mar'âşî (Maraşlı)el-İstanbulî (İstanbul) tarafından yazılan bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde 5 nüsha bulunmaktadır. Nüshaların özelliklere aşağıdaki gibidir:

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Hat ve rengi	Boyut (cm)	İstinsah tarihi H/M
1	710/1	75	13	Nesih, siyah, kırmızı	22x15	-
2	43461	90	20	Nesih, siyah, kırmızı	21.5x16	-
3	12152	114	15	Nesih, siyah, kırmızı	24x16.5	1279/1762
4	40553	126	13	Nesih, siyah, kırmızı	23X16	1242/1826
5	12174	108	15	Nesih, siyah, kırmızı	19X12	-

Tabloda istinsah tarihleri verilen 3. Nüshayı en-Nûrî Derviş Hasan, Mehmet Rauf el-Hulusi b. Derviş Çelebi Çorbacızâde için istinsah etmiş, 4. nüshayı ise Ali el-'Attar, ismi belirtilmeyen birisi için istinsah etmiştir. Eserin baş kısımları eksiksiz olan nüshalarının ilk mısraları şöyledir:

Hamd-ı bi-badd ol kerim fermaya

Ki onun nimetidir bi-gaye

Kıldı ez-cümle o hallâk-ı kerim

Hazret-i âdeme esma-ı talim

Umarım ki, olacak râz-ı ceza

Olurlar Vehbi zara şüfe'a

Yazayım bir lügat-i manzume

Yadigâr ola her mahduma

Nam u ismi ola dünyada

Tuhfe-i Vehbi Sümbülzâde

Bu nüshalardan 710/1 numaralı nüshada Sümbülzade'nin İran'da bulunduğunu, orada birçok bölgeyi, kenti gezdiğini, oradan Irak'a geçtiğini, Irak'ta bir nice şairle görüştüğü ve buralardan birkaç dili ayrıntılarıyla öğrendiğini, dolayısıyla bir dil kitabı yazmaya karar verdiği bildirilmektedir. Ayrıca, kendisine göre, her edebiyatçı için kendi dilinden başka, birkaç dil öğrenmenin çok önemli olduğunun vurgusu yapılmaktadır.

Sümbülzade Vehbi Tuhfe'sinin sonunda şu kıtayla eseri için tarih düşürmüştür. Ve bu tarihin 1197 (1783) olduğunu tespit etmiştir:

Zibî manzûme kim peyveste-i hüsn-i nîzâm oldu

Vezir-i a'zamın nam-ı şerîfiyle be-nam oldu

Götürdüm sümbülîstan-i hünerinden berg-i sebzimdir

Gül ü sümbül gibi piraye-i fark-ı enâm oldu

Kâriham kuvvetinden belsem asla iftihar etmem

Mücerret lüft-i hakkeyle pezirâyı hitam oldu

Okudukça dua-yı bayra mazhar olmadır maksut

Bu matlap bende-i na-kama aksayı meram oldu

Hezâren şükür edip hakka dedim tamam tarihin

Be-Hamdullah bu zîbâTuhfe-i Vehbi tamam oldu.

بحمد الله بو زيبا تحفه وهبى تمام الولدي

1197 (1783)

İslam Ansiklopedisinde de eserin tıpkı 1197'de (1783) yazıldığı bildirilmekte ve eser hakkında şubülgilere yer verilmektedir:

Sümbülzade tarafından öğrencileri olan Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın iki oğlu için kaleme alınmış, değişik vezinlerde elli sekiz kıtadan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Eser, önceki sözlüklerde bulunmayan

Farsça kelime ve ifadelere yer vermesi dolayısıyla çok tutulmuş, medreselerde ve rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Müellif henüz hayatta iken 1213 (1798) yılında İstanbul'da basılan eserin bazı şerhleri yapılmıştır. Türkiye'de otuz yakın baskısı bulunan eser, ayrıca etraflıca araştırılmış ve metniyle birlikte kitap halinde yayımlanmıştır¹⁷

Tuhfe-i Şâhidî'den sonra döneminde en fazla rağbet gören Tuhfe-i Vehbî'nin yazarı, 1809'da İstanbul'da vefat etmiştir. Sümbülzâde'nin 1799'da yazdığı ve Sultan III. Selim'e ithaf ettiği Nuhbe-i Vehbî adında Arapça-Türkçe manzum diğer bir sözlüğü daha vardır.

7- Nuhbe-i Vehbî: (Arapça- Türkçe sözlük):

Yukarıdaki paragrafta da ifade edildiği üzere bu eser III. Selim'e sunulan Tuhfe-i Vehbî'den sonra 1799'da, Sümbülzade'in yazmış olduğu Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Tuhfe'den daha büyüktür. Tuhfe'de olduğu gibi az bilinen sözcükleri içermektedir. Nuhbe'nin Osmanlıca ilk baskısı müellifi henüz hayattayken yapılmıştır. Sonradan birçok defa yeniden basılmıştır. Yazıldığı günden itibaren Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar okullarda Arapça ve Farsça dilleri öğreniminde kullanılan bu eser, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından yeni harflerin kabul edildiği tarihe kadar müfredatta yer edinmeye devam etmiştir. Bu yüzden Türkiye'de el yazma kütüphanelerinde onlarca nüshaları vardır. Oysa bizim Irak Elyazmaları Evi'nde 4097 numarada kayda alınmış tek bir nüshası bulunmaktadır. Ancak 148 sayfadan oluşan bu nüshanın ilk sayfaları eksik olduğu için baş tarafından ilk satırlarına vakıf olamıyoruz. Başlangıcı eksik olan bu nüsha şu mısralarla sona ermektedir:

Hayriye maktebul tut cevher gibi tarihini

Nuhbe-i Vehbi Efendi ham dola oldu tamam

Irak Elyazmaları Evi'nde mahfuz olan bu Nuhbe nüshası Molla Abdülaziz tarafından 1303 (1885) yılında istinsah edilmiştir.. 22x 13.5 cm

¹⁷Selim Sırrı Kuru (2010), “Sümbülzâde Vehbî”, *DİA*, C. 38, s. 140-141; Atabey Kılıç (2007), “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbi (Metin)”, *Turkish Studies*, C. 2/2, s. 410-475.

boyutunda olan bu nüsha siyah, kırmızı ve mavi mürekkepler kullanılarak nesih hattıyla yazılmıştır.

Bir araştırmaya göre Tuhfe-i Vehbi'nin, bu alandaki diğer eserlerden bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, müellifin İran'da iken belirlediği bazı kelimelere Osmanlıcada kullanılan lügatlerdeki anlamlarından farklı anlamlar vermesidir:

Peder baba; püser, ferzend oğul'dur hem ana mader

Karındaş'dır birader dader ü hemşir'dir haber

Beyti buna bir örnektir¹⁸

8- **Kamus-ı Ahterî (Arapça –Türkçe sözlük):**

Ahterî mahlasıyla tanınan Muslihuddin Mustafa bin Şemseddin Ahmet Karahisârî tarafından yazılan bu eser, "Ahterî Lügati, Lügat-i Ahterî, Ahterî-i Kebîr" gibi adlarla da anılmaktadır. Döneminin Arapça-Türkçe sözlüklerinin önemli olanlarından biridir. Yazarı hakkında kaynaklarda detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Sadece Kütahya'da müderrislik yaptığı ve orada öldüğü bilinmektedir. Arap dili ve edebiyatından başka biyografi ve fıkıh alanlarında da eserleri vardır¹⁹.

Es-Sihâhh, ed-Düstûr, el-Mücmel fil Lüga, el-Belâğa fı Usul El- Lüga gibi Arapça sözlüklerden yararlanarak 952(1545) yılında tamamladığı eserinde yazar, yaklaşık 40.000 kelimeye yer vermiştir. Irak Elyazmaları Evi'nde aşağıda özellikleriyle gösterdiğimiz nüshaları bulunmaktadır:

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	İstinsah tarihi H/M	Müstensihin adı
1	1621	672	27	28x18.5	1094/1683	-

¹⁸ Yakup Civelek (2000), "Sünbülzâde Vehbî ve 'Nuhbe-i Vehbî adlı Arapça-Türkçe Sözlüğü", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü Dergisi*, S.1, s. 275 – 297.

¹⁹Gülbahar Uğur (2019), *Türkçenin Tarihi Sözlükleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Siirt.

2	1115	750	21	29.5z17.5	1126/1713	Mehmed b. Hac Kırt
3	827	635	27	30x19	1145/1732	Ali b. Mustafa Girîdî
4	36433	532	23	31x21	1256/1840	-
5	15103	834	29	30x19	1286/1869	Mustafa b. Ahmed
6	37078	1014	21	20x15	-	-
7	9786	754	25	27x17	-	-

Muhsin Hasan Ali'nin tespitine göre, Genel Avukat Müdürlüğü'nde eserin 5 ayrı nüshası daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Bağdat valisi Davut Paşa'ya ait olan nüshadır. 1097(1685) yılında istinsah edilmiştir²⁰.

Eser, yukarıda sözünü ettiğimiz sözlükler gibi manzum değildir. Arapça-Türkçe diğer sözlüklerden daha fazla tutulmasından dolayı, bir ara “kebîr” (büyük) özelliğiyle anılmıştır. Bu durum bazı yazarlarda, Ahteri'nin bir de “sagîr” (küçük) ve “evsat” (orta) boylarının mevcut olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Fakat eldeki yazma nüshalar arasında hiçbir fark bulunmaması ve ayrıca değişik baskıların daima aynı hacimde yapılmış olması bu görüşü çürütmekte ve bunun “kebîr” özelliğinden kaynaklanan bir yanlış çağrışım olduğunu ortaya koymaktadır²¹. Eserin önemli özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Arapça kelimeler alfabetik olarak tertip edilmiş ve bunların Türkçede karşılıkları verilmekle birlikte Arapça eş anlamlıları da gösterilmiştir.

²⁰Muhsin Hasan Ali (2017), *el-Mahtûtâtü'l-Lügaviyye el-Mektûbe bi'l-Lügati't-Türkiyye fî Dâri'l-Mahtûtâtü'l-İrâkiyye (Irak El-Yazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile İlgili Elyazmaları)*, es-Sima Matbaası, Bağdat, s. 77.

²¹Hulusi Kılıç (1989), “Ahteri”, DİA, C. 2, s. 184-185.

2- Çok kullanılan kelimeler seçilmiş, az kullanılanlar ihmal edilmiştir.

3- Kimi kelimelerin daha iyi anlaşılması için Arapça örnek cümlelerle pekiştirilmiştir.

4- Türkçe karşılıklar verilirken bunların elden geldiği kadar öz Türkçe olmasına dikkat edilmiştir.

Pek çok kütüphanede çeşitli yazma nüshaları bulunan Ahterî-i Kebîr'in, 1242 (1826) yılından beri İstanbul ve Mısır başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde birkaç kez basılmıştır²². Son baskılarından biri de Türkiye Dil Kurumu tarafından yapılmıştır²³

9- Risale fi'l-Lüğa / Lügat-i Feriştözâde/ Feriştözöğlü Lügati(Arapça –Türkçe sözlük):

Lügat-i Feriştözâde, Arapça-Türkçe şeklinde düzenlenmiş manzum bir sözlüktür. Yazarı Abdüllatif İzzettin et-Tirevî'dir. Babasına nispetle İbn Melek lakabıyla anılmıştır. Vefat tarihi hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Çoğunlukla bu tarihin 821 (1418) olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı eğitim müfredatında ders kitabı olarak okutulmak üzere kaleme aldığı pek çok eserinden biri de Lügat'ıdır. 795(1392) yılında yazılmıştır. Lügat-i Feriştözâde'nin 1801 tarihli İstanbul baskısının önsözünde ,yazar, sözlüğüne özel bir isim vermemiş, sözlüğünü torunu Abdurrahman'a hatıra kalması için yazdığını söylemiştir. Dolayısıyla, Irak Elyazmaları Evi'nde olduğu gibi, birçok kütüphanede Risale fi'l Lüğa adıyla kaydedilmiştir. Türkiye kütüphanelerinde 66 nüshası tespit edilmiştir²⁴.

Sözlükte, Kur'an-ı Kerîm'de geçen 1528 Arapça kelime derlenmiş, bu kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Eserde Kur'an-ı Kerîm esas alındığı için bu sözlük, kimi kaynaklarda, "İlk Kur'an Sözlüğü" olarak tanınmaktadır. 20 kıtadan oluşan sözlük, toplamda 269 beyittir. Sözlüğün her kıtası aruzun farklı bir ölçüsüyle yazılmıştır. Sözlük 16. yüzyıl Anadolu Türkçesinin

²²İslam Ansiklopedisi, a.g. e.

²³Ahmet Kırkkılıç ve Yusuf Sancak (2009) Ahterî Mustafa Efendi Ahterî-i Kebir. Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

²⁴Gülbahar Uğur (2019) a.g.e.

özelliklerini yansıtmaması ve öz Türkçe kelimeleri barındırması yönüyle önemlidir. Ayrıca Arapça-Türkçe sözlüklerin en eski örneklerinden biri olmasından dolayı, daha sonra yazılan Arapça-Türkçe sözlüklere örnek olmuştur. Sözlüğün, yazarı belli olmayan birçok şerhi bulunmaktadır²⁵.

Irak nüshalarının özellikleri şu şekildedir:

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	İstinsah tarihi H./M.	müstensih adı
1	6411	52	13	21x15	1126/1714	-
2	12154	56	11	19.5x14.5	1177/1763	-
3	9983	45	13	18.5x12	1198/1784	Seyyid İbrahim
4	12139	70	8	19.5x13	1238/1822	Halep'ten alınmıştır
5	12313	43	13	20x14.5	1260/1844	-
6	3458/1	89	7	21x15.5	-	-
7	34111	81	7	21x15.5	-	-

Bu nüshaların çoğunun manzum kısmında ilk kıtası şu mısrala başlamaktadır:

Hubz ekmek, kâbel öpmek, zeri' ekmek, kul gûlam

Halk yaratmak hârk yırtmak, ulukeşit hümmam

Eserin son mısraları şu şekildedir:

Ricl ayak, kâ'ib topuk, hafiferik, sık sâbin

Bu kitabı hifzedip hayrıyla yâd et nâzımın

²⁵Gülbahar Uğur. (2019) a.g.e.

Devlet ü bahıt u saadetle ila yevmi'l kiyâm

Müstedam etsin seni Allahu Rabü'l âlemin

10- Lügat-i Ni'matullah (Farsça- Türkçe sözlük):

Bu eser, asıl adı Halil Sôfi olan ve Sofya'da doğan Ni'metu'llah bin Ahmed b. Mübarek Er-Rûmî'yeait Farsça Türkçe bir sözlüktür. Yazar eserini döneminde bulunan pek çok Farsça sözlüklerden yararlanarak oluşturmuştur. Bu kaynaklar, Irak Elyazmaları Evi'nde 39134/1 numarada kayıtlı bulunan nüshanın son sayfasında, Uknûm-ı Acem, Lügat-i Halîmî, Lügat-i Karahisârî, Vesîletü'l-Mekâsîd ve Sihâh-ül Acem olarak bildirilmektedir. Bu nüsha yazar tarafından Feble/ Keble (?) beldesinde 943 (1536) yılının Recep ayında "tesvid" edilen, yani kaleme alınan asıl nüshadan aktırılmıştır. Bu tarih diğer kaynaklarda gösterilen tarihlerden daha eskidir. Sözelimi Türk Dil Kurumu tarafından eser hakkında yapılan bir çalışmada Ni'metu'llah tarafından yazılan asıl nüshasının tarihi 947 (1541) Zilhicce olduğu söylenmektedir.²⁶

Ni'metu'llah, eserinin yazma sebebini “ansızın bu biçare, aciz kulun, yani Rumelili Ni'metullah Ahmed b. Kadı Mübarek'in gönlünden, belki bir kişinin işine yarar diye Farsça sözlüklerden kelimeler derleyip bu biçareden yadigâr kalacak bir kitap düzenlemek geçti.” ifadeleriyle dile getirmiştir²⁷.

Türkiye'de onlarca nüshası yanında Türkiye dışında da pek çok nüshaları bulunmaktadır. Irak'ta bulunan 7 nüshasının fiziksel özellikleri aşağıdaki tabloda verildiği gibidir:

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	İstinsah tarihi H./M.	Müstensih
1	39134/1	150	28	21x15	1087/1676	Hasan b. Osman el-Bosnevî /

²⁶Adnan İnce (2015), *Ni'metu'llah Ahmed, Lügat-i Ni'metu'llah*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

²⁷Adnan İnce (2015) a.g.e.

						Edirne ve İstanbul
2	919	562	17	23x13	1093/1682	-
3	745	740	21	20x12	1095/1683	Derviş Mehmed Şeyhi/ Kastamonu
4	9819	420	21	22x14	1168/1758	Abdulgani İsmail Erzencanî
5	4140	422	19	20.5x14.5	1265/1848	Halit bin Molla Yunus
6	2703	590	19	21x15.5	-	-
7	638	19	21	19x11.5	-	-

Yukarıda gösterdiğimiz nüshaların birçoğundan anlaşıldığına göre Lügat-i Ni'metullâh, Farsça bir giriş ve üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Giriş bölümünde yazar kendisi ve eseri hakkında bilgiler vermektedir. Fiillere ayırdığı birinci bölümde 1250'nin üstünde sözcüğün Türkçe karşılığı verilmiştir. İkinci bölümde Farsça dil ve imla kuralları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm ise Farsça isimlerle Türkçe karşılığına ayrılmıştır. Türkçe ve Farsçada kullanılan ortak kelimeler için "lügat-ı müştereke" kaydı düşürülmüştür. Sözlükte nadir kullanılan Farsça kelimelerin anlamları için ünlü şairlerden örnek beyitler gösterilmiştir.

Lügat-i Ni'metullâh daha sonra Fahrettin b. Yahya el-Musullî tarafından Muhtasar-ı Lügat-i Ni'metullâh adıyla kısaltılarak hazırlanmıştır. Bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde 3219/1 numaralı 138 sayfadan oluşan bir nüsha bulunmaktadır. Erzincan beldesinde Mehmed Ömer b. Ahmet tarafından 1164 (1750) tarihinde talik hattı kullanılarak istinsah edilmiştir.

11- Tuhfe-i Lâmi'î(Farsça- Türkçe sözlük):

Lâmi'î Çelebiadiyla tanınan Bursa'lı şair ve yazar Mahmut b. Osman tarafından yazılan bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde tek bir nüsha bulunmaktadır. 9707/3 numaralı bu nüsha hangi tarihte kimin tarafından istinsah edildiği belirtilmemiştir. Talik hattıyla yazılmış eserin her sayfasında 15 satır olmak üzere 14 sayfadan oluşmaktadır.

Lâmi'î Çelebi878 (1473) yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'a hiç gitmediği halde eserleriyle İstanbul edebiyat ve tasavvuf çevrelerinde tanınan yazar, Yavuz Sultan Selim'e sunduğu "Hüsni Dil" adlı bir eseri sayesinde kendisine maaş bağlanmış, hayatının geri kalan kısmını yalnız edebiyat çalışmalarıyla geçirmiştir. 40'ı aşkın manzum ve mensur eseri bulunan yazar 938 (1532) yılında, Bursa'da vefat etmiştir²⁸.

Tuhfe-i Lâmi'î'nin Irak nüshası şu mısralarla başlamaktadır:

Edelim evvel evvel hak adını yâd

Ki 'âlem oldu bir emriyle bünyâd

Ve şu mısralarla bitmektedir:

Bunu yazdım yadigâr olmak için

Okuyanlar bir dua kılmak için

Eserin sözlük kısmı, her biri on altı beyitten oluşan on kıtaya ayrılmıştır. Giriş ve sözlük kısmı toplam 175 beyitten meydana gelmektedir. Beyit sayısının azlığından dolayı sözlüğün daha çok küçük yaştaki çocuklar için yazıldığı söylenebilir. Sözlükte yaygın olarak kullanılan ve öğrenilmesinde yarar görülen, aralarında günlük hayatta kullanılan nesne adları, bitki, hayvan isimleri ve edebi mazmunlar da bulunan 575'ten fazla Farsça kelimenin Türkçe anlamı verilmiştir.

12- Lügat-i Nevâî (Türkçe- Farsça Sözlük)

²⁸ İbrahim İmran Öztahtalı (2004), *Lami'i Çelebi ve Lügat-ı Manzumu (Tuhfe-i Lami'i)*, Gaye Kitabevi, Bursa,

Bu eserde Ali Şir Nevâyî'nin divanlarından, özellikle de rubailerinden derlenmiş Çağatay Türkçesi kelimelere yer verilmektedir. Sözlüğe alınan Türkçe kelimeler Farsça olarak açıklanmış ve örnekleri Türkçe olarak verilmiştir. Türkiye'de pek çok nüshaları yanında²⁹ bir nüshası Saint Petersburg İmparatorluk kütüphanesinde bulunmaktadır³⁰. Bir diğeri Irak Elyazmaları Evi'nde 4316/2 numarayla kayda alınan nüshadır. Talik hattıyla yazılı bu nüsha 60 sayfadan oluşmaktadır. 1281 H./ 1864 M. yılında kimliği belirtilmeyen bir kişi tarafından istinsah edilmiştir.

Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserleri anlamak için Hindistan ve İran'da Çağatay Türkçesinden Farsçaya, diğer bölgelerde ise Çağatay Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne bazı sözlükler kaleme alınmıştır. **Lügât-i Nevâyî'** bunlardan biridir. Yaklaşık 2250 kelime içermektedir. İlk maddesi "abuşka" olduğu için Abuşka Lügati olarak da bilinir. Hangi tarihte ve kimin tarafından tertip edildiği kesin olarak bilinmemektedir.

13- Mu'cem Lügâvi (Arapça-Türkçe – Farsça Sözlükler)

Irak Elyazmaları Evi'nde bu ad altında kayda geçen eserlerin sayısı ve özellikleri aşağıdaki tabloda verildiği gibidir:

Sıra	Nüsha Numarası	Dil	Sayfa sayısı	Satır sayısı	İstinsah tarihi H./M.	Müstensih
1	34098	Arapça-Türkçe	350	7	976/1567	Hüseyin b. Ferhad
2	32644	Arapça-Türkçe	352	8	1063/1652	-
3	30955	Arapça-	244	9	1234/1819	-

²⁹ Abuşka Lügati için bakınız, Osman Fikri Sertkaya (1988), "Abuşka Lügati", DİA, C. 1, s. 312-314.

³⁰ Yusuf Öz (2016), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

		Türkçe				
4	6259	Arapça- Türkçe	268	9	-	-
5	6443	Türkçe- Arapça- Farsça	208	33	1153/1740	-
6	43510	Arapça- Türkçe	76	25	-	-
7	9902	Farsça- Türkçe	208	33	1153/ 1740	Sahibi: Mir Süleyman Vecdi
8	12216	Farsça- Türkçe	İki bölüm:200	19	-	-
9	38258/1	Farsça- Türkçe	32	11	1288/1871	Vakıf: el- Hôyî ailesi adına
10	28561/1	Farsça- Türkçe	42	7	-	-

Kimler tarafından yazılmış olduğu belirtilmeyen bu nüshaların bir kısmında Arapça, Farsça kelimelerin altında veya karşısında Türkçe anlamları verilmektedir. Eserler değişik Arapça sözlüklere dayanılarak yazıldığı da yer yer bildirilmektedir. Bazı nüshalarda Es'adî, Firdevsî, Şirazî gibi şairlerden şiir örnekler içermektedir.

**14- Mu'cemü Meâniyyi'l-Kelimât (Arapça- Türkçe/ Farsça-
Türkçe Sözlük):**

Yukarıda sözünü ettiğimiz "Mu'cem Lügavî"ler gibi bu eserlerin de kimin tarafından yazıldığı hakkında mevcut nüshaların hiç birinde bilgi yoktur. Bu ad altında Irak Elyazmaları Evi'nde üç nüsha bulunmaktadır:

Birinci nüsha: bu nüshada Arapça aşağıda gösterilen kelimelerin anlamını vermekle başlamaktadır:

İnkıyâd إنقياد: uyunmak-uymak / U'butابط:koltuk / Uht أخت: kız kardeş / Eh'vel أحول: şaşşı / E'kât أعقد: peltek

Her sayfasında 9 satır olmak üzere 34 sayfadan oluşan bu nüsha 3458/2 numara ile kayıtlıdır.

İkinci nüsha: 3458/3 numarada kayıtlı olan bu nüsha, her sayfasında 8 satır olmak üzere 88 sayfadan oluşmaktadır. Nüshanın son beytinde kim olduğunu tespit edemediğimiz Ali Çelebi adında biri tarafından olduğu görülmektedir.

Temmet tamam oldu temennâsı

Gerektir kâtibe niyazî bahası

Üçüncü Nüsha: bu nüsha aşağıdaki Farsça kelimelerin Türkçe anlamları verilerek başlamaktadır:

Dil-aviz: dilber / **şikâf:** yarık / **rüsta-hiz:** yevm-i kıyâme / **veziden:** esmek / **mal:** sürmek

Eser bir kaç bölümden oluşmaktadır. Her bölümü bir dil kaynağından alınarak yazıldığı söylenmektedir. 32 sayfadan oluşan 45741/2 numarada kayıtlı bu nüshanın Mustafa b. Mahmut tarafından istinsah edildiği son sayfasında bildirilmektedir. .

15- Miftâhü'l-Lüga (Farsça-Türkçe)

Kaynaklarda Şeyh Mahmut b. İbrahim Edhem veya Mahmut b. Edhem olarak geçen bir yazara ait bu eserden Irak El yazmalar Evi'nde tek bir nüsha bulunmakta olup 13046 numarada kayıtlıdır. Her sayfasında 19 satır bulunan ve 116 sayfadan ibaret olan bu nüsha 1155(1743) yılında Ali b. Mehmed b. Ali b. Mehmed tarafından talik hattıyla istinsah edilmiştir.

Eserin yazarı Amasya'da doğmuştur. Bu eseri 897 (1492) yılında (bazı yanaklara göre 895/1490'de) II. Beyazıt için kaleme almıştır. Giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Girişte Farsça grameri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Birinci bölümde mastarlar ve bunların kökleri, ikinci bölümde Farsça, Arapça isim ve edatların karşılığı eski Anadolu Türkçesi ile verilmektedir. Eserin Türkiye nüshası üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır³¹. Yazarın ayrıca Gülşen-i İnşa adında diğer bir eseri daha vardır. Bu eserde mektup yazma kuralları, temelleri öğretilmektedir³².

16- Menâzımü'l-Cevâhir: (Arapça- Farsça- Türkçe Sözlük):

Mustafa Hâkî' Tîrevî El-Üsküdârî'ye ait bu eserin 12155 numaralı Irak Elyazmaları Evi'nde bulunan tek nüshası 18 sayfadan oluşmaktadır. Üç dilde mülemma' şeklinde yazılan şu beyitlerle başlamaktadır:

الحمد لله الذي جعل الناس مكرما

بالنطق والدراية واللب والذكرا

منت خدا يراکه بکر ويست مردمي

مهتر يهوش و دانش و کفتار وزير كي

شکر و سباس او تکري يه انساني بکله دی

زير کلکيه سوز و بيلکو عقل ايله دخی

Son beyit ise şöyledir:

Sorulursa senden eğer Hâkî'ya

De bin kırk iki'de tamam eyledin

Bu beyitten anlaşıldığı üzere eser 1042 H. (1632-33) yazılmıştır. Eserin, Irak El yazmalar Evi'nde bulunan o tek nüshası, son sayfalarında belirtildiğine göre, Ahmet Nazif b. Mehmed Tahir tarafından 1234 (1819) tarihinde istinsah edilmiştir.

³¹Huriye Kaya (1996), *Şeyh Mahmut b. İbrahim Edbem, Miftâhü'l-Lüğa (İnceleme-Metin-Dizgin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

³²Gültekin, Hasan (2007), *Türk Edebiyatında İnşa: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yazarın doğumu, ölümü, yaşantısı, eğitimi ve eserleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Aslen Tirelidir. Sonradan Üsküdar'a yerleşmiştir. Bu nedenle hem Hâkî hem de El-Üsküdârî olarak bilinmektedir. Eserin üç dilde (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum bir sözlük olmasından dolayı, yazarının bu üç dili incelikleriyle bilen bir bilgin ve şair olduğu anlaşılmaktadır. Eserde, dil öğrenmeye yeni başlayanların kolay ezberlemesi için pek çok eşesli sözcüklere yer verilmiştir. Eserde, manzumensur bir giriş, “kıta” başlığı altında 29 manzume ve bir hatime yer almaktadır. Türkiye kütüphanelerinde 9 yazma nüshasının ve bu nüshalardan dört tanesinin karşılaştırılmasıyla bir çalışma yapılmış olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz³³.

17- Mirkâtü'l Lüğa: (Arapça – Türkçe Sözlük)

Mirkâtü'l-Lüğa, Arapça-Türkçe şeklinde düzenlenmiş bir sözlüktür. Yazarı, değişik kaynaklardan öğrendiğimize göre Abdullah Kestelî'dir³⁴. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Eserden Irak Elyazmaları Evi'nde tek bir nüsha bulunmaktadır. 11143 numarada kayıtlı olan bu nüsha, her sayfasında 10 satır olmak üzere 420 sayfadan oluşmaktadır. Kimi sayfaları eksik olduğu görülmekte olup talik hattıyla siyahve kırmızı mürekkep yazılmıştır. Kim tarafından istinsah edildiği belirtilmediği gibi, üzerinde her hangi bir tarih de bulunmamaktadır. Yaklaşık 30.000 kelimedenden oluşmaktadır. Bu kelimeleri Cevherî'nin es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa adlı eseriyle, Fîrûzâbâdî'nin el-Kâmûsü'l-Muhî'tinden derlemiştir. Sözlüğün madde dizimi ve tertibi de bu sözlüklerde olduğu gibidir.

Eser 15. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini yansıtması ve Türkçe kullanımdan çıkmış kelimeler içermesi açısından önemli bir sözlüktür. Eserin Türkiye'deki yazma kütüphanelerinde pek nüshası tespit edildiği gibi Türkiye

³³Mustafa Arslan (2011), *Mustafa Hâkî El-Üsküdârî Menâzîmü'l-Cevâbir Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Genesis Yayınları, Ankara.

³⁴Muhsin Hasan Ali, Irak El-yazmaları Evi'nde Türkçe Dil Yazmaları kitabında eserin Çelebi olarak tanınan Lütfullah Bin Abi Yusuf adlı bir yazara ait olduğunu ve Musarrihatü'l Esmâ adıyla da bilindiğini söylemektedir. Oysa Musarrihatü'l Esmâ Arapça Türkçe isimler sözlüğüdür. Lütfullah b. Ebû Yusuf el-Halimi tarafından yazılmıştır. Bkz. Mustafa Erkan (1997), “Halîmî, Mustafa”, *DİA*, C. 15, s. 341-343.

dışında da bulunan nüshaları az değildir³⁵. Eser ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmakla birlikte bu çalışma henüz kitaplaştırılmamıştır³⁶.

18- Lehcetü'l Lüğât (Arapça-Farsça-Türkçe sözlük)

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi tarafından yazılan bu eser Dîvânü Lugâti't-Türk gibi erken devirde yazılmış sözlüklerden sonra Türkçe kelimeleri esas alan ilk Türkçe sözlük olarak bilinmektedir.

3700 civarında Türkçe sözcüğü işleyerek Arapça, Farsça karşılıklarını vermiştir. 1732'de İbrahim Müteferrika matbaasında basılmıştır. Ayrıca çok dilli, ansiklopedik ve etimolojik sözlük olma özelliği de vardır. 34110 numaralı Irak nüshası 296 sayfadan oluşmaktadır. Baş taraftan birkaç sayfası eksik olan nüsha 1167 (1753) yılında kimliği belirtilmeyen birisi tarafından istinsah edilmiştir. Yazar, "Türkçeleşmiş ve halk arasında kullanılan her kelime Türkçedir" düşüncesiyle hazırladığı eserde her kelimenin asıl biçimini vermekle kalmamış, eğer varsa galat-ı meşhurunu da belirtmiştir. Türkiye Türkçesi Sözlükleri projesi kapsamında, bu sözlük Türkiye'de yeni alfabeyle çevrilmiş ve 1999 yılında yayımlanmıştır³⁷.

19- Sübha-ı Sübyân (Arapça -Türkçe sözlük)

Eserin adından da anlaşıldığı üzere çocuklara (sübyânlara) okutulmak üzere yazılmış, Türkçe-Arapça şeklinde düzenlenmiş manzum bir sözlüktür. Yazarı, Ebü'l-Fadl Mehmed Ahmet Er-Rumi'dir. Hakkında kaynaklarda sadece Bosnalı olduğu bilgisi yer almakta, doğum ve ölüm tarihiyle şahsiyeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sübha-i Sübyân'ın yazılış tarihiyle ilgili kaynaklarda ve sözlükte kesin bir bilgi yoktur. Irak Elyazmaları Evi'nde 11826/2 numaralı nüshasının son beyitlerinde hem eserin adı verilmiş hem de yazılış tarihi nazım-ı celi / نظم جلي / cümlesiyle düşürülmüştür. Bu tarih 933 (1526) yılına rastlamaktadır.

Hayırla şayet sebep yâd eyle

³⁵ Gülbahar Uğur (2019) e.g.e.

³⁶ Abdul Ghaffar (1983), *Mirkatü'l-Luga*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

³⁷ Ahmet Kırkkılıç (1999), *Lehce'tü'l Lüğât* Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

(Sübhâ-ı Sübyân) âna bem ad ola

Geldi bu mir'ât-ı dile müncelî

Tâ âna tarih ola (nazm-ı celî)

کلدي بو مرات دله منجلی

تا آنا تاریخ اوله (نضم جلی)

Oysa bu tarih bazı kaynaklarda 1063 (1652-53) olarak gösterilmektedir³⁸.

Eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış birkaç bölümden oluşmaktadır. Sözlük bölümü 48 kıtada 420 beyit içermektedir. Her kıtada 50 ile 100 kelimenin manası verilmektedir. Kelimeler, Kuran-ı Kerîm'i ezberlemek isteyen bir çocuğun ya da öğrenime yeni başlayan birinin karşılaşılabileceği kelimelerden seçilmiştir. Eserin 56 sayfadan oluşan ikinci bir nüshası yine Irak Elyazmaları Evi'nde 18523 numarayla kayda alınmıştır. Bu nüshanın kim tarafından istinsah edildiği bilinmese de, birinci nüshanın son sayfasında Yusuf Huri Abbudel-Halebî tarafından yazılarak oğlu Mihail'e 1220 (1805) tarihinde hediye edildiği tespit edilmiştir.

20- Bahrû'l Garâib/Lügat-i Hâlimî(Farsça-Türkçe sözlük):

Bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde aşağıda kayıt numaralarıyla özelliklerini gösterdiğimiz iki nüsha bulunmaktadır.

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	İstinsah tarihi H./M.	Müstensih
1	1721	336	19	20.5x15.5	944/1537	İbadullah Kivan b. Abdullah
2	12372	222	17	20x14.5	1230/1815	Nesir, vefat eden Mehmed adlı oğlunun hatrasına

³⁸Gülbahar Uğur (2019) e.g.e.

						takdim etmiştir
--	--	--	--	--	--	-----------------

Birinci nüshanın Farsça kaleme alınan ön sözünde yazar eserinin adıyla telif nedenini açıklamakta ve eseri Sultan Bâyezidb. Mehmed Han döneminde yazdığını bildirmektedir. Bu nüsha "Hamd-i belîğ ve sena-yı bî-diriğ bir Huda-yara Celle celâluhu..." cümlesiyle başlamaktadır. Oysa ikinci nüsha "Hamd ü sipas bî-hadd u cinas..." ile başlamaktadır. Eser iki bölümden, defterden oluşmaktadır. Birinci bölümde alfabetik olarak sıralanan Farsça kelimelerin Türkçe anlamları, bazı cümle ve şiir örnekleriyle verilmektedir. Sözlük "âb" kelimesiyle başlayıp "yehîden" (یهدین) kelimesiyle bitmektedir. İkinci bölüm ise Aruz ölçüleri, kafiye, beyan ve bediye dair bilgiler içermektedir.

Esrin, aslı Fars olduğu veya Farsçaya hâkimiyetinden dolayı İran'da uzun bir süre eğitim aldığı söylenen ve Hâlimî adıyla tanınan Lütfullah Hâlimî b. Ebû Yusuf tarafından 850 (1446) yılında yazıldığını öğrenmekteyiz. Bu yüzden Lügat-i Hâlimî olarak da bilinmektedir³⁹. Oysa diğer kaynaklara göre **Bahrü'l Garâib** ile **Lügat-i Hâlimî** birbirinden ayrı eserlerdir. Lügat-i Hâlimî, yazar tarafından daha önceden kaleme alınmış olan Bahrü'l-Garâib adlı manzum sözlüğün yazarının kendisine gelen istekler üzerine yaptığı şerhtir. Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır⁴⁰.

21- Bahrü'l Maârif (Edebiyat Kitabı):

Sürûrî şöhretiyle tanınan Muslihuddin Mustafa bin Şaban Gelibolulu tarafından yazılan bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde tek bir nüsha bulunmaktadır. 1222 numarada kayıtlı bulunan bu nüsha, her sayfasında 21 satır olmak üzere 226 sayfadan oluşmaktadır. Müstensihinadı bildirilmediği gibi, istinsah tarihi de belirtilmemiştir. Nüsha hamdeyleyle başlamakta ve girişte aşağıdaki mısralara yer verilmektedir:

*Hamdolsun ol Allah'a ki halk eyledi insanı
İnsanda dehan kaldı dehan içere zebanı*

³⁹Mustafa Erkan (1991), "Halîmî, Lutfullah", *DİA*, C. 4. s. 513-514.

⁴⁰ Adem Uzun (2013), *Lügat-i Halîmî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Eser şu mısralar ile son bulmaktadır:

*Bu duaya her kim âmin derse sadık kalp ile
Canına olsun selametler muhassıl vesselam*

Eser bir giriş, üç bölüm ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Makalelerde sırasıyla şiir ölçüleri, şiir sanatı ve edebi konular ele alınmaktadır. Hatimede ise şiirin yararından söz edilmektedir. Son sayfada eserin 956 (1549) yılında yazıldığı bildirilmektedir.

Eserin yazarı Sürûrî 897(1492) yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir. Birkaç eser yazmıştır. Bahrü'l-Maârif onun en meşhur eseridir. Türk edebiyatının ilk belâgat kitabı kabul edilir. Aruz, kafiye, şiir sanatı ve edebiyat terimlerini konu alan eser uzun süre rağbet görmüştür. Eserdeki bilgiler özellikle dönemin görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir. Türkiye'de çok sayıda nüshası bulunan eserden işaret ettiğimiz üzere Irak'ta tek nüsha bulunmaktadır. Eserin Türkiye nüshaları üzerine birkaç çalışma yapılmıştır⁴¹. Sürûrî 969'da (1562) koleradan ölmüştür. Çok sayıda eser kaleme aldığı için Kanûnî Sultan Süleyman devrinin en ünlü ve en üretken yazarı olarak bilinir. Farsça, Arapça ve Türkçe pek çok şiirler kaleme almıştır⁴².

22- Kamuslar (İki veya Üç Dilde sözlükler):

Irak Elyazmaları Evi'ne bu ad ile kayda alınan üç eser vardır. Bunlar numaraları ve özellikleriyle aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Sözlüğün türü
1	12298/2	90	28 sayfa Farsça- Türkçe 62 sayfa Arapça – Türkçe
2	44815	66	Farsça- Türkçe

⁴¹ H. İbrahim Okatan (1986), *Sürûrî'nin Bahru'l-Ma'ârifi: İnceleme ve Metni*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

⁴²İsmail Güleç (2010), "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, C. 38, s. 170-172.

3	6444	260	Arapça – Türkçe
---	------	-----	-----------------

Bu sözlüklerin hangi tarihlerde, nerede, kimler tarafından istinsah edildiğiyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sözlüklerde yer yer rakamların çevrisi, yer yer mekân, kabile, memleket adlarına işaret edilmekte satır başı tanıtılmaya çalışılmaktadır.

23- Manzume f'î-Lüga (İki veya Üç Dilde Sözlükler):

Türkçe Farsça, Türkçe Arapça veya Arapça, Farsça, Türkçe sözlük niteliğinde olan bu eserlerin yazarlarıveya müstensihleri ve istinsah edildiği tarihler hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bir kısmı yukarıda gösterdiğimiz sözlüklerden derlenmiş, özellikle **Lügat-i Ferişt ezâde** eserinden alınmıştır. Bunların yukarıda Kamus olarak adlandırılan eserlerden farkı manzum şeklinde hazırlanmış olmalarıdır.

Sıra	Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Sözlüğün türü
1	26440	86	Arapça -Türkçe
2	36038	26	Arapça-Farsça- Türkçe
3	12256	71	Farsça- Türkçe

KAYNAKÇA

UZUN, Adem (2013),*Lügat-i Halimî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İNCE, Adnan (2015),*Lügat-i Ni'metu'llah*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi (2005),*Tuhfe-i Şâhidî: Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede (Farsça -Türkçe Manzum Sözlük)*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

KIRKKILIÇ, Ahmet (1999), *Lehceü'l Lügat*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

KIRKKILIÇ Ahmet ve SANCAK Yusuf (2009), *Abterî-i Kebir*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KILIÇ, Atabey (2007), "Türkçe Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, C.2/4, s.516- 548.

KILIÇ, Atabey (2007), "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbi (Metin)", *Turkish Studies*, C.2/2, s.410 – 475.

BURSALI, Mehmet Tahir (1915-1924), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul.

GHAFFAR, Abdul (1983), *Mirkatü'l-Luga*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

UĞUR Gülbahar (2019), *Türkçenin Tarihi Sözlükleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Siirt.

GÜLTEKİN, Hasan (2007), *Türk Edebiyatında İnşa: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

YAKAR, Halil İbrahim (2007), "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî", *Turkish Studies*, C. 2/4, s.1015-1025.

EKİCİ, Hasan (2017), "Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu", *Külliyât, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.2, s.19-36.

BÜKE, Himmet (2015), "Firdevsî-Rum-î: Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 13, s. 481-501.

KAYA, Huriye (1996), *Şeyh Mahmut b. İbrahim Edbem, Miftâhü'l-Lüga (İnceleme-Metin-Dizgin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

ÖZTAHTALI, İbrahim İmran (2004), *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-i Manzumu: Tuhfe-i Lami'î*, Gaye Kitabevi, Bursa.

OKATAN, İbrahim (1986), *Sürûrî'nin Bahru'l-Ma'ârifî: İnceleme ve Metni*, (Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

PARLATIR, İsmail (e-kaynak: <http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong4-4/tk4-4-46-parlat.htm>.)

ALİ, Muhsin Hasan (2017), *Irak Elyazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile ilgili Yazma Eserler*, Sima Matbaası, Bağdat.

ARSLAN, Mustafa (2011), *Mustafa Hâkî El-Üsküdârî Menâzîmü'l-Cevâbir Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Genesis Yayınları, Ankara.

ZARARSIZ, Şeyma Nur (2017), “Abdurrahmân Bin Abdullâh-ı Kuddûsî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi: Tuhfetü'l-Mülûk”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 6, s.161-176.

CİVELEK, Yakup (2000), “Sünbülzade Vehbi ve Nuhbe-i Vehbi adlı Arapça-Türkçe Sözlüğü”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü Dergisi*, S.1, s.275-297.

ÖZ, Yusuf (2016), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇIPAN, Mustafa (2010), Şâhidî”Şâhidî, İbrâhim”, *DİA*, c. 38, s. 273-274

KURU, Selim Sırrı (2010), “Sünbülzâde Vehbi”, *DİA*, C. 38, s. 140-141

KILIÇ, Hulusi (1989), “Ahterî”, *DİA*, C. 2, s. 184-185.

SERTKAYA, Osman Fikri (1988), “Abuşka Lugatı”, *DİA*, C. 1, s. 312-314 .

ERKAN, Mustafa (1997), “Halîmî, Mustafa”, *DİA*, C. 15, s. 341-343.

ERKAN, Mustafa (1991), “Halîmî, Lutfullah”, *DİA*, C. 4. s. 513-514 .

GÜLEÇ, İsmail (2010), “Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, C. 38, s. 170-172.

KAZANCI M. Ö. (2020), “Bağdat El Yazmaları Evi'nde Saklı Eserlerimiz”, *Türkmeneli Dergisi*, 13, S. 151, s. 29-31.

KAZANCI, M. Ö. (2019), “Irak-Bağdat Elyazmaları Millî Merkezinde Arap Harfli Türkçe Divanlar Katalogu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- BELLETEN*, 68 (Aralık), s. 157-180.

Tatar Aydını Abdurrahman Sagdı'nin Türkmençe Yazıları *

Turkmen Writings of Tatar Intellectual Abdurrahman Sagdı

Туркменские Труды Татарского Интеллекта Абдуфрахмана Сагди

Tahir AŞIROV**

Öz

XX. yüzyılın ilk çeyreği Türkmen topraklarında değişik kültürel sorunların tartışıldığı ve yenilenme sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Tatar aydınlarının Türkmençe olarak yayımladığı yazılar, Türk düşünce tarihi açısından değerli çalışmalardır. Bunlardan Sovyet Türkmenistanı'nda "Tatar burjuva" temsilcisi olarak tanıtılan Abdurrahman Sagdı'nin 1922-1924 yılları arasında Türkmen dilinde yayımladığı yazılarının dönemin önemli problemlerine ışık tutan örnek yazılar olduğu söylenebilir. Bir Tatar aydını olan Sagdı'nin Türkmen dilinde "terbiye" başlığı altında yazdıkları ile eğitime özellikle de İslam tarihindeki eğitime ışık tutmaktadır. Ayrıca Sagdı'nin yazıları Türkmen düşünce tarihine de önemli katkılar sunmaktadır. Ancak bu çalışmalar, Sovyetler Birliği döneminde ideoloji bağlamında "Pantürkist", "Panislamist" başta olmak üzere farklı yakıştırmalarla eleştirilmiştir. Bu yazıda, Abdurrahman Sagdı'nin yazılarından yola çıkılarak Türkmen düşünce tarihinde Tatar aydınlarının yeri ve önemi belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Tatar Aydınları, Sagdı, Dil, Eğitim

Abstract

* Bu çalışma 25 Aralık 2020 tarihinde Kazan'da gerçekleşen "Aktualniye Problemi Tyurkologii: Rossiya i Tyurko – Musulmanskiy Mir" adlı uluslararası Türkoloji sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

** Doç. Dr.; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi; tahirashirov@gmail.com; Orcid: 0000-0002-9684-0834

The first quarter of the 20th century is the period when different cultural problems are experienced, discussed and tried to be renewed in Turkmen lands. In this period, the writings published in Turkmen by Tatar intellectuals are valuable works in terms of Turkish history of thought. Among these, Abdurrahman Sagdı, who was introduced as the representative of the "Tatar bourgeois" in Soviet Turkmenistan, can be the most important example of the articles he wrote in the Turkmen language between 1922-1924. Sagdı tries to explain education, especially education in Islamic history, in his articles titled "discipline". In addition, the articles written by the Tatar intellectual Sagdı in Turkmen are valuable studies in terms of the history of Turkmen thought. However, these studies were criticized in the context of ideology in the Soviet Union period, with different ascriptions such as "Panturkist" and "Panislamist". In this article, based on the work of Abdurrahman Sagdı, the place and importance of Tatar intellectuals in the history of Turkmen thought will be determined and explained.

Keywords: Turkmen, Tatar Intellectuals, Sagdı, Language, Education.

Аннотация

Первая четверть XX века- это период, когда переживаются, обсуждаются и пытаются возродиться различные культурные вопросы на туркменских землях. В этот период труды татарских интеллектуалов, изданные на туркменском языке, представляют собой ценные произведения с точки зрения истории тюркской мысли. Абдурахман Сагди, который был представлен как представитель «татарской буржуазии» в Советском Туркменистане, писал между 1922 и 1924 годами на туркменском языке. Точно так же Сагди пытается объяснить образование в своих трудах под названием «терби» (воспитание), особенно в истории ислама. Кроме того, труды Сагди, который является татарским интеллектуалом. также являются ценными исследованиями с точки зрения истории тюркской мысли. Однако в период Советского Союза, эти работы подвергались критике с подразличными углами зрения особенно в контексте идеологии «пантюркизма» и «панисламизма». Основываясь на работах Абдурахмана Сагди, в этой статье попытаемся определить и объяснить место и значение татарских интеллектуалов в истории туркменской мышления.

Ключевые слова: Туркмен, Татарская Интеллигенция, Сагди, Язык, Воспитание.

Giriş

XX. yüzyılın ilk çeyreği Türkmenler arasında değişik kültürel sorunların yaşanmış, tartışılmış ve bir yenilenme süreci içerisine girilmiştir. Türk dünyasında yenilenme hareketinin başlamasıyla Türkmenler arasında da usul-î cedit okulları açılmıştır (Aşirov, 2021: 37-44). Tatar aydınlarının Türkmen düşüncesinin ihyasında ayrı bir yerinin ve öneminin olduğunu görmek mümkündür. Türk dünyasının ihyasında özel bir iz bırakan “Tercüman” gazetesinin kurucusu İsmail Bey Gaspıralı’nın anısına 1927 yılında Aşkabat’ta “Türkmenistan” gazetesinde yayımlanan yazı ise bunun ayrı bir göstergesidir (Aşirov, 2019: 361-370). Nitekim bu konuda, Tatar aydınlarının Türkmence olarak yayımlanan yazılarının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Türkmence olarak eserleri yayımlanan Tatar yazarlardan biri de Abdurrahman Sagdı’dır.

Tatar aydınlarının Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir yerinin olduğu söylenebilir. Nitekim dönemin yazarlarından Ruhi Aliyev, 1936 yılında kaleme aldığı “Türkmen İli Jurnalının İctımağı ve Sınıpı Yüzi” (Türkmen İli Dergisinin Toplumsal ve Sınıfsal Yüzü) isimli eserinde, Tatar aydınlarına kitapta ayrı bir yer vererek şöyle tanıtmaktadır: “Türkmen İli” dergisinin etrafında toplanan Tatar yazarları Tatar burjuvası arasından çıkıp, onun ilerlemesini devam ettirmek gayesiyle Pantürkizm ve bazı yerlerde Panislamizm fikirlerini [Türkmenler arasında] yaymak gayesiyle büyük rol oynamışlardır. Tatar burjuvasının temsilcilerinden dergide makaleleri ile tanınanlardan biri Hayrullah Abidî ve bir diğeri ise eski edebiyat muallimi ve tarihçilerinden Prof. Abdurrahman Sagdı’dır (Sadi)” (Aliyev, 1936: 39).

1926 yılında Kazan’da “Tatar Edebiyatı Tarihi” (Sagdı, 1926) yazarı olarak tanınan Abdurrahman Sagdı’nın (1889-1956) Türk dünyasında millî bilincin, dilin, edebiyatın, eğitimin, kültürün geliştirilmesinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Tatar aydını Sagdı, Türk dünyasının ihyası ve bilinçlenmesi yönünde değişik alanlarda yazılar kaleme almıştır (Aşirov, 2020: 71-72). Türk düşünce dünyasına önemli katkılarda bulunan Sagdı’nın Türkmence olarak yayımlanan yazılarını genel olarak iki başlıkta toplamak mümkündür.

A. Dil Üzerine

Türk dünyasının aydınlarından Sagdı, Türk dilinden eğitim konularına kadar farklı alanlarda yazılar kaleme almıştır. Bundan dolayı Aliyev tarafından ideoloji bağlamında şöyle eleştirilmiştir: “Türkmen İli” dergisinde birçok makaleleri ile kendini tanıtan yazarlardan biri de yukarıda zikrettiğimiz gibi meşhur Tatar pantürkist ve formalist âlimlerinden Abdurrahman Sagdı’dır” (Aliyev, 1936: 46). Sagdı’nin genelde Türk/men/ dili ile kaleme aldığı yazılarının Türkmen düşünce tarihinin değerli yapıtlarından olduğu söylenebilir.

“Eski edebiyat muallimi” Sagdı, 1922 yılında “Türkmen İli” dergisinin ilk sayısında “Adamlarda Dil Nahili Hasıl Bolan” (İnsanlarda Dil Nasıl Ortaya Çıkar) adlı makalesi, dil tarihinin gelişimi ile ilgilidir. Sagdı yazısında insanda dilin gelişimiyle ilgili düşüncelerini açıklamakta ve dilin insan için önemini beyan etmektedir. Dilin medeniyet ve ilerlemenin şartı olduğunu, daha doğrusu sonucu olduğunu belirtmektedir: “Dil insanların medeniyetlerinin terakkilerinin meyvesi demektir” (Aliyev, 1936: 48).

Sagdı, 1922 yılında “Türkmen İli” dergisinin üçüncü sayısında “Dil Hakında” (Dil Üzerine) adlı makalesinde, dil grupları veya aileleri konusunu ele almaktadır. Sagdı yazısında, diller, yapı (biçim) ve köken (kaynak) bilgisi bakımından üç gruptan oluşmaktadır: “Diller urug tarafından üç yere bölünüyor: 1. Ural –Altay veya Türk ailesi, 2. Sam ailesi, 3. Hint – Avrupa ailesi” (Aliyev, 1936: 48). Aynı şekilde Sagdı, Ural –Altay veya Türk ailesini de kendi içinde üçe ayırmaktadır: “Ural –Altay ailesi üç yere bölünüyor: 1. Asıl Türk –Tatar, 2. Ugor ve Fin, 3. Moğol” (Aliyev, 1936: 48). Bununla birlikte Sagdı, “Asıl Türk – Tatar” ailesinin birkaç kola ayrıldığını belirtmektedir: “Asıl Türk –Tatar grubu birkaç önemli gruba ayrılmaktadır. Onlar: (Uygur, Çağatay, Özbek, Türkmen, Osmanlı, Kumuk, Tatar, Başkurt, Kazak, Tarancı, Kırım Türkçesinden) ibarettir” (Aliyev, 1936: 48). Ayrıca Sagdı yazısında, Türk halklarının dillerini detaylı bir şekilde incelemektedir.

Sagdı, 1923 yılında “Türkmen İli” dergisinin 4-5. birleşik sayısında yayımladığı “Diller” adlı makalesinde, Türk dili detaylı bir şekilde ele almakta ve güncel durumuyla ilgili açıklama yapmaktadır (Sagdı, 1923: 58-62). Sagdı

yazısında Türk halklarının dilleri ile ilgili şöyle demektedir: “Bütün Türk dillerinin (Osmanlı, Türkmen, Kumuk, Tatar, Başkurt, Kazak, Özbek, Tarancı) en yakını insanların Çağatay dilidir” (Sagdî, 1923: 62). Sagdî, “Diller” adlı yazısında, Türk dillerini değerlendirmektedir.

Sagdî, 1924 yılında “Türkmen İli” dergisinin 6-7-8. birleşik sayısında “Dil Bilimi ya ki Dil Peni (Yazıkoznaniye)” (Dil bilimi veya Dil Fenni “Dilbilim”) adlı makalesi, Türk dilini detaylı bir şekilde ele almakta ve onun güncel durumuyla ilgili açıklama yapmaktadır (Sagdî, 1924a: 86-94). Sagdî yazısına şöyle diyerek başlamaktadır: “Diller doğrusunda ve özellikle malum bir dil hakkında temelli bir bilim almak için “Dil Fenni” [Dilbilimi] diye kendine özel bir bilimi öğrenmek gerekli” (Sagdî, 1924a: 86). Sagdî yazısını, “Dil Biliminin Başka Bilimler İle İlişkisi” adlı başlıkta Dilbiliminin bilimsel sınıflandırılmasındaki yerini ve önemini açıklamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde yazar, “Dil Biliminin Farklı Bölümleri” adlı başlıkta ise Dilbiliminin bölümlerini tespit etmeye çalışmakta ve “... Dilbilimini şu aşağıdaki gösterilen bölümlere bölünüyorlar-ayrılıyorlar” diyerek Dilbilimi konularını zikretmektedir: “1. Avazlar Bilimi – Fonetik. 2. Söz Yasalış [Sözcük Türetme] Bilimi – Morfologiya [Morfoloji], 3. Lügat, 4. Semasiologiya [Semantik], 5. Nahv [Sintaksis]” (Sagdî, 1924a: 89). Ancak Sagdî dilbilimi üzerine kaleme aldığı yazısında “Avazlar [Fonetik] Bölümü”, “Söz Yasalış [Sözcük Türetme] Bölümü”, “Lügat - Kamus”, “Nahv [Sintaksis]” adlı başlıklarda dilbilimini irdelemektedir (Sagdî, 1924a: 86-94).

Aynı şekilde Sagdî'nin 1922 yılında “Türkmen İli” dergisinde dil ve edebiyat bağlamında “Türk Uruglarından Bolan Diller Hem Olarda Edebiyat” (Türk Uruklarından Olan Diller ve Onlarda Edebiyat) başlıklı yazısını da görmek mümkündür (Aşirov, 2020: 71). Sagdî'nin dil ve edebiyat bağlamında incelendiğinde onun çalışmalarının, Türk düşünce dünyasının gelişimini gösteren metinler olduğu anlaşılmaktadır.

B. Eğitim Üzerine

Türk dili üzerine birçok yazı kaleme alan Sagdı'nin eğitim ile ilgili yazılarının Türk dünyasında ayrı bir yerinin olduğunu söylemek olanaklıdır. Nitekim yazarın eğitimle ilgili yazılarının, Türk halklarından başta Tatarlar olmak üzere Türkmenlerin ve Özbeklerin eğitim – öğretiminde de ders kitabı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

Sagdı'nin eğitim üzerine kaleme aldığı “İş Terbiyesi hem İş Mektebi” adlı eseri, dönemin Türkmen düşünürü Muhammet Geldiyev (1889 -1931) tarafından 1923 yılında Türkmenleştirilerek Taşkent'te yayımlanmıştır (Aşırov, 2020: 71). Yazar eserinin isminin sonuna öğrenciler için elkitabı olarak hazırladığını açıklayan “Okıcılara ulanma” (Öğrencilere kullanma) ifadesini eklemiştir. Sagdı'nin bu eseri Özbek Türkçesinde de yayımlanmıştır (Gilazova, 2006: 11).

Sagdı'nin 1923 yılında eğitim üzerine kaleme aldığı “Terbiyeçilere Yolbaşı Sapaklık hem Ulanma” (Eğitimcilere Başlıca Derslik ve Kullanma) adlı eserini, Türkmenlerin eğitim öğretimi için kaleme almıştır. Nitekim eserin başlığının altında “Türkmenler için mahsus yazıldı” (Türkmenlere özel olarak yazıldı) ibaresine yer verilmiştir. Ayrıca eserde, “Tatarca'dan Türkemenceye geçiren M. Geldiyev” diye Türkmenleştirenin Geldiyev olduğu belirtilmiştir (Aşırov, 2020: 71).

Aynı şekilde Sagdı'nin eğitim üzerine bunlardan başka da Türkemence yayınları bulunmaktadır. Nitekim Sagdı'nin “Türkmen İli” dergisinde “Şarkta Terbiye” (Doğu'da Eğitim) adlı yazı dizisi vardır (Aşırov, 2020: 71-72). Sagdı, “Şarkta Terbiye” adlı yazısında, Türk halklara ait okullarda verilen eğitim – öğretimin güncellenmesiyle ilgili çalışmaya başladıklarını şöyle açıklamaktadır: “Doğu halkları içinde Türk soylularımızın birkaç bölümü şimdi bütün uyanıp yeni hayata hazırlanmak işine salt sağlam tutundular” (Aliyev, 1936: 54). Bununla birlikte yazar, eğitimin tarihi ile birlikte metodolojisini değerlendirerek şöyle demektedir: “Terbiye yurtlarımızda, terbiye bilgisinin tarihi öğrenildiğinden önce Doğu'nun kendi terbiye tarihi öğretilip, ondan sonra Avrupa ve Rus terbiye tarihini öğretmek yine bize göre Doğu için en faydalı usullerdendir” (Aliyev, 1936: 54). Yazar, Müslümanların eğitime, özellikle özgür bir eğitime değer verdiklerini açıklamaktadır: “Eğitimde

hürriyet, istiklalîyet ve hür eğitim esasını Müslümanlar her bir şeyden yüksek tuttular” (Aliyev, 1936: 54).

Fikir adamı Sagdî, 1924 yılında “Türkmen İli” dergisinin 6-7-8. birleşik sayısında kaleme aldığı “Şarkda Terbiye” (Doğu’da Eğitim) adlı makalesinde, İslam’da eğitim konusunu değerlendirmektedir: “İslam doğusunda terbiye ve talim işi nasıl başladı ve nasıl genişledi [gelişti]” (Sagdî, 1924b: 54). Sagdî bu yazısında, İslam bilim tarihini açıklamaya çalışmakta ve dördüncü yüzyıl itibarıyla İslam dünyasında okutulan ilimleri şöyle saymaktadır: “Kur’an, Kıraat hükümleri, Tefsir, Hadis, Siyer, Fıkh ve Usûlü’l-Fıkh, Dil ve Edebiyat, Tarih ve Tercüme haller [Bibliyografya], Coğrafya, Tebipçilik [Tıp], Hesap [Matematik], Hendese [Geometri], Heyet [Astronomi], Felsefe [Filosofiya], Müzik” (Sagdî, 1924b: 61). Son olarak Sagdî makalesini şöyle tamamlamaktadır: “Müslümanlar arasında bilim ve felsefenin damarlanıp, genişleyip gitmesine; genelde Müslüman mekteplerine bilimin salt hâkim olmasına çok Türk âlimleri güç koydular [destek verdiler]: İbn-i Sina, Farabî, Cevherî...” (Sagdî, 1924b: 61).

Sagdî’nin Türkmençe olarak yayımlanan yazıları, Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan’da, dönemin ideolojisi bağlamında diğer düşünülerle birlikte eleştirilmiştir. Nitekim Aliyev, “Türkmen İli” Jurnalının İçtimağı ve Sınıfı Yüzü” isimli eserinde, Sagdî’yi şöyle eleştirmektedir: “Abdurrahman Sagdî dil edebiyat meselelerinde pantürkist ve terbiye [eğitim] meselesinde panislamist olması elbette sebepsiz değildir... Abdurrahman Sagdî diğer pantürkistler ve özellikle Çokayev, Zeki Velidov ve Soltan Galiyevçiler gibi... Bizim anladığımızı göre o saf bir pantürkisttir” (Aliyev, 1936: 56). Aliyev’in eleştirisinden de Sagdî’nin Türk düşünce dünyasının önemli isimlerinden biri olduğu söylenebilir.

Sonuç

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkmen topraklarında değişik kültürel sorunların yaşandığı, tartışıldığı ve yenilenmeye çalışıldığı dönemde, Tatar aydınlarının Türkmençe yayımlanan yazılarının tarihi açıdan önemli olduğu görülmektedir. Türk dünyasının büyük şahsiyetlerinden biri olan Abdurrahman Sagdî Türkmençe yayımlanan yazılarında, Türkmenlerin

geleneksel Türk-İslam kültürüne bağlı kalarak ilerleme imkânlarının savunmaktadır. Daha da iddialı bir şekilde İslam tarihinin büyüklerinden örnekler vermek suretiyle savını kanıtlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Sagdı, İslam bilim tarihinde Türk soylu düşünürlerin eğitim – öğretimde etkin olduğunu belirtmektedir. Yazar, Türkemence yayımlanan yazıları bağlamında Sovyet Türkmenistanı'nda dönemin ideolojisi temelinde eleştirilmiştir. Bununla birlikte Türk düşüncesinin ihyası için çaba harcayan Tatar aydınlarından biri olan Abdurrahman Sagdı'nin Türkemence yayımlanan yazılarının Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Aliyev, Ruhı. (1936). “Türkmen İli” Jurnalının İctımağı ve Sınırı Yüzi. Aşkabat: Türkmen devletneşir.

Aşırov, Tahir. (2020). Türkmen Basın ve Düşünce Tarihinde Türkmen İli Dergisi (1922-1924). Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Aşırov. Tahir. (2019). “Tatar Aydınlarının Türkmen Düşüncesinin İhyasında Yeri ve Önemi: H. Abidî Örneği”. Nauçnoye Naslediye i Obtşestvennaya Deyatel'nost' Bra'yev Maksudi. Materialı Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, priurochennoy k 150-letiyu Akhmetkhadi Maksudi i 140-letiyu Sadri Maksudi (Kazan, 7 dekabrya 2018 g.). Kazan: İstitut İstorii im. Ş. Marjanı AH RT, 361-370.

Aşırov, Tahir. (2021). “Türkmenistan'da Usûl-i Cedîd Okullarının İnşasında Alişbek Aliyev'in Yeri ve Önemi”. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 5: 37-44.

Gilazova, Çulpan. (2006). Problemi Literaturovedeniya v İstoriko-literaturnom Nasledii G. Sagdı. Avtoreferat kan. fil. nauk. Kazan.

Sagdı, Abdurrahman. (1923). “Diller”, Türkmen İli Dergisi 2 (4-5): 58-62.

Sagdı, Abdurrahman. (1924a). “Dil Bilimi ya ki Dil Peni (Yazıkoznaniye)”, Türkmen İli Dergisi 3 (6-7-8): 86-94.

Sagdî, Abdurrahman. (1924b). “Şarkda Terbiye”. *Türkmen İli Dergisi* 3 (6-7-8): 53-61.

Sagdî, Abdurrahman. (1926). *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Kazan: Tatarstan Devlet Neşriyatı.

Dede Korkut'taki Karacuk Çoban

Karacuk Çoban in Dede Korkut

Dursun Can EYÜBOĞLU*

Öz

Destanlar hem tarihle hem edebiyatla ilişkilidir. Türkler zengin bir destan geleneğine sahiptir. Dede Korkut Destanları Türk destanları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dede Korkut Destanları eski Türk yaşamının bir yansımasıdır. Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı ve daha birçok konu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen kişilerden biri Karacuk Çoban'dır. Karacuk Çoban'ın adı Dede Korkut Kitabı'nda bir boyda geçmektedir. Karacuk Çoban'ın adı Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü Karadağları ile ilgilidir. Karacuk Çoban'ın adında da görülen çobanlık mesleği, eski Türklerin hayvancılığa dayalı konar-göçer yaşamında önemli bir yere sahipti. Karacuk Çoban, Salur Kazan'ın çobanıdır. Karacuk Çoban'ın iki kardeşi vardır; biri Kıyan Gücü, diğeri Demür Gücü. İki kardeşiyle birlikte altı yüz kişilik düşman ordusuyla savaşan, koca taşları ve hayvanları kaldıracı, ağacı kökünden söküp sırtında taşıyabilen Karacuk Çoban olağanüstü güçlü kahramanlardan biridir. Karacuk Çoban'ın mistik yönü de oldukça güçlüdür. Karacuk Çoban, birçok açıdan eski bir tarihe aittir. Halk, Karacuk Çoban'ı ve hatıralarını kuşaktan kuşağa aktararak yaşatmıştır. Bu makalede, Dede Korkut'taki Karacuk Çoban; adı, ailesi, tarihteki, Dede Korkut'taki ve destanlardaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Salur Kazan, Karacuk Çoban, Kıyan Gücü, Demür Gücü.

* Araştırmacı Yazar, Şair. Türkiye-İstanbul. Email: dursuncaneyuboglu@gmail.com. Orcid no: 0000-0003-4163-0976

Abstract

Epics are related to both history and literature. Turks have a rich epic tradition. Dede Korkut Epics have an important place in Turkic epics. Dede Korkut Epics are a reflection of ancient Turkish life. Dede Korkut Epics contain important information about Turkish history, geography, language, literature, culture, art and many more. Many people are mentioned in Dede Korkut. One of the people mentioned in Dede Korkut is Karacuk Choban. Karacuk Choban's name is mentioned in one epic in The Book of Dede Korkut. Karacuk Choban's name is related to the famous Karatav Mountains of the Oghuzs along the Sir Derya in Central Asia. The shepherd profession, which is also seen in Karacuk Choban's name, had an important place in the nomadic life of the ancient Turks based on animal husbandry. Karacuk Choban is the shepherd of Salur Kazan. Karacuk Choban has two brothers; one is Kıyan Gucu, other is Demur Gucu. Karacuk Choban, who fights against the enemy army of six hundred with his two brothers, can lift large stones and animals, can uproot the tree and carry it on his back, is one of the extraordinarily powerful heroes. Karacuk Choban's mystical aspect is also quite strong. Karacuk Choban belongs to an ancient history in many respects. People have kept Karacuk Choban and his memories alive by passing them down from generation to generation. In this article, Karacuk Choban in Dede Korkut; his name, family, place in history, Dede Korkut and epics is examined.

Keywords: Dede Korkut, Salur Kazan, Karacuk Choban, Kıyan Gucu, Demur Gucu.

Giriş

Türk halk edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan destanın birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan biri şöyledir:

“Türkçe’deki ifadesiyle “destan”, ilkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağan üstü ve mitolojik kahramanların maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan, fakat şairin maceranın içinde duygu veya eylem olarak yer almadığı “edebiyat eseri” olarak karşımıza çıkmaktadır” (Oğuz, 2004: 6).

Türk destanları içerisinde önemli bir yere sahip olan Dede Korkut’un önemi konusunda çok şey söylenmiştir. *Korkut* (Eyüboğlu, 2019: 16-28) eserimizde bunların önemli bir kısmına yer vermiştik. Dede Korkut’un önemini ortaya koyan sözlerden birkaçı şöyledir:

Ali Şir Nevai şöyle demiştir: (*Korkut Ata*) “Türk ulusu arasında şöhreti öyle fazladır ki başka şöhrete ihtiyacı yoktur. Kendisinden yıllarca öncekini ve (yine) kendisinden yıllarca sonraki geleceği haber vermiştir. Çok öğüdü içine alan özlü sözleri ortadadır” (Kocasavaş, 2014: 143).

Fuat Köprülü, şöyle demiştir: “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysamız, yine Dede Korkut ağır basar” (Ergin, 2017: 7).

Dede Korkut’ta birçok kişi adı geçmektedir. Bu kişilerden biri Karacuk Çoban’dır. Bu çalışmamızda Dede Korkut’taki Karacuk Çoban’ı inceleyeceğiz.

1. Karacuk Çoban’ın Adı

Karacuk Çoban, Dede Korkut Kitabı’nda *Karaca Çoban*, *Karacuk Çoban* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda adı bir boyda, *Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy*’da geçer (Gökyay, 1973: 321; Ercilasun, 2004: 64).

Orhan Şaik Gökyay’a göre, Karacuk Çoban’ın adı Karacuk Dağ ile ilgilidir (Gökyay, 1973: CCXCVIII). Türkistan’da bulunan bu dağ, Tanrı Dağları’nın batı kolları üzerindeki Karatav/Karacuk’tur. Ayrıca biri Musul’da, öteki Diyarbakır yakınında, Dicle boyunda Türklerin yaylak edindikleri iki dağın adı da Karacuk’tur. Bu dağlar Horasan ülkesinde Kuşanlar yurdu Belh’te bulunan Karacuk Dağı, Hazar Denizi doğusunda ve Kıpçakların oturduğu yerle Oğuz Elleri arasındadır ve Kaşgarlı Mahmud’un haritasında gösterilmiştir (Gökyay, 1973: 335-336). Faruk Sümer’e göre, Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’da, Kazan’ın Karaçuk adlı bir çobanı vardır. Karaçuk Çoban’ın adının ünlü Karaçuk Dağları’ndan gelmiş olması pek muhtemeldir. Türkler’in coğrafi isimleri çocuklarına ad olarak koymaları, yaygın bir gelenektir (Sümer, 1972: 391).

Şamil Cemşidov, Dede Korkut Kitabı’nda geçen *Karacuk Dağı* dolayısıyla Karacuk Çoban hakkında bilgiler verirken bunun *kara* kelimesinin küçültülmesi değil, doğrudan doğruya bir özel ad olduğunu söylemiştir. Karaçuk topraklarında ve onun geniş çevresinde, Üç Tepe, Kale Tepe, Honaşın, Ağca Beli, Hoca-Cend, Ören Kale dairesinde yaşamış yerli ahalinin, Karacuk Çoban adını Karacuk Dağı’nın adı ile bir birlik halinde aynileştirdiklerini söylemiştir (Gökyay, 1973: CLXIV-CLXV’den Cemşidov, 1961: 117 vd.). Nizamioğlu Nurlan Abbasov’a göre, Karacuk Çoban’ın adı, Dede Korkut Kitabı’nın esas baskılarında *Karaca Çoban* şeklinde yazılmıştır. Bu adı, Bartold, Rusça aynen *Çyormy Pastub* şeklinde tercüme etmiştir. S. Hezarıcı, A. Oy,

V. P. Kurilev, Ş. Cemşidov, bu adı *Karaçuk Çoban* şeklinde yazmışlardır (Abbasov, 2009: 155).

Mehmet Emin Bars'a göre, Karaçuk'un kesinlikle bir yer adı olduğunu anlamak mümkündür. Çoban, sıfatını yer adından almıştır. Karaçuk muhtemelen çobanın doğduğu yerdir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın Kapular Dervendi ağzında on bin koyunu olduğu söylenmiştir ki, bu ifadeler çobanın, koyunlarını güttüğü yerden sıfatını almadığını göstermektedir (Bars, 2010: 58). Gülnaz Çetinkaya'ya göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, çobanın adı ve fiziksel özelliği ile ilgili bilgiler yoktur. Karaçuk Çoban ifadesindeki Karaçuk, bir yerin adıdır. Çobanın hem belirli bir yerle hem de mesleği ile adlandırılması ilgi çekicidir. Mekân ve meslek ifadesinin ad olarak kullanılması burada toplumsal beklenti ile ilgilidir. Bu anlamda kahramanlar, mücadelelerinin sonunda beylik statüsü alırken, çobanın yaptığı mücadeleler onu çobanlıktan imrahorluğa (padışahın at/ahır bakıcısı) geçirmektedir. Bu anlamda yapılan işte herhangi bir değişiklik olmamakta, sadece mekâna bağlı statüde değişiklik söz konusu olmaktadır. Çoban'ın adının başındaki *Karaçuk* ifadesinin hikâyenin ilerleyen bölümlerinde *Karaça Çoban* ifadesine dönüşmesi anlamlıdır. İlk olarak ait olduğu yerle anılan çoban daha sonrasında hikâyeye boyunca aldığı önemli işlevlerle *Karaça Çoban* sıfatını almıştır. Bu anlamda hikâyelerde genellikle olumsuz durumları ifade eden bu sıfat, inatçılığın, yılmamanın, gözü kara olmanın ve cesurluğun bir sıfatı olmuştur (Çetinkaya, 2015: 240-241). Hatice Çiğdem Gönen'e göre, Karacuk Çoban'ın adı Karacuk Dağı'ndan gelmektedir ki, dağ, kutsallıkla ilişkili olduğu ölçüde Karacuk Çoban'a yaptığı tüm olağandışı eylemleri gerçekleştirebilmesinin imkânını sunmaktadır (Gönen, 2017: 34-35).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın, başlarda istememesine rağmen, kahramanlık rolünü paylaşan Karacuk Çoban kendisinden en çok bahsedilen ikinci kişidir. Çobandan metinde; 5 kez *Karacuk Çoban*, 35 kez *çoban*, 1 kez *erenler evreni Karacuk Çoban*, 5 kez *Karaca Çoban*, 2 kez *ogul çoban* ifadeleriyle söz edilmektedir. Kazan'ın şahsının vurgulanmasına karşın, Karacuk Çoban'ın mesleği vurgulanmıştır (Akkoyun Koç, 2020: 52). Tuğba Akkoyun Koç'a göre, *Kara* sözcüğü eski Türklerde *büyük, sıradan, siyah, karanlık, kuzey* gibi çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca, gökyüzü, yeryüzü, yeraltı olmak üzere üç katmandan oluşan âlemin yeraltı âlemi kısmı ve orada bulunan bütün varlıklar da *kara* ile nitelenmektedir. Çoban, *Karaca/Karacuk* niteliğini mensubu olduğu boyun *Gürcistan ağzında oturması* dolayısıyla kuzeyde bulunmasından almış olabilir. Zira savaşılan kâfir beylerinden birinin adı da *Kara Tekür*'dür. Çoban ve

sürüsü *Kara Dervend*de bulunmaktadır. Kara, yeraltı dünyasıyla ilişkilendirildiğinde hem Kara Göne'nin hem de Karacuk Çoban'ın Şamanik özellikleri ortaya çıkmaktadır. Şaman, insanların yararı için mücadele ederken yeraltına da gidip gelebilir. Kara Göne de Karacuk Çoban da rüya yorumlar ve yorumları doğru çıkar ki, bu da görülen rüyaları *kehanet* sınıfına sokmaktadır. Çoban'ın *Karaca/Karacuk* olarak nitelenmesi Göne ile aralarındaki hiyerarşik durumu da sergilemektedir. Çünkü Çoban *karaya yakın* anlamında, küçültme eklerinden yararlanılarak oluşturulmuş sıfatlara sahiptir, ama Göne, doğrudan *karadır*. Karacuk Çoban ve Kara Göne'nin bir ortak özellikleri daha vardır ki, hikâyede her ikisi için de birer kez *erenler evreni* nitelemesi kullanılmıştır (Akkoyun Koç, 2020: 56-57).

Kara, kelimesi Kök-Türk Yazıtları'nda da geçmektedir. *Kara* kelimesi, Türkçenin bilinen en eski dönemlerinden beri kullanılmaktadır. Eskiden beri yeryüzünün rengi *kara* olarak düşünülmüştür. Günümüzde de yeryüzünün denizler dışında kalan kısımları için *kara* kelimesi kullanılmaktadır. *Kara* kelimesi, renk anlamının yanı sıra, büyüklük, ululuk, yoğunluk, şiddetlilik ve olumsuzluk, uğursuzluk anlamlarını da taşımıştır. Dede Korkut Kitabı'nda *kara* ile ilgili çok ifade vardır (Karadoğan, 2004: 91-93). Dede Korkut Hikâyeleri'nde, *kara* ile yapılan çok sayıda şahıs adı da bulunmaktadır: Kara Arslan Melik, Kara Budak, Kara Çekür, Kara Göne, Kara Tekür, Kara Tüken Melik, Karacuk Çoban (Hazar, 2008: 25).

Muhammet Raşit Memiş-Mehmet Kara'ya göre, Dede Korkut'ta *kara* sözcüğü, altı farklı kişinin unvanı olarak kullanılmıştır, bunlardan beşi yücelik bildiren, olumlu anlamda, diğeri ise olumsuz anlamdadır. Bu unvanlar, *Kara Göne*, *Kara Budak*, *Karacuk Çoban/Karaca Çoban*, *Kara Tekür*, *Kara Arslan* ve *Kara Çekür* şeklindedir. Bu unvan sahiplerinden *Karacuk Çoban* ve *Karaca Çoban*, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un kahramanı olup aynı kişidir. Dede Korkut'taki destansı hikâyeler incelendiğinde bu unvana sahip kişilerin çeşitli özellikleri belirtilerek övüldüğü görülmektedir. Bu hususta tek istisna, *Kara Tekür*'dür ki, bu kişi destanlarda Türklerin düşmanı olarak görülmekte olup, bu nedenle unvanındaki *karanın kötü*, *acımasız* anlamında kullanıldığı söylenebilir (Memiş ve Kara, 2018: 805).

Çoban'ın Farsça *şuban*'dan geldiği ileri sürülmektedir (Hazar, 2008: 29). 10. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar'ı ziyaret eden İbn Fadlan, *adam* veya *er* diye adlandırılan sade Oğuz çobanlarından bahsetmiştir (Agacanov, 2015: 162). Sadettin Özçelik'e göre, Dede Korkut Oğuzlarında, develerden sorumlu *sarvan*, atlardan sorumlu *ilkıç*, koyunlardan sorumlu *çoban* vardı. Ayrıca çobanın, sahip olunan hayvan sayısına, ihtiyaca göre yardımcıları olurdu. Bütün çobanların başında *İmrabor* bulunuyordu.

Avcı kuşlardan sorumlu şahinci vb. kuşçular ve onların da yardımcıları vardı (Özçelik, 2015: 527). Gürol Pehlivan'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda üç destanda çobanlar görülmektedir. Bunlardan Karaçuk Çoban, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da; Sarı Çoban, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, adı bilinmeyen bir çoban ise Kam Börü'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda görülmektedir. Bunların içinde destanda en önemli rolü olan Karaçuk Çoban'dır ki, tespit edilen dört epitetin üçü bu kahramanla ilgilidir (Pehlivan, 2014: 222). Mehmet Emin Bars'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, çoban tipi, Karaçuk Çoban adıyla yer almaktadır. Karaçuk Çoban'ın bu hikâyede önemli bir yeri vardır. Dede Korkut'ta, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda Soğan Sarı Çoban; Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Konur Koca Sarı Çoban da yer almakta ise de, bu çobanların adları buldukları hikâyelerde birer kez geçer ve aktif rol oynamazlar (Bars, 2010: 58).

Karacuk Çoban'ın adındaki *Karacuk*, Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü Karadağlar'ı ile ilgilidir. Karadağlar'ın da bulunduğu Sir Derya bölgesi, Korkut efsanelerinde dünyanın merkezi olarak geçmektedir. Karadağlar, eski Türklerin Ulu Han Ata Bitigi kitabında ilk insanların, Türklerin atalarının ortaya çıktığı bölge olarak geçmektedir. Karadağlar/Karacuk bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında önemli bir yeri vardır. Karacuk Çoban'ın adında da yer alan çobanlık mesleği, eski Türklerin hayvancılığa dayalı konar-göçer yaşamında önemli bir yere, binlerce yıllık bir tarihe ve geleneğe sahiptir.

2. Karacuk Çoban'ın Ailesi

Dede Korkut'ta, Karacuk Çoban'ın, babası, anası, soyu ya da eşi veya çocuklarının olup olmadığı hakkında bir bilgi yoktur. Dede Korkut'ta, Karacuk Çoban'ın sadece iki kardeşi hakkında bilgi vardır. Kazan'ın *Kapulu Dervend*'deki on bin koyununa bakan Karacuk Çoban'ın yanındaki kardeşleri Kıyan Gücü ve Demür Gücü'dür. Bu üç kardeşin de adları sadece Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da geçmektedir. Destanda kardeşlerin yaşları belirtilmese de, diğer ikisinin onun kardeşleri olduğunun belirtilmesinden ve Karacuk Çoban'ın kardeşleri üzerindeki otoritesinden, kardeşlerin en büyüğünün Karacuk Çoban olduğu düşünülebilir. Kardeşlerin adları söylenirken ilk Kıyan Gücü'nün adının söylenmesi, onun da Demür Gücü'nden daha büyük olduğuna işaret edebilir. Buradan yola çıkıldığında, kardeşler arasında yaş bakımından büyüklük sırasının da destandaki adlarının sıralanışıyla uyumlu olduğu düşünülebilir: En büyükleri Karacuk Çoban, ortanca kardeş Kıyan Gücü, küçük kardeş Demir Gücü. Açıkça belirtilmese de, Karacuk

Çoban'ın yanında bulunan ve ona yardım eden bu iki kardeşinin de Karacuk Çoban gibi çobanlık yaptığı söylenebilir. Kıyan Gücü ve Demür Gücü'nün ağabeylerinin yanında yer alarak, kendilerinden kat be kat fazla sayıdaki düşmanla kahramanca mücadele etmeleri, onların da Karacuk Çoban gibi, yiğit, mert, Oğuz yiğitleri oldukları görülmektedir: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın *Kapulu Dervend*'deki on bin koyununa bakan Karacuk Çoban'ın Kıyan Gücü ve Demür Gücü adlı iki kardeşi vardır (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 51-53). Karacuk Çoban'ın bir kardeşi, Dede Korkut Kitabı'nda *Kıyan Gücü* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy*'da geçer (Gökyay, 1973: 327; Ercilasun, 2004: 64). Kıyan Gücü, Karacuk Çoban'ın düşmanla yaptığı savaşta ölmüştür (Gökyay, 1973: CLXVII). Karacuk Çoban'ın diğer kardeşi, Dede Korkut Kitabı'nda *Demür Gücü* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy*'da geçer (Gökyay, 1973: 322; Ercilasun, 2004: 64). Demür Gücü, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban'ın, kendisine baskın yapan kalabalık yağya karşı yaptığı savaşta yanında bulunan ve şehit düşen iki kardeşinden biridir (Gökyay, 1973: CLVI).

3. Tarihte Karacuk Çoban

Bayburtlu Osman'ın 3. Murad (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan* adlı eserinde Karacuk Çoban'ın adı geçmekte ve "otuz çobanın ulusu" olarak nitelendirilmektedir (Ergin, 1989: 39-41).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, bey ile halktan gelen bir adam olan çobanın karşılaştırılması, feodal toplumun sosyal şartlarıyla ilgilidir (Gökyay, 1973: CLXIV'den Jirmunskiy ve Kononov, 1962: 186 vd.). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Karacuk Çoban epizodu, herhalde son devirlere aittir. Karacuk Çoban, kâfirlere karşı yapılan savaşta rol almamıştır (Gökyay, 1973: CLXIII). Avelbek Konıratbayev'e göre, Karacuk Çoban bir Kıpçak yiğididir (Konıratbayev, 2000: 155). Muammer Kemaloğlu'na göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Mankışlak'taki *Karacuk* eteklerinde, yaklaşık olarak 1043-1048 yılları arasında çobanlık yapmakta iken çocukluk yıllarında olduğu anlaşılan *Karacuk Çoban*, kırk yıla yakın bir zaman geçtikten sonra orta yaşın üzerine gelmiştir ve Beylerbeyi Salur Kazan Han, Karacuk Çoban'ı, destanda aktarıldığı görülen olağanüstü gayreti ve kahramanlığından dolayı, *Emir-Abur* yapmayı planlamıştır (Kemaloğlu, 2019: 109).

4. Dede Korkut'ta Karacuk Çoban

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, o sırada avda olan Salur Kazan'ın evini, yurdunu yağmalayan, ailesini, yakınlarını tutsak alan kâfirler, Kazan'a son bir darbe vurmak için Kazan'ın *Kapulu Dervend*'deki on bin koyununu da ele geçirmek istemişlerdi. Bu sırada Karacuk Çoban'dan, gördüğü rüyadan, kardeşlerinden ve aldığı önlemlerden şöyle bahsedilmiştir:

“Gece yaturiken Karacuk Çoban kara kaygulu vaki’a gördi. Vaki’asından sermürdi, örü turdı. Kıyan Güci, Demür Güci, bu iki kardaşı yanına aldı, ağılun kapusını berkeitdi. Üç yerde depe gibi taş yıgdi. Ala kollı sapanını eline aldı” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 51-52).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, *Kapulu Dervend*'e gelen kâfirler, Karacuk Çoban'a, Salur Kazan'a verdikleri zararları anlatırken, çobanın da şu özelliklerinden bahsetmişlerdir: “Karanku ahşam olanda kaygulu çoban, / Karıla yağmur yağanda çakmaklu çoban, / Südi peniri bol, kaymaklu çoban” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 52).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın evini yağmalayan düşmanlar, Karacuk Çoban'a, Salur Kazan'a verdikleri zararları anlatmış, ardından ona rüşvet olarak beylik teklif ederek baş eğmesini istemişlerdir. Ancak Karacuk Çoban, düşmana meydan okumuştur. Bu sırada Karacuk Çoban, kendi sahip oldukları, giyimi ve eşyaları ile düşmanıninkisini karşılaştırarak şöyle demiştir:

“İlakırdı söyleme, mere itüim kâfir!

İtüimile bir yalakda yundum içen azgun kâfir!

Altundagı alaca atun ne ögersin?

Ala başlu keçümce gelmez mana.

Başundagı tuğılganı ne ögersin, mere kâfir?

Başumdagı börkümce gelmez mana.

Altmış tutam gönderüni ne ögersin, murdar kâfir?

Kızılçuk degnegümce gelmez mana.

Kılıcumı ne ögersin, mere kâfir?

Egri başlu çevgenümce gelmez mana.

Belügünde tokısan okun ne ögersin, mere kâfir?

Ala kollı sapanumca gelmez mana.

Iragundan yakızından berii gelgil,

Yigitlerin zarbını görgil, andan ötgil” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 52-53).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban ve iki kardeşi, altı yüz atlıdan oluşan düşman ile kahramanca savaşmıştır. Karacuk çoban, iki kardeşini kaybetmiş, üç yüz kişiyi yere sermişler, sonunda düşman kaçmıştır:

“Erenler evreni Karaçuk Çoban sapanının ayasına taş kodı, atdı. Birin atanda ikisin, üçin yıkadı. İkisini atanda üçin, dördin yıkadı. Kâfirlerin gözüne korbu düşdi. Karaçuk Çoban kâfirin üç yüzünü sapan taşıyla yere bıraktı. İki kardası oba (sanıldı), düşdi, şehid oldı. Çobanın taşı dükkendi. Koyun demez, keçi demez sapanının ayasına kor atar, kâfiri ykar. Kâfirin gözi korkdı, dünya ‘alem kâfirin başına karanı oldı, eydür. “Yarınmasun yarçınmasun bu çoban bizüm hepümüz kırar olamı?” dediler dabı turmayub kaçdılar” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 53).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, gördüğü *kara kaygulu vakıa/kara-kura düş* sonrası yurdunun yolunu tutan Salur Kazan; yurt, su, kurt ile haberleşmiş, ardından Karaca Çoban'ın kara köpeği Kazan'ın karşısına gelmiştir. Kazan, kara köpek ile haberleşmiş, ardından köpeği takip ederek Karaca Çoban'a ulaşmıştır. Kazan'a yakınan Karacuk Çoban, Kazan için gösterdiği fedakarlığı şöyle ifade etmiştir:

“Ne kakırsın bana, ağam Kazan? / Yobsa göğsünde yokmı-dur iman? / Altı yüz kâfir dabı menüm üzerime geldi. İki kardışum şehid oldı. Üç yüz kâfir öldürdüm, gaza etdüm. Semüz koyun, aruk toklı seniin koyunundan kâfirlere vermedüm. Üç yerde yaralandum, kara başum bunaldı yalınız kaldum. Suçum bumıdur?” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 53-56).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban, Salur Kazan'dan, savaşmak için atını, savaş aletlerini istemiş, onun için savaşmayı göze alarak evini, ailesini kurtarmak istemiş, kendi kardeşlerinin kanını almak istemiştir. Ancak Salur Kazan, *“Eger çobanla varacak olursam kalın Oğuz begleri benim başuma kakınç kabarlar: ‘Çoban bile ol(ma)sa Kazan kâfiri alımazdı’ derler”* diye düşünerek, Karacuk Çoban'ın yardım etmesini hoş görmemiş ve onu ağaca bağlamıştır. Karacuk Çoban ise, kaba ağacı yeriyile yurduyla kopararak arkasına almış ve Salur Kazan'ın

peşine düşmüştür. Kazan, düşman ile savaşırken karnı acıktığında bu ağaç ile ona yemek pişireceğini söylemesi üzerine Karacuk Çoban'ın ellerini çözmüş, alnından öpmüş, evini kurtaracak olursa Karacuk Çoban'ı *emir-abur* yapacağını söylemiştir. Böylece ikisi birlikte yola düşmüştür (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 56-58).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan ile Karaca Çoban, tutsakları kurtarmaya dörtnala yetişmişlerdir. Bu sırada Karacuk Çoban ve sapanı şöyle anlatılmıştır:

“Çobanun üç yaşar tana derisinden sapanının ayastıydı, üç keçi tüyinden sapanının kollarydı, bir keçi tüyünden çatlağuydu. Her atanda on iki batman taş atardı. Atıldığı taş yere düşmezdi, dabı düşse toz gibi savrulurdu, uçuk gibi obrulurdu. Üç yiladak taşı düşdüğü yerin otu bitmezdi. Semüz koyun, aruk toklu bayırda kalsa kurt gelüb yemezdi sapanun korkusundan. Eyle olsa, sultanum, Karaca Çoban sapan çatlatdı. Dünya ‘alem kâfirün gözine karangu oldu” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 61).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın evini, yurdunu düşmandan kurtarmak için Oğuzlar savaşa girmişler, zafer kazanmışlar ve Salur Kazan, Karacuk Çoban'a verdiği sözü tutmuştur:

“Kalın Oğuz begleri toyum oldı. Kazan Beg ordusını, oğlanını uşağını, bazinesini aldı gerü döndü. Altun tahtında (oturdu), yene evini dikedi. Karacuk Çobanı imrahur eyledi” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 66).

Pertev Naili Boratav'a göre, devlerin ana kahraman olduğu destanlar da bulunmaktadır. Destanların kahramanları, çoğunlukla abartılı savaşçı güçleri ile dev gibi anlatılmıştır. Bu epik kahramanların bazılarının da devler kategorisinde ele alınabileceğini gösteren birkaç örnek vardır. Dede Korkut Kitabı'nın iki karakteri burada ele alınabilir: Salur Kazan ve onun koyun çobanı Karacuk Çoban (Boratav, 2012: 63). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Erenler evreni Karacuk Çoban, kaba ağacı yeriyile yurduyla koparacak güçte, sapanının ayası üç yaşında dana derisinden, çatlağucu bir keçi kılından, her atışında on iki batman taş atar, attığı taş yere düşmez, yere düşse bile toz gibi savrulur, ocak gibi obrulur, taşın düştüğü yerin üç yıl otu bitmez, koyun kuzu bayırda kalsa sapanının korkusundan kurt gelüp yemez idi. Karacuk Çoban, iki kardeşi, Kıyan Gücü ve Demür Gücü ile birlikte düşmana karşı savaşmış, kardeşleri şehit olmuş, kendisi üç yerden yaralanmıştı. Hikâyenin sonunda, düşmanlar yenildikten sonra, Kazan Bey, Karacuk Çoban'ı *imrahor* (Padişah atlarına, ahırlarına ve onlarla ilgili gereçlere bakmakla görevli kimse) yapmıştı (Gökyay, 1973: CLXIII).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Destanları'nın bütün kahramanları ve başlıca kişileri asilzade sınıfına mensup kimseler, yani beylerdir. Sahnedeki başlıca kişiler arasında el halkından kişiler yoktur, hatta halkın herhangi bir hareket ve davranışından bahsedilmez, kısaca onlar sahnede görünmezler. Yalnız, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın Karaçuk adlı çobanı, belki bir istisnadır. Karaçuk Çoban, Şöklü Melik'in baskınında beyinin sürüsünü düşmana karşı fedakarca korumuş, kardeşleri Kaban Güci, Demür Güci bu uğurda ölmüş ve sonra da Kazan'ın Şöklü Melik'e karşı savaşında yiğitlik göstererek, bunların armağanı olarak Kazan'ın imrahoru olmuştu (Sümer, 1959: 418). Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut'ta, Oğuz beğleri, mağrur, şeref ve haysiyetlerine son derece düşkün insanlardı. Onların, haklarında yapılacak en küçük bir dedikoduya tahammülleri yoktu. Salur Kazan, beğlerin, "*çoban bile olmasa Kazan kâfiri alamazdı*" sözü ile başına kakıncı kakacaklarından korkarak Karaçuk Çoban'ın yardımını reddetmişti (Sümer, 1972: 412).

Bahaeddin Ögel'e göre, Dede Korkut'ta çobanlar ilahi bir güce sahip, büyük veliler gibi görünürler, *ala kollu sapanları* ile büyük taşlar atıp, düşmanlarını dağıtırlar. Karaçuk Çoban örneğinde görülen sapan, çobanın bir sembolü gibidir. Dede Korkut'un baş kısımlarında rüyaya, *kaygulu vaki'a* denilir, Karaçuk Çoban'ın rüyasında ise *kara kaygulu vaki'a* olmuştur. Dede Korkut'ta geçen üç rüyadan birisi de budur, yani Karaçuk Çoban'ın rüyasıdır, ancak bu rüyanın ayrıntısı yoktur. Velilik sahibi olan bu çobanın, kardeşlerinin adları da, Kıyan-gücü (Sel-gücü) ile Demir-gücü gibi, gerçekten görkemli ve mitolojik adlardır (Ögel, 1995: 575). Bahaeddin Ögel'e göre, Dede Korkut'ta, çakmak, ateş yakmak için kullanılıyordu, fakat daha çok çobanların velilik ve alplik sembolü veya unvanı gibi görülüyordu. Karaçuk Çoban aynı zamanda, kendine bağlı ağacı kökünden söküp götürmüştür, yani ilahi bir güce sahipti (Ögel, 1995: 524-525). Bahaeddin Ögel'e göre, Dede Korkut'ta dört kişi *evren* (ejderha) ile tanıtılmıştır: 1) *Erenler evreni Karaçuk Çoban!* 2) *Erenler evreni, Kazan Beg'in karıntaşı Kara Göne.* 3) *Erenler evreni Kan Turalı.* 4) *ademiler evreni Deli Dumrul* (Ögel, 1995: 568).

Bu bakımdan Dede Korkut'un önde gelen kahramanları Kara Göne, Kan Turalı, Deli Dumrul ile birlikte adı anılan Karacuk Çoban'ın Dede Korkut Boyları'ndaki önemli kahramanlardan biri olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu kahramanların her biri Oğuz'un önde gelen yiğitleridir; Kara Göne, kara taşı bile kül eylemektedir; Kan Turalı, Selcen Hatun'u alabilmek için üç canavarı yenmiştir; Deli Dumrul ise Azrail'e bile kafa tutmuştur. İki kardeşiyle birlikte altı yüz kişilik düşman ordusuna kafa tutan, üç yüz düşmanı ortadan kaldıran, koca koca taşları sapanına

koyup atan, ağacı bile kökünden söken Karacuk Çoban da, tıpkı bu yiğit kahramanlar gibi, Oğuz'un önde gelen bir yiğidi olarak *Erenler evreni* diye nitelenmiştir.

Mehmet Kaplan'a göre, at veya koyun sürüsü atlı-göçebe medeniyeti topluluklarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Onun korunması önemli olup, bu işi üzerine alan çoban da önemli bir değer kazanır. Çetin bir hayat süren bu toplumda insanın değeri genellikle vücut gücü etrafında toplanır ki, çoban da özellikle vücut gücü bakımından üstündür. Kazan'ın koyunlarını koruyan çoban maddi güç olarak son derece mübalağalı bir şekilde tasvir edilmiştir (Bars, 2010: 59'dan Kaplan, 2005: 53). Zeynep Korkmaz'a göre, Dede Korkut'ta, kahramanların vücut yapıları, binek hayvanları ve kullandıkları eşyalar, doğa koşullarının gerekli kıldığı abartılı özelliklere sahiptir. Karaca Çoban'ın sapanının ayası üç yaşındaki dana derisinden, kolları üç keçi derisinden yapılmıştır ki, her atışında iki batman taş atar, attığı taş yere düşmez, düşse de toz gibi savrulurdu (Korkmaz, 2006: 253-254).

Kamal Abdulla'ya göre, yukarı ile aşağıyı, cennet/gökyüzü ile cehennemi/yeraltı dünyasını başı ve kökleriyle birleştiren hayat ağacının Dede Korkut'taki estetik yankısı, Kazan Han ile Karaca Çoban ilişkisi fonunda kendini gösterir. Kazan Han, annesini, evini eşliğini düşman esaretinden kurtarmak için savaş ateşiyle yanarken, daha sonraki bütün Oğuz edebiyatının ilk alt tabaka temsilcisi olan Karaca Çoban, hanına bağlılığını göstererek onunla birlikte düşman üstüne gitmek istemiştir. Salur Kazan, Karaca Çoban'ı sınımsız bir koca ağaca bağlamış, onunla savaşa gitmeyi gururuna yedirememiştir. Destandaki bu *bir koca ağaç* dünyanın düzeninin işaretidir. Eğer yurdun yuvan dağılmışsa, annen, karın, evladın, yakınların, dostların düşman elinde tutsaksa, o zaman sen kimsin ki? Senin ve bu koca ağacın sakinliğine ilgisiz kalmak olur mu? Bu ağaç yerinden, kökünden koparılmalıdır, yoksa her şey insana doğal mecrasında akıp gidiyor gibi gelir. Ağacın yerinden sökülmesi dünyanın, dünyadaki işlerin düzensizliğine bir işaret olup, kanı kaynatan, *ileri, düşman üzerine ileri!* şeklindeki heyecan fışğını ateşleyen bir çağrıdır. Ağacın yerinden sökülmesi bu şekilde düzensizliği vurgularken, Karaca Çoban'ın ona bağlanması ise bir anlık bakış açısıyla ağacın başı ile kökü arasında kalmış insanı, onun o zamanlar oluşmakta olan tereddüt ve şüphelerini, kalp ve zihin çırpınışlarını göstermektedir. Böyle bir görüntü karşısında adeta telaşa kapılan destanın yazarı, hemen Karaca Çoban'a o ağacı kökünden söktürmüştür (Abdulla, 2015: 326-327). Kamal Abdulla'nın, Karacuk Çoban'ı "*daha sonraki bütün Oğuz edebiyatının ilk alt tabaka temsilcisi*" olarak görmesi, Karacuk Çoban'ın önemini de ortaya koymaktadır.

F. Ferhan Parlak'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban, hikâyeye katılan cefakeş insan tiplerinden en ünlüsü ve en büyüğüdür. Karaçuk Çoban, eserde *Erenler Ereni* sıfatıyla tarif edilmiş, şahsi gücü, fiziki gücü ve cesareti ile eserdeki bütün kahramanlardan daha yüksekte tutulmuştur. Alplar başı Kazan'ın bile sahip olmadığı fiziki güç Karaçuk Çoban'da vardır. Karaçuk Çoban, görevine sadık birisi olup, düşman mal-devlet ve rütbe vaat etse bile kabul etmemiş ve onlara hiçbir şey vermemiş, canıyla, başıyla bu devleti koruyup muhafaza etmiştir. Karaçuk Çoban'ın gösterdiği cesaret ve Kazan'ın evini, hazinesini almak için yaptığı fedakarlık oldukça önemlidir, çünkü o, bu yiğitliği ile halk servetini koruyup kollamıştır. Kazan'ın mahiyetindeki bütün bu mal-devlet, hazine, halkın servetidir, elin malıdır. Zaman zaman Kazan bunların tamamını halka paylaşır. Bütün bu zengin hazineden Karaçuk Çoban, hiçbir şey almamıştır. Karaçuk Çoban, Oğuz toplumunun tam hukuklu kahramanı olup, onun öz haysiyeti, benliği ve şahsiyeti vardır. Tek bir boyda görülmesine rağmen Karaçuk Çoban bütün eserin kahramanlarından biri gibidir. Karaçuk Çoban'ın Kazan'la birlikte düşmana karşı verdiği mücadele halktan birinin de herhangi bir tehlikede birlikte hareket edebileceklerini göstermektedir. Çünkü Oğuz'da beyden çobana kadar hem üst hem de alt tabakanın temsilcileri, herkes mertlik, doğruluk ve kahramanlık karakterine sahip olup, toplumsal fark ve ayrılık onların her düşmana karşı birleşmelerine engel olmaz (Parlak, 1999: 16).

Ülkü Eliuz, *Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler* adlı bildirisinde ve *Dede Korkut Hikâyelerindeki Şabıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi* adlı çalışmasında Karacuk Çoban'a da yer vermiştir. Ülkü Eliuz'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban, Dede Korkut'taki norm karakter grubunun en derin ve en boyutlu kişisidir. Hikâyede Salur Kazan'ın çobanı olarak tanıtılan bu güçlü alp, cesaretin, gücün, yenilmezliğin, vefanın, sadakatin simgesidir. Derin ve yoğun duygularla bağlı olduğu beyi Salur Kazan'ın ve sahip olduklarının tehlikede olduğu sırada, onun gibi ve onunla aynı anda *kara kaygulu vakıa* görerek bağlılığını yansıtan ilk işareti vermiştir. Bu rüya üzerine tedbirler almış, hazırlık yapmıştır. Sonuna kadar destek olduğu Salur Kazan'a bağlılığı konusunda sınıanmıştır. Karaçuk Çoban, yurdunu, beyinin emaneti olan hayvanları korumak için iki kardeşiyle birlikte büyük ve zahmetli bir mücadele vermiş, bu mücadeleden iki kardeşinin kaybına rağmen başarıyla çıkmıştır. Karaçuk Çoban'ın önünde durulmaz gücü ve yenilmez bileği kardeş acısıyla daha da çelikleşmiş, düşmandan hem kendinin hem de Salur Kazan'ın intikamını almak zorunda hissetmiştir (Eliuz, 2001: 75).

Ülkü Eliuz'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, fiziksel güç bakımından çok güçlü olan bu yiğit Oğuz, Karaçuk Çoban, manevi olarak da oldukça muazzam özelliklere sahip olup, bir halkın öz gücünü sembolize etmektedir. Dayanıklılığı ruh dünyasına da yansımıştır ki, mücadelesi uğruna geri çekilme, vazgeçme, kaçma, yılma gibi davranışları düşünmez bile. Karaçuk Çoban, derinleşen ve gelişen bir kişiliktir. Doğruları ne pahasına olursa olsun koruyan, bu uğurda hiçbir kavgadan kaçınmayan ve bunu sözle de etkili bir şekilde vurgulayan bir tiptir. Karaçuk Çoban, hikâyenin başkahramanı olmamasına rağmen, on iki hikâyenin başkahramanlarının sahip olduğu bütün özellikleri bünyesinde bulunduran, güçlü, sağlam bir alp olarak Oğuz ilinin ideal insan tipini temsil etmektedir. Başkahraman Salur Kazan'ı gölgede bırakan nitelikler taşımasına rağmen, başkahraman olmayışının nedeni onun bey ya da bey oğlu olmayışıdır. Sosyal statü hikâyenin ruhu Dede Korkut başkahramanlarını beyler ve bey oğulları arasından seçme temayülü ile korunmuştur (Eliuz, 2001: 76).

Ümral Kırman'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, kâfirlerin saldırısı gece yarısı olmuştur. Gece karanlık ve gizemli olup, eşyaların gözle görülememesi, aklın görmeyle ilişkili yanlarını devre dışı bırakması nedeniyle kitonyen bir zaman dilimidir. Kazan'ın malını mülkünü yağmalayan, karısını, annesini ve oğlunu adamlarıyla birlikte tutsak alan düşmanlar, bununla da yetinmeyip Kazan'ın Kapulu Derbendi'ndeki on bin koyununun peşine düşmüşlerdir. Bu saldırıdan önce koyunlara bakan Karacuk Çoban, kara kaygılı bir rüya, kabus görmüş, sıçrayarak uyanmıştır. Anlatıda rüyanın anlatısı verilmemiştir. Ama bu rüya sayesinde Karacuk Çoban tehlikeyi sezmiştir. Karacuk Çoban'ın, kırlık alanlarda sosyal iletişimden uzak yaşaması ve sürekli hayvanlarla haşır neşir olması ve böylelikle onlarla alt-beyinsel iletişim kurması, onu doğanın adamı yapmıştır. Üst-beynin gelişimi kültürel ve insana aittir, alt-beyin ise doğayla ilgili bilgilerin var olduğu ve tüm canlılara ait bir oluşumdur. Bu nedenle Karacuk Çoban'ın sezgi gücü güçlüdür. Uyku anında üst-beyni devre dışı kalınca alt-beyni, belki de yanındaki hayvanların alt-beyinleriyle iletişime geçmiştir ve rüyasında tehlikenin geldiğini sezmiştir. Karacuk Çoban'ın yanındaki hayvanların gelen büyük düşman ordusunun nal seslerini duymuş olması olasıdır. Karacuk Çoban'ı uyaran ve onu harekete geçiren, kendisine yönelik olumsuz sinyalleri alma, *sezinleme gücü*'dür (Kırman, 2004: 16-17)..

Ümral Kırman'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban'ın yanında yer alanlar, ona kan bağıyla bağlı kardeşleri iken, karşı taraf, yani düşman ise belirli bir çıkar etrafında bir araya gelmiş bir topluluktur. Karacuk

Çoban'ın kullandığı silah bir sapanıdır. Sapan ise çocukların daha çok oyun amaçlı kullandığı bir araçtır, karmaşık bir kültürel dizayna ya da işleve sahip değildir, karşı tarafın silahlarına göre daha doğaldır ve doğaya ait unsurlardan oluşmaktadır. Düşman ise bu saldırıya, altmış tutam mızrakları, başlarında tulganları, içinde doksan ok bulunan oklukları ve altlarında dört nala giden atlarıyla katılmışlardır. Düşmanların silahları, üretilmiş ve işlenmiş kültüre ait ürünlerdir. Karacuk Çoban, bunların hiçbirini ciddiye almamış, onların bu silahlarına ve güçlerine karşılık olarak, keçisini, başındaki borkünü, kızılıcak değneğini, eğri başlı çomağını ve alaca kollu sapanını övmüştür. Saldırı öncesi düşmanlar, sayıca az olan tarafı, Karacuk Çoban'ı kandırmaya çalışarak mal-mülk ve beylik vereceklerini söylemişlerdir. Kalabalık tarafın üç kişiden oluşan karşı tarafla uzlaşma çabası içinde oluşu dikkat çekicidir. Ama Karacuk Çoban, her şeye rağmen düşmanlara karşı durmuş ve kafa tutmuştur. Bu olaydaki görüntüler gerçek dışı, ama simgeseldir. Buradaki olay doğa-kültür çatışmasının bir temsili olarak görülebilir (Kırman, 2004: 17-18).

Ömer Faruk Akün'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, yağmalanmış yurduna döndüğünde tek bir insan bulamayan, hiçbir şeyden haber alamayan Kazan çırpınırken, ortaya bir köpek çıkarılmıştır. Bu, Kazan'ın köpeği takip ederek Karacuk Çoban'la karşılaşması için icad edilmiş bir vesiledir. Böylece Karacuk Çoban'ın daha önce düşmanla mücadelesinin tasvir edilmesindeki amaç anlaşılmalıdır. Kazan'ın, çobanları, ailesinin ve halkının başına neler geldiğini, nereye gittiklerini öğrenebilmesi için bu olaylara müşahit olmuş bir kimse gerekliydi. Eğer, çoban vakaya sokulmasaydı, Salur Kazan aranıp duracak, bu yağmanın hangi düşman tarafından yapıldığını, yurdundakilerin nereye götürüldüklerini bilmeyecekti. Çoban, olanları ona anlatmış, akli başından giden Kazan, Çoban'a bedduya başlamıştır. Oysa ki o çoban, on bin koyununu vermemek için düşmanla çarpışmış, hayatını tehlikeye atmış, bu uğurda yaralanmış, iki kardeşini şehit vermiş, sürüyü teslim ettiği takdirde kendisine verilecek beyliği reddetmiştir. Hikâyenin baş tarafında çobanın savaşması sahnesi verilerek bu vaziyet karşısında, onun fedakarlığını önceden öğrenmiş olan okuyucunun merhamet ve teessüf duygularına tesir olunmuştur. Çobanın mütevazılığı da belirtilmiş olur. Karacuk Çoban, Kazan'a olanları anlatırken düşmana karşı çarpışmasından, neler yaptığından bahsetmemiştir, Kazan'ın acı sözleri üzerine yaptıklarını söylemeye mecbur kalmıştır. Baştaki, çobanın düşmanla çarpışma sahnesinin tali, lüzumsuz olmayıp, aksine vakanın bu sonraki safhasıyla ne kadar ilgili bulunduğu görülmektedir (Akün, 2006: 142).

Mehmet Emin Bars, *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Salur Kazan Ve Çoban* adlı çalışmasında Karacuk Çoban'ı özel olarak incelemiştir. Mehmet Emin

Bars'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban'ın özellikleri, halkın diğer fertleriyle ilgili ipuçları vermektedir. Bu boyda, çoban tipi, Karaçuk Çoban adıyla yer almaktadır. Karaçuk Çoban'ın bu hikâyede önemli bir yeri vardır. Dede Korkut'ta, Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'nda Soğan Sarı Çoban; Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Konur Koca Sarı Çoban da yer almakta olsa da, bu çobanların adları buldukları hikâyelerde birer kez geçer ve aktif rol oynamazlar. Olabilecek olaylarla ilgili rüya görme birçok destanda rastlanan bir olay olup, bu rüyalar genellikle destanlarda birinci derecede önemli kişiler tarafından görülmektedir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban gibi, Kazan Han da avdayken malının başına geleceklerine işaret eden kara kaygılı rüya görmüş, bunu kardeşi Kara Göne'ye yordurmuştur. Bu rüya motifi Oğuz Kağan Destanı'nda da görülmektedir. Hikâyelerde rüyayı gören kişiler genellikle önemli görülen kişilerdir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un genelinde de birçok yerde Karaçuk Çoban'ın kahramanlığıyla Salur Kazan'ın önüne geçtiği görülmektedir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, kâfirler, Karaçuk Çoban'dan Kazan beyin koyunlarını istemişti ki, bunları verince canı bağışlanacak ve ona beylik verilecekti. Ancak Karaçuk Çoban gururludur, kendisini herkesten üstün görmektedir. Karaçuk Çoban, Şöklü Melik'in adamlarına meydan okumuştur. Karaçuk Çoban onurludur ve gurur hissi ile dolu olup, kibirli tavırla dikkat çekmektedir. Sahip olduğu çobanlığı düşmanın beyliğiyle değişmeyecek derecede gurur sahibidir. Karaçuk Çoban'ın sapanını övdüğü cümlelerde, aslında aletlerini değil kendisini övmektedir. Er, kullandığı aletten üstün görülmektedir (Bars, 2010: 57-60).

Mehmet Emin Bars'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan Han, gördüğü kaygılı rüya üzerine yurduna geri dönmüş, çobanı bulmuş, ona neler olduğunu sormuş, çoban ise beyni uyarılmış, başına bu iş geldiğinde nerede olduğunu sormuştur. Bu, aynı zamanda yapılan yanlışlık karşısında, muhatabı beyi de olsa bunun söylenebileceğini göstermektedir. Karaçuk Çoban, gücünün, kuvvetinin yanı sıra cesurdur, o kadar cesurdur ki, tek başına düşmanın üstüne gitmekten çekinmez. Karaçuk Çoban, Kazan'dan tek başına düşmanın üstüne gitmek için izin isteyerek, düşmanın üstüne gitmiş, ancak Kazan tarafından durdurulmuştur. Düşman üzerine gitmek için Karaçuk Çoban'ın gerekçesi Salur Kazan'a göre daha gerçekçidir. Salur Kazan, düşmandan malını, tutsak anasını, karısını ve oğlunu almak için gider, fakat çobanın kardeşleri öldürülmüştür. Onların kanını almak, ölen kişinin öcünü almak, sağ olanların intikamını almaktan daha önemlidir. Bu bakımdan çobanın düşüncesi daha öncelikli görünmektedir (Bars, 2010: 60-61).

Mehmet Emin Bars'a göre, Oğuz toplumu göçebe olduğu için sürü oldukça önemliydi, üzerinde savaşılacak ve gerektiğinde can verilecek kadar önemliydi. Bu derece önem verilen hayvanları emin ellere teslim etme zorunluluğu vardı. Bu bakımdan kendisine teslim edilen sürüleri korumak ve kollamak çobanın görevidi. Böyle bir görevi yerine getirecek çobanın da en az Oğuz kahramanları kadar yiğit, güvenilir ve cesur olması şarttı. Çoban, kahramanlardan oluşan bu toplumun kurulu düzeninin beklentilerini, isteklerini ve çıkarlarını korumak zorundaydı. Çoban, kendi kişisel çıkarını düşünmeden, kendini yaşadığı topluma adayan biri olmalıydı. Karacuk Çoban da sürülerini korumak için iki kardeşini feda etmiş, kendisi yaralanmış ama düşmanlara beyinin mallarını vermemiştir. Cesaretini, gücünü, itaatkârlığını ortaya koymuştur. Düşmandan beyinin malını ve akrabalarını almak için yerinde durmamış, düşmanla kahramanca savaşmış ve düşman tarafından alınan her şey tekrar kurtarılmıştır. Karaçuk Çoban, beyinin kurtarıcısı ve yardımcısıdır. Karaçuk Çoban, asıl halk kitlesinin bir temsilcisi olup, Oğuzlar içinde halkının özelliklerini veren bir örnek olması bakımından da oldukça önemli bir kişiliktir. Karaçuk Çoban'ın hikâyedeki yerine bakarak, o dönem Türkler arasında çobanlığın ne derece yüksek ve onurlu bir mevki olduğu söylenebilir. Bu hikâyenin yazıya geçirildiği dönemde de çobanlık, yüksek bir meslek olma statüsünü korumuştur (Bars, 2010: 62).

Aydoğan Kara'ya göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, ağacı yeri yurdu ile koparıp Kazan'ın peşinden giden Karaçuk Çoban'ı sadakatı dolayısıyla Kazan yanına almış, birlikte düşmanın yoluna düşmüşlerdi. Henüz ayrılma aşamasında arketip kahramanın yardımcılığına koşan çoban, tam da Campbell'in "*doğüstü yardım*" olarak belirlediği bir arketiptir. Kazan'ın kapulu dervendde on bin koyunu vardı ki, Karaçuk Çoban ve iki kardeşi, buradaki ağılı bekliyordu. Beylerin evlerinin anlatımından sonra ancak ikinci planda olabilecek bu mekân, düşmanların karşısında Salur Kazan'ın çobanının dahi mertliğini ve sadakatini ispatlaması için ayrı bir öneme sahiptir. Hiyerarşik bakımdan düşük bir konumda olmakla birlikte Oğuzların yaşamında çobanların da önemli bir yeri vardır. Hikâyede, Karaçuk Çoban, Salur Kazan'a bağlılığını göstererek mitin sınavından başarıyla geçtiği için okuyucu gözünde idealleşmiştir. Kazan, savaşa onu da yanına alarak gitmiş ve savaştan sonra çobana emir-i ahurluk vermiştir. Karaçuk Çoban, Salur Kazan'ın hemen yanında olup, bir norm karakter olarak Kazan'ın yeniden erginlenmesinde büyük rol oynamıştır. Karaçuk Çoban'ın altı yüz kişiyle savaşarak ölen kardeşleri Kıyan Gücü ve Demür Gücü, işlevsel açıdan önemli olsalar da birer figüratif/fon karakterlerdir (Kara, 2020: 42-46).

Aynur Koçak, *Bir Kahraman Modeli Olarak "Karaçuk Çoban"* adlı bildirisinde Karacuk Çoban'ı özel olarak incelemiştir. Aynur Koçak'a göre, kişi, tıpkı evren gibi kaos/karmaşa ortamından sancılı bir mücadeleyle varlığa doğru hareket etmektedir. Eğer kaos/karmaşa/serüven çağrısı olmasa, kişi onu harekete geçirecek bir itki bulunmadığından aynı kalırdı. Bu nedenle Karaçuk Çoban'ın kahramanlık gösterebilmesi için bir karmaşanın yaşanması ve onun serüven çağrısına kulak vermesi gerekiyordu. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban'ı harekete geçirecek olan karmaşa destanın daha başından anlatılmaya başlanmıştır. Kâfirler, Kazan'a son darbeyi vurmak için Kapulu Derbend'deki on bin koyunu almak istemişler, bunun için de altı yüz kişi koyunları almak için görevlendirilmişti. Böylece Karaçuk Çoban'ı kahramanlık yoluna çıkaracak olan karmaşa doruk noktasına ulaşmış ve o da olayların içine dâhil edilmiştir. Karaçuk Çoban, tıpkı Neumann'ın tanımlamasında olduğu gibi aslında tüm insanlığın yaşamak zorunda olduğu kaderi paylaşan bir önder, kişiler arası iletişimi sağlayan bir haberci; Jung'un tanımında olduğu gibi bir ara görünen, sonra kaybolan bir güneştir. Karaçuk Çoban, destanın başından itibaren görülür, Kazan'ın yanında yer alır, evrenin gündüz güneşten enerjisini alıp geceyi sükûnetle atlatması gibi Karaçuk Çoban'dan gücünü alan Kazan da düşmanla mücadelesini kazanmıştır. Karaçuk Çoban, kendini düşünmeden yurdu uğruna, tek başına altı yüz kâfirle mücadele edecek kadar fedakârdır. Birbirinden farklı bu kahraman tanımları Karaçuk Çoban'da örneklenebiliyorsa onun destanın önemli kahramanlarından biri olduğunu söylemek gerekir (Koçak, 2011: 167-168).

Aynur Koçak'a göre, Dede Korkut Kitabı'nın bu destanda neden bir çoban kahramana ihtiyaç duyduğunun üzerinde durulması gerekir. Çünkü Karaçuk Çoban bu destanın tek ve asıl değil ama önemli bir kahramanıdır. Toplum kahramanı zamanın ihtiyaçlarına duyarlı olup, pek çok başka kavram ve düşünce gibi, kahraman da zamanla kültürle birlikte evrim geçirmektedir. Oğuz halkının değişme emarelerini yansıtan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, çobanın bir kahraman olarak yer alması böylece anlam kazanmaktadır. Kültür değişiyor, kültürle birlikte kahraman tipleri de değişiyor. Her şeyi yağmalamış, herkesi tutsak alıp gitmiş olan Şöklü Melik'in kâfirlerinin asıl öldürücü darbeyi koyunları da aldıklarında vuracaklarını düşünmeleri de değişen kültürle birlikte değer kazanan unsurlarla açıklanabilir. Kahraman olarak bir çobanın seçiminde toplum yaşamıyla birlikte içinde bulunulan etkileşimler ve geçmişten gelen kültür birikimlerinin de etkisi vardır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban'ın kâfirin yığıdından hiçbir farkı yoktur. Tanımların, sıfatların kahraman konumuna yükselttiği, üç sapanının ayasına koyun ve

keçi koyup atan Karaçuk Çoban, yalnız cesaretinden dolayı değil, fiziksel olarak da kahraman görünümündedir. Çobanın sapanıyla koyun ve keçi atabilmesi de, destanın kendi kültürel ekseninde oluşturduğu bir kahraman modelinin örneklemesidir (Koçak, 2011: 168-169).

Aynur Koçak'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban'dan ilk kez yurdun yağmalanmasının ardından gördüğü *kara kaygılı rüya* vasıtasıyla bahsedilir. Gördüğü rüyası çıkan ve bu sayede önlem alan Karaçuk Çoban'ın mistik yönü de vurgulanmıştır. Çünkü herkes rüya görse de, ancak gerçekleşecek olaylar tinsel bir güç yardımıyla, seçilmiş kişilere malum olur. Destanda, o gece Salur Kazan da kara kaygılı rüya görür ki, bu iki rüya, Karaçuk Çoban'ın mistik kahramanlığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Destan, Karaçuk Çoban'a tıpkı Han Kazan gibi rüya ile felaketi malum ederek onu kahraman Kazan'la eş tutar, ancak Karaçuk Çoban'ın mistik yönü daha güçlüdür. Destanda Kazan'ın rüyası kendi dilinden uzun uzun anlatılırken, Karaçuk Çoban'ın yalnızca rüya görmüş olduğundan bahsedilmiştir. Kazan'ın rüyasının ayrıntıları, Kara Göne'ye yorumlatılabilmek için verilmiştir. Destan, Karaçuk Çoban'ın rüyasını yorumlatmaya ihtiyaç duymamıştır. Bu sayede mistik güç bakımından Karaçuk Çoban bir üst dereceye oturtulmuştur (Koçak, 2011: 169). Yani, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlüdür. Karacuk Çoban, olacakları önceden rüyasında görmüş, bu rüyayı kendisi yorumlamış, korunmak için gerekli önlemleri almıştır. Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır.

Ahmet Özgür Güvenç'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, mizah, düşmanın küçük düşürülmesiyle yapılmış, mizah yapmak için üstünlük kuramına başvurulmuştur. Anlatıdaki kahramanlardan biri olan Karacuk Çoban ile düşman arasında geçen atışma dikkat çekicidir. Karacuk Çoban'ın düşmana söylediği sözler, tamamen düşmanı yermek ve küçük düşürmek üzere mizahi materyallerle desteklenmiştir. Karacuk Çoban, köpeğiyle düşmanı bir tutmuş, düşmanın tolgası, atı ve silahlarını hakir görüp, düşmaninkilerle kıyaslanmayacak kadar ilkel olan kendi silahlarını överek düşmanı küçümsemiştir. Bu durum âşık tarzı şiir geleneğindeki âşık atışmalarını anımsatmaktadır. Rakibini alt edemeyen âşık, onu küçük görerek rakibine üstün gelmeye çalışır. Boyda, Çobanın gücü daha da abartılarak anlatılırken komik öğeler de kullanılmış, böyle yapılarak sezdirme yoluyla ya da başka bir ifade ile üstü kapalı bir şekilde düşmana üstün gelinmiştir. Öncelikle mizahi bakımdan üzerinde durulması gereken konu, çobanın sapanla attığı koyunlarla düşmanı

yenmesidir. Çünkü söz konusu olan, ok, taş, mızrak vb. materyallerle değil, sapanla koyun fırlatılarak düşmanla savaşılmıştır. Koyunlar taş yerine kullanılarak gerçek dışı ve uyumsuz bir tablo çizilmiştir. Kurgulanan sahne işitselliğin yanı sıra görselliği de devreye sokar ki, bu mizahsen hayal edilerek göz önüne getirildiğinde daha da komik bir hal alır. Bir çobana karşı koyamayan düşman, üstelik sapanla üzerine atılan koyunlardan dolayı kayıp vermiştir. Bu mizahi savaş sahnesi düşman için oldukça küçük düşürücü bir durum olsa da, kazanan taraf için gurur verici olduğu kadar eğlendiricidir (Güvenç, 2011: 163-164).

Ahmet Özgür Güvenç'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, ailesi, halkı ve tüm mal varlığı düşmanın elinde iken bütün bunları geri alması için kendisine gelecek her yardım teklifini kabul etmesi beklenen Kazan Bey, Karacık Çoban'ın teklifini kabul etmemiştir ki, bunun tek nedeni, yardım edecek kişinin bir çoban olmasıdır. Ona göre bu durum utanç vericidir ve bütün Oğuz beyleri bir çobandan yardım aldığı için kendisini küçümseyecek, hatta kendisiyle alay edecekti. Çünkü Oğuz beyleri, cesaretleri, korkusuzlukları ve kahramanlıklarıyla anılmak isterlerdi, bunların tersi ifadelerle anılmak istemezlerdi. Kazan Bey'in Karacık Çoban'ın yardımını kabul etmemesinin temelinde bu düşünce yatıyordu. Anlatının bu bölümünün asıl mizahi tarafı ise, yanında gelmemesi için çobanı ellerinden ağaca bağlayan Kazan Bey'in buna rağmen çobandan kurtulamamasıdır. Çünkü çoban, koskocaman ağacı yerinden söküp sırtında ağaç olduğu halde Kazan Bey'in peşine düşmüştür. Boyda, çobanın gücü, abartılı ifadelerle sağlanan mizahi bir bakış açısıyla tasvir edilmiştir. Hayali görselliğin devreye girdiği bu sahnede sırtında kocaman bir ağaçla yol alan çoban ve Kazan Bey yan yana gösterilmiş, uyumsuz iki karakter aynı tabloda yan yana getirilerek komiklik elde edilmiştir. Düşman ile karşı karşıya gelen Karacık Çoban, düşmanın komutanı olan Şöklü Melik'i askerlerinin yanında aşağılayarak komik duruma düşürmüştür ki, bu davranış tarzı o dönemki insanın savaş sırasında düşmanı sadece gücüyle değil zekâsıyla da alt ettiğini göstermektedir. Askeri açıdan stratejik zekâyâ ne kadar gerek varsa espri yapmak için de zekâyâ o kadar ihtiyaç vardır, çünkü mizah güçlü bir zekânın ürünüdür. Ayrıca Karacık Çoban'ın düşman komutanıyla yaptığı konuşma düşmana muhatabının kim olduğunu göstermesi bakımından da önemli olup, açık bir şekilde düşman komutanı Oğuz tarafındaki bir çobanla aynı seviyede tutulup aşağılanarak üstünlük sağlanmıştır (Güvenç, 2011: 165).

Pervin Ağacanzade'ye göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nin asıl kahramanları, Gazan Han ve onun etrafında toplanan yiğitler topluluğudur. Ancak burada ellerinde kamyş mızraklar bulunan halktan ve çobanlardan da bahsedilmektedir. Karaca

Çoban, düşmanın karşısında mertlik ve kahramanlıkla duran cefakâr halkın bir sembolüdür. Kardeşlerinin ikisini feda ederek sürüsünü yağmadan kurtarmıştır. Destanın baştan sona kahramanı olan Karaca Çoban, Gazan Han'dan daha cesur ve daha güçlü olarak tasvir edilmiştir. Dede Korkut Destanı'nda, Karaca Çoban'ın zatında halkın kahramanlıkları ve mücadeleleri temsil edilmiştir. Bu sadakatli kahraman tek başına altı yüz çapulcuya karşı koymuştur. Düşman, aldatmak düşüncesiyle onun kafasını meşgul edip, hükümdarlık ve beylik vaadinde bulunsa da, Karaca Çoban, onların daha ileri gitmelerine izin vermemiş, tek başına sapanıyla baştan ayağa silahlı olan bu altı yüz kişiyle yigitçe savaşmıştır. Karaca Çoban'ın iki kardeşi öldürülmüş, ama inancını kaybetmemiş, taşların bittiğini görünce keçileri bir sapanın içine koyarak düşmana fırlatmış, her atışta düşmandan iki kişiyi öldürmüştür. Böylece çapulcular yenilmiş ve kaçmışlardır. Karaca Çoban, onların zayıf bir kuzuyu dahi almalarına izin vermemiştir. Ölümden korkmayan bu fakir çoban, kendi kisasını her zaman düşmandan alan ve korkusuz, isyancı ve savaşçı bir kahraman olarak tasvir edilmiştir (Ağacanzade, 2011: 236-238).

Ahmet Acıduman-Berna Arda'ya göre, Dede Korkut'ta saptanan tıbbi açıklama ve uygulamalarda, hem dinsel tıbbi bir anlayış hem de maddi tıbbi bir anlayış birlikte görülmektedir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacık Çoban, yarasını tedavi yöntemi olarak, kepenegini ateşte kurumlaştırarak yara yerine sürmüştür. Vatikan nüshasında kepenek yerine keçe tabiri geçmektedir ki, kepenegin keçeden yapılmış olduğu düşünülebilir. Karacık Çoban, kanamayı durdurmak için keçe yakarak yaraya koymuştur. Benzer yöntem, 15. yüzyılın cerrahnamelerinden olan Cerrah Mes'ud'un *Hulasa-i Tıbb* adlı eserinde de görülmektedir (Acıduman ve Arda, 2011: 191-195).

Behiye Köksel'e göre, Dede Korkut Kitabı'nda iki hikâyede çoban kahraman tipi vardır ki, bunlar, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'dur. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, çoban, yardımcı kahraman rolünde olup, Kazan Bey'den sonraki en önemli kahramandır. Olağanüstü olarak görülen Karaçuk Çoban'ın elinde sadece sapan vardır ve üç yüz kişiye karşı mücadele etmiştir. Dede Korkut'ta çoğu kez hikâyelerde başkahramanda dahi görülmeyen bu güç çobanda vardır. Karaçuk Çoban, hikâyede gücü ve cesareti ile alp tipini temsil eden Salur Kazan'ın önüne geçmektedir. Karaçuk Çoban yenilmezliği ile mitolojik kahraman modeli sergilemekte olup, mitolojik kahramanlar gibi üstün güç ve cesaret sahibidir. Karaçuk Çoban'ın düşman baskınından önce rüya görmesi de onun sıradan bir kahraman olmadığını göstermektedir. Zira Türk destanlarında olayların habercisi ya da yol gösterici nitelikte rüya gören kişiler ya

başkahramanın kendisi, ya bilge tipi, ya da başkahramanın eşi veya ailesinin bir başka üyesidir. Olağanüstü gücü ve koruyuculuk niteliği olmasa bile, sadece rüya görme motifine bağlı olarak çobanı farklı bir rolde değerlendirmek gerekir. Destanlardaki rüya motifinde, bu rüyalar bilge ya da tecrübeli kişiler tarafından yorumlanır ve rüyanın haberci olduğu düşünülür. Karaçuk Çoban'la ilgili rüya motifinde ise yorumlayacak kimse yoktur, çoban bu rüyayı işaret sayar. Hikâyede Karaçuk Çoban üç kez olayların içinde görünür. Çoban tipinin yardımcı kahraman olarak gösterdiği bu rolün kaynağında mitolojik dönemin çoban ata kültü bulunmaktadır. Göçer yaşam süren ve yaşamında hayvanlara çok önemli bir yer verilmiş olan eski Türk toplumunda insanlar gibi hayvanların da koruyucusu önem taşıyordu. Bu yaşam koşullarında çoban ata kültü önemlidir. Karaçuk Çoban'ın tabiat iyisi rolünü üstlendiği görülmektedir. Bu nedenle, başlangıçta Kazan'ın koyunlarını korumak için ağlın kapısını bastırmakta, ama hikâyenin ilerleyen kısımlarında sosyal bir kimlikle görülmektedir (Köksel, 2012: 79-80).

Gülcan Uyumaz'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Karaçuk Çoban, yiğit, yürekli, fedakâr ve sadakatli bir çobandır. Ancak kendisi bulunduğu hikâyenin kahramanı gibi görülemez, çünkü kahraman olmak için soylu bir aileden gelmek âdeti vardır. Karaçuk Çoban, ideal tipi yansıtan bir kişidir. Karaçuk Çoban, Salur Kazan'ın çobanı olup, Salur Kazan ava gittiğinde düşman saldırısını gören ve olanları Salur Kazan'a anlatan kişidir. Aynı zamanda Salur Kazan'la aynı gece rüya görmüş, rüyasında kâfirlerin yaptıklarına doymayacağını, onun gözetiminde olan koyun sürüsünü de almaya geleceklerini görmüş ve hemen tedbirini almıştır. Yani diğer yiğitler gibi gaflet içinde gösterilmemiştir. Ayrıca Tanrı tarafından kendisine rüyada olacakların haber verilmesi onun da Tanrı tarafından sevilen ve onaylanan bir kişi olduğunu göstermektedir. Karaçuk Çoban, beyinin emaneti olan koyun sürüsünü korumak için büyük bir kahramanlık göstermiştir, kendini ve iki kardeşini tehlikeye atmıştır, nitekim iki kardeşi düşman karşısında şehit olmuştur, ancak o pes etmemiştir. Karaçuk Çoban, tam bir cesaret ve yenilmezlik örneğidir. Düşman kendisine beylik teklif etmiş ancak Karaçuk Çoban bu teklifi asla kabul etmemiş ve onlara cevabını vermiştir (Uyumaz, 2012: 72).

Gülcan Uyumaz'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, tek silahı olan sapanıyla düşmana karşı savaştan ve attığı bir okla ikisini, üç okla dördünü, dört okla beşini yere seren Karaçuk Çoban, "yiğitler ejderhası" olarak nitelendirilmiştir. Karaçuk Çoban, mücadelesini bitirmeden asla geri çekilmez, hatta avdan dönen Salur Kazan bile bir an ümitsizliğe kapılsa bile, o dimdik ve kendinden emin bir şekilde öç almaya Salur Kazan'la birlikte gitmek istediğini belirtmiştir. Bunu kabul

etmeyen Salur Kazan, Karacık Çoban'ı bir ağaca bağlasa da, o, yiğitliğin getirisi olan fiziksel gücüyle ağacı yerinden sökmüş ve bu ağacı da Salur Kazan için savaşta kullanacağını belirtmiş, bu sözüyle Salur Kazan'ı ikna etmiştir. Yani Karacık Çoban, fiziki açıdan güçlü olduğu kadar dilsel olarak da güçlü olup, aynı zamanda bu sözleriyle ülkesine ve beyine ne kadar sadık olduğunu da gözler önüne sermektedir. Oraya kardeşlerinin intikamını almak için gittiğini söyleyen Karacık Çoban, tüm yiğitler gibi ailesinin öcünü almadan rahat etmez. Karacık Çoban ve Salur Kazan, Oğuz Beylerinin de yardımıyla düşmanı yenmişler, ikisi de tam bir yiğit gibi davranmışlar ve toplumun kendisinden beklediklerini yerine getirmişlerdir (Uyumaz, 2012: 73).

Süleyman Teyek, *Kitab-ı Dede Korkut'ta Diplomatik Lisan: Halkbilimi Bakımından Bir Anlam İncelemesi* adlı tezinde Karacık Çoban'a da geniş bir şekilde yer vermiştir. Süleyman Teyek'e göre, Dede Korkut'ta, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacık Çoban, yerine göre diplomat işlevi görenlerden biridir. Karacık Çoban'ın, önce Salur Kazan'ın koyunlarını götürmeye gelen kâfirlerle, daha sonra bizzat Salur Kazan'ın kendisiyle, daha sonra da yine kâfirlerle arasında geçen konuşmalarına bakıldığı zaman muhalif ve muarızlarına karşı çetin bir diplomasi yürüttüğü görülmektedir. Karacık Çoban'a kâfirler tarafından rüşvet teklif edildiği görülmektedir. Düşmanlar, Karacık Çoban'ın yanına geldiklerinde Salur Kazan'a yaptıkları işleri söyleyerek önce onun gözünü korkutmaya çalışmışlar ve teslim olmaya zorlamışlar, işi sağlama almak için üstüne bir de rüşvet teklif etmişlerdir. Rüşvet, büyük olasılıkla bir çatışmanın önünü almak üzere teklif edilirken, bu durum Karacık Çoban'ın daha da bilenmesine neden olmuştur. Düşmanın Karacık Çoban'a rüşvet teklifleri büyük olasılıkla kuru bir vaatten başka bir şey değildir (Teyek, 2013: 258, 310-311).

Süleyman Teyek'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacık Çoban, Salur Kazan'ın, Kapalı Derbent'te on bin koyununu, iki kardeşi ile güden ve koruyan çobanı olup, Karacık Çoban da kardeşleri de kılıçlı zümresinden degillerdir. Ama Şöklü Melik, üç çobanın üzerine altı yüz atlı asker göndermiştir. Bu askerlerin sayısı ve zümresi Oğuzların karşı karşıya olduğu tehlikeyi tayin etmek yanında sivil üç çobanın üzerine o kadar asker gönderilmesi, Şöklü Melik'in korkaklığını, askeri beceriksizliğini ve zalimliğini vurgulamaya yöneliktir. Karacık Çoban, maddi silah olarak sadece sapanı sahip olsa da, gördüğü kara kaygılı rüya aracılığıyla o gece kötü bir şey olacağı ona malum olmuştur. Yaklaşmakta olan tehlikeden rüya aracılığıyla haberdar olması, Karacık Çoban'ın manevi güç sahibi biri olduğunu göstermektedir. Bu, aynı zamanda Karacık Çoban'ın ilahi irade tarafından *meşru*, Şöklü Melik'in

tutumunun ise *gayrimeşru* görüldüğü anlamına gelmektedir. Karacık Çoban'ın, rüya aracılığıyla aldığı ve bir tür ilahi mesaj ya da işaret sayılabilecek ikaz doğrultusunda hemen yatağından kalkıp, kardeşlerini de uyandırarak kendilerine emanet edilmiş koyunların ağırlını sağlamlaştırması, üç yere tepe gibi et yağması, sapanını eline alıp beklemeye başlaması, Karacık Çoban'ın almış olduğu tedbirler, onun vazifesine son derece özen gösterdiğini, dikkat ettiğini, sadık olduğunu ortaya koyan tavırlardır. Silah olarak sapan ve taş bulundurması ise, onun kendisine karşı en azından insanlardan bir tehdit ve tehlike geleceğini beklemediği anlamına gelmektedir. Kesici, delici vs. bir silah taşımayan Karacık Çoban'ın kimseyle bir düşmanlığının olmadığı da ileri sürülebilir. Ancak üç ayrı yere taş yağması büyük bir saldırı beklediğini göstermektedir (Teyek, 2013: 359-360).

Süleyman Teyek'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Şöklî Melik'in gönderdiği altı yüz asker, önce Karacık Çoban'ın içinde bulunduğu şartlar konusundaki görüşlerini dile getirmişlerdir. Buna göre Karacık Çoban (veya bütün çobanlar), hava karardığı zaman daima kaygılıdır, kar ve yağmur yağdığında çakmaktır. Karanlık, belirsizliğe, belirsizlik de nereden geleceği veya niteliği belli olmayan tehdit ve tehlikeye işaret etmektedir. Kar ve yağmur yağdığı zaman *çakmaklı* olmak, evsiz, barksız, barnaksız, dışarıda ve tabiat şartlarına göre korunaksız olmak anlamına gelmektedir. Karanlık bastırınca gelecek gizli tehdit ve tehlike ile kâfirlerin kendilerini veya kendileri gibi olanları temsil ettikleri açıktır. Sütü peyniri bol kaymaklı olmak da kaymağın (zenginlik, lezzet, refah) sadece süt ve peynirle sınırlı olduğu, bu ikisinden başka yiyecek görmediği anlamına gelebilir. Böylece düşman, Karacık Çoban'ın içinde bulunduğu çetin hayat şartlarını dile getirerek onun kendisini daha iyi şartlarda yaşayan insanlarla karşılaştırmasını sağlamaya ve bu karşılaştırma sonucunda da halinden şikayetçi bir duruma geleceğini hesap ederek iç disiplinini bozmaya çalışmışlardır. Böylece Salur Kazan'ın on bin koyununu götürmelerinin önündeki engel kalkacaktı ve amaçlarına rahatça ulaşacaklardı. Bu bakımdan düşmanların Karacık Çoban hakkındaki tespiti, diplomatik bir tavır olup, bu hamle, mücadele etmeden onu saf dışı bırakma taktığının ilk adımını oluşturmaktadır (Teyek, 2013: 360-361).

Süleyman Teyek'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Şöklî Melik'in gönderdiği askerler, Karacık Çoban'ın iç disiplinini bozmak için ikinci adımı atmışlar, üstün durumda olmanın verdiği güvenle Karacık Çoban'ı ikna etmek için, gerçekliğin çarpıcı ve soğuk yüzü ile ona baskı kurmaya çalışmışlardır. Salur Kazan'a, annesini, hanımını, kırk cariyesini, oğlu ile üç yüz kişilik maiyetini, atlarını, develerini, ağır hazinelerini kaldırıp götürmekle büyük darbe vuran düşmanlar, bu durumu

güçlü bir propaganda malzemesi olarak kullanıp, Karacık Çoban'a bu durumu haber vermek suretiyle onu tehdit etmişler ve teslim olmaya ikna etmeye çalışmışlardır. “*Şu, şu kötülükleri ona biz yapmışız, biz etmişiz...*” diyerek Karacık Çoban'ın korkmasını, yılmasını, iradesinin kırılmasını sağlamaya ve gözünde ağasının itibarını düşürmeye çalışmışlardır. Hatta bir de rüşvet teklif etmişlerdir ki, Şöklü Melik'ten ona beylik alacaklarını söylemişlerdir. Ama bunun için Karacık Çoban'ın baş indirmesini, selam vermesini, kendilerine itaat etmesini istemişlerdir. Bu ise Karacık Çoban'ın kendi şahsı, değerleri ve ağası Salur Kazan'a ihanet anlamına gelirdi. Karacık Çoban'ın, bir çoban olarak, silahlı, teçhizatlı, savaş sanatı talim etmiş ve sayıca kendilerinin iki yüz katı bir birliğe boyun eğmeyişi, akli ve mantığı değerlerle açıklanabilecek bir durum gibi görünmemektedir. Böylesi bir tehdit ve tehlike karşısında onun emanetindeki malı teslim etmesi bir ihanet sayılırsa, geriye tek bir cevap kalıyordu: *işte at, işte meydan...* Ama Karacık Çoban, iç disiplini son derece sağlam bir insan olarak düşmanların tehditlerine boyun eğmemiş, itibar göstermemiş, tamah etmemiştir. Canı pahasına emanete ihanet etmeyeceğini gayet açık ve keskin bir dille reddetmiştir. Hatta reddi, düşmanların atlı, silahlı, talimli vs. oldukları imalarını anladığı yöndedir ve onların beylik olarak gördükleri nimeti elinin tersiyle itmiştir. Karacık Çoban'ın güç karşısında değerlerini çiğneyeceği tasavvuru, düşmanların değerler dünyasına işaret etmektedir (Teyek, 2013: 361-362).

Süleyman Teyek'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, düşmanlara misliyle karşılık veren Karacık Çoban, onların beylik vaatlerini lakırdı olarak değerlendirmiş, onları köpeğine benzetmiş, hatta köpek yerine koymuş, onları tahkir etmiştir. Karacık Çoban'ın sonraki ifadeleri ise düşmanlarla kendisini karşılaştıran ifadelerdir. Silahsız ve teçhizatsız bir çoban olmasına rağmen Karacık Çoban, onlara karşı taviz vermemekte direnmiş, hatta kendileri üç kişi oldukları halde altı yüz kişiye meydan okumuş, darbesini görmeden konuşmamaları tehdidini savurmuştur. Düşmanlar, hiç bir şekilde Karacık Çoban'ı ikna edemedikleri gibi, bağlılık, ahde vefa, emanete sahip çıkma gibi değerlerden aldığı güç ve sahip olduğu dirayetle Karacık Çoban, düşmanlara kafa tutmuş, meydan okumuştur. Bu meydan okuyuşun arkasındaki insan tipi, halinden memnun, görevine sadık, tok gözlü, rüşvet ve yalana karşı tavır sahibi, emanete ihanet etmeyen, tedbirli, doğru, dürüst, azimli, laf söz bilen, gözü pek, güce değil hakka itaat eden, hepsinden önemlisi cesur bir şahsiyet vardır ki, işte Karacık Çoban, sahip olduğu bu nitelikler bakımından diğer Oğuz yiğitleri denginde bir yiğittir. Düşmanlar, sayı, silah ve teçhizat üstünlüğüne rağmen Karacık Çoban'ın sapanı ile baş edememişlerdir. Karacık Çoban, düşmandan üç yüz kişiyi, yani onların yarısını öldürmüştür. Bu olay aklın ve mantığın ölçülerine

uygun görünmese de, Karacık Çoban'a rüya örneğinde olduğu gibi ilahi bir güç atfedildiği zaman işin rengi değişecektir. Dede Korkut, Karacık Çoban'dan "erenler evreni" diye bahsetmiştir ki, evren, Dede Korkut'ta yılan ya da ejderha olarak geçmekte olup, dolayısıyla erenlik manevi güce, evrenlik de maddi güce işaret etmektedir (Teyek, 2013: 363-364).

Süleyman Teyek'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacık Çoban, sadece sapan taşı ile üç yüz silahlı ve teçhizatlı asker öldürmüş, ancak yine de hüner göstermiş sayılarak beylik ile ödüllendirilmemiştir. Dede Korkut'ta hüner göstermekle beylik payesi almak arasında sıkı bir bağlantı olmakla birlikte bu anlayış Karacık Çoban için uygulanmamıştır. Karacık Çoban, her ne kadar baş kesip kan dökmese de sonuçta emanetindeki koyunları götürmeye gelen kâfirlere meydan vermemiş, sapan taşıyla üç yüz tanesini öldürmüştür. Demek ki, kılıçla kâfir öldürmek farklı, sapanla öldürmek farklı. Bu husus sosyal yapının dikey hareketliliğe yer vermediğini gösteren bir örnektir (Teyek, 2013: 377). Yani Karacık Çoban, ne kadar büyük bir kahraman olsa da, iki kardeşiyle birlikte üç yüz kişilik düşmanı, hem de sadece sapan, taş ve keçi-koyunlarla, ortadan kaldırırsa da, o devrin düşünce yapısı gereği, bey ya da bey oğlu olmadığı için veya soylu bir hanedandan gelmediği için, ona beylik verilmemiş, böylece bir hanedan tarafından yönetilen devlete ortak edilmemiştir. Hatta Karacık Çoban, bu kahramanlığından sonra bir ad da almamıştır. Oysaki Dede Korkut'ta, soylu olup, bir boğayı öldürdüğü için ad ve beylik alan kahramanlar vardır.

Rezan Karakaş'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan, Karacık Çoban ve Oğuz beylerinin yardımıyla ailesini tutsaklıktan kurtarmıştır (Karakaş, 2013: 1876).

Handan Devci-Dilek Belet-Hatice Türe'ye göre, Dede Korkut'ta, beden gücünü kullanma ve başkalarına yardım etme görülür. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Karacık Çoban, düşmanlara karşı tek başına savaşmış ve Kazan Bey'e yardım etmiştir. Hatta Karacık Çoban, Kazan Bey'in yiğitliği hakkında söylentiler çıkar düşüncesiyle Karacık Çoban'ı ağaca bağlamasına rağmen, Karacık Çoban beden gücünü kullanarak ağacı kökünden sökmüş ve ağaçla birlikte Kazan Bey'in peşinden gitmiştir. Dede Korkut'ta, çeşitli güçler aynı yönde kullanılır ve insanlar birbirlerine yardım ederler. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacık Çoban, yemeğini Kazan Bey ile paylaşmıştır (Devci ve Belet ve Türe, 2013: 308-313).

Gürol Pehlivan'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, kâfirler, Kapılı Kara Derbend'de Kazan'ın koyun sürüsü olduğunu hatırlamış ve altı yüz kişilik bir ordu göndermişlerdir ki, bu sırada bu sürüye bakan Karaçuk Çoban, kötü bir rüya görmüş ve kardeşleri Kıyan Gücü ve Demir Gücü'nü yanına alarak hazırlık yapmaya başlamış, ağılın kapısını berkitmiş, yanına sapanıyla atabilmek için taş yığmıştır. Burada ilginç olan husus, çobanın gördüğü rüyanın gerçekliği üzerinde hiç şüpheye düşmeden hazırlıklara başlamasıdır. Orta Çağ dünyasında rüyanın bir bilgilenme aracı olarak gücü hatırlanırsa, bunda şaşkırtıcı bir yan yoktur. Rüyanı bu dünya ve ötesi hakkında bilgi alınabilecek bir boyuta açılan kapı olarak düşünen bir zihniyet için Karaçuk Çoban'ın yaptıkları doğaldır (Pehlivan, 2014: 43). Burada dikkat çeken bir husus da, kardeşleri Kıyan Gücü ve Demür Gücü'nün Karacuk Çoban'ın gördüğü rüyayı sorgulamaması, yorumlamaması, hemen birlikte hazırlık yapmaya başlamalarıdır. Buradan anlaşıldığına göre, Kıyan Gücü ve Demür Gücü, Karacuk Çoban'ın manevi yönünün güçlü olduğunun farkındadırlar, bu nedenle ona ve gördüğü rüyaya inanmışlar, birlikte hazırlığa girişmişlerdir. Bu durum Karacuk Çoban'ın daha önceden yaşadığı bazı tecrübelerin bir sonucu olmalıdır.

Gürol Pehlivan'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, düşmanlar geldiğinde, Karaçuk Çoban'dan sürüyü teslim etmesini istemişlerdir. Karaçuk Çoban ise onları aşağılamış, onlara tepeden bakmıştır. Dede Korkut Destanları'nda mizahi unsurlara rastlanan ilk yer burasıdır. Mizah, ötekini küçültmek için kullanılan bir silahtır. Karaçuk'un istediklerini yapmayacağını anlayan düşmanlar saldırmışlar ancak başarısız olup geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Kazan, obasını kurtarmak için kendisinden destur isteyen Karaçuk Çoban'ı, söylemi ağır gelip, arkasından geldiğini görünce bir ağaca bağlamıştır. Çobanın ağacı kökleyip ardından gelmesi ve sonradan Kazan'a söyledikleri, çobanın haddini bilen davranışı Kazan'a hoş gelmiştir. Karaçuk Çoban, bu kez Kazan'ın yerine obayı kurtarmayı değil, toplumsal konumunun gerektirdiği gibi hizmetçiliği teklif etmiştir ki, bu davranıştan sonra Kazan, Çoban'ı alnından öperek onu *emir-i aburu* edeceğini söylemiştir. Kazan'ın fikrinin değişmesinin ilk nedeni bu tavrı, ikincisiyse Karaçuk Çoban'ın olağanüstü güç isteyen bir işi gerçekleştirmesidir. Kazan'ın, ağacın ne ağacı olduğunu sorması ve Karaçuk'un cevabı tarafların birbirine karşılıklı latifesi şeklinde kurgulanmıştır. Bunalmış ve üzgün Kazan'ı bu durumdan çıkarıp güldüren Karaçuk, Kazan'a ruhi destek de vermiştir. Karaçuk Çoban, destanda oldukça farklı çizgilerle resmedilmiştir. Diğer kahramanların gerçekçi tasvirleri söz konusuken, Karaçuk hep olanı zorlayan bir fiziki portre ile görünmektedir ki, bu bakımdan aslında Türk

destanlarında görülen olağanüstü güçlü kahramanların Dede Korkut Kitabı'ndaki kalıntısı gibidir (Pehlivan, 2014: 43-47).

Gürol Pehlivan'a göre, olumlu tiplerden olan Karaçuk Çoban, aynı zamanda anlatıların en dikkat çekici kahramanlarından biridir. Önemli bir görev olan emir-i ahurluğun Karaçuk Çoban'a verilmesi, destanın dikey sosyal geçişliliği desteklediğinin bir göstergesidir. Böylece işini doğru yapıp itaat üzere olanların ödüllendirileceği mesajı verilmekte, üstelik bu ödülün toplumsal hiyerarşide üst basamağa tırmanma şeklinde de olabileceği dinleyiciye/okuyucuya hissettirilmiştir (Pehlivan, 2014: 306-307).

Gülnaz Çetinkaya'ya göre, kahramanların dış görünüşünün fiziki tasvirlerden ziyade yaptıkları mücadele ve kullandıkları araçlarla belirginleşmesinin bir örneği Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da görülmektedir. Karaçuk Çoban'ı fiziki güç düzeyinde belirginleştiren, kullandığı sapanının özellikleri olup, bundan yola çıkarak çobanın hem güçlü hem de yetenekli bir kişi olduğu belirtilir. Sapanının tasviri, çobanın beden gücünü belirginleştirmektedir. Hikâye içinde bağlı olduğu ağacı kökünden sökmesi de onun fiziki gücünün göstergesidir. Çünkü hikâye içerisinde Karaçuk Çoban'ın fiziksel özelliklerine doğrudan yer verilmemiş, sadece sapanının özellikleri ve bu sapanla yaptığı yetenekler belirtilmiştir. Salur Kazan, mücadelesinde Karaçuk Çoban'ı yardımcı olarak yanına almak istememiştir. Çünkü, beylerden ve çocuklarından baş kesmek, kan dökmek gibi hünerler beklenir ve ad almaları bu doğrultuda olur. Çoban'dan ise beklenen yiğitlik göstermesi değil, malın koruyuculuğunu yapmasıdır. Bu bakımdan çobanın adı mekânsal aidiyete, sorumluluğa ve koruyuculuğa işaret etmektedir (Çetinkaya, 2015: 64-65). Gülnaz Çetinkaya'ya göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban'ın hikâye içinde mücadelecî tavrı ve korkusuzluğu, hikâye sonunda elde ettiği başarı onu sıradan bir insan olmaktan çıkarmıştır. Karaçuk Çoban'ın, hikâyede kahraman olmasını sağlayan şey, mücadelede gösterdiği olağanüstü başarı olup, Karaçuk Çoban hikâyede üst benlik olarak görülmektedir (Çetinkaya, 2015: 240).

Yeliz Akar'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, düşün referansı ile kendisini çepeçevre kuşatan çıkmazın farkında olan Salur Kazan'ın dinginliğe erişmesini sağlayan başlıca değerler; sembolik varlıklarıyla miti simgeleyen su, kurt, köpek ve Karaçuk Çoban'dır. Kişiler grubunda ülkü değer olarak yer alan Karaçuk Çoban, zekası, kahramanlığı ve yol göstericiliği bakımından Salur Kazan'ın yardımcı arketipidir. Sözü güvenilir olan ve örtük söylemlerden haber veren Karaçuk Çoban, mitin kahramana sunduğu bir imkân olup, bu bağlamda, bilinmeyeni bilinir

kılandır. Ok ve yay yerine düşmanı sapanıyla uzaklaştırmaya çalışan Karacuk Çoban, mutlak bilincin ötesinde üst bir bilince sahiptir (Akar, 2016: 88).

Mehmet Surur Çelepi'ye göre, Dede Korkut'ta, hikâyelerin çoğunda sadakat ve bağlılık görülmektedir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban'ın iki kardeşi, Salur Kazan'ın koyunlarını, malını korurken düşman tarafından öldürülmüştür (Çelepi, 2016: 359).

Hatice Çiğdem Gönen'e göre, Dede Korkut'ta adı yalnızca Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da görülen Karacuk Çoban, şaman motifleri görülen bir karakterdir. Bu hikâyeye barındırdığı Şamanik unsurlar bakımından da oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Karacuk Çoban'ın gösterdiği, ağacı yerinden sökmesi, tek başına koca bir ordu ile mücadele etmesi gibi olağanüstü motifler Karacuk Çoban'ın şamana benzer özellikler gösterdiği düşüncesini akla getirmektedir. Üstelik Karacuk Çoban'ın kardeşlerinin Kıyan Gücü, Demir Gücü gibi fiziksel gücü işaret eden adlara sahip olmasına rağmen, onlar ölmüş fakat Karacuk Çoban düşmanı tek başına yenmiştir. Köpeğin Karacuk Çoban'ın *ije-kul* (ana-hayvan)'ı olduğu ve bu sayede Salur Kazan ile görüşebildiği şeklinde bir yorum yapılabilir. Karacuk Çoban'ın adının Karacuk Dağı'ndan geldiği de düşünüldüğünde, Karacuk Çoban'da tecelli eden kutsallık gözle görülür hale gelir. Bu kutsallık anlatı açısından ayrı bir öneme sahiptir. Karacuk Çoban'dan bağımsız olarak hareket edemeyen Salur Kazan, ancak Karacuk Çoban ile birlikte zafere ulaşır ki, bu durum, Kazan'ın kahramanlık hikâyesinin kutsallık dolayımından geçmeden bir anlatı haline gelemeyeceğinin açık ifadesidir. Çoban'ın hikâyedeki rolü, hem örgütlenme biçimi nedeniyle tek başına bir önderin yükselişinin mümkün olmadığını hem de kutsallık dolayımı olmadan eylemin kahramanlığa dönüşemeyeceğini göstermektedir (Gönen, 2017: 211-213).

Hatice Çiğdem Gönen'e göre, Dede Korkut'ta görülen bir diğer Şamanlık motifi uyku ve düşlerdir. Karacuk Çoban, düşmana saldırmadan önce düş görmüştür. Aynı hikâyede, Salur Kazan kara kaygılı düş görmüştür. Karacuk Çoban'ın *ije-kul*'ının olması, rüyalar sayesinde gelecekte, gelecek tehlikeden haberdar olması ve gösterdiği olağanüstü eylemler onun şaman olduğu görüşünü desteklemektedir. Karacuk Çoban'ın şaman özellikleri, onun topluluğun dağılma riskiyle karşı karşıya kaldığı anda göstermiş olduğu birleştirici eylemler bütününde ve kutsallıkla kurduğu ilişkide ortaya çıkmaktadır. Karacuk Çoban, topluluğu inanç ve eylemlilikle ayakta tutan, bu özelliğiyle toplulukta siyasal olanın simgeleşmiş hali olan şaman figürünün bir yansımasıdır (Gönen, 2017: 213-214).

Aysuda Şahin'e göre, Norm karakterler, hikâyede kahramana yardımcı olan ve kahramandan sonra en fazla derinliğe sahip olan kişilerdir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, norm karakter olarak görülen ilk kişi *Karacık Çoban*'dır. Karacık Çoban, kâfirlerin Kapulu Dervendi'nde kalan on bin koyunu almak istemeleri ve kara kaygılı bir rüya görüp uyanması ile olaylara dâhil olmuştur. Türk kültüründe çoban, saflığı, masumiyeti temsil eden önemli bir karakter olup, cesareti ve kahramanlığı ile hikâyede Salur Kazan'ın yardımcısıdır. Salur Kazan ile kader ortaklığı yapmaları ikisinin de o gece rüya görmeleri ile okuyucuya sezdirilir. Hikâyede *erenler evreni/yiğitler ejderhası* olarak adlandırılan Karacık Çoban, yenilmez bir gücün sembolü olarak ejderha sıfatı ile tanımlanmıştır. Genellikle hikâyelerde görülen kahramanlar/yiğitler, han, bey, hanlar hanı, alperen gibi unvanlar alıp düşmanlar ile savaşır, fakat bu hikâyede sıradan bir çobanın kâfirlere karşı verdiği kahramanca ve inanılmaz mücadele anlatılmıştır. Salur Kazan'ın onu ağaca bağlaması ile ağacı yerinden söküp Salur Kazan'ın peşinden koşması Karacık Çoban'ın hikâyede sadakat ve iyiliğin simgesi olduğunu göstermektedir. Hikâye boyunca kahramanlığı ile ön plana çıkan Karacık Çoban, Salur Kazan'ın bir adım gerisinde kendisine yer bulmaktadır, ön planda olan bey Salur Kazan'dır. Fakat Karacık Çoban da zafere giden yolda birçok sınavdan ve acı veren yollardan geçer ki, bu deneyim bey, alp ya da han olmayan sıradan birisi için yeni bir yaşam ve düzenin kişinin derinliklerinde yaşam bulmasıdır (Şahin, 2017: 82-83).

Keziban Tekşan'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karaçuk Çoban, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın güveyisi Salur Kazan'ın koyunlarına çobanlık etmektedir. Karaçuk Çoban, cesaret, kararlılık ve esnek düşünce gibi yaratıcı kişilik özelliklerine sahiptir. Karaçuk Çoban'ın cesur, risk alan tutumu, rüyadan hareketle sezgi gücünü kullanması, elindeki malzemeyi en iyi bir şekilde değerlendirmesi, sapanla bile savaşılır düşüncesi, taş bitince koyun keçi ne bulursa düşmana atması, kendini adamışlığı hep yaratıcı düşünce ve kişilik özellikleridir. Hikâyede, Karaçuk Çoban, Kazan evini kurtarmaya giderken yardım etmek istemiş, Kazan kabul etmese de ısrarla onun peşinden gitmiş, sonunda Kazan, arkasından gelmesin diye onu ağaca bağlasa da, o, ağacı bile yerinden sökerek ağaçla birlikte Kazan'ın peşinden gitmiştir (Tekşan, 2017: 233-234).

Ergün Veren'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan, statü üstünlüğünün etkisiyle Çoban'a kötü söz söylemiş ancak sonrasında pişman olmuş ve kendisinden yiyecek isteyerek bir yandan örtülü olarak statüyü eşitleme çabasıyla gönül alma yoluna gitmiştir. Buradaki olay örgüsü Ahilik sistematigindeki

“Abinin dili kapalı olmalıdır (Kimseye kötü söz söylememelidir)” şeklindeki değerini anırtmakta ve örtüşmektedir (Veren, 2017: 212).

Ramiz Asker'e göre, Dede Korkut'ta, Karacık Çoban dışında bütün kahramanlar toplumda üstün politik mevki sahibi, Oğuz ailelerine mensup soylu ve zengin kişilerdir (Asker ve Asker, 2017: 5).

Cemile Şen'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, uyku halinde olan Salur Kazan ve Karacık Çoban, uyku halini bölen ve dingin olan bilinçlerini kaosa sürükleyen kaygılı bir uyararla, rüyayla uyanırlar. Böylece Salur Kazan ve Karacık Çoban'ın gördükleri rüyalar ile doğüstü olaylar, durumlar ve unsurlar, hikâyeye dahil olarak, büyüdü düzeyin önceleyen unsurları olarak belirirler. Karacık Çoban'ın gördüğü kaygılı rüyanın ardından gelişen mücadelede, Karacık Çoban'ın sapanı ve iki kardeşiyle birlikte, oklu altı yüz kâfire karşı savaşıp galip gelmesi aklın sınırlarını zorlayacak derecede dikkat çekicidir. Karacık Çoban'ın, sapanla attığı taşlardan sonra, keçi ve koyunları, sapanıyla düşmanın üzerine atması büyüdü gerçekçi anlatılarda sıkça rastlanan ve doğüstünün absürt ve mübalağayla verilmesinin örnekleme olup, bu bakımdan, Karacık Çoban'ın bilinç düzeyindeki bütün birikimleriyle bilinçaltındaki korku ve kaygılardan kaynaklı kaosa, coşkulu bir arzu ve cesaretle savaş açtığı üst anlamına varılır. Salur Kazan'ın, Karacık Çoban'ı bir ağaca bağlamasının üstüne, Karacık Çoban'ın, hem düşman tarafından öldürülen iki kardeşinin intikamını almak için hem de Salur Kazan'a olan bağlılığından dolayı ağacı yerinden sökerek yola düşmesi hikâyedeki bir başka doğüstü olay olup, Karacık Çoban'ın olağanın da üstünde bir güce sahip olduğu görülmektedir. Günlük yaşamda bir insanın bir ağacı yerinden kökleriyle sökmeye yetecek fiziksel gücünün olmayışının aksine Karacık Çoban'ın normal insanın üzerinde bir fiziksel güce sahip olması sınır tanımayan doğüstünün yansımasıdır. Bu bakımdan Karacık Çoban'ın iyiye ve doğruya ulaşma yolundaki arzusunun, önündeki bütün engelleri kararlılıkla ortadan kaldırdığı görülmektedir (Şen, 2018: 31-32).

Cemile Şen'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacık Çoban'ın sapanının tasvirinde doğüstülük görülmektedir. Karacık Çoban'ın sapanı günlük yaşamda karşılaşılabilecek bir sapan görünümünde olmayıp, görünüm ve güç itibarıyla mümkünün sınırlarını zorlayan bir sapanıdır. Hikâyede abartıyla betimlenen sapan, doğüstü bir unsur olarak okuyucuda herhangi bir şaşkınlık veya inanmayış algısı uyandırmadan anlatıda varlık bulur. Karacık Çoban'ın sapanı, bu yönüyle bireyin farkındalık bilincine ulaşma yolunda doğüstü formlu sembolik bir yardımcı araç, unsur ve nesnedir. Salur Kazan'ın Kapılı Kara Dervend'deki on bin koyununu

gasp etmek için yola çıkan altı yüz kâfırın karşısında, Karacık Çoban ve iki kardeşinin savaşı ve kardeşlerinin ölmesine rağmen bu savaştan Karacık Çoban'ın tek başına galip gelmesi, olağanın sınırlarını zorlayan bir mümkünlüğe dönüşür. Okuyucuyu yadırgatmayan bu olağandışı durumda, Karacık Çoban, bir kahraman olarak dramatik aksiyonun yönlendiricilerindedir. Karacık Çoban'ın savaş alanında, gerçekçi bir savaş aracı olan okla savaşan altı yüz kişilik düşman karşısında doğüstü güce sahip sapanıyla var olması melezlik olgusu içinde değerlendirilebilir. Zira Karacık Çoban'ın sapanı; kararlılık, cesaret, inanç, arzu ve özgüvenin imleyeni olarak, toplumsal statü bağlamında alt sınıf üyesi olan çobanın kolektif bilinçdışı yansımalarının gölgesinde, bireysel kimliğinin kazanımı mücadelesinin sembolik bir aracıdır (Şen, 2018: 32, 57).

Hatice Yeşilyurt'a göre, özgeci bir eylem sadece karşılıklı alıp-verme ilişkisinden oluşmayıp bireyin eylemi isteyerek yapması gerekir. Eylemin içtenlikle ve bilinçli olarak yapılması özgeci bir davranış için ilk kriterdir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Karacık Çoban, bu özelliğe uygun olarak eylemlerini gerçekleştiren, iradesiyle ve karşılıksız eylemlerini belirleyen, yiğit, yürekli, fedakâr ve sadakatlî bir çobandır. Karacık Çoban özgeci düşünce açısından bir ideal tipi yansıtan kişidir. Karacık, Salur Kazan'ın çobanıdır. Salur Kazan ava gittiğinde düşman saldırısını gören ve olanları Salur Kazan'a anlatan odur. Ayrıca Salur Kazan'la aynı gece rüya görmüştür. Rüyasında kâfırların yaptıklarına doymayacağını, onun gözetiminde olan koyun sürüsünü de almaya geleceklerini görmüş ve hemen tedbirini almıştır. Karacık Çoban, beyinin emaneti olan koyun sürüsünü korumak için büyük bir kahramanlık göstermiş, kendini ve iki kardeşini tehlikeye atmış, nitekim iki kardeşini düşmana şehit vermiş ancak pes etmemiştir. Karacık Çoban, tam bir cesaret ve yenilmezlik örneği taşımaktadır. Düşman kendisine beylik teklif etmiş ancak o asla bunu kabul etmemiştir. Beyiyle karşılaştığında onun ısrarına rağmen yolundan dönmemiş ve savaşmaya gitmiştir. Bu şekilde kardeşlerine, ailesine ve beyine bağlılığını göstermiştir. Karacık Çoban'ın bu davranışları özgeci davranış örneği olarak gösterilebilir. Karacık Çoban, beyine gelen zararı ortak duygularla yaşamaktadır. Salur Kazan ise, bir yönetici ve aile reisi olmanın verdiği sorumluluk ve duyguları hissetmektedir. Yöneticisi olduğu boyu her noktada içselleştirmiş ve onunla bütünleşmiştir. Salur Kazan ve Karacık Çoban'ın hisleri insanın toplumsal bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Salur Kazan, iyi bir yönetici olup, iyi bir yöneticide olması gereken özellik, kendisinden çok toplumu ve toplumdaki bireylerin iyiliğini düşünmektir. Salur Kazan, yok olan obası karşısında acı çekmiştir. Aynı duyguları hizmetinde olan çobanı da hissetmiştir. Yöneticisinden hizmetlisine kadar

tüm toplum aynı duygular içerisinde, bir bütün olma ruhu söz konusudur. Burada Türk toplumunu tek vücut yapan ve yapacak olanın özgecilik duygu ve düşüncesi örneği görülmektedir (Yeşilyurt, 2019: 110-111). Yani, Salur Kazan ve Karacuk Çoban'ın önemli bir yer tuttuğu Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, halk ile devletin birlikteliğine, çobanından yöneticisine kadar herkesin iyi günde ve kötü günde kader ortaklığına vurgu yapmakta olup, millet anlayışı ve devlet yönetimi bakımından gelecek kuşaklara örnek olmakta, içerisinde birçok değerli mesajlar taşımaktadır.

Tuğba Akkoyun Koç, *Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi* adlı tezinde Karacuk Çoban'a da yer vermiştir. Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, merkezi insanın Salur Kazan olduğu hikâyede, olay örgüsü tek zincirlidir. Hikâyenin düğüm kısmında Karacuk Çoban da Kazan'a yakın bir seviyede önemlidir. Salur Kazan'ın başından geçenlere, başta onun istememesine rağmen eşlik etmiştir. Han'ın, *bir çobanla hareket etmeyi kendine yedirememesi* kibirli davranışının eleştirisi olarak toplumsal hafıza, çobanı bir kahraman kılmıştır. *"Halk olmazsa Han da olmaz."* fikri, hikâyenin başından itibaren işlenmiştir. Kazan'ın şahsında Türk yöneticilerine mesaj verilmektedir. Eflatun'un, *"Halkını tüketen milletlerin, kendileri de tükenir."* sözündeki gibi olumsuz bir durumun içine düşen Kazan da, bir var oluş mücadelesinin içine sokularak yönetici niteliklerindeki eksiklikler giderilmiştir (Akkoyun Koç, 2020: 46-47).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın şahsının vurgulanmasına karşın, Karacuk Çoban'ın mesleği vurgulanmıştır. Türk mitolojisinde genellikle hayvanların hamisi olarak görülen çobanlar, bazen de yoldakilerin koruyucusudurlar. Hikâyede çoban, hem Kazan Han'ın on bin koyununun hamisi hem de yurdunu, ailesini kurtarmaya giden Salur Kazan'ın yol arkadaşı ve koruyucusudur. Salur Kazan'ın rol paydaşı Karacuk Çoban'ın erginlenme sürecinde, başlarda koyun çobanıdır, ancak Han'ın, *"Allah benim evimi kurtaracak olursa seni emir-abur eyleyeyim."* sözüne binaen hikâye sonunda *imrabor* mertebesine yükselmiştir. Karacuk Çoban ve Salur Kazan'ı hemen hemen eşit seviyede rollere taşıyan önemli unsurlardan biri, her ikisinin de gerçekleşecek felakete karşı rüya yoluyla uyarılmalarıdır. Karacuk Çoban, *kara kaygulu vakıa* görmüştür. Kâfırların saldırısını püskürtüp, iki kardeşini bu yolda şehit veren Çoban'ın *"Salur Kazan, Beg Kazan, ölümün, dirimisin? Bu işlerden haberin yok mudur?"* diye isyan ettiği günün gecesinde Kazan da *kara kaygulu vakıa* görmüştür. Ruhsal olarak Kazan'ı harekete geçiren, uyarıcı *hami* çobandır. Karacuk Çoban, rüyasını kendi yormuş ve yapılacak

saldırı için tedbirini almıştır. Kazan Han ise rüyasını kardeşi Kara Göne'ye yorumlatmıştır (Akkoyun Koç, 2020: 52-53).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Karacuk Çoban, bir ağacı yerinden söküp götürebilecek kadar olağanüstü güçte olup, başına gelecekler ona rüya yoluyla ilham edilir ki, bu özellikler onu kutsallaştırmaktadır. O, sıradan bir insan değildir. Hem Kazan Han hem de kâfir, Çoban'a seslenirken "*Karanku ahşam olanda kaygulu çoban, Karıla yağmur yağanda çakmaklı çoban*" ifadelerini kullanmışlardır ki, karşıt iki grubun da Çoban'a aynı şekilde hitap etmesi dikkat çekicidir. O halde Çoban, genel geçer özellikte bir kavramla ilişkilidir. *Çakmak*, Çoban'ın hikâye içindeki kavram alanı açısından önemlidir. Bütün Orta Asya ve Sibiryâ mitolojilerinde ateşin gökten geldiği görülmekte olup, ilk ateşin Tanrı tarafından *yıldırım* aracılığıyla verildiği düşünülmüştür. Yıldırım ve şimşek Türklerde olumlu karşılanan, kutsal görülen doğa olaylarıdır. Orta Asya'da ve Anadolu ağzlarında yıldırım anlamında kullanılan *çakın* sözcüğünün de Türkçedeki *çakmak* fiiliyle ilgisi açıktır. Demir/çelik, ateşte eritilerek işlenir, istenen şekle ulaşıncı su aracılığıyla sertleştirilir. Demir, var olma döngüsündeki son şeklini su ile tamamlar. Türk mitik algısındaki *demir, ateş, su* üçlüsü, Karacuk Çoban ve kardeşleri birleşiminde görülebilir. Çoban'ın bir kardeşinin adı *Kıyan Güci* (sel gücü), diğerinin adı *Demür Güci*'dir ki, Çoban da kutsal ateşi sağlayan yıldırımdır (Akkoyun Koç, 2020: 57).

Koca koca taşları ve hayvanları kaldırıp atabilecek, ağacı kökünden söküp sırtında taşıyabilecek güçte olan Karacuk Çoban, olağanüstü güçlü kahramanlar, hatta devler sınıfına girmektedir. Burada dikkat çekici bir ayrıntı da, Dede Korkut Boyları gibi kahramanların oldukça gerçekçi çizgilerle çizildiği destanlarda, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy gibi eski Türk tarihini ve yaşamını oldukça gerçekçi bir biçimde yansıtan bir destanda, bu destanı anlatan ozanın çevresinde onu dinleyen halkın, Karacuk Çoban'ı fazla sorgulamadan bir insan olarak kabul etmesidir, yani halkın bir insanın bunları yapabileceğine olan inancıdır. Elbette ki bunun birçok nedeni vardır: Dede Korkut Boyları, bazı olağanüstülükler bir yana bırakıldığında, çoğu unsurları bakımından son derece gerçekçi destanlar olup, eski Türk yaşamını çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır; Karacuk Çoban, Oğuz'da çobanlık yapmakta olan, doğayla iç içe yaşayan, doğal beslenen, anlaşıldığına göre bunların bir sonucu olarak, iri yapılı, fiziki olarak güçlü bir kişidir; Karacuk Çoban, destanda birçok yerde oldukça insani olarak işlenmiş, iki kardeşten oluşan bir ailesi olan, oldukça insani tepkiler veren, kardeşlerinin ölümünden sonra oturup ağlayan, kanayan yarasını gerçekçi usullerle tedaviye girişen, insani bir kişidir. Üstelik olacakları önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayan Karacuk Çoban, inanişâ göre ilahi

güçler tarafından da desteklenen bir kişidir; hayvancılığa bağlı olarak her gün, süt, yoğurt, peynir, tereyağı, et ile beslenen, yeri geldiğinde hayvanları tutup kaldıran, ağaçlardan odun kesen, çeşitli ortamlarda gürleşen eski Türkler fiziki bakımından oldukça güçlüydü. Hatta eski Türklerin konar-göçer yaşamını yakın zamana kadar devam ettiren Kazak Türklerinde, ünlü gürleşçi Baluan Sholak (1864-1919)'un 816 kilo bir boğayı omzunda kaldırdığı bilinmektedir. Bu vb. nedenler, oldukça güçlü bir kahraman olan Karacuk Çoban'ı bir insan olarak daha inandırıcı yapmıştır.

5. Destanlarda/Sözlü Kültürde Karacuk Çoban

Günümüzde Türk Dünyasında hakkında anlatıların görülmesi, bir kahraman olarak Karacuk Çoban'ın önemini de ortaya koymaktadır. Halk, Karacuk Çoban'ı ve hatıralarını dilden dile, kuşaktan kuşağa aktararak yaşatmıştır.

Şamil Cemşidov, Dede Korkut Kitabı'nda geçen *Karacuk Dağı* dolayısıyla Karacuk Çoban hakkında önemli bilgiler vermiş, bunun *kara* kelimesinin küçültülmesi değil, doğrudan doğruya bir özel ad olduğunu söylemiştir. Şamil Cemşidov, Karaçuk topraklarında ve onun geniş çevresinde, Üç Tepe, Kale Tepe, Honaşın, Ağca Beli, Hoca-Cend, Ören Kale dairesinde yaşamış yerli ahali arasında Karacuk'la ilgili olarak, Karacuk Çoban hakkında rivayetlerin dolaştığını, hatta onların Karacuk Çoban adını Karacuk Dağı'nın adı ile bir birlik halinde aynileştirdiklerini söylemiş, Karacuk Çoban hakkında bazı rivayetleri belirtmiştir. Şamil Cemşidov şöyle demiştir:

“Onlar, “Garaca Çoban”ı “Garacuk Çoban” yahut “Gara Çoban”, “Garacuk Dağı”nı ise aynı zamanda, “Garacuk Çoban Dağı” yahut “Gara Çoban Dağı” adıyla adlandıırırlar. Toponomik adlarda da “Garacukun kabri” yahut “Gara Çobanın Kabri” diyorlar. Karabağda halk dilinde “Karacuk Çobanın Arhacı”, “Karacuk Çobanın Köy Yolu”, “Karaçuk Çobanın Sapan Taşları” ve nihayet “Karaçuk çobanın altı hisseden ibaret nibenk kabri” dikkati daha çok çekiyor. Bu toponomik alametler onun hakkında söylenen rivayetlere ayrılmaz şekilde bağlıdır. Yaşlı-başlı adamların ana-babalardan Karaçuk Çoban hakkında işittikleri rivayetlerde şunlar anlatılıyor: “Karaçuk Çoban son derece nibenk bir adam imiş, o öz doğma meskeni olan Karaçuk Dağı'nın zirvesinden eğilip dağın yakınlığından akan Honaşın Çayından iki saat müddetince su içermiş; o bir pot sakızı bir defa da ağzına alıp çiğnermiş. Onun çomağı o kadar iri imiş ki yanınca sürüyorken de “hış” gibi çiz salarmış. Karaçuk Çoban özünüün zincir-kollu sapanına büyük kaya taşları koyup atmakta, baskın eden düşmanları kovarmış.” Ölümü hakkında deniyor ki: “Karaçuk Çoban, Peygamber eyyamında yaşamıştır, lakin o,

Allahı, peygamberi tanımazmış. Bir gün onun yanına gelip Peygamber adınları danışarak koyunlarından kurban kesmeyi talep eden dervişleri kovduğu için Allahın Garacak çobana acığı tutup özünü ve koyunlarını taşa döndürmüştür.” Başka bir rivayette ise onun öz eceli ile öldüğü gösterilir: “Garaçuk Çoban ölümünün yaklaştığını duymuş, Garaçuk Dağı’nın başında dayanıp sapanına bir taş koyup atmış ve demiştir: “Sapanımın taşı nereye düşse beni oraya defnedesiniz.” Taş guya Garaçuk’tan tabminen 15 verst aralı olan Nerkeis-Tepe’ye düşmüştür. Olur ki ölede buraya defnetmişler. Lakin Karaçuk Çoban’ı ne götürme ve ne de bir kabre yerleştirmek mümkün olmadığından, baş, beden, iki kol, iki kalça olmağla altı hisseye bölüp ayrı ayrı kabirlere bastırmışlardır” (Gökay, 1973: CLXIV-CLXV’den Cemşidov, 1961: 117 vd.).

Şamil Cemşidov’un aktardığı bu rivayetler, bir kahraman olarak Karacuk Çoban’ın hatırasının bugün de halk arasında yaşadığını, kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu rivayetlerdeki birçok ayrıntı, Dede Korkut Kitabı ile paralel bilgileri içerdiği gibi, birçok bakımdan da dikkat çekicidir; Karacuk Çoban, Karacuk Dağı ile ilişkilendirilmiştir; Karacuk Çoban’ın sapanıyla attığı taşlar hala hatırlanmaktadır; Karacuk Çoban, olağanüstü büyüklükte bir dev gibi tasvir edilmiştir; Karacuk Çoban, Peygamber zamanında yaşasa da, Allah’ı, Peygamber’i tanımazmış ki, eski Türk inanışlarını devam ettirmiştir, yani Şamanisttir; Karacuk Çoban’ın koyunlarının taşa döndürülmesi, sapanıyla koyunları taş gibi atmasının bir yansımasıdır; Karacuk Çoban, Karacuk Dağı’nın başından sapanıyla bir taş atmış, ölünce taşın düştüğü yere gömülmek istemiştir ki, eski Türklerdeki havaya atılan okun düştüğü yere yeni evlilerin çadırının dikilmesi geleneğini anımsatmaktadır. Karacuk Çoban, o kadar iri yapılı bir dev olarak tasvir edilse de, ölümlü bir insan olarak algılanmış, öldükten sonra gömüldüğüne ve mezarının olduğuna inanılmıştır. Bütün bunlar, halk arasında Karacuk Çoban’ın hatırasının güçlü bir şekilde yaşadığını göstermektedir.

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır. Bunlardan biri olan “*Salur Gazan Baba*”da (Erdem, 1998: 528-529), Salır Gazan Baba, İran ile düşmanmış, bir gün kırk atlısıyla ava gitmiş, bunun üzerine İran padişahı sekiz bin asker ile Salır Gazan Baba’nın yurduna saldırıp yaşlı anasını kaçırmış. Salır Gazan Baba’nın bir çoban kardeşi varmış, malını dağda taşa saklıyormuş ki, İran padişahının sekiz bin askeriyle çarpışmış, sapanla dağın taşlarını düşmana atmış, taşın tükenmesiyle de sapanla koyunları atmış. Salır Gazan Baba’ya bu olanlar ayan olmuş, önce kendisi gidip görmüş, daha sonra da kırk yiğidi ile İran’ın üstüne gidip düşmanı yenmiş, malını mülkünü kurtarmış.

Bu rivayet Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un günümüzde yaşayan bir varyantıdır. Burada düşman taraf İran olarak mahallileşmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Derbent (Demirkapı) de zaten tarihi Turan-İran sınırında, Amu Derya yakınlarındadır. Bu bakımdan olayların geçtiği coğrafya birbiriyle uyumludur. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Karacuk Çoban, bu rivayette Salur Gazan Baba'nın çoban kardeşi olarak geçmektedir. Yani bu rivayete göre Salur Gazan Baba ve Çoban (Karacuk Çoban) kardeşlerdir. Bu rivayette Karacuk Çoban'ın Salur Kazan'ın kardeşi haline geldiği, böylece artık bir başkahraman olmak için soylu olma şartına da ihtiyacı kalmadığı görülmektedir. Eğer ki Dede Korkut Destanları'nın daha eski şeklini yansıtan Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan nüshaları bulunmasaydı, elimizde sadece bu rivayetler olsaydı, o zaman biz Karacuk Çoban'ı Salur Kazan'ın kardeşi olarak tanıyacaktık. Dikkat çekicidir ki, Türkmen varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın kardeşi olan Kara Güne'de görünmemektedir. Belki de bu durum Karacuk Çoban ile Kara Güne arasında bir ilişki olduğunu akla getirebilir. Karacuk Çoban'ı Orta Asya'ya bağlayan unsurlardan biri olan bu rivayette Karacuk adının unutulmuş olduğu ancak bir çoban olduğunun hala hatırlandığı görülmektedir. Düşman kuvvetlerinin sayısı ise rivayette sekiz bin asker olarak geçmektedir. Yalnız bu rivayette Dede Korkut'taki Karacuk Çoban'ın kardeşlerinden bahsedilmemiştir. Böylece Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un, rivayet biçiminde dahi olsa, Orta Asya'da bugün de yaşamakta olduğu, Karacuk Çoban'ın hatıralarının da, Çoban adıyla da olsa, Orta Asya'da bugün de yaşamakta olduğu anlaşılacaktır.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da yer alan Karacuk Çoban'ın, dağdan, aşağıdaki düşmana sapanla taş atması motifi, Kazan da dâhil olmak üzere birçok destan kahramanına atfedilen, birçok destanda görülen *dağdan taş yuvarlama* motifiyle ilgilidir:

Ahmet Bican Ercilasun, Reşideddin ve Ebulgazi Bahadır Han Oğuznamelerinde geçen *Tuman Han* ile Dede Korkut'ta geçen *Salur Kazan*'ın aynı kişi olduğunu söylemiş, Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile *Şecere-i Terakime*'deki Salur Kazan hakkındaki benzerliklere dikkat çekmiş, Karacuk Çoban hakkında bazı bilgiler vermiş, Karacuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek'in *Camiu't-Tevarih*'deki Tuman Han'a yardım eden Kara Barak ile benzerliğine dikkat çekmiştir. Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban tarafından da tekrarlanan, "*Kazan Big'in karçık olmuş anası kara deve boynında asılı gitti*" ifadesi ile *Şecere-i Terakime*'deki "*Divege minip keyningdin - Bara irdim kabarıp - İt Beçene izimdin yetdi. Tivemning başın tutdı*" mısraları arasındaki benzerlik

dikkat çekicidir. *Şecere-i Terakime*'deki rivayetlerde düşman İt Beçene ve onun başbuğu Tuymaduk iken, Dede Korkut Kitabı'nda ise kâfirler ve onların kralı Şüklî Melik'tir. Ancak, Karacuk Çoban'ın düşmana "itüm kâfir" diye hitap etmesi İt Beçene'yi hatırlattığı gibi, Kaşgarlı'nun "sus" demek olarak açıkladığı "şük" kelimesini düşündüğümüzde, Beçenelerin başı Tuymaduk ile Şüklî arasında da anlamca bir yakınlık olduğu görülmektedir. Hikâyede geçen Karaçuk Çoban motifi, *Şecere-i Terakime*'de olmasa da, Karaçuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek'le ilgili bazı izler, Reşidüddin'in eseri *Camiu't-Tevarih*'de vardır. *Camiu't-Tevarih*'de Tuman Han'la ilgili olarak geçen bir rivayete göre, Tuman, hayvanların dilini bilmekte, kurtların ve köpeklerin dilini anlamakta, Kara Barak adlı köpek de ona yardım etmektedir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan, gelip de evinin yağmalandığını görünce, önce yurt ile, sonra su ile, daha sonra da kurt ile ve Karaçuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek ile haberleşerek, onlardan evinin haberini sormuştur. Kazan da Tuman gibi hayvanlarla konuşmaktadır. Sonunda Kara Barak, Tuman'a yardım ettiği gibi, Kara Köpek de Kazan'ı peşine takarak Karaçuk Çoban'ın yanına götürmüştür. *Camiu't-Tevarih*'deki köpeğin adı olan Kara Barak da kara köpek demektir, yani iki rivayetteki köpek aynı adı taşımaktadır (Ercilasun, 1994: 72-81). Böylece 14. yüzyılın başlarında yazılmış *Camiu't-Tevarih*'de, Karacuk Çoban'ın adı geçerse de, Karacuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek'e dair izlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şecere-i Terakime'de, Korkut Ata'nın Salur Kazan'ı övüp söylediği bir manzume yer almaktadır. Bu manzumenin ilk kıtasında şöyle demektedir:

"Kazgurt dağdan aşığıya taşı yuvarlattı / Salur Kazan karşı varıp çekip / İt Beçene görüp onu aklı gitti / Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?" (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 84). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Kazgurt dağ* olarak geçmektedir.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, bir şiir vardır ki, *Şecere-i Terakime*'de Dede Korkut'un Kazan için söylediği şiirin benzeridir. Kâfir kalesinde tutsak olan Kazan, kuyudan çıkarılmış, eline kopuz verilmiş, kâfirler kendisine bizi öv deyince, bunun üzerine Kazan soy soylamıştır. Kazan, bu şiirlerden ikincisinde şöyle demiştir: "Yüksek yüksek kara tağdan taş yuvalansa / Kaba ökçem ıyılığum karşı tutan Kazan er idüim / ...". *Şecere-i Terakime*'deki şiirde Kazgurt Dağı'ndan yuvarlanan taş Kazan'ın karşı durması, buradaki şiirde de vardır. Yazıcıoğlu Ali'nin *Tarih-i Al-i Selçuk* adlı eserinin baş tarafındaki Oğuzname'de de benzer motifler geçmektedir: "Karaçığın Çolpan (?) tağından kâfir taş uçursa kaba ıyılığım dutan ben Kazanıdum ..." (Ercilasun, 1994: 78-79'dan Gökyay, 1973: CLXX). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Karaçığın Çolpan Tağı*

olarak geçmektedir. *Karaçığ Çolpan* adı Dede Korkut'taki Karacuk Çoban'ı anımsatmaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Radlof'un aktardığı *Ak Köpük Hikâyes*'nin Baraba rivayetindeki Salur Kazan ile Çoban (Ak Köpük) arasındaki mücadele Karacuk Çoban'ı anımsatmaktadır (Ercilasun, 1994: 81-82).

Ali Duymaz'a göre, Salur Kazan ile ilgili destanlarda geçen *taş yuvarlama* motifi vardır. Kıpçak destanı *Ak Köbek*'de, Salur Kazan ile Ak Köbek'in mücadelesindeki bir safha, dağdan yuvarlanan taşı karşılayıp geri atmaktır. Ak Köbek bu özelliğiyle övünmektedir. Salur Kazan bunu denemiş ve başarmıştır. Bu destan motifi Dede Korkut'ta da vardır. Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın ağzından söylenen bir övmeye geçen ifadeler bu olayın izlerini taşımaktadır: "*Yüksek yüksek kara dağdan taş yuvarlansa / Kaba ökeçem, ıyлуğum karşı tutan Kazan er idüm*". *Selçukname*'ye ekli 65 satırlık Oğuzname'de de "*Karaçığın Çolban dağından kâfir taş uçursa kaba ıyлуğum dutan ben Kazan'dım*" cümlesi de buna işaret etmektedir. *Şecere-i Terakime*'de Seyyah Korkut mahlaslı manzumede ki mısralar da aynı doğrultudadır (Duymaz, 1996: 57). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Karaçığın Çolban dağı* olarak okunmuştur.

Türkistan/Türkmen Sahra nüshasında bir soylamada (Soylama-17) (Ekici, 2019: 190-191). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Alaçak'ın Çolpa Dağı* olarak geçmektedir. Üstelik düşman adı olarak belirtilen *Ala Demir Han*'ın adı da Karacuk Çoban'ın kardeşi Demir Gücü'yü çağrıştırmaktadır.

Aslıhan Haznedaroğlu'na göre, yeni keşfedilen Günbed yazmasının 38-39. sayfalarında yer alan ve Kazan'ın ad kazandığını anlatan soylama, hem Dresden yazmasının 11. hikâyesinde Kazan'ın kâfirlere karşı kopuz çalıp söylediği şiirlerle, hem de Topkapı Oğuznamesi'nin 3. sayfasındaki Kazan konulu bölümle paralel anlatılar içermektedir ki, bu anlatımların bir karşılığı da *Şecere-i Terakime*'deki manzum parçalarda olup, bu dört metindeki ortak bir anlatı, *taş yuvarlanması* olayıdır. Bu olay, Kazan'ı tarif eden önemli bir hikâyedir. Yuvarlanan taşı tutmanın, konusu Kazan olan soylamalarda ve şiirlerde hep anılan bir olay olması, ejderhayı yenme hikâyesinde olduğu gibi bu konuda da bir hikâyenin ileride ortaya çıkacağını düşündürmektedir (Haznedaroğlu, 2020: 438-439). Bu olayın gerçekleştiği yer, Dresden nüshasında *Yüksek yüksek kara dağ*, Günbed yazmasında *Ala Çakun Çolpa Dağı*, Topkapı Oğuznamesi'nde *Karaçığın Çolban tağı*, *Şecere-i Terakime*'de *Kazgurt tağ* olarak geçmektedir (Haznedaroğlu, 2020: 439-440). Aslıhan Haznedaroğlu'na göre, Topkapı Oğuznamesi'ndeki *çolban* veya *calban* okunuşu belki *Çolpan* olarak

düşünülebilir. Akla Kazan'ın Karaçuk Çoban'ı gelmektedir. Nitekim *Karaçuk* adının Karaçuk Çoban'la ilgisi olabileceği araştırmacılarca dile getirilmiştir. Karaçuk Çoban ile ilgili hikâyede ise olayın mekânı *Kapılı Dervend* ve *Kapılı Kara Dervend* adıyla geçmektedir (Haznedaroğlu, 2020: 446).

Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan kolunda, *Durna Teli*'nde, Köroğlu yiğitlerinden/delilerinden Demircioğlu ve Belli Ahmed, bağlı oldukları darağaçlarını yerinden söküp ellerine alarak düşmana saldırmışlar ve her vuruşlarında on-on beş adamı hurd-heşil etmişlerdir (Sever, 2011: 198). Buradaki *ağaç sökme* motifi Dede Korkut'taki ağacı kökünden söken Karacuk Çoban'ı anımsattığı gibi, Demircioğlu'nun adı da Karacuk Çoban'ın kardeşi Demür Gücü'yü anımsatmaktadır. Belli Ahmed'in adı farklı olsa da, Demircioğlu ile birlikte iki kişi olmaları, Karacuk Çoban'ın diğer kardeşi Kıyan Gücü'yü anımsatmaktadır. Bu bakımdan iki destanın alt tabakalarının bazılarında yakın bir ilişki olabilir. Belki de tarihi süreç içerisinde bazı Dede Korkut Boyları Köroğlu Kolları'na dönüşürken, Demür Gücü Demircioğlu'na, Kıyan Gücü de Belli Ahmed'e dönüşmüş olabilir. Dede Korkut'ta halkın temsilcisi Karacuk Çoban karakteri halkın haklarını savunan Köroğlu tipi ile oldukça uyumludur. Karacuk Çoban'ın olağanüstü gücü Köroğlu'nun gücünü anımsatmaktadır. Hatta Karacuk Çoban'ın adını ünlü Karadağ/Karacuk Dağı'ndan almış olması, Köroğlu'nun mekânı ünlü Çamlıbel dağı'nın destandaki önemli konumu ve destandaki dağ kültü de dikkate değer benzerliklerdir.

Adem Can, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Salur Kazan'ın çobanı Karacuk Çoban ile *Odysseia Destanı*'ndaki Odysseia'nın çobanı Evmaios arasındaki benzerliği dile getirmiştir. Adem Can'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Homeros'un *Odysseia Destanı*'nda anlatılan, gurbetteki kahramanın evinin yağmalanması trajedisine benzer biçimde kurgulanmıştır. *Odysseia Destanı*'nda, Odysseia, yurduna dönünce önce kendi sürülerinin bulunduğu kıra gitmiş, bir dilenci kılığında buraya gelmiş, onu, emektar çoban Evmaios konuk etmiştir. Odysseia kendini tanımayan çobandan konağı hakkında bilgi edinmiştir. Oğlu Telemakhos'la burada buluşan Odysseia daha sonra çobanın yardımıyla konağa gelmiş ve Telemakhos'la kararlaştırdığı gibi çoban Evmaios ve sığırtmaçlarının baş çobanı Filoitios'un da yardımıyla yavukluları tepelemiştir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, avda kara kaygılı rüya gören Salur Kazan, ordusunu kardeşi Kara Göne'ye bırakarak yurdu üstüne gelmiş, yurdunun yağma edildiğini görmüş, Karaça Çoban'dan haber sormak için ağılının bulunduğu kıra yönelmiştir. Kazan Bey'in on bin koyununu düşmana vermeyen bu cesur ve sadık çoban *Odysseia Destanı*'ndaki

çoban Evmaios'a benzemektedir. Ağıla yaklaşan Kazan'ı Karaça Çoban'ın köpeği karşılamıştır ki, bu motif Odyssea'da da vardır. Evmaios'un kulübesine yaklaşan Odyssea'yı çobanın köpekleri karşılamıştır. Kazan Bey, evinin Şokli Melik tarafından yağmalandığını ve ailesinin tutsak edildiğini çobandan öğrenmiştir. Karaça Çoban, tıpkı Evmaios gibi, efendisinin yokluğunda onun sürülerini canla başla korumuştur. Cesaret ve sadakatleriyle öne çıkan her iki çobanın efendilerini konuk etmesi aynı motiftir. Evmaios, efendisi için bir çift domuz yavrusu kesmiştir. Karaça Çoban ise geceden pişirdiği bir kuzuyu Kazan'la birlikte yemişlerdir. Yemek sırasında beyler ile çobanları arasında geçen konuşmalar da benzerdir. Daha sonra Odyssea, baş çobanları Evmaios ve Filoitios'un yardımıyla düşmanlarına saldırırken, Salur Kazan, Karaça Çoban'ın yardımıyla Şokli Melik'e saldırmış ve o da Odyssea gibi düşmanlarını tamamen yok etmiştir (Can, 2011: 274-275).

Sonuç

Karacuk Çoban birçok açıdan eski bir tarihe götürülebilir: 1) Karacuk Çoban'ın adındaki *Karacuk*'un Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü Karadağlar'ı ile ilgili olduğu açıktır. Karadağlar'ın da bulunduğu Sir Derya bölgesi, Korkut efsanelerinde dünyanın merkezi olarak geçmektedir. Karadağlar, eski Türklerin Ulu Han Ata Bitiği kitabında ilk insanın ortaya çıktığı, Türklerin atalarının ortaya çıktığı bölge olarak geçmektedir. Karadağlar/Karacuk bölgesi Oğuzların/Türklerin hatıralarında önemli bir yere sahiptir. 2) Karacuk Çoban'ın adındaki *Karacuk*, ünlü Karadağlar ile ilgili olduğundan, Karacuk Çoban eski Türk inanışlarındaki dağ kültü ile ilişkilidir. 3) Karacuk Çoban'ın adındaki *Çoban* ve yaptığı çobanlık işi, eski Türklerin hayvancılığa dayalı konar-göçer yaşamını düşündüğümüzde, binlerce yıllık bir tarihe ve geleneğe sahiptir. Karacuk Çoban, aynı zamanda eski Türk inanışlarındaki çoban kültü ile ilişkilidir. 4) Karacuk Çoban'ın olmaları önceden rüyasında görmesi, rüyasında gördüklerinin gerçeğe dönüşmesi, onun sıradan bir insan olmayıp, ruhani âlem ile olan bağının güçlü olduğunu, kâhinlik özelliklerinin bulunduğunu göstermektedir ki, bu bakımdan Karacuk Çoban, eski Türklerin inancı olan Şamanizm ile ilişkilidir. Karacuk Çoban'ın kardeşleri, onun gördüğü rüyayı sorgulamadan ona yardım etmişlerdir ki, bu durum Karacuk Çoban'ın manevi yönünün gücünün kardeşleri tarafından da bilindiğini göstermektedir. Üstelik Karacuk Çoban'ın bir kardeşinin adının Demir Gücü olması, demirin Şamanizm ile olan bağı düşünüldüğünde dikkat çekicidir. 5) Karacuk Çoban'ın bir kardeşinin adının Demir Gücü olması, eski Türklerin, Gök-Türklerin, Batı Gök-Türklerinin demircilik mesleğiyle uğraştığı ve bu meslekteki ustalıkları düşünüldüğünde dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Gök-Türkler demirci idi. 6) Karacuk

Çoban, bir ağacı kökünden söküp arkasına alarak Salur Kazan'ın peşine düşmüştür. Burada ağacı kökünden söktüğünün vurgulanması dikkat çekicidir. Karacuk Çoban, ağacı kırmamış, koparmamış, kökünden sökmüştür. Ağacın kökü, gövdesi ve dalları, eski Türk inanışlarındaki yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü temsil etmektedir ki, bu bakımdan Karacuk Çoban, eski Türk inanışlarındaki ağaç kültü ile ilişkilidir. 7) Karacuk Çoban'ın, dağdan, aşağıdaki düşmana sapanla taş atması motifi, kimi zaman Kazan da dâhil olmak üzere birçok destan kahramanına atfedilen, başka destanlarda da görülen *dağdan taş yuvarlama* motifi içerisinde değerlendirilebilir. 8) Karacuk Çoban, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, destanın başkahramanı Salur Kazan'ın derecesine yakın bir şekilde ele alınmıştır ki, bu bakımdan destanda iki başkahramanın olduğu söylenebilir. Böyle bir ikilik, bir olasılık olarak, gerçekte Karacuk Çoban'ın kendine ait başka bir destanın başkahramanı olmasının ve bu destanın zamanla Salur Kazan destanına dahil olarak, iki destanın bir arada kaynaşmasından kaynaklanmış olabilir. Belki de, Karacuk Çoban, Karadağ/Karacuk hakkında eski bir efsanenin veya destanın başkahramanı idi ve bu efsane/destan, tarihi süreç içerisinde Salur Kazan destanına dâhil olmuş, böylece destanda başkahraman Salur Kazan'ın gerisinde bir rol üstlenmiş olabilir. Dede Korkut'ta ve destanlarda başkahramanların soylu kişiler olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, belki de Karacuk Çoban kendi destanında soylu bir kişi idi veya başkahraman olmak için soyluluğun gerekmediği, daha eski bir dönemden, eski bir efsane/destan geleneğinin kahramanı idi. 9) Karacuk Çoban hakkındaki anlatılar bugün Türk Dünyası'nda yaşamaya devam etmektedir. Bütün bu hususlar, Karacuk Çoban'ın önemini ve eskiliğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abbasov, Nizamioğlu Nurlan (2009). “Kitab-ı Dede Korkut Destanı ve Oğuz Türklerinin İctimai-Siyasal Kuruluşu Hakkında”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 22, s. 147-157.

Abdulla, Kamal (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Acıduman, Ahmet ve Arda, Berna (2011). “Dede Korkut Öyküleri Tıp Tarihi Bakış Açısıyla Ne Söyler?”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, S. 54, s. 189-196.

Agacanov, Sergey Grigoreviç (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.

Ağacanzâde, Pervin (2011). "Dede Korkut Destanları Hakkında", çev. Nuri Şimşekler, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, s. 223-244.

Akar, Yeliz (2016). "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy Anlatısı Üzerine Bir İnceleme", *Dede Korkut Okumaları*, ed. Ramazan Korkmaz. İstanbul: Kesit Yayınları. s. 79-94.

Akkoyun Koç, Tuğba (2020). *Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Akün, Ömer Faruk (2006). "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kompozisyon Ve Tasvir (Lisans Tezi)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 19, s. 121-191.

Asker, Ramiz ve Asker, Naile (2017). *Kitabi-Dədə Qorqud Bibliografik Göstərici*. 2. Cild. Bakı: BXQR.

Bars, Mehmet Emin (2010). "Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Salur Kazan Ve Çoban", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Volume:3, Issue:2 (Winter 2010), s. 55-63.

Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Can, Adem (2011). "Homeros Destanları ile Dede Korkut Hikâyeleri Arasındaki Kurgu, Yapı, Tip Ve Tema Benzerlikleri", *Turkish Studies*, Volume 6/2 (Spring 2011), s. 263-286.

Çelepi, Mehmet Surur (2016). "Anadolu'daki Toplumsal Kimliğin İnşasında Dede Korkut Hikâyelerindeki Bireyin Tekamülü", III. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 1. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s.341-362.

Çetinkaya, Gülnaz (2015). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Semboller*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Deveci, Handan ve Belet, Dilek ve Türe, Hatice (2013). "Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 46, s. 294-321.

Duymaz, Ali (1996). “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alrı: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.

Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sabra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Eliuz, Ülkü (2001). “Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi”, *Bilgi*, S. 18 (Yaz 2001), s. 63-86.

Ercilasun, Ahmet Bican (1994). “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). “Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralanması”, II. Milletlerarası Dede Korkut Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/I, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 61-69.

Erdem, Melek (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Ergin, Muharrem (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı Kültür Yayınları.

Gönen, Hatice Çiğdem (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Devlet Dışı Siyasallık*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güvenç, Ahmet Özgür (2011). “Dede Korkut Kitabı'nda Mizah”, *Atatürk Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 46, s. 157-180.

Hazar, Mehmet (2008). “Artukoğulları Zamanında Dede Korkut Kitabı'ndaki Kişi Adları”, *Turkish Studies*, Volume 3/1, s. 22-33.

Haznedaroğlu, Aslıhan (2020). “Salur Kazan Ve Yuvarlanan Taş Anlatısı Hakkında”, *Journal Of Old Turkic Studies*, C. 4, S. 2, s. 437-468.

Kara, Aydoğın (2020). “Salur Kazan'ın Mitik Macerasından Modern İnsanın Bilincine Arketipsel Sembolik Bir Çözümleme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 22, s. 39-51.

Karadoğın, Ahmet (2004). “Türk Ad Biliminde Renk Kültü”, *Millî Folklor*, S. 62, s. 89-99.

Karakaş, Rezan (2013). “Dede Korkut Hikâyelerinde “Tutsaklıktan Kurtarma Motifi” ve “Bey Oğulları” Arasındaki İlişki”, *Turkish Studies*, Volume 8/1, s. 1867-1879.

Kemaloğlu, Muammer (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.

Kırman, Ümral (2004). *Dede Korkut Anlatılarının Karşılıklar Kuramına Göre Çözümlemesi Ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Kocasavaş, Yıldız (2014). “Korkut Ata'yla İlgili Bazı Kayıtların Düşündürdükleri”. *İlmi Araştırmalar*, S. 0 (8): s. 139-144.

Koçak, Aynur (2011). “Bir Kahraman Modeli Olarak “Karaçuk Çoban”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu (Leşkoşa, KKTC, 25-28 Ekim 2010) Bildiriler Kitabı*, haz. Yılmaz Yeşil. Ankara: TÜRKSOY Yayınları. s. 165-171.

Konratbayev, Avelbek (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düseybayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Korkmaz, Zeynep (2006). “Dede Korkut Hikâyelerinde İnsan ve Doğa”, *Türk Dili*, S. 657, s. 250-257.

Köksel, Behiye (2012). “Dede Korkut Kitabı'nda Dini-Mitolojik Yardımcı Kahraman Motifi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 161, s.73-88.

Memiş, Muhammet Raşit ve Kara, Mehmet (2018). “Kara” Kelimesinin Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki Kullanımı Üzerine”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6(6), s. 799-807.

Oğuz, Öcal (2004). “Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları”, *Millî Folklor*, S. 62, s. 5-7.

Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özçelik, Sadettin (2015). “Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Teşkilatlanması Hakkında Bazı Kültürel Unsurlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 523-532.

Parlak, F. Ferhan (1999). “*Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türk Tarihindeki Yeri*”. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Pehlivan, Gürol (2014). *Dede Korkut Kitabında Yapı, İdeoloji Ve Yaratım*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sever, Mustafa (2011). “Köroğlu Destanı'nda (Azerbaycan Kolu) Kahraman Ve Karşı Kahraman Tipleri”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 4, S. 8, s. 195-202.

Sümer, Faruk (1959). “Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyette Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Şahin, Aysuda (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şen, Cemile (2018). *Dede Korkut Anlatıları'nda Büyümlü Gerçekçilik*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Tekşan, Keziban (2017). “Dede Korkut Hikâyelerinde Yaratıcı Düşünce ve Yaratıcı Kişilik Özellikleri”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, S. 5(2), s. 225-237.

Teyek, Süleyman (2013). *Kitab-ı Dede Korkut'ta Diplomatik Lisan: Halkbilimi Bakımından Bir Anlam İncelemesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tezcan, Semih ve Boeschoten, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uyumaz, Gülcan (2012). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Çocuk Eğitimi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Veren, Ergün (2017). "Dede Korkut Kitabı'nda Ahiliğin İzleri", (*Karşehir Abi Evran Üniversitesi*) III. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu (Karşehir, Türkiye, 5-7 Ekim 2017) Bildiriler*, 1. Cilt, ed. Ahmet Gökbel-Ahmet Doğan, Ankara: Sarıyıldız Ofset, s. 205-215.

Yeşilyurt, Hatice (2019). *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Özgencilik Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Abbâsîlerin İlk Asrında Frank Krallığı İle İlişkiler

Relations with the Frank Kingdom in The First Century of the Abbasids

Taner YILDIRIM*

Öz

İslam dünyasında fetihler dönemi ile başlayan ve Miladî XI. asırdan itibaren artarak devam eden ilişkilere rağmen, Franklar'ın tarihine çok fazla ilgi duyulmamıştır. Bu nedenle batı Avrupa tarihine ve dolayısı ile Franklar'a dair Müslüman tarihçilerinin ve coğrafyacılarının eserlerinde kayda değer bir bilgi bulmak neredeyse imkânsızdır. Bilgiler daha ziyade Grekçe eserlerden yapılan tercümelemler ile sınırlı kalmıştır. Frank Kralı Büyük Karl (Şarلمان), Endülüs'ten (İspanya) gelecek tehlikeye karşı gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Endülüs Emevîleri'nin doğudaki rakibi Abbâsîler'e yaklaşmanın yollarını aradı. Bu kapsamda başlayan ilişkiler Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd ile iyi dostluk ilişkileri geliştirilmesi ile devam ettirildi. Çalışmamızda kendi döneminin iki kudretli devleti arasında yaşanan ilişkileri ele almaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Franklar, Hârûnürreşîd, Şarلمان.

Abstract

Despite the relations that started with the period of conquests in the Islamic world and continued increasingly from the 11th century onwards, there was not much interest in the history of the Franks. For this reason, it is almost impossible to find any significant information on the history of western Europe, and thus the Franks, in the works of Muslim historians and geographers. Rather, the information was limited to translations from Greek works. After taking the necessary precautions against the danger from

* Doç. Dr.; Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü; taneryildirim@firat.edu.tr; Orcid no: 0000-0002-6532-2786

Andalusia (Spain), King of the Franks, Charles the Great (Charlemagne), sought ways to approach the Abbasids, the rival of the Andalusian Umayyads in the east. The relations that started in this context were continued with the development of good friendship relations with the Abbasid caliph Harunürreşid. In our study, we will try to deal with the relations between the two mighty states of their time.

Keywords: Abbasids, Franks, Harunurreshid, Charlemagne.

GİRİŞ

İnsanların bir araya toplanmasına vesile olan besin, savunma ve değiş-tokuş¹ yani ticârî ilişkiler hiç şüphesiz devletlerin birbirleri ile olan münasebetlerinde de en etkili amiller arasında yer almaktadırlar. Toplulukları ve devletleri bir araya getiren ticâretin şekillendirdiği münasebetlerden biri de Abbâsî devleti ile Franklar arasında yaşanmıştır. Abbâsîler ile Frank Krallığı (Fransa) arasında yürütülen ilişkilere dair İslam tarihi kaynaklarında pek fazla bilgi mevcut değildir. Her iki devlet arasında ki ilişkilerin detaylı olarak ele alındığı kaynaklar daha ziyade Latin kaynaklarıdır. Özellikle Frank kraliyet haberleri, Şarlman (Charlemagne) Leinhard'ın biyografisi ve Keşiş St. Julies tarafından yazılan notlar bu ilişkilere dair bilgilerin yer aldığı başlıca kaynaklar olmuştur.²

Fransa ile Abbâsî devleti arasındaki ilk ilişkiler, Halife Ebû Cafer el-Mansûr (754-775/ H. 136-158) ile çağdaşı Kral III. Kısa Pippin (M.751-768/H. 133-151) arasında gerçekleşti. Aralarındaki ilk münasebet ise Kral III. Kısa Pippin tarafından Miladî 765 /H. 149 yılında Bağdat'a gönderilen elçilik heyeti sayesinde kuruldu. Bu elçilik heyeti 3 yıl Bağdat'ta kalmıştır. İade-i ziyaret amacı ile Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr, birçok hediye ile birlikte Kral III. Pippin'e bir elçilik heyeti göndermiştir. Tarihi kaynaklar, bu heyetin misyonu veya halife ile yaptığı görüşmelerden ne sonuç elde ettiğinden bahsetmemektedirler. Ancak Frank Kralının el-Mansûr'un elçilerine sıcaklık ve cömertlikle karşılık verdiğini ve kışı Metz şehrinde geçirmeleri için konaklama yerleri hazırlattığı kaydedilmektedir. Ayrıca Sils kentinde 10 Nisan

¹ Nikita Elisseeff, "Fiziki Plan", *İslam Şehri* (Ed., R.B. Serjant, çev., E. Topçugil), İstanbul, 1992, s. 124.

² Abdülaziz Dûrî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, Beyrut, 2009, s. 154.

768 tarihinde kralla resmi görüşme için bir tarih belirlendi.³ Sils'te, Abbâsî Halifesi'nin hediyelerini Frank Kralına resmen sunacak olan elçilik heyetine, büyük bir karşılama töreni düzenlendi. Daha sonra Kral, Abbâsî elçilerine ve bizzat halifeye götürülmek üzere hediyeler hazırlanmasını emrederek iyi niyet gösterisinde bulundu. Halife Mehdî- Billâh (775-785/ H. 158-169) da başa geçtiğinde babasının politikasını takip ederek Franklarla diplomatik ilişkileri sürdürerek daha da geliştirmeye gayret etti.⁴ Mehdî-Billâh'ın ardından başa geçen halife Hârûnürreşîd (786-809/ H. 170-195) döneminde ise Franklar ile ilişkiler oldukça hızlı bir ivme yakalayarak daha geniş bir boyut kazandı.

1- Abbâsîler ile Frank Krallığı Arasındaki Ticari İlişkiler

Fransa, eski dönemlerden itibaren ya Arap topraklarına has ürünlerin yahut da Arap memleketlerinden geçip gelen birçok ürünün Avrupa'ya taşınmasında önemli bir role sahipti. Fransa'nın ithal ettiği ürünler arasında daha ziyade karanfil, sümbül, karabiber ve tarçın gibi baharat çeşitlerinin yanı sıra hurma ve kâğıt yer alıyordu. Milâdî II./VIII. yüzyılda, Asya'dan ve Afrika'dan gelen ürünler deniz yoluyla ile Rhône nehrinin denize döküldüğü noktaya ulaştırılıyor ve buradan da Avrupa'nın çeşitli merkezlerine naklediliyordu. Bu dönemde Avrupa'nın en çok ithal ettiği ürünler arasında olan baharat, şüphesiz ilk sırada yer alıyordu. Öyle ki Fransa kralları bu ürünlerin ithali konusunda bütün tüccarları teşvik etmekteydiler. Çünkü içecekler ve şekerleme ürünleri gibi gıda sektörünün yanı sıra ilaç sanayisi bakımından da önemli bir ürün olan baharat, büyük kârlar getiren bir ticâret malı olması hasebiyle de, oldukça değerliydi. Özellikle VIII. ve IX. yüzyıllarda Cermen kökenli Karolenj hanedanı üyesi krallar tarafından yönetilen Fransa'da, baharatın daha çok kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki bu yüzyıllarda Avrupa'nın birçok yerinde küresel ticâret canlanmış⁵ ve Avrupa'nın dışarıdan ihraç etmiş olduğu bu baharatlar; ya yemekleri lezzetlendirmek ya şaraplara bir koku vermek için yahut da ilaç terkiplerinde kullanılıyordu. Fiyatlarının çok pahalı olmasına rağmen birçok kimse, özellikle de kilise mensupları onları arıyorlar, doktorlar da ilaçlarına, daha kuvvetli olsun diye

³ Şakib Arslan, *Târîhu Gazvanatî'l- Arab fî Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezai'r-Babri'l-Mutanassıt*, Beyrut, 1933, s.119. Majid Kadduri, *el-Sullatu'l-Diplomasiyye Beyne Hârûnür-Reşîd ve Şarlman*, Bağdat, 1939, s.16.

⁴ İbrahim Ahmet el-Adevi, *es-Sefaratu'l-İslamiyye*, Kahire, 1957, s. 93. Andre Chloe, *Hârûnür-reşîd*, Trc. Muhammad al-Rizki, 1994, s. 153.

⁵ Muammer Gül, *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, İstanbul, 2009, s. 80.

bu baharatlardan katıyorlardı⁶. Avrupa'nın okyanus ötesine açıldığı XVI. yüzyılda bile en aranan ürün olan karabiber, Braudel tarafından "kitlesel bir ticârete konu olan yegâne mal" olarak vasıflandırılmaktadır⁷.

Fransa ile Abbâsî devleti arasındaki ilişkiler özellikle Şarlman dönemine (768-814) gelindiğinde hızlı bir ivme kazandı. Şarlman'ın, günümüz Fransa'sı başta olmak üzere, Almanya, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda'yı kapsayan geniş İmparatorluk sınırları içerisinde sağladığı inzibat ve asayiş, genel refahın artmasında etkili olduğu gibi ticâretin gelişmesini de teşvik etti. Her ne kadar Şarlman'ın kendisi lüks yaşamdan uzak durmuş olsa da, ticâretin sağladığı güzel şeylerin kıymetini takdir ediyordu⁸. Bununla ilgili olarak Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'e gönderdiği mektubunda; iki imparatorluğun denizle birbirinden ayrılmış olmasından dolayı üzüldüğünü, çünkü bu yüzden Yunanlılarla (Bizans) birlikte doğunun zenginliklerine sahip olamadıklarını belirtiyordu. Aynı zamanda Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'e elçi gönderen⁹ ilk batılı hükümdar unvanına sahip olan Şarlman'ın bu girişimi, halife tarafından memnuniyetle karşılanarak çeşitli hediyelerle taltif edildi. Halifenin, Şarlman'a gönderdiği bu armağanlar arasında; Nadir hayvanlar, (fil, maymun), makineli eşyalar, musiki aletleri, avizeler, ipekli kumaşlar, perdeli çadırlar, ilaçlar, baharat ve güzel kokular yer alıyordu. Bunun akabinde her iki devlet arasında karşılıklı saygıya dayanan dostça ilişkiler gelişmeye başladı. Bu sıralarda Şarlman İspanya'daki Müslümanlara (Endülüs Emevîleri) karşı harp halindeydi. Ancak bu durum aralarındaki ilişkilere soğukluk katmak şöyle dursun, Bağdat'taki halifeye göre İspanya'daki Arapların başı bir asi olduğundan, dostluklarını kuvvetlendirmiş oldu. Şarlman'ın halifeye göndermiş olduğu elçilerin görevi ikili ilişkileri güçlendirmenin yanı sıra, Kudüs'teki kutsal makamların korunmalarını ve hacıların güven içinde seyahat edebilmeleri amacını da gütmekteydi. Çünkü Şarlman İmparator olduğu günden itibaren kendisini tüm Hıristiyan âleminin başı sayıyor ve bu

⁶ W. Heyd; *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 98; Hüseyin Ali Mısıri; *Ticâretü'l-'Irak fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, İskenderiyye, 1982, s. 334.

⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. M. Ali Kılıçbay), c. I, İstanbul, 1989, s. 368.

⁸ Heyd, *a.g.e.*, s. 99.

⁹ Karl Brockelmann; *Taribu's-Şuubi'l-İslamiyye*, Beyrut, 1973, s. 94-95.

yetkilerle Doğu Hıristiyanları ve hacıları ile de ilgileniyordu¹⁰. Nitekim Şarlman, Hârûnürreşîd ile kurduğu dostluk sayesinde; Kudüs'e hac için gelen Hıristiyanlar için konaklayacak mekanlar ve kütüphane yaptırma izni almıştı.¹¹

Çeşitli bahanelerle kendi ülkesi ile doğu arasında direkt bir bağlantı sağlamak isteyen Şarlman, Bizans'ın denetiminden ve Venedikli tüccarların aracılığından kurtulmak istiyordu. Bu kapsamda bizzat kendisinin seçerek Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'e gönderdiği çeşitli renklerdeki Frise kumaşlar, nadir bulunduğundan; doğuda hem oldukça pahalı hem de çok büyük ilgi görüyordu. Bu kumaşları halife sarayına tanıtırak kabul ettiren Şarlman, böylece Fransız ürünlerinin doğu pazarlarına girmesini ve rağbet görmesini sağladı¹². Çünkü sekizinci yüzyılda Akdeniz'deki güç dengesini elinde bulunduran Bizans, batıdan-doğuya yönelen veya tam tersi şekilde yürütülen bütün ticarî faaliyetleri kendi kontrolünde bulunduruyor ve bu işten oldukça büyük kâr elde ediyordu¹³. Bizans'ın ticâret üzerinde koyduğu sıkı denetim ve bu işten sağladığı kazanç'tan rahatsız olan Şarlman, 202/817 yılında harekete geçti. Zira o, ticâretin ekonomi üzerinde ne derece etkili olduğunun farkındaydı. Bu yüzden de kurduğu güçlü donanmasıyla Adriyatik'te ilerleyerek başta Dalmaçya kıyıları olmak üzere, Mayorka, Sardunya ve Güney İtalya'ya kadar birtakım seferler düzenledi. Vatikan'ın desteğini de arkasına alan Şarlman, siyasî açıdan da Bizans'a karşı oldukça önemli bir güç elde etmiş oldu. Tüm çabası, doğu'dan gelen ürünlerin İstanbul'a uğramaksızın direkt olarak Fransa'ya ulaşmasını sağlamak olan Şarlman, böylece doğu pazarlarına daha yakın olacağını düşünüyordu¹⁴. Nitekim bu dönemde Fransa başta olmak üzere İspanya ve İtalya gibi Avrupa'nın başlıca devletlerinin tacirleri özellikle kendi bölgelerinin ihtiyaç duyduğu ürünlerin önemli bir kısmını Mısır üzerinden temin etmekteydiler¹⁵.

¹⁰ Heyd, *a.g.e.*, s. 99.

¹¹ Casim Avcı, "Kudüs", *DİA*, c. XXVI, İstanbul, 2002, s. 327-329.

¹² Heyd, *a.g.e.*, s. 100.

¹³ Mısırî, *a.g.e.*, s. 338-339.

¹⁴ Archibald R. Lewis; *Naval Power And Trade In The Mediterranean: A.D. 500-1100*, New Jersey, 1951, s. 166, 167, 182.

¹⁵ Nihal Şahin Utku; *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI Yüzyullar)*, Doktora Çalışması, İstanbul, 2005, s. 407.

Şarlman döneminde özellikle Rhône (Ren) ve Tuna nehirleri ticarî ulaşım sektöründe oldukça büyük bir önem kazandı. Yine bunun yanı sıra Metz, Magde Burg, Erfurt, Nuremberg, Ratisbon gibi şehirler de önemli birer ticarî merkez olarak ön plana çıktılar. Ayrıca bu şehirlerin yanı sıra Provens ve Sebtmania bölgeleri ile Nims, Maguelonne, Narbonne, Montpellier ve Arles¹⁶ gibi birtakım şehirler ise doğuya doğru sefer yapacak tacirlerin başlıca hareket merkezleriydi¹⁷.

Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd ile Şarlman arasında gelişen dostluk ilişkileri, doğu ve batı arasında yürütülen ticârete hızlı bir ivme kazandırdığı gibi, ticarî yollar üzerinde bulunan birçok şehrin de gelişmesine katkı sağladı. Bununla ilgili olarak Heyd, Kudüs patriğinin Milâdî 183/799 yılında şehir ve makamlar üzerinde İmparatorun koruma hakkını resmen tanıdığını ve bir zaman sonra da halife'nin memleketin hükümdarı sıfatıyla bu hakkı İmparatora (Şarlman) verdiğini kaydetmektedir. Şarlman'ın bu kadar uzak bir memlekette kendine ait bir donanması olmadan nasıl olup da böyle bir hak elde etmiş olması pekte anlaşılır değildir. Şarlman'ın kuvvet ve kudretinin yanı sıra Abbâsî halifesi ile olan iyi ilişkileri hakkında bilgi sahibi olan Müslümanlar, ister istemez ona saygı duyuyorlardı. Bu ise gerek Hıristiyan hacılara gerekse Avrupalı tacirlere olumlu bir şekilde yansiyordu. İmparator, kendisine verilen imtiyazlar sayesinde, Kudüs'teki hacılar ve batılı tüccarlar için özel bir hastane yaptırarak, bu hastanenin tam karşısına ise Avrupalı tacirlerin rahatça alışverişlerini gerçekleştirebilecekleri bir pazar kurdu. Bu pazara gelen her tüccar, yılda iki altın karşılığı ürününü getirip teşhir etmekte ve satmakta serbestti. Zengin ipekli ve yünlü kumaşların yanı sıra, tarçın, karabiber, tıbbi bitkiler ile daha birçok emtianın yer aldığı bu çarşıda, farklı bölgelerden çok sayıda tüccar bir araya gelmekteydi¹⁸.

Şarlman'ın İslam topraklarına gönderdiği büyük kabileler ya ticâret ya da hac maksadıyla bu toprakları ziyaret etmekteydiler. Fransa topraklarından doğuya doğru yürütülen ticarî faaliyetlerde asıl etkin rol oynayan tüccar taifesi ise Razaniye/Raddaniye¹⁹ Yahudileriydi. Deniz tüccarları olarak ta bilinen bu

¹⁶ Arles; Rhône nehri yoluyla, Narbonne; Aude nehri yoluyla, Montpellier ise Lattes limanı ve daha sonrada Aude Mortes yolu ile deniz sahilindeki şehirlerle bağlantı kuruyordu. Heyd, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁷ Mısırî, *a.g.e.*, s. 340; Heyd, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁸ Heyd, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁹ Diğer bir tabirle “Deniz tüccarları” 9. Asırda Provens Yahudilerine verilen addır. Bunlar hadım, cariye ve köleler yanında kunduz, sansar ve diğer kürk türleriyle beraber Fransa'dan

gurubu genellikle Fransa'nın Provens bölgesinde yaşayan Yahudiler oluşturuyordu. Sadece ticâret ile yaşadıkları için bunlar özellikle ticâret şehirlerinde toplanıyorlar ve bu konuda Suriyelilerin yanında anılıyorlardı. Narbonne, Marsilya, Arles, Cenova, Napoli, Palermo... gibi şehirler ise tercih ettikleri başlıca merkezlerdi²⁰. Şarلمان döneminde doğu ile batı ticâretinin gelişmesinde önemli rolleri olan Yahudi tüccarlar, ticarî anlamda hiçbir baskı ile karşılaşmadıklarından, ticâretin yanı sıra para ve finans işlerinden de büyük kâr elde ediyorlardı²¹. Bunlar; hadım, cariyeye ve kölelerin yanı sıra kunduz, sansar ve diğer kürk çeşitleriyle beraber Fransa'dan gemilere binerek Akdeniz'i geçtikten sonra Mısır'ın el-Faramâ şehrine ulaşırlardı. Burada mallarını develere yükleyerek, Kızıldeniz'e ulaşınca kadar (Suveys berzahını beş günde geçerlerdi) yürümek mecburiyetindeydiler. Daha sonra gemilere binip Mekke ve Medine ile irtibatlı limanlara uğrayıp, buradan da Basra Körfezi'ne, Hindistan ve Çin'e doğru yol alırlardı. Bazen ise karayolu ile Antakya'dan geçerek Fırat'a varırlar ve Fırat'ın yatağını Bağdat'a kadar izlerlerdi. Oradan da Dicle nehri ve Basra Körfezi ile Hind Okyanusu'na açılırlardı. Fakat Yahudilerin izledikleri yol her ne olursa olsun, asıl gayeleri Sind nehri ağzlarına, Hindistan'a ve sonra da Çin'e varmaktı. Dönüşte de aynı yolu izlerlerdi; şu farkla ki, bu defasında hepsi Franklar ülkesine dönmezlerdi. İçlerinden bir kısmı ticâret eşyalarıyla İstanbul'da kalırdı. Niteliğini belirttiğimiz iki yol üzerinde seyahatin büyük bir kısmı denizden yapılmaktaydı. Fakat sık sık gidip gelinen iki yol daha vardı ki, bu yollar

gemilere binerlerdi. Deve ile Suveys berzahını geçtikten sonra tekrar gemiye binip Mekke ve Medine'yle irtibatlı limanlara uğrarlardı. Buradan da Basra Körfezi'ne, Hindistan ve Çin'e giderlerdi. Dönüşte Misk, sarıçabır, tarçın ve diğer Şark baharatlarını Akdeniz'e getirip kısmen İstanbul'daki Rumlar'a, kısmen de Frank kralının payitahtında satarlardı. Bazen ise karayolu ile Antakya'dan Fırat'a ve Bağdat üzerinden Basra Körfezi'ne giderlerdi. Onlar Farsça, Rumca, Frenkçe, İspanyolca ve Slavca konuşuyorlardı. Rhône nehri kıyılarında tâ Ortaçağların ortalarına kadar oturan Suriyeli tüccarların bu halelerinin X. asırda artık etkileri kaybolmuştur. Çünkü İslam ticarî denizciliğinin gelişmesi yabancı araçları yerlerinden oynatmıştır. Bkz; Adam Mez., *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000, s. 534; Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih, (300/913); *Yollar ve Ülkeler Kitabı* (Türkçe trc. Murat Ağarı), İstanbul, 2008. s. 130; Heyd, *a.g.e.*, s. 136-137; Hasan İbrahim Hasan; *İslâm Tarihi: Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal*, c. I-VI, (Türkçe trc. İsmail Yiğit), İstanbul, 1988, c. IV, s. 265.

²⁰ Heyd, *a.g.e.*, s. 136.

²¹ Mısırî, *a.g.e.*, s. 342.

üzerinde karadan izlenecek bölüm, denizden izlenecek olandan daha uzundu. Öyle ki ya Fransa veya İspanya'dan hareket edilip, Cebelitarık'tan geçilecek, sonra da büyü Afrika, Suriye, Babilonya, İran'ın güney eyaletleri, Farsistan ve Kirman geçilip, böylece Hindistan ve Çin'e varılacak; yahut da Almanya'dan ve Hazarların şehirleri (Volga munsabı üzerinde İtil)'ne kadar Slav ülkelerinden geçilip, Hazar Denizi aşılacak, sonra da tekrar karayolundan Belh'e varılacak, oradan da Maveraünnehir üzerinden Çin'e ve Tokuz Oğuzların (Uygurlar) ülkesi yönüne dönülecekti. Bu tüccarlar geri dönüşlerinde; Misk, sarıçabır, tarçın ve diğer şark (doğu) baharatlarını Akdeniz'e getirip²² kısmen İstanbul'daki Rumlar'a, kısmen de Frank kralının payitahtında satarlardı. Rhône nehri kıyılarında ortaçağın ortalarına kadar oturan ve Farsça, Rumca, Frenkçe, İspanyolca, Slavca gibi birçok dili konuşabilen bu tüccarların, onuncu asırda artık etkileri kayboldu. Çünkü İslam ticarî denizciliğinin gelişmesi yabancı araçları yerlerinden oynattı²³. Bu tüccar gurubunun o dönemdeki siyasî çekişmelerin ve mücadelelerin uzağında durup tarafsız kalmaları, onlara çok büyük avantaj sağladığı gibi ticâretlerini istedikleri topraklarda rahatça gerçekleştirmelerine de imkân sağladı²⁴. Yine Razaniye Yahudilerinin yanı sıra Abbâsî topraklarında rahatça ticâretlerini gerçekleştiren bir diğer topluluk ise Venediklilerdi. Abbâsî halifesi ile çeşitli ittifak antlaşmaları yapan Şarلمان bu kapsamda Venediklilerin de çıkarlarını ele alıp onlara tam bir ticâret serbestliği sağladı. Ayrıca Şarلمان, Venediklilere imparatorluğunun içinde, yük boşaltma yerlerinde ve nehirlerinden geçişlerinde gereken vergileri vermek şartıyla ticâret serbestliği verdi. İmparatorluğun bütün eyaletleri içinde Venedik'e, en yakın olanı yukarı İtalya idi. İki büyük ticarî kan damarı teşkil eden iki yol, Po ve Adige nehirleri Venedik gemilerine ülkenin ortalarına kadar girme olanağı veriyordu. Po nehri yoluyla Pavie'ye kadar çıkıyorlardı. Büyük Alp geçitleri ağzında bulunan Pavie şehri, Fransa, İsviçre ve Almanya ile Büyük St. Bernard ve Spulgen aracılığıyla ticarî ilişkilerde bulunuyordu. O dönemde oldukça ilgi çekici bir

²² Tüccarların takip ettikleri yollar ile ilgili bkz; Abdulaziz Durî; *Târîbu'l-'Irâkî'l-İktisâdî fi'l-Karni'r-râbi'î'l-Hicrî*, Beyrut, 1974, s. 151-152; Naim Fehmi Zeki, *Turuku't-Ticâreti'd-Düveliyye ve Mahattatuba Beyne's-Şark ve'l-Garb*, Kahire, 1973, s. 154.

²³ Mez, a.g.e, s. 534, 571; Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler*, s. 130-131; Heyd, a.g.e, s. 137-138.

²⁴ Archibald, a.g.e, s. 203.

şehir olan Pavie aynı zamanda Venediklilerin Yakındoğu ürünlerini taşıdıkları önemli bir ticarî merkezdi²⁵.

Gerek, Fransa ile Endülüs Emevîleri arasındaki mücadeleler, gerekse de Bizans İmparatorluğu ile Abbâsî devleti arasındaki çekişmeler, doğu ile batı arasında gerçekleştirilen ticârete pek fazla bir zarar vermemiştir. Özellikle Hârûnürreşîd ve Şarلمان arasındaki yakınlığın tezahürü olan hoşgörü ortamı, Fransa ile doğu toprakları arasında yürütülen ticarî ilişkilere de olumlu bir şekilde yansdı. Şarلمان döneminde Fransa ile Abbâsî devleti arasında gelişen dostluk ilişkileri, daha sonraki dönemlerde de aynen sürdürüldü ve Milâdî 293/905 yılında Şarلمان'ın torunu kraliçe Biritta tarafından, halife el-Muktefi Billah'a birçok kıymetli hediye gönderildi. Bunların arasında "50 adet kılıç, 50 adet kalkan, 50 adet Fransız mızrağı, 20 parça altın işlemeli elbise, en iyilerinden 20 Rus hizmetçi, 20 Rus cariye, aslanlara karşı koyabilecek güçte 10 tane büyük köpek, 7 tane şahin, 7 tane kartal, 1 adet ipek dokuma makinası ve 20 parça yünden dokunmuş elbise" bulunuyordu. Yine bu hediyelerle birlikte kraliçe, halife el-Muktefi Billah'a bir de mektup gönderdi. Kraliçe, mektubunda özetle her iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yaparak bunu daha da pekiştirmek istediğinden ve aralarındaki barışın sürekli kalmasını temenni ettiğini yazıyordu. Ayrıca halifeye; "*Senin, benim memleketimde her istediğin senindir, benim ise senin memleketinde isteyeceklerim ancak senin yüce izninde benim olabilir*" diyerek adeta halifeyi yüceltiyordu. Onun halifeye karşı takip ettiği bu ince diplomasi, halifenin çok hoşuna gitti. Halife de cevaben; onun bu yakınlığından duyduğu memnuniyeti dile getirerek, isteklerinin kesinlikle yerine getirileceğini belirtiyordu²⁶.

Abbâsî devleti ile Fransa imparatorluğu arasında dostça yürütülen karşılıklı diplomasi sayesinde, ticâret iyi bir seyir yakaladı. Öyle ki her iki ülkenin tüccarları güven ve huzur ortamı içerisinde karşılıklı olarak birbirleriyle ticâret yapmaktaydılar. Özellikle doğunun ticarî ehemmiyetinin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli faktör şüphesiz İslam toprakları içerisindeki kutsal mekânların (Kudüs, Antakya...) varlığıydı. Zira bu mekânları ziyaret amacıyla gelen hac kafileleri, geri dönüş yolculuğuna

²⁵ Heyd, *a.g.e.*, s. 121-122.

²⁶ Mısrî, *a.g.e.*, s. 342.

çıktıklarında, doğuya özgü mensucat, dokumalar, ipekli kumaşlar, halılar, süs eşyaları, gıda ürünleri, çeşitli ilaçlar, esanslar, boya ve baharat gibi birçok farklı ürünü Avrupa'ya taşıymaktaydılar²⁷.

Avrupalı tüketicilerin doğu ürünlerine olan ilgisi, batılı tüccarların doğudaki ticarî merkezlere yönelmesinde etkili olduğu gibi, her iki bölge arasında yürütülen ticâreti de olumlu bir şekilde teşvik etti. İslam toprakları ile Avrupa arasında ortaya çıkan bu ticarî kalkınma, Milâdî sekizinci yüzyılda hızlı bir ivme yakalayarak en parlak dönemini yaşadı. Bu dönem içerisinde Fransa ve Abbâsî devleti sınırları içindeki ticarî merkezler adeta tüccarların karşılıklı akınına uğrayarak, farklı türdeki birçok ürün değişiminin yapıldığı pazarlar oldular. Öyle ki Doğudan (İslam dünyasından), Fransa'ya taşınan ürünlerin başında daha ziyade hanedanlık üyelerinin ve kilise mensuplarının en çok talep ettiği; pahallı ipek mensucatlar, pamuklu dokumalar, itriyat, baharat, değerli taşlar ve fildişi gibi ürünler yer alırken; bu ürünlere karşılık batıdan ise yüklü miktarda hububat, içki, sirke, mum, bal, çeşitli madenler, yağ ve lüks kumaşlar getirilmekteydi²⁸.

2. İki Ülke Arasında Yapılan Elçilik Faaliyetleri

Halife Hârûnürreşîd dönemine gelindiğinde İslam Dünyası; Bağdat'ta bulunan Abbâsî Halifeliği ile Endülüs'teki (İspanya) Endülüs Emevî Devleti gibi iki büyük İslam devletinin varlığına şahit olmuştur. Hıristiyan alemi ise söz konusu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans Devleti) ve Frank Devleti olmak üzere yine iki büyük devletin kontrolündeydi. Bölgesel çekişmeler nedeni ile bazen bu devletler ortak payda da bir araya gelmekteydiler. Örneğin Abbâsî halifeliği ile Bizans İmparatorluğu çoğu zaman savaş halinde olsalar da zaman zaman esir mübadeleleri gerçekleştirmek üzere barış dönemleri de yaşamışlardır. Frank Devleti ve Endülüs Emevi devleti arasındaki ilişkiler ise Müslümanların kuzeye doğru genişleme eğilimlerinden dolayı sürekli gerginlik yaşamaktaydı. Zira Franklar, Avrupa'yı kontrol edebilme ve Büyük Roma İmparatorluğu'nun mirasını sürdürme çabasına giriştiğinden, Endülüs Emevî devletinin Avrupa'daki

²⁷ Mısırî, *a.g.e.*, s. 343; Abdulhalik Bakır; *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005, s. 521; Philip K. Hitti; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), c. I-IV, İstanbul, 1989, c.II, s. 942; Corci Zeydan; *İslam Uygarlıkları Tarihi* (çev. Nejdet Gök), c. I, İstanbul, 2004, c. I, s. 475.

²⁸ Mısırî, *a.g.e.*, s. 344.

ilerleyişini durdurmaya çalışıyorlardı. Abbâsîler ile Franklar arasındaki ilişkiler ise; Hârûnürreşîd ve Şarلمان gibi iki güçlü yöneticinin ortak menfaatleri etrafında şekillenmişti. Hârûnürreşîd ve Şarلمان'ı birbirine yakın kılan sebep ise karşılıklı olarak birbirlerinden menfaatlerinin olmasıydı. Zira, Şarلمان, Hârûnürreşîd'i kendi düşmanı olan Bizans'a karşı bir müttefik olarak görürken, Hârûnürreşîd ise Şarلمان'ı İspanya'daki Endülüs Emevîleri'ne karşı kullanmak istiyordu. Nitekim her iki liderin de ortak düşmanları bulunuyordu²⁹.

Hârûnürreşîd hilafeti devraldıktan sonra, Frank Kralı Şarلمان ile diplomatik ilişkiler yeni bir boyut kazandı. İki hükümdar arasındaki ilişkiler, Şarلمان'ın ikisi Katolik, birisi Musevî olmak üzere üç kişilik bir elçilik heyetini göndermesiyle (M.797/H. 181) başladı. Bu heyet, iki taraf arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek üzere görevlendirilmişti. Heyet ayrıca Halife'den, Katolik hacılar için kutsal yerlere tesisler kurmasını ve onları Ortodoks'lardan korumasını da talep etmişlerdir. Yine bu elçilik heyetinin halifeden talepleri arasında bir fil verilmesi de vardı.³⁰ Üç yıl Bağdat'ta kalan bu elçilik heyetindeki iki Katolik elçi vefat etmiş, geriye kalan Musevi elçi ise miladî 802/h.186 yılında Hârûnürreşîd 'den Şarلمان'a gönderilen hediyelerin yanı sıra aldığı bir fil ile geri dönmüştür.³¹ Hârûnürreşîd ise 801/H.185 yılında Şarلمان'a bir elçilik heyeti göndermiştir.³² Hârûnürreşîd'in elçilik heyeti Şarلمان'a beraberinde bir çok hediye götürmüştü. Frenkler'i şaşkına çeviren ve hayrete düşüren bu hediyeler arasında antika eşyalar, kılıçlar, çeşitli renklerde cam parçalarıyla süslenmiş altın bir kılıf, altın bir fener ve daha bir çok değerli kumaş ve hediyeler bulunuyordu.³³

Şarلمان, Miladi 802/H. 186 yılında, Radbert adlı bir kişinin başkanlık ettiği ikinci bir elçilik heyetini halifeye gönderdi. Kaynaklar sadece bu heyete

²⁹ Muhammad Suhail Takkuş, *Taribu'l- Devletü'l- Abbâsîyye*, Beyrut, 2009, s.105-106; Nadir Karakuş; Abbâsî Halifesi Ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2017/2, C. 16, Sayı: 32, s. 473.

³⁰ Einhard, *Siyret Şarلمان*, (Trc. Adel Zaitun), Dimeşk, 1989, s. 107.

³¹ Dûrî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Envel*, s. 156; Hitti P. K., *History of the Arabs*, New York 1968 s. 299.

³² Takkuş, , *Taribu'l- Devletü'l- Abbâsîyye*, s. 107.

³³ Ahmed Amin, *Hârûnür-reşîd*, Kahire, 2012, s. 129.

atıfta bulunmaktadır. Radbert adındaki elçi, Miladi 806/H. 190 yılında Avrupa'ya dönmüş ve bir yıl sonra da ölmüştür.³⁴ Hârûnürreşîd, Miladi 807/H.191 yılında bir elçilik heyetini Kudüs'teki Holy Sepulchre (Kutsal Mezar Kilisesi) kilisenin anahtarları ve daha bir çok hediye ile birlikte Şarlman'a gönderdi. Bu hediyeler arasında renkli tabaklar, ipek ve keten kumaşlar, hoş kokular, hurma, su saati ve bakır kaplar yer alıyordu.³⁵ Şarlman, halifenin elçilik heyetini *Aix-La-Chapelle'de* kabul etti³⁶. Hârûnürreşîd'in elçileri, Şarlman'a o zamanlar Batı'da pek bilinmeyen çok nadide hediyelik eşyalar sunarak, onun, Hârûnürreşîd'e karşı hayranlık duymasını sağlamışlardı³⁷. Yürütülen karşılıklı diplomasi sayesinde Abbâsî Halifeliği ile Frank Devleti arasındaki ilişkilerin sürekliliği sağlandı.³⁸ Abbâsîler ve Franklar arasındaki diplomatik faaliyetler Şarlman'dan sonra başa geçen oğlu Ludwig ile Abbâsî halifesi Me'mûn döneminde de (813-833/ H. 198-218) devam etmiştir.

Sonuç

İlk olarak Abbâsî Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr (754-775/ H. 136-158) ile çağdaşı Kral III. Kısa Pippin (M.751-768/H. 133-151) döneminde başlayan Abbasî-Frank ilişkileri, Hârûnürreşîd ve Şarlman döneminde daha geniş çaplı bir boyut kazandı. İki lider arasındaki bu dostluğun en önemli sebebini ise hiç şüphesiz ticaret oluşturmaktaydı. Çünkü Şarlman, ticaret yoluyla halkı için gerekli olan ekonomik kalkınmayı ve refahı elde etmeye çalışıyordu. Bu nedenle doğunun zenginliklerine ve mallarına ihtiyaç vardı. Ancak Abbasiler ile Franklar arasında ki en büyük engel, iki imparatorluğun denizle birbirinden ayrılmış olmasıydı. Zira, Endülüs'teki Emevî devleti ile Doğudaki Bizans İmparatorluğu, ticari yolları kontrol ediyor ve Franklar'ın ticaretini sekteye uğratiyorlardı. Nitekim Şarlman, ticaret üzerindeki bu

³⁴ Majid Kadduri, *a.g.e*, s. 36.

³⁵ Andre Chloe, *Hârûnürreşîd*, s.162. Dûrî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, s. 157; Muhammed Hudari, *Tarihu'l-Ümemi'l-İslâmîyye*, (ed-Devletü'l-Abbasiyye), c. 1, Mısır, 1970, s. 133. Ayrıca bkz., M. Haddurî, *es-Sılatü'l-Diplomatikiyya Beyne'r-Reşid ve Şarlman*, Bağdat, 1939.

³⁶ C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Taribi*, (Çev.: Neşet Çağatay), Ankara, 1964, s. 107.

³⁷ Nadir Karakuş, *a.g.m*, s. 475.

³⁸ Mudevver, Cemil Nahle, *Hadaretu'l-İslam fî Daru'l-Salam*, Kahire, 1936, 236-241.

baskıyı ve kontrolü ortadan kaldırmak, halkının ihtiyaç duyduğu zenginliği elde edebilmek adına Abbâsîler ile iyi dostluk ilişkileri geliştirdi.³⁹ Ayrıca dönemin iki muktedir devleti arasında yürütülen bu ilişkinin ticari olduğu kadar dini boyutu da vardı. Öyle ki kendisini Hıristiyanlığın lideri ve hamisi olarak gören Şarlıman, Kudüs ve Antakya gibi kutsal yerlere hac yapmak isteyen tebaasına kolaylık sağlayabilmek adına elçileri vasıtası ile Abbâsîler ile iyi ilişkiler kurmayı başardı⁴⁰. Buna karşılık Abbâsîler ise hem dinî hemde siyasî kaygılar itibari ile kendilerine rakip olarak gördükleri Endülüs Emevî Devletini baskı altında tutacak tek gücün Şarlıman olduğunu bildiklerinden, müttefik olarak onu desteklemekten ve taleplerini yerine getirmekten geri durmamışlardır.

Kaynaklar

ADEVİ, İbrahim Ahmet; *es-Sefaratu'l-İslamiyye*, Kahire, 1957.

AMİN, Ahmed; *Hârûnür-reşît*, Kahire, 2012.

ARSLAN, Şakib; *Târîhu Gazavati'l- Arab fî Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezâir-Babri'l-Mutavassıt*, Beyrut, 1933.

AVCI, Casim; “Kudüs”, *DİA*, c. XXVI, İstanbul 2002.

BAKIR, Abdulhalik; *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005.

BRAUDEL, Fernand; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. M. Ali Kılıçbay), c. I, İstanbul, 1989.

BROCKELMAN, Carl; *Tarîhu's-Şuubi'l-İslamiyye*, Beyrut, 1973.

BROCKELMAN, Carl; *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Çev.Neşet Çağatay), Ankara 1964, s. 107.

CHLOE, Andre; *Hârûnür-reşît*, Trc. Muhammad al-Rizki, 1994.

DÛRÎ, Abdülaziz; *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Evvel*, Beyrut, 2009.

³⁹ F. Hyde, *Tarîhu'l-Ticare fî'l-Şarku'l-Edne fî'l-Usuru'l-Vusta*, (Trc.Muhammed Reda), Kahire, 1985, s.106.

⁴⁰ William Al-Sori, *el-Hurubu'l-Selibîyye*, Trc. Hassan Habashi, Kahire, 1998, c. 1, s. 68.

DÛRÎ, Abdulaziz; *Târîhu'l-'Irâkî'l-İktisâdî fi'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî*, Beyrut, 1974.

ELİSSEEF, Nikita; “Fiziki Plan”, *İslam Şebri* (Ed., R.B. Serjant, çev., E. Topçugil), İstanbul, 1992.

EİNHARD, *Siyret Şarلمان*, (Trc. Adel Zaitun), Dımaşk, 1989.

GÜL, Muammer; *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, İstanbul, 2009.

HEYD, W. ; *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000.

HEYD, F; *Tarîhu'l-Ticare fi'l-Şarku'l-Edne fi'l-Usuru'l-Vusta*, (Trc. Muhammed Reda), Kahire, 1985.

HADDURÎ, M., *es-Sulatü'l-Diplomatikiyya Beyne'r-Reşid ve Şarلمان*, Bağdat, 1939.

HASAN, İbrahim Hasan; *İslâm Tarihi: Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal*, c. I-VI, (Türkçe trc. İsmail Yiğit), İstanbul, 1988.

HİTTİ, Philip K. ; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), c. I-IV, İstanbul, 1989.

HİTTİ P. K., *History of the Arabs*, New York 1968.

İBN HURDÂZBİH, Ubeydullah b. Abdullah (300/913); *Yollar ve Ülkeler Kitabı* (Türkçe trc. Murat Ağarı), İstanbul, 2008.

HUDARÎ, Muhammed; *Tarîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye, (Devletü'l-Abbasiyye)*, c. 1, Mısır, 1970.

KADDURÎ, Majid; *el-Sullatu'l-Diplomasiyye Beyne Hârûnür'Reşid ve Şarلمان*, Bağdat, 1939.

KARAKUŞ, Nadir; Abbâsî Halîfesi Ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2017/2, C. 16, Sayı: 32, s. 473.

LEWIS, Archibald R. ; *Naval Power And Trade In The Mediterranean: A.D. 500-1100*, New Jersey, 1951.

MEZ, Adam; *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000.

MİSRÎ, Hüseyin Ali; *Ticâretü'l-'Irak fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, İskenderiyye, 1982.

MUDEVVER, Cemil Nahle, *Hadaretu'l-İslam fi Daru'l-Salam*, Kahire, 1936.

NICOL,Donald M.; *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma* (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000.

SORÎ, William; *el-Hurubu'l-Selibiyye*, (Trc. Hassan Habashi), c. 1, Kahire, 1998.

TAKKUŞ, Muhammad Suhail; *Taribu'l- Devletü'l- Abbâsiyye*, Beyrut, 2009.

UTKU, Nihal Şahin; *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI Yüzyıllar)*, Doktora Çalışması, İstanbul, 2005.

ZEKÎ, Naim Fehmi; *Turuku't-Ticâreti'd-Düveliyye ve Mahattatuha Beyne's-Şark ve'l-Garb*, Kahire, 1973.

ZEYDAN, Corci; *İslam Uygarlıkları Tarihi* (çev. Nejdet Gök), c. I, İstanbul, 2004.

ÇEVİRİ

**Polonya-Osmanlı Sınırından Gümüş Sikke İhracatı ve Ticaret
Dengesi Sorunu**

*The Export of Silver Coin Through the Polish-Ottoman Border and the Problem of the
Balance of Trade*

Yazan:

Dariusz KOŁODZIEJCZYK*

Çeviren:

Ebru Emine OĞUZ**

* Prof. Dr., University of Warsaw, Department of History, e-mail: d.w.kolodziejczyk@uw.edu.pl.; Orcid no: 0000-0002-8841-1749.

Bu makale, 1996 yılına ait 'Turcica' Dergisi'nin 28. Cildinin 105-116. sayfaları arasında yayınlanmıştır.

** Çeviren: Ebru Emine Oğuz, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi, e-mail: ouzebru2000@gmail.com; Orcid No: 0000-0002-1653-3325.

Öz

On altıncı yüzyılda uluslararası Karadeniz ticaretinin muhteşem dönemi sona ermiş olsa da, Polonya ve Osmanlı tüccarları kısmen Cenevizlilerin yerini almıştır. Osmanlı pazarlarında Polonya ticari mallarının bulunmaması nedeniyle, gümüş sikke (Hollandalı, Alman ve Leh) önde gelen ihracat kalemi haline gelmiştir. Polonya tarafındaki pasif ticaret dengesi, Baltık tahıl ihracatı geliştiği sürece tehlikeli görülmemiştir. 16. yüzyılın sonunda başlayan kriz, Polonya kamuoyundaki değişimin temel nedeni olarak kabul edilebilir. Ardından, mecliste hem "lüks" hem de "Türk ticareti"ne karşı çok sayıda ses yükselmiştir. Son olarak ise 1598 yılında Polonya-Moldavya sınırında madeni paralara özel bir ihracat vergisi getirilmiştir.

Paradoksal olarak, gümüşün akışı Osmanlı tarafında da şüphe uyandırmıştır. Osmanlı makamları hiçbir zaman "Polonya" gümüşüne gümrük uygulamazken, düşük standartlı ithal madeni paraların Osmanlı pazarına girmesini engellemeye çalışmışlardır. Bâb-ı Âli'nin tutumundaki değişiklikler, on altıncı ve on yedinci yüzyıllara ait Polonya-Osmanlı *'abdnamesi'*nin ilgili paragrafları aracılığıyla incelenebilmektedir..

Abstract

Though in the sixteenth century the great era of the international Black Sea trade was over, the Polish and Ottoman merchants partially replaced the Genovese. For lack of Polish commercial goods on the Ottoman markets, silver coin (Dutch, German and Polish) became the leading export article. The passive trade balance on the Polish side was not considered dangerous as long as the Baltic grain export was flourishing. Its crisis which started by the end of the sixteenth century, might be considered as the main reason of a shift in Polish public opinion. Numerous voices were raised then in the Diet against both "luxury" and "Turkish trade." Finally, in 1598, a special export duty on coin was introduced on the Polish-Moldavian border.

Paradoxically, the flow of silver arose doubts on the Ottoman side as well. While Ottoman authorities never levied customs on "Polish" silver, they tried to prevent low-standard imported coin from influxing the Ottoman market. Changes in the Porte's attitude can be studied through the relevant paragraphs of the Polish-Ottoman *'abdnamesi'* from the sixteenth and seventeenth centuries.

Orta Çağ'da Lwów'da (bugün Ukraynalı L'viv) doğu ticaretine ilişkin Łucja Charewiczowa'nın yayınlamış olduğu klasik monografinin üzerinden 70 yıl geçti¹. Stanisław Kutrzeba ve Władysław Łoziński'nin daha önceki çalışmalarıyla birlikte, bu kitap günümüzde değerini halen muhafaza etmektedir. Ne yazık ki, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Polonya-Osmanlı ticaretini incelemek için çok uygun bir zaman dilimi olmamıştır. Sovyet Ukrayna arşivleri, neredeyse tamamen erişilemez durumda olup, nihayetinde ise açılmalarına karşın Osmanlı arşivleri, Doğu Avrupa'nın ekonomi tarihçileri için yabancı olarak değerlendirilmiş ve değerlendirilmektedir. Andrzej Dziubiński, Halil İnalçık ve Gilles Veinstein'ın çalışmaları, ancak son zamanlarda söz konusu alandaki tarihi araştırmaların yeniden canlanmasını sağlamıştır².

Ayrıca bölgenin birçok ülkesinde halen kırgınlık uyandıran ve tartışılan, sınırlardaki değişiklikler ve zorunlu göçler, Karadeniz ticareti ile ilgili çalışmaların kesintiye uğramasına yol açmıştır. *Annales* okulunun ününü ancak yavaş yavaş kazandığı savaş öncesi süreçte Lwów Üniversitesi, Polonyalı tarihçilerin ilk kez nicel yöntemler uyguladıkları ve Stanisław Hozzowski liderliğindeki bilim adamlarının, büyük Doğu Avrupa kentleri için on altıncı yüzyıl fiyat kayıtlarının benzeri görülmemiş bir baskısını başlattıkları yer olmuştur. Hozzowski, 1945'ten sonra memleketi Lwów'dan ayrılmış ve hayatının geri kalanını Baltık ticaretini incelemekle geçirmek üzere Danzig'e (günümüz Polonya- Gdańsk) gelmiştir.

1944 Varşova Ayaklanmasında kraliyet mali arşivlerinin yakılmasını da eklersek, felaketlerin listesi tamamlanmış olacaktır. Şimdi, erken-modern Polonya uluslararası ticaretinin hacim ve bileşimine bir göz atmak amacıyla

¹ Ł.Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*, (Lwów, 1925).

² G. Veinstein, "Marchands Ottomans en Pologne-Lituanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique, *Chariers du Monde russe* 35 (1994), 713-738; H. İnalçık, bölüm: "The Black Sea and Eastern Europe" in: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. H. İnalçık, D. Quataert (Cambridge, 1994), ss. 271-314; Aslında Andrzej Dziubiński Polonya Doğu ticaretinin monografisi üzerine çalışma yapmaktadır.

*Dziubiński'nin, bahsi geçen çalışması tamamlanmış ve 1997'de basılmıştır: <https://www.amazon.com/szlakach-Orientu-Osman%CC%81skim-XVI-XVIII-Monograie/dp/8385220682> (ç.n.).

yerel belediye arşivlerine, özellikle de yabancı arşivlere, yani Baltık ticareti için Danimarka Sund gümrük kayıtlarının yanı sıra Karadeniz ve Doğu ticareti için Transilvanya, Moldova, Kırım gümrük kayıtlarına dayalı olarak titiz bir yeniden yapılandırma gerçekleştirilmelidir.

Şu anda Baltık ticareti hakkında pek çok şey biliyor olsak da, Karadeniz ticaretinin bir monografisi halen yazılmayı beklemektedir. Osmanlı fethinden sonra Karadeniz, kıtalar arası büyük bir ticaret yolu olma özelliğini yitirmişse de, Kefe'den gelen Cenevizli tüccarların yerini bir dereceye kadar Polonya kralı ve padişahın tebaası almıştır³. Ticaretlerinin hacmi ve bileşimi hakkında bazı varsayımlar zaten yapılabilmektedir.

Antoni Maçzak'a göre on altıncı yüzyılın ortalarında Polonya Baltık ticaretinin değeri, ihracat değerinin, ithalat değerini neredeyse ikiye katlamasıyla birlikte 1.300.000 florine ulaşmıştır⁴. Son derece aktif olan ticaret dengesi, Polonya-Litvanya Birliği'nin kültür ve ekonomisinde "Altın Çağ"a katkıda bulunurken, öte yandan ise kolay ithalat, yerli zanaat ve sanayinin zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Bu, Marian Malowist'in, o zamanın Doğu-Batı Avrupa ticaretini sömürge öncesi ekonomik ilişkiler için bir model olarak tanımlamasına yol açmıştır. Tahıl, kereste ve et ihracatı, batı ve kuzey Polonya sınırlarından sürekli nakit akışına neden olurken, bunu takiben nakit fazlasının önemli bir kısmı ise daha sonra güneydoğu sınırından dışarı sızmıştır.

Polonya Krallığı'nda iltizam hakkındaki dağınık bilgilerden yola çıkarak, Polonya doğu ticaretinin değerinin on altıncı yüzyılın ortalarında yılda 200.000 florini, yani Baltık ticaret değerinin yaklaşık %15'ini bulmuş olabileceğini kabaca varsayabiliriz⁵. Daha sonrakilerin aksine Polonya doğu ticaretindeki ticaret dengesi, Polonya için büyük ölçüde pasif olmalıdır. Polonya-Osmanlı ticaretinin bileşiminden, Polonya'ya gerçekleştirilen

³ *Isthme polonais*'in Avrupa ötesi ticaretteki rolü için bkz. F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris, 1949), ss. 148-150.

⁴ A. Maçzak, "Der polnische Getreideexport und das Problem der Handelsbilanz (1557-1647)"; *Der Außenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa* (ed. I. Bog) (Wien, 1971): 28-45, özellikle ss. 33-34. Burada Maçzak'ın değerlendirmeleri altın florine göre hesaplanmıştır.

⁵ D. Kolodziejczyk, "Kilka uwag o handlu polsko-tureckim w XVI wieku", *Kwartalnik Historyczny* 3 (1988): 207-216, adlı çalışma da özellikle 211-212. sayfalara bakabilirsiniz.

Osmanlı ithalatı ipek, dokuma, tiftik, sabun, kuru üzüm, at vb. gibi yerli Osmanlı ürünlerinin büyük bir bölümünü teşkil ederken, Polonya'nın Osmanlı pazarına sunabileceği çok az yerli eşyasının bulunmakta olduğu açıkça görülmektedir. Polonya'nın Osmanlı topraklarına yaptığı ihracat ağırlıklı olarak İngiliz kumaşı, Silezya bıçakları, Rus kürkleri ve gitgide daha da artmak üzere gümüşten oluşmaktaydı. Polonya tarafındaki pasif ticaret dengesi, büyük Orta Avrupa şehirlerinde satılan Moldavya öküzlerinin ihracatının büyüklüğü dolayısıyla daha da genişlemiştir.

"Polonya ticareti"nin Osmanlılar için kârlı ve çekici olmadığı söylenemez. 16.yüzyılda pek çok İngiliz ve Rus malı Lehistan toprakları vasıtasıyla İstanbul'a ulaştırılmaktaydı; sadece Eastland Company ve Osmanlı saray tüccarlarının (*hassa tüccar*) faaliyetlerinden bahsetmek gerekirse, bu tüccarlar hemen hemen her yıl Moskova'ya gönderilmekteydiler⁶. Venedikli baylos Domenico Trevisano 1554'te, Polonya'dan *molte e diverse robbe* ithal eden padişahın, Osmanlı tebaasının uygunluğu için Polonya kralıyla iyi ilişkiler içinde olduğunu kaleme almıştır⁷. Papalık ambargolarına rağmen, Boğaz'a kuzeyden çeşitli stratejik malzemeler de ulaşmıştır. Örneğin, Lepanto savaşından birkaç ay önce Polonya kralı, muhtemelen İngiliz menşeli olan büyük miktarda tenekenin Osmanlılara satılmasına müsaade etmiştir⁸.

Sadece E. Ashtor ve A. Attman'ın çalışmalarından söz edecek olursak, Avrupa'nın Doğu ile ticaretindeki pasif denge iyi bilinmekte ve adil bir şekilde tanımlanmaktadır⁹. Zaman zaman ilgili Avrupa toplumlarında, "lüks"e yönelik faizciliğe ilişkin protestolara neden olmuştur. Polonya birliğe katıldıktan sonra, orada da bu türde protestolar beklenmekteydi. Ancak 1590'lara kadar doğudan ithalata karşı resmi bir önlem alınmamıştır. Söz konusu durum, on altıncı yüzyılın sonunda değişmiş; Nisan 1598'de Meclis tarafından ihraç edilen madeni paralar için olağandışı %2'lik bir ücret

⁶ Bkz. S. Skilliter, William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582. A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations (London, 1977) ve G. Veinstein a.g.e..

⁷ E. Alberti, Relazioni degli ambasciatori veneti al senato, serie III, Vol. I (Firenze, 1840) s. 160.

⁸ J. Reznik, Le Due Joseph de Naxos (Paris, 1936), s. 252.

⁹ E. Ashtor, Levant Trade in the Later Middle Ages (Princeton, 1983); A. Attman, The Bullion Flow between Europe and the East, 1000-1750 (Göteborg, 1981).

getirilmiştir. Karakteristik olarak, söz konusu ücret sadece Moldova ve Moskova sınırlarında tesis edilmiştir¹⁰. Bu, her türlü vergiye düşman olan tüketim odaklı soylu toplumda, olağanüstü radikal bir önlem olarak görülmüş olmalıdır. 17. yüzyılın başında Polonya'da Stanisław Cikowski ve Wojciech Gostkowski'nin, lüks ithalatı ve külçe çıkışı eleştiren iki popüler kitapçığı yayınlanmıştır. Meclis, 1655'teki Rus ve İsveç savaşı sırasında, ithalatı geçici olarak yasaklanan pahalı İran ve Türk dokumalarının ayrıntılı bir listesini yayınlamakla daha da sert bir önlem almıştır¹¹.

Bu tepkilerin bir açıklaması, o dönemki Baltık ticari denge değişiminde bulunabilir. Maćzak ve Sadowski çalışmalarında, on altıncı yüzyılın sonunda Danzig'deki Polonya ticaret dengesinin, Polonya'nın Batı'dan yaptığı ithalattaki artışın bir sonucu olarak çok daha az elverişli hale geldiğini varsaymaktaydılar¹². 1620'lerden sonra tahıl ihracatındaki düşüş, bu değişikliklere daha fazla katkıda bulunmuştur. Doğu ticareti muhtemelen istikrarını sürdürürken, genellikle yeni ortaya çıkan finansal problemlerden sorumlu tutulmuştur.

Madeni paralar üzerindeki ihracat ücreti on yedinci yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Örneğin, sadece 1649'da, Kazak ayaklanmasına rağmen, vergi ödendikten sonra Moldavya sınırından yasal olarak en az 40.000 gümüş dolar ihraç edilmiştir. Bu vergi halk arasında "madeni paradan Ermeni ücreti" (*myto ormiańskie od pieniğdzy*) şeklinde adlandırılmaktaydı, ancak Ermeni tüccarlar doğu ticaretine iştirak eden tek katılımcı değillerdi¹³. Polonya'dan Moldavya'ya yapılan devasa gümüş sikke ithalatı, 17. yüzyılda Moldovalı tarihçi Miron Kostin'in dikkatini çekmişti ve Mihai Maxim, 1590'lı

¹⁰ Volumia legum, vol. 2 (St. Petersburg, 1859) s. 377 (ilk olarak 1598 yılında Kraków'da 'Konstytucje Sejmu walnego koronnego warszawskiego' adı altında yayınlanmıştır. Ayrıca bkz: Z Światalski, "Clo od wywozu pieniędzy wywożonych za granice Rzeczypospolitej w latach 1598-1659", *Przegląd Historyczny* 51 (1960): 24-30.

¹¹ Volumia legum, vol. IV, s. 509; Z Sadowski *Pieniądz a początki upadku Rzeczypospolitej* (Warsaw, 1964) s 79.

¹² Maćzak, a.g.e; Z Sadowski, a.g.e, s.72.

¹³ Światalski, a.g.e, s. 27.

yıllardan itibaren Moldovya *haracının* İstanbul'a neredeyse sadece Batı doları (*guruş*) olarak, çoğunlukla Polonya menşeli gönderildiğini ortaya koymuştur¹⁴.

Diğer mallarda olduğu gibi, Polonya'dan Osmanlı topraklarına getirilen gümüş paranın sadece küçük bir kısmı gerçekten Polonya menşeli idi. Olkusz'daki gümüş madenlerinin yerli üretimi, iç pazar ihtiyaçları için bile asla yeterli olmamış ve zaten Silezya'nın 14. yüzyılda kaybedilmesinin ardından, Polonya'da altın madenciliği yapılmamıştır. Bu nedenle, Polonya'da çok sayıda yabancı madeni para dolaşmaktaydı, bunların arasında yalnızca Schweidnitz'den Silezya *kurusu*, Macar altın florinleri, Alman Reichsthaler'leri ve Amerikan gümüşünden basılan -giderek artan miktardaki- Hollanda rix-doları (*rijksdaalders*) ve aslan dolarından (*leenwendaalders*) söz edilmektedir.

Hollanda gemileriyle Danzig'e getirilen pek çok gümüş sikkenin Lwów'a, oradan da Moldavya ve İstanbul'a yolculuklarına devam ettiğini varsayabiliriz. Janusz Pelc tarafından yayınlanan ve Polonya-Litvanya Birliğinin büyük şehirlerinde altın ve gümüş arasındaki döviz kurlarını gösteren tablolara göre, 1541 ve 1640 arasındaki tüm dönem boyunca gümüş, Danzig'de sürekli olarak en ucuz, Lwów'da ise en pahalı durumda olmuştur - bunun açık göstergesi ise Polonya'daki dalgalanma eğilimlerinin değerlendirilmesidir¹⁵. Şevket Pamuk'a göre, 1580'lerden sonra İstanbul'daki altın-gümüş oranlarının Batı Avrupa'dakinden pek de farklı olmayışı, yeterince ilginçtir¹⁶. Aynı şey Danzig'deki altın-gümüş oranı için de söylenebilir. Ancak Lwów'da gümüş, Danzig ve İstanbul'dan daha yüksek fiyatlıydı. Fakat daha önce de söylendiği gibi, Polonya'dan Boğaz'a gerçekleşen gümüş akışının nedeni, gümüşün Polonya'da çok ucuz ve kolay erişilebilir olması değil, çok talep edilen doğu malları karşılığında yerli mallar bulunamadığından dolayı idi. Benzer durum, Polonya'ya ithal edilen ve daha

¹⁴ M. Maxim, "Considérations sur la circulation monétaire dans les pays roumains et l'empire Ottoman dans la seconde moitié du XV siècle", *Revue des Études Sud-est Européennes* 13 (1975): 407-415.

¹⁵ J. Pelc, *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII w.* (Lwów, 1937) s. 52, tablo IX.

¹⁶ Ş. Pamuk, "Money in the Ottoman Empire 1326-1914" in: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 947-985*, özellikle s. 955.

sonra doğu ipek ve halıları karşılığında İstanbul'a yeniden ihraç edilen pahalı İngiliz kumaşları için de geçerliydi¹⁷.

Polonyalı yetkililerin mali kriz sırasında külçe kaybına ilişkin artan endişelerinin aşikâr olmasına rağmen, Osmanlı'nın da Polonya'dan madeni para ithalatına karşı tutumu pek aynı değildi. Burada iki husustan söz edilebilir:

1) Tüccarların hem gelirken hem de çıkarken mallarından vergi ödemeleri her hükümetin bir *ilkesi* idi. Polonya'dan gelen tüccarların mal yerine nakit getirmeleri, *gümrük* gelirlerinde ani kayıplara yol açtığından ötürü hem Polonya hem de Osmanlı maliye otoriteleri için kafa karıştırıcı bir durum yaratmış olmalıydı. Nakit para üzerinden vergi toplama fikrinin kökenleri daha fazla araştırılmalıdır, ancak 1598'den itibaren Polonya meclis kararının, ithal madeni paralar üzerinde gümrük artırma olasılığını açıkça ele almasıyla Osmanlı *'abdnamelerinde* ilk olarak bahsedilmesinin zaman açısından örtüşmesi dikkat çekicidir¹⁸. Padişah tarafından 1597 yılında tanınan ilk muafiyetin tüm Polonyalı tüccarlara değil de, yalnızca Polonya elçilerine ilişkin oluşu çok tipiktir. Daha önceki 1577 ve 1591 belgelerinin içeriğini neredeyse harfi harfine tekrar eden 1597 tarihli *'abname*'nin muhteviyatı Polonya tarafını tatmin etmediğinden, 10 ay sonra yeni bir *'abname*' teşkil edilmiştir.

¹⁷ Doğrudan İngiliz-Osmanlı kumaş ticaretinde ucuz tekstil ürünleri hüküm sürerken, Osmanlı'nın Polonya'da ithalatında pahalı İngiliz kumaşları olağanüstü bir role sahipti, bkz. D. Kolodziejczyk, "Handel tkaninami miğdzy Europę środkowo-wschodnią a wschodem Muzulmańskim w Basenie Czarnomorskim w latach 1475-1550" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Varşova Üniversitesi, 1986), s. 102-105.

¹⁸ *İmtiyazat* veya kapitülasyon adıyla da bilinen Osmanlı *abdnameleri* için bkz. Halil İnalçık, "İmtiyazat", İslam Ansiklopedisi (ikinci baskı), Cilt. 3 (Leiden-Londra, 1971): 1179-1189; ve Hans Theunissen, Ottoman-Venetian diplomatics: the 'ahd-names'. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents (yayınlanmamış doktora tezi, Utrecht Üniversitesi, 1991). Bu yazar aslında 1489-1699 yıllarını kapsayan "Polonya" abdnamelerinin tam bir baskısını hazırlamaktadır.

* Yukarıda yer alan "bu yazar aslında 1489-1699 yıllarını kapsayan "Polonya" abdnamelerinin tam bir baskısını hazırlamaktadır" ifadesi, ilk kez 1996 yılında yayınlanmış olan makalenin orijinaline aittir ve yazar, söz konusu çalışmasını tamamlamıştır: Dariusz Kolodziejczyk (2000), Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century), Series of the Ottoman Empire and Its Heritage, Vol.18, Brill). (ç.n.)

Polonyalı tüccarlar tarafından getirilen madeni paraların harçtan muaf tutulması gerektiğini ilk kez orada okumuştuk.

2) Mal yerine madeni para getirmek, gümrük ücretlerinde kayıplara neden olurken diğer taraftan külçe, o zamanın hükümetleri tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı. Sorun ise ithal madeni paraların genellikle düşük standartta oluşuydu. Orta Çağ ve erken modern devletlerin para politikalarıyla ilgilenen çok sayıda bilim adamı, küçük madeni paraların değerinin düşürülmesinin, askerlerin ve toplumun alt tabakalarının maliyeti üzerinden prens ve kralların mali durumlarını iyileştirmeye hizmet ettiğini göstermiştir. Bu akıbet Osmanlı *akçesi* (Türkçesi "beyaz") tarafından paylaşılmış, zamanla daha fazla *kırmızı* (Türkçesi "kırmızı") olmuştur. Ancak, daha büyük paralara yönelik politika çok daha temkinli olmalıydı. Bu madeni paralar, hükümetlerin ve devlet seçkinlerinin sıklıkla dâhil olduğu büyük ticaret ve parasal işlemlere hizmet etmiştir. Haim Gerber'in de ortaya koymuş olduğu üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum böyleydi. Bu nedenle yüksek standartta altın ve büyük gümüş sikke muhafaza edilmiş olmalıdır¹⁹.

Şevket Pamuk'a göre, yabancı paraların Osmanlı pazarlarını işgali ve onların değersiz versiyonları 1585 civarında ortaya çıkmıştır. Özellikle *arslanlı* aslanları veya *esedî gurus* adı altında bilinen, aslan tasviri taşıyan Hollandalı *leenwendaalderler* kötü bir üne sahip olmuştur²⁰. Tepki olarak, Osmanlı hükümeti tarafından enflasyona karşı önlemler alınmıştır. İlk "sikke düzeltmesi" (*tashih-i sikke*) 1600'de gerçekleşmiş ve daha sonra ise 1618, 1624 ve 1640 yıllarında tekrarlanmıştır²¹. Bu bağlamda, 1607 Polonya '*ahdnamesinde* yer aldığı üzere Hollanda parasına tam bir ambargo uygulanmış olduğunu görmemiz gerekmektedir. Bahsi geçen metinde şunu okumaktayız:

¹⁹ H. Gerber, "The Monetary System of the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Middle East* 25 (1982): 308-324, özellikle ss. 311-312.

²⁰ Standartlarına ve gümüş içeriğine göre, yaklaşık olarak değer normal 'rix doların' 0,8'i değerindedir, bkz. János Buza, "Der Kurs der Löwentaler in Ost-Mitteuropa (mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürger und Ungarn)", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27 (1981): 335-258. Bogdan Murgescu'ya dostane yorumları ve bu konudaki tartışması için burada minnettarlığımı ifade etmek isterim.

²¹ Ş. Pamuk, a.g.e, ss. 961-966.

“ve getürdikleri guruslarından gümrük taleb olunmıya lâkin Leh tarafından cari olan arslanlu gurusun 'ayarı kam olub halis olmayub zarar-i 'amm olub sikke-i hümayunun ihtilâlina ba'is olmağla min ba'd memalik-i mabrusemd e arslanlu ve nakısu'l-'ayar gurusu cari ve ra'ic olmamak için hatt-ı hümayununla ferman-ı 'alışanım sadır olmuştur min ba'd memalik-i mabruseme oltarafdan kam- 'ayar gurusu gelmeyüb sahibü'l-'ayar-gurusu ile emti'a-i mütenevvi'e gele”

Osmanlı para politikasının bu beyanı, 1623, 1640 ve benzeri sonraki Polonya 'abdnamelerinden kaybolmuştur. Aksine, Osmanlı pazarında izin verilen diğer gümüş sikkeler arasında *esedî gurusı*tan (Polonya kaynaklarında "aslan doları" -*talar lewkony* olarak da adlandırılmaktadır) bahsedilmektedir. Bu değişikliğin açıklaması ise basittir: 1612'de ilk Hollanda kapitülasyonları verilmiştir. Alexander de Groot tarafından yayınlanan bu kapitülasyonlarda şunları okumaktayız:

“Altın ve [Hollandalı tüccarların] yanlarında götürdüğü madeni paralardan vergi alınmaz; (...) *darbhane komiser ve denetçileri, gurusunuzun akçesini yaparız diyerek müdahalede bulunamaz ve zarar veremezler*²²”.

Hollanda girişiminin dünya külçe ticaretindeki rolü Artur Attman tarafından ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Attman'ın tahminlerine göre, Amsterdam'a ithal edilen Amerikan külçelerinin üçte ikisinden fazlası daha sonra Hindistan'a, Levant'a ve Baltık bölgesine yeniden ihraç edilmiştir. Ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Baltık'a ihraç edilen birçok madeni para, nihai varış yerlerini Levant'ta da oluşturmuştur. Attman'dan tekrar bir alıntı yapacak olursak: "Avrupa'da tüccarların değerli metallerin ithalat ve ihracatında vergi ödemediklerine ilişkin yazılı olmayan bir yasa varmış gibi görünüyor²³. "Bununla birlikte, bu yazılı olmayan yasa, yüzyılların başında ciddi bir şekilde sorgulanmıştır. Amerikan gümüşünün Avrupa'ya girişi 1590

²² *Getürdikleri altın ve gurusdan resm alınmayub (...) zarbhane eminleri ve nazırları dabl u ta'arruz eylemeyüb ve gurusunuzı akçe kat' ederiz deyü rencide ü remide etmeyeler-* A. De Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic, A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630* (Leiden\İstanbul, 1978), s. 250. Bu madde, 1601 İngiliz kapitülasyonlarına zaten dahil edilmişti, bkz. Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selatin* (İstanbul 1274\1857-58), Vol. 2, s. 474.

²³ A. Attman, *Dutch Enterprises in the World Bullion Trade 1550-1800* (Göteborg, 1983), s. 22.

ile 1600 arasında zirveye ulaşmıştır²⁴. Daha geleneksel ticari emtiaların kademeli olarak madeni para ile değiştirilmesi, birçok hükümete tutumlarını yeniden gözden geçirme konusunda ilham vermiştir. Attman, madeni paraya vergi konulduğunda Polonya'da 1598'den sonra ve İsveç Narva'sında ise 1603 ile 1611 yılları arasında olmak üzere iki vakadan haberdardır²⁵. Osmanlı 'abdnameleri' konusu, Osmanlı hükümetinin de paraya vergi koyarak bütçesini iyileştirmeye çalıştığını göstermektedir. Son olarak, uzun vadeli ticari çıkarlar ve batılı ortakların siyasi baskısı Osmanlıları bu projelerden vazgeçmeye ikna etmiştir.

O andan itibaren, *leenwendaalder* Osmanlı vilayetlerinde yolunu bulmuş ve kısa sürede Osmanlı pazarındaki en popüler büyük gümüş sikke haline gelmiştir. Bugün bile çağdaş Bulgar para birimi olan *leva-* "aslan" adıyla hafızalara kazınmaktadır.

Tablo 1: 1597 "Lehçe" 'Abdnamelerinde'²⁶ Para İhracatına İlişkin Yer Alan Bölümler

1597 (I Rebi I 1006/11-20 Kasım 1597 – belgenin en sonuna eklenen bir fıkra).

destgâhimıza da'ima ilçileriniz geldikde ilçilerinizün guruslarından ve kendii mata'larından gümrük ve reft ve kassab akçesi deyü bir akçe ve bir habbe alınmıya "

"Daima, ilçileriniz sarayımıza geldiğinde (...) gümrük, gidiş parası [*reft akçesi*] ya da hayvanlardan alınan vergi [*kassab akçesi*] adı altında paralarından [*gurus*] ve kendi mallarından en küçük bir gümüş [*akçe*] veya tahl alınmayacaktır "

²⁴ Michel Morineau'ya göre bu zirveye yerinde ulaşılmış ve daha 1660'larda aşılmıştı. Monografisinde Morineau, Earl Hamilton'ın Amerikan gümüşünün Avrupa ekonomisi üzerindeki etkisi hakkındaki klasik tezini sorgulamıştır, bkz. Morineau, *Incroyables gazettes et fabuleux métaux. Les retours des trésors américains d'après les gazettes hollandaises (XVI-XVIII siècles)*, (Cambridge, 1985), ss. 38-41, 98, 113, 584.

²⁵ Attman, a.g.e., ss. 24-25.

²⁶ 1607 yılına ait belgenin haricindeki tüm belgelerin orijinaleri Varşova Merkez Arşivlerinde muhafaza edilmektedir.

* 26.dipnotta bahsi geçen belgelere ilişkin incelemeler Kolodziejczyk'ın, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*, Series of the Ottoman Empire and Its Heritage (Vol.18, Brill) adlı eserinde yer almaktadır. (ç.n.)

1598 (1 Muh. 1007/4 Ağustos 1598)

Geliüb giden bazarganlar (...) ve getürdükleri guruslarından dabi gümrük taleb olunmya deyü hatt-ı hümayunumla ferman-ı 'ali-şanım sadır olmuşdur

"ve ayrıca benim padişahlık yazımla sağlanan ünlü bir ferman [ör. *tuğra*] çıkarılmış, bu fermanla (...) gelip giden [Polonyalı] tacirlerden, getirdikleri nakit paradan [*guruslar*] gümrük ödemesinin istememesi emredilmiştir".

1607

ve getürdikleri guruslarından gümrük taleb olunmya lâkin Leb tarafından cari olan arslanlu gurusun 'ayarı kam olub halis olmayub zarar-i 'amm olub sikke-i hümayunun ibtilâlina ba'is olmağla min ba'd memalik-i mabrusemde arslanlu ve nakısu'l-'ayar gurus cari ve ra'ic olmamak için hatt-ı hümayunumla ferman-ı 'alışanım sadır olmuşdur min ba'd memalik-i mabruseme oltarafdan kam- 'ayar gurus gelmeyüb sahibü'l-'ayar-gurus ile emti'a-i mütenevvi'e gele

"Polonyalı tüccarlardan getirdikleri nakit paradan [*guruslar*] gümrük ödemesi istenmemelidir. Ancak Polonya'dan getirilen aslan doları [*arslanlu gurus*] standartı düşük ve saf olmadığı için imparatorluk madeni parasının [piyasanın] bozulması ve kamu zararına yol açmaktadır; böylece benim imparatorluk yazım [yani *tuğra*] ile sağlanan şanlı fermanım ile bundan böyle eksik standarttaki aslan dolarının iyi korunan topraklarımda sürümde ve geçerli olmayacağı buyrulmuştur. Bundan böyle benim iyi korunan topraklarıma bu istikametten düşük standartta dolarlar getirilemez, ancak iyi standartlı dolarlar ve çeşitli mallar getirilebilir."

1623 I (Şubat)

ve getürdükleri guruslarından dabi gümrük taleb olunmya deyü merhum ve magfurun-leb babam sultan Mehmed Han Gazî taba sarahu hazretleri hatt-ı hümayunları ile ferman etmegün mucubeyle 'amal olunub alınmya

"ve günahları bağışlanan rahmetli babam olarak Sultan Mehmed Han Gazi hazretleri (nurlarda uyusun!), padişah yazısıyla [ör. *tuğra*] temin edilen bir ferman²⁷ çıkararak, getirdikleri nakit paradan [*guruslar*] gümrük ödemelerinin talep edilmemesi gerektiğini bildirmiştir, buna göre hareket etmeli ve [paralarını] almamalıdır"

²⁷ Söz konusu fermanın '1598 *abdnamesinde* bahsedilmiştir.

1623 II (Ekim)

ve getürdükleri guruslarından eğer riyal ve eğer kara gurus ve eğer arslanî ve eğer Lib gurusıdır gümrük taleb olunmya

"İster riyal [riyal], ister siyah dolar [kara gurus], ister aslan [arslanî], ister Polonya doları [Lib gurusı] olsun, getirdikleri nakit paradan [guruslar] gümrük ödemesi istenmemelidir".

1640

ve getürdükleri sahibü'l-ayar gurusdan gümrük taleb olunmya

"ve getirdikleri temiz paradan [guruslar] gümrük ödemesi istenmemelidir".

1667-1672-1678

ve getürdükleri guruslarından eğer riyal ve eğer kara gurus ve eğer esedî ve eğer Lib gurusıdır gümrük taleb olunmya

"ister riyal [riyal], ister siyah [Kutsal Roma İmparatorluğu] doları [kara gurus]*, aslan [dolar] [esedî] veya Polonya doları [Lib gurusı] olsun, getirdikleri nakit paradan [guruslar] gümrük ödemesi istenmemelidir".

281699

sekizinci madde (...) ve getürdükleri nakd akçeden gümrük taleb olunmya

"Madde 6. (...) ve getirdikleri nakit paradan [akçe] gümrük [ödemeleri] talep etmemelidir."¹

GEZİ, GÖZLEM, ANI

Türk Dünyasında 1996 Yılı Kazakistan Hatırası

Kazakistan Memoirs of 1996 in The Turkish World

Ergün Öz AKÇORA*

Öz

“Hoca Ahmet Yesevi Türk- Kazak Üniversitesi” Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyetleri arasındaki ikili anlaşma ile bu ilim ve kültür merkezini yeniden canlandırmak, Türk devlet ve toplulukları arasında bilimsel, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geleceğini şekillendirmek ve güçlü bir köprü olabilmek amacıyla bu” hatıram” kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada yedi aylık dönemde “günlük” tutmak suretiyle daha bağımsızlığını kazanmış yeni bir Türk Cumhuriyeti “*Kazakistan Cumhuriyetinde*” 1996’da gördüğüm ve yaşadığım olaylar ele alınmış, o günleri değerlendirilerek gelecek nesillerimize bir köprü kurmak amaçlanmıştır.

Kazakistan’da “Hoca Ahmet Yesevi” meşalesini taşıma onurunu ve fırsatını bulan bizler, bu anlamlı yolculuğa; cesaret, dürüstlük, ağırbaşlılık, iyi ahlaklılık, cömertlik, konukseverlik, yüksek zekâ, insana sevgi ve saygı, çalışkanlık, vatan ve bayrak sevgisi gibi erdemlerimizi ortaya koyarak, millî kültürü çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkarmayı amaçlayarak yazılmıştı

Ahmet Yesevi ailesinin rektöründen öğrencisine kadar bütün fertlerinin idealini bilgelik, erdem ve cesaretle, köklü geçmişi ile güçlü gelecek arasında bir köprü yapabilmek olması ümidiyle bu hatıram anlatılmaya çalışılmıştır. Yolumuz açık, eserimiz milletimize hayırlara vesile olsun

Anahtar kelimeler: Türkistan, Kazakistan, Hoca Ahmet Yesevi, Nevruz, Ahıska, SSCB.

* Emekli Dr.Öğr. Üyesi, ergunozakcora@gmail.com, Orcid no: 0000-0003-2631-9725.

Abstract

Ahmet Yesevi Turkish-Kazakh University was established with a bilateral agreement between Turkey and the Republic of kazakhstan in order to revive thi ancient centre of learning and culture, to shape the future of cientific and cultural relations between the Turkish goverment and communitie and to be a strong bridge.

In this study, the events which I have seen and experienced in a newborn Turkish Republic, in other words the Rebuplic of Kazakhstan were discussed and additionally those days were evaluated to build a bridge to our future generations by means of my seven month period diary when I was in Kazakhstan in 1996.

Those of us who had the opportunity and the honor of carrying the torch of Kazakistan Ahmet Yesevi went to thi meaningful journey in order to increase the level of national culture above the level of contemporary civilization by putting forward our virtues such as courage, honesty, equantimity, good morality, generosity, hospitality, high intelligence, love and respect to human beings, diligence, love of country and flag.

We wish the ideal (establishing a bridge between a rooted past and a strong future with wisdom, virtue and courage) of all the members, from the rector to the students, of Ahmet Yesevi families came true. We hope that our way is open and our food is endless.

Keywords: Turkistan, Kazakhstan, Hoxha Ahmet Yesevi, Nowruz, Meskhetian, USSR

Giriş

Bugün Türklerin yoğun olarak yaşadığı topraklara “*Türk ülkeleri*” ve bu ülkelerin tümüne “*Türk Dünyası*” adı veriliyor.

İnsan hayatı için çok iyi bir ortam oluşturan Türk Dünyasında; dil, din, ırk, kültür ve medeniyet bakımından ortak paydaları vardır. Bu ortak paydalar, “Türk Dünyası Birliği”nin yapılanmasında önemli rol oynamaktadır.

Türk ülkelerinin bulunduğu geniş topraklara, geçmişte “Uluğ Türkistan” denilirdi. Ancak ne yazık ki 20. yüzyıl başlarında, “*Uluğ Türkistan*”, siyasi çalkantılara sahne oldu ve parçalandı.

Bu “Büyük Türkistan” sonraları “Batı Türkistan” “Doğu Türkistan” olarak nitelendirildi. Bunlardan Batı Türkistan’da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne bağlı cumhuriyetler kuruldu. Bunlar, *Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan’dır.*

Türk topluluklarının yaşadığı daha küçük bölgelerde de özerk cumhuriyetler veya otonom bölgeler oluşturuldu. *Nahçivan, Tataristan, Başkurdistan, Dağıstan* gibi.

Doğu Türkistan bölgesinde ise, Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde kaldı. Henüz bağımsızlığına kavuşmayan “Doğu Türkistan”, Çin Halk Cumhuriyeti içinde “*Sinkiang Özerk Cumhuriyeti*” adıyla anılmaktadır.

Bugün için 1989 yılından itibaren başlayan, Sovyetler Birliği’ndeki bağımsızlık hareketlerinin ardından, birbiri peşine Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. “*Bağımsız devletler topluluğu*” içerisinde yeni statüler kazandılar.

İşte ben de bu hususta 1996 yılında görevli olarak gittiğim Kazakistan’da bağımsızlık aşmış bir devle olarak “*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde*” göreve başladım.¹

¹ ***Ahmet Yesevi’nin Hayatı, Türbesi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi,***

Hayatı ve Türbesi Hoca Ahmet Yesevi, Orta Asya’dan Balkanlara Türklüğümüzü Müslümanlığımızı borçlu olduğumuz büyük veli."Dil"imizin gelişmesini, zenginleşmesini O'na borçluyuz. "Din"imizin sapık görüşlerden arındırılmış, doğru yorumunu O'na borçluyuz. "Milli Kültürümüzün" inançlarımıza sınıksız bağlı oluşumunu O'na borçluyuz. Hoca Ahmet Yesevi, tam bu sırada ortaya çıktı. Bilgili, görgülü bir aile ortamında dünyaya gelmişti. İyi bir eğitim görmüş; bölgenin ilim merkezi Buhara Medresesi'nde din ilimlerini ve zamanın diğer bilgilerini tahsil etmiş; devrin büyük bilgini Yusuf Hamedani'den "Tasavvuf" dersleri almıştı. Hz. Ali soyundan geliyordu. Kazakistan'ın Sayram Kasabası'nda doğdu. Doğum tarihi tam olarak bilinmiyor. Babası İbrahim Ata (Şeyh İbrahim), annesi İbrahim Ata'nın bağlularından Sayram'lı Musa'nın kızı Ayşe Hatun.

İsmi Ahmet, lakabı "Yesevi".. Yesi'li Ahmet / Ahmet Yesevi.. Künyesini, doğduğu yer olan Sayram'dan değil, ilköğrenimini yaptığı; "Yesi"den aldı. İlköğrenimini "Yesi"de yaptı. Arslan Baba'ya intisab etti. Bu ilk öğretmenininin irtihalinden sonra ünlü mutasavvıf Yusuf Hemedani'ye bağlandı. Ahmet Yesevi şeyhinin vefatı üzerine Buhara'da bir süre kaldı, olgunlaşmasını burada tamamladı. Daha sonra Yesi'ye döndü. Ömrünün sonuna kadar orada kaldı.10 binlerce öğrencisini orada yetiştirdi. "bölge", "ülke" varsa oralar insanını Kur'an ve Sünnet temelinde tutacak "Müfredat Program"ını orada geliştirdi, Eserleri Ahmet Yesevi bir yetkin, ergin, aydın kişi olarak Farsça ve Arapçayı çok iyi bilmesine rağmen halka yöneldi; Hacı Bektaş Veli'ler, Yunus Emre'ler, Hacı Bayram'lar, O'nun erginlik ermişlikte de; şiir / deyiş ve tebliğde de takipçileri oldular.

Benim bu hatıra yazımda Çağdaş Türk Dünyası ile ilgili yeni bilgilere ulaşmaya ve paylaşılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz ortaya konulan bu hatıra ile genç neslin ilgilerine sunulmasına çalışılmıştır. Bu hatıradaki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız oldukları bir zamanda Kazakistan'da “Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde² Tarih öğretmeni olarak görev yapmam bende çok güzel hatıralar yaratmış ve büyük bir onurla yayınlanmasına gayret sarf edilmiştir.

Kazakistan'ın Coğrafi, Sosyal ve Ekonomik Konumu

Kazak Türklerinin yaşadığı ülke manasına gelen Kazakistan Orta Asya'nın geniş bozkırları ile eski Türk anayurdu *Altay*'lara kadar uzanan sahayı içine alan bir Türk Cumhuriyeti'dir. Törelere ve istiklallerine bağlı olarak hareket eden bu topraklardaki Türklere '*Kazak*' adı verilmiştir. Zaten Türkçe'de, kendi başına buyruk hareket eden insanlara da '*Kazak*' adam adı verilir.

Yine yaylak ve kışlak olmak üzere geniş ve verimli otlaklarla dolu olan bu bozkırlara da bilahare Kazaklar ülkesi manasına gelen “*Kazakistan*” adı verilmiştir.³ Kuzeybatısında *Volgograd, Saraton, Orenburg ve çilebi Vilayetleri*; Kuzeyde *Omsk Vilayeti*; Kuzeydoğuda *Sibirya bölgesi*; Doğusunda *Doğu Türkistan*; Güneyinde *Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan bölgesi* bulunmaktadır. Kazakistan'da kurumuş olan ırmakların geçmişte taşıdıkları büyük miktardaki kum, kuzeydeki *Büyük ve Küçük Barsuki Çölleri* ile, orta kesimdeki *Karakum Çölünü* ve *Kızıl Kum Çölünü* oluşturmuştur.

Kuzeyde dağların yüksekliği 1.500 m'ye ulaşır. Batı kesiminde *Uludağ*, doğu kesiminde ise *Cengizdağ* olarak bilinen sıradağlar yer alır. İklim bakımından Kazakistan'ın durumu kıta içindeki mevki ile ilgili olup, umumiyetle çok kurak ve bariz bir kıta iklimi hususiyetini taşır. Güney ve güneybatıya doğru kuraklık gittikçe artar.⁴ Toprak ve bitkiler arazinin şekline ve iklim şartlarına göre değişir. Yağışları bol olan kısım bozkırının kuzey kısmı löslü bozkır manzarası

² Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyetlerinin uluslararası, özerk statüye sahip, ortak devlet üniversitesidir. Üniversitenin temelleri, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 6 Haziran 1991 tarihli kararıyla, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre önce Türkistan Devlet Üniversitesi olarak atılmış ve üniversitenin temel görevi, “İki ülke hükümetleri arasında, “*Türkistan Şehrinde Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşma*” ise, 31 Ekim 1992'de Ankara'da imzalanmıştır. Üniversitenin ilk i 20.07.2006 tarihinde Em. Org. Çetin Doğan'a bırakmıştır. Ahmet Yesevi Üniversitesi adına öğrenci alımı 1994-1995 Öğretim Yılında başlamış. *Mütevelli Heyet Başkanlığına, 18.10.1993'te Başbakan Başdanışmanı Namık Kemal Zeybek atanmıştır.*

³ Mehmet Saray, *Kazak Türkleri Tarihi*, İstanbul,1993 s.8

arzeder. Kazakistan'da akarsuların büyük bölümü *Haşar Denizî* ile *Aral, Balkaş ve Tengiz* Göllerinin su toplama havzaları içinde yer alır. Güneyde ise *Aral Gölü* yer alır. Başlıca ırmaklar ise *İrtiş, İşim ve Tobol*'dur. Kuzeydoğudaki *İrtiş* dışında başlıca ırmaklar, batıdaki *Ural* ile güneydeki *Seyhun*'dur (*Sırderya*).

Başlıca tarımsal ürünleri, *buğday, baklagiller, patates, pamuk, ayçiçeği, şekerpancarı, pirinç, arpa, yulaf, çavdar ve meyvedir*. Kazakistan zengin doğal kaynakları nedeniyle tüm Cumhuriyetler arasında başlıca hammadde üreticisi durumundadır. Zengin maden ve endüstriyel hammadde yataklarına sahip olan Kazakistan mineral kaynaklarının %60'ına sahiptir. Başlıca tabii kaynakları altın, bakır, polimetallik cevherler, nikel, tungsten, kaya tuzu, kaya kumu, silis kumu, demir, krom, kromlu demir yatakları, gümüş, kurşun, volfram ve çinkodur. Ülkede, başlıca enerji kaynakları kömür, doğal gaz ve petroldür. Türkiye'nin Kazakistan'la iyi ilişkiler kurmasından sonra karşılıklı olarak ihraç ettiği ürünlerin başlıcaları şunlardır: Hayvansal ve bitkisel yağlar, gıda sanayi ürünleri, suni plastik maddeler, deri giyim eşyaları, halı-kilim, demir-çelik mamulleri, makineleri ve aksam ile parçaları, elektrik ve elektronik cihazlar ve aksamlar, binek otomobilleri, tıbbi alet ve cihazlar ve diğer sanayi mamulleri.

Türkiye'nin Kazakistan'dan ithal ettiği başlıca ürünler: Ham pamuk, işlenmemiş; koyun, sığır ve keçi derileri, madeni yakıtlar, demir-çelik mamulleri, olarak sayılabilir. Ulaşım demir yolu, karayolu ve su yolları ile yapılır. Son yıllarda kurulan Kazakistan Havayolları da taşımada önemli bir rol oynamaktadır.⁵

Kazakistan'ın Siyasi Tarihi

Türklerin Orta Asya'daki varlığına dair izler binlerce yıl geçmişe uzanmakla birlikte, özellikle Çin tarihine ait yazılı kaynaklarda M.Ö.3. y.y.'dan itibaren Türklerden açık bir şekilde söz edilmekte ve bu kayıtlarda Türklerle yapılan savaşlar ile anılan dönemlerde Türklerin Orta Asya coğrafyasındaki tesirlerine yer verilmektedir.⁶ Yüzyılın yarısında Kazaklar Cengiz Han torunlarının kumandası altında Kalmuklar'la savaşarak, yurtlarına istiklal temin etmiş ve tarihe bir bütün olarak geçmiştir.⁷

Önce Ulu (Büyük) Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz (veya Orda) üç merkezli idare sistemini deneyen Kazaklar, bundan arzu ettikleri sonuçları alamayınca,

⁵ Mehmet Saray; a.g.e., s.11.

⁶ Mehmet Saray, a.g.e., s. 19.

⁷ Genel Kurmay Orta Asya'nın Dünü-Bugünü-Yarını, s.39-40.

bu sefer bir tek otorite etrafında toplanmak zaruriyetini hissetmişlerdir.⁸

Kazaklar, bir taraftan Moğol asıllı Oyratlar, Kalmuklar ve Jungarlar ile, diğer taraftan Ruslar ile çok çetin mücadelelere girmişlerdir.

Ruslar, üç asra yakın Altın Orda Devleti'nin idaresi altında yaşadıkdan sonra bu devletin 1480'de tamamen parçalanması sonucunda istiklallerine kavuşmuşlar, ancak Ruslar ilk büyük başarılarını 1552'de, *Kazan Hanlığını* işgal etmek sureti ile göstermişlerdir.⁹

17. ve 18. yüzyıllarda da Ruslar, Türkistan sahasında önemli işgaller yapmışlardır. Daha bu yıllara gelinmeden 1731 yılında Kazaklar' ın *Küçük Ordalar'ı*, 1734'de *Orta Orda* ve 1738'de de *Büyük Orda* Rus hakimiyetine geçmiştir..

Rus idaresine karşı Kazak Türkleri 1783'de *Sırım Batur* önderliğinde Batı Kazakistan'da bir ayaklanma başlatmışlar ve beş yıl devam eden bu ayaklanmayı Ruslar güçlükle bastırabilmiştir. 1798'de Büyük Orda'ya ait Taşkent sahası Hokand Hanlığı'nın eline geçmiştir. 1847 senesinde *Kine Sarı* Kırgızlar tarafından öldürülünce, Çin hakimiyetine girmiştir. 1854'de, Ruslar *Alma-Atı* ırmağı üzerinde bir kale inşa ederek *Yedi-Su*'daki hakimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır. 1865 yılında Kazakistan bölgesinin önemli bir bölümü Ruslar'ın eline geçmiştir.

1.Dünya Savaşı sırasında, 1916'da önemli roller ifa eden *Alaş Orda Partisi* 1917'de, *Ak-Tübe ve Uralsk* Kongreleri ile Orenburg' umumi *Kazak kurultayı* memleketin teşkilatlandırılması hakkında birçok mühim kararlar aldı. Alaş Orda Kazakistan'ın istiklalini ilan etti ve *Bükey Han* idaresinde Kazakistan hükümetini kurdu

1924'te Otonom Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti merkezi *Ak Mesit'e* (Kızıl-Orda) taşındı. Burada dört yıl kaldıktan sonra, 1928'de başkentin bir Rus şehrinde olması daha emin görülerek, şimdiki *Alma-Atı*'ya taşınıldı. Bu sırada bir kısım arazi Kazakistan topraklarına katıldı.

1936'da ise Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak Kazakistan'a yeni bir statü kazandırılmıştır. 1936'daki düzenlemeden sonra Kazakistan bugünkü alan (2.717.300 km2) ve idari yapısına kavuşmuş ve Sovyetler dağılana kadar bu yapısını korumuştur.

⁸ Ergün Öz Akçora, Elâzığ 1999, s.1-65.

⁹Mehmet Saray; a.g.e., s.19-21.

Ülke ancak 16 Aralık 1992'de bağımsızlığını kazanarak Kazakistan Cumhuriyeti adını almıştır.¹⁰

Kazakistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 1989'da yapılan nüfus sayımına göre 20 milyonu aşmıştır. Bu nüfusun 9,3 milyonu Kazak Türklerine, 7,4 milyonu Ruslara, 1 milyonu Ukraynalılara, 2,3 milyonuda Alman, Beyaz Rus, Koreli, Polonyalı, Mordvalı, Moldovyalı, Yahudi, Dungan ile Tatar, Özbek, Uygur, Azeri, Çuvaş ve Başkirt Türklerine aittir.¹¹

Ülkenin şehirlerinin başlıcaları şunlardır: *Karağanda* (maden), *Çimkent*, *Petropanlorsk* (Kızılyar), *Semipalatinsk*, *Baykonur* (uzay araştırmaları). Başkenti Astana şehridir.¹²

Kazakistan'da İslamiyeti, Milli hasletleri yok etme ve Ruslaştırma Faaliyetleri yine de devam etmiş. Kazak Türkleri Rus işgaline düştükleri gündən beri dillerini korumak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Nitekim *Gaşpıralı İsmail Bey*, XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Türk lehçeleri arasındaki farklılıkları kaldırarak müşterek bir dil yaratmaya çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur.

1988'de alınan bir karar ile bugünkü Kazakistan'da resmi dil olarak Kazakça kullanılmaktadır.¹³

Sovyetlerin ikinci müdahalesi alfabe konusunda olmuştur. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi, Kazakistan' da da halk, Arap alfabesi ile okuyup yazıyordu.

Ruslar nihayet 1925'te hazırlattıkları ve 1927'den itibaren kullanılmasını emrettikleri yeni alfabede *keril* harflerine de yer vermişlerdir.¹⁴

Kazakistan da 16 Kasım 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Türkistan Hatırasının Gerçekleşmesi

“Hoca Ahmet Yesevi Türk- Kazak Üniversitesi” ne Gitme Kararı

¹⁰ Ergün Öz Akçora; *Cumhuriyetin 75.yılında Türk Dünyası ve Dünyüyle bu günüyle Kazakistan. 75.Yılında Zülfü Ağar Polis Okulunda Konferanslar. Elazığ 1999, s.45-52; Ali Yiğit; Türk Ülkeleri ve Coğrafyası, F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2), Elazığ, 1996.*

¹¹ Genel Kurmay, a.g.e, s.33-37.

¹² M. Saray, *Kazak Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s.7.

¹³ M. Saray; a.g.e., s. 13-14.

¹⁴ M. Saray, a.g.e, s.105-109.

Uzun zamandır” *Hoca Ahmet Yesevi Türk- Kazak Üniversitesi*’ ne öğretim üyesi olarak gitmeyi düşünüyordum. Gelen teklifi de değerlendirmeye çalışıyordum. Ancak eşimin sürekli rahatsızlığı ve *Kızım Hüma’nın* büyük bir ameliyat geçirmesi kararımı engelliyordu.

Neticede 15 Ocak 1996 günü kızımın beyin ameliyatının başarılı geçmesi ümitlerimi arttırmış ve Kazakistan’a gitmeyi ciddi olarak düşünmeye başlamıştım.

Prof. Dr. Mustafa Gül, Prof Dr. Uygur Tazebay ve Sayın Rektör Prof. Dr. Eyüp İspir’in teşvikleri gitme kararını vermem daha rahatlıkla sağlamıştı. O zaman kızım ve eşim de bunu makul karşılamışlardı.

16 Ocak 1996 gününde bütün bu gelişmelerden sonra Kazakistan’a gitmem konusu netleşmiş ve hazırlıklara başlanmıştı. Maddi ve manevi her türlü işler düşünölmeye ve bu işlerde tecrübesi olanlardan yararlanılmaya ve fikirler alınmaya gayret sarf edilmişti.

Ankara’da “Hoca Ahmet Yesevi Türk- Kazak Üniversitesi” Mütevelli Heyetine gitme dilekçemi hazırladım. Şüphesiz yurt dışına böyle bir görev için ilk defa gidecektim. Üstelik Türk Dünyası’ndaki yeni bağımsızlığını kazanmış bir Türk Cumhuriyeti’ne gitmem beni hem duygulandırmış hem de heyecanlandırmıştı.

Bu görevde, bir yıl önce görev yapan *Prof. Dr. Ali Berat Alptekin* hocamın pek çok olumsuzluklarla karşılaşmasına rağmen anlattıkları beni çok etkilemiş ve 1996’da yani bir yıl sonra dört yıldır bağımsızlığını kazanmış bu kardeş ülkede büyük yoksulluklara rağmen onlarla birlik olup, Anadolu’dan Atayurd’a selam ve sevgileri götürme arzumu kamçılıyordu.

17 Ocak 1996’da “*Hoca Ahmet Yesevi Türk- Kazak Üniversitesi*”ne gitmek için *Ankara’da Mütevelli Heyet Başkanlığına verdiğim dilekçe işleme konmuş ve ilk adım atılmıştı. Nihayet o an geliş çatmış ve beklenen karar çıkmıştı. Çıkan kararın müspet oluşu şüphesiz bende büyük bir sevinç yaratmış bu seferde gidiş heyecanı benliğimi sarmış ve mutlu bekleyiş başlamıştı*

18 Ocak 1996 günü bu konu çok konuşulmuş ve eşimin ve kızımın rahatsızlıkları beni zaman zaman vereceğim karardan dönmeme vesile olmuştu Ancak Fırat Üniversitesi Rektörü *Prof. Dr. Eyüp İspir’in*, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı *Prof. Dr. Dursun Çobanoğlu* ve Bölüm başkanı *Prof. Dr. Mustafa Öztürk*’ün muvafakatiyle Fakülte Kurulunda görüşölmüş ve gitmesinde bir sakınca olmadığı bildirilmişti.

Bu sefer devamlı gideceğim deyip fakat bir türlü gidemediğim için bölümdeki arkadaşlar benimle dalga geçmeye başlamışlar ve habere inanmamışlardı

19 Ocak 1996 tarihinde kızımın Gülhane Hastanesinde fizik tedavisi gündün güne iyiye gidiyordu. Ancak gidişim az da olsa geciktirmişti.

20 Ocak 1996 günü bazı aile sorunlarının da yavaş yavaş halledildiği bu günler çekilmez gelse de gideceğim duygusu beni mutlu ediyordu.

21 Ocak 1996 günü artık gitme hazırlıkları yavaş yavaş eksikliklerimin azar azar giderilmesi ümidimi arttırıyordu

Nitekim 22 Ocak 1996 tarihinde okuldaki işleri yoluna koyuyorum. Arkadaşlar hala inanamıyor. Benimle dalga geçmeye devam ediyorlar. Elbette heyecanımı da gizleyemiyordum.

23 Ocak 1996 tarihinde kızımın 24 Kasım'da erken doğum yapması ile torunum ve eşimin rahatsızlıkları iyiye gidiyor ve benim de şansım artıyordu.

24 Ocak 1996 tarihinde *Bilhassa burada Gülhane Hastanesinde* tanıştığım askerliğini yedek subay olarak yapan hemşerim *Yücel Can* ve Antakya Lisesi'nden sınıf arkadaşım olan Tüm General Zafer Özkan Bey'in ve bilhassa Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin cerrahi, fizik tedavi ve Doğum anabilim dallarındaki tüm elamanlarına gösterdikleri yardım ve sevgiden dolayı çok teşekkürler ediyorum, büyük ilgi ve destekleri beni rahatlatıyor.

Hastamızla ilgilenmeleri beni elbette mutlu ediyordu. Bu yardımlar hayatımın en mutlu ve Allah'ın bana lütfu olarak hep hafızamda kalacaktır. O günler de her şey birbirine karışmış olsa da işler yavaş yavaş yerini alıyordu.

25 Ocak 1996 tarihinde itibaren eksik kalan işlerimi ve gidiş hazırlıklarımı tamamlamaya çalışıyorum ve Ankara'dan Eskişehir'e geçerek kız kardeşime gitmeye karar veriyorum.

Eskişehir'de Eniştem *Mustafa Şenterzi* ve kardeşim *Birsen Şenterzi*'yi fazla bekletmemek için Eskişehir'e gelişim tam iftar vakti oluyor. Çeşitli hatıralar anlatılırken sahur derken sabah oluyor.

26 Ocak 1996 günü sabah çarşıya çıkıyoruz. Pek çok giyecek malzemelerini bilhassa kız kardeşim ve eniştemiz bana hediye ediyor ve bende güzel hatıralar oluşmasına yardımcı oluyorlardır. Velhasıl cuma günü masraflı bir gün oluyor. Kardeşimden ve Eniştemden Allah razı olsun. Fakat Eskişehir'de fazla kalamıyorum. Bu güzel ayrılış buruk bir acıya dönerken

tekrar Ankara'ya geliyorum Hemen Bacanağım Mehmet Çavuşoğlu'nun oğlu Taha ile görüşüp Elazığ'a dönmeye karar veriyorum

Bu arada kızımın yanında, hastaneden yeni çıkması sebebiyle kayınvalidem *Nigâr Çitçi* kalıyor. Baldız Filiz ve kardeşim Birsen'in kızımın en iye şekilde ilgilenmeleri, Kızımın en zor günlerinde yanında olmaları benim gözüm arakada kalamadan huzur içinde gitmemi sağlıyordu.

Ankara'da dar zamanların her zaman yanımda olan teyzesi *Hacı güler Özkök* ve eniştesi *İlhan ve kızısı Gül Özkök* Ankara'da olduğumuz müddetçe en iyi şekilde bizlere ve kızıma sevgi ve şefkat ellerini eksik etmiyorlardı.

Bu arda gönülleri o kadar zengin ki her zaman yedirip içirmekten büyük zevk alıyorlar. Nitekim bugün Güler teyzede toplanarak sahura kalkıyoruz. Yeğenim Taha Çavuşoğlu da sahura geliyor. Yeme ve içme faslından sonra oruç için niyet ediyor, sabah namazını kılıyor gönül rahatlığı ile yatıyorum

27 Ocak 1996 günü büyük bir sürpriz oluyor. Asteğmen Yücel Can ve eşi de bizimle Malatya'ya gelmeye karar verdiklerinden onları da alıp 27 Ocak sabahı yola çıkıyoruz. Taha arabayı gayet güzel kullanıyor. Gürün'e kadar geliyoruz.

Birden Gülpınar'dan alabalık almaya karar veriyoruz. Yol karlı ve tehlikeli fakat gidip alıp tekrar Malatya'ya hareket ediyoruz. Nihayet İftar vakti Malatya'ya varıyoruz.

Her zamanki gibi bacanak *Mehmet Çavuşoğlu* ve baldız *Filiz Çavuşoğlu* bizi misafir ediyor. Orucu açıp yatsı ve teravihi kıldıktan sonra çay ve tatlı faslı sohbetlerden sonra *Damat Nurettin* bizi Elazığ'a arabası ile bırakıyor.

28 Ocak 1996 günü okul işleri bitiyor. Piyasa borçlarının çoğu ödeyerek ferahlıyorum. Evde gitme hazırlıkları sürüyor. Heyecanlar artıyor.

30 Ocak 1996 günü. *Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi* için pasaport Ankara'ya gidiyor ve vizesi bekleniyor.

Elazığ'dan da eksiklikler alınıyor. Ancak ne alacağım konusu tam olarak bilemediğinden valizleri gömlek, ceket, pijama, pantolon, şeker, kitap ilaç ile tıka basa dolduruluyor. Nihayet hazırlık tamamlanıyor.

31 Ocak 1996 günü eksiklikler tamamlanmaya çalışılıyor. Burada devreye Kayınpeder *Hacı Ahmet Çitçi*, kayınvalide *Hacı Nigâr Çitçi*, *Bacanak Hacı Yüksel Özkaynak*, eşi baldız *Ayşe Özkaynak* ve oğlu *Tayfur Özkaynak* devreye girerek çok güzel yardımcı oluyorlar

1 Şubat 1996: Yolculuk Telaşı Kazakistan'a Varış

Beklenmeyen bir telefon. Zafer Kibar Bey cuma uçağı ile Kazakistan'a gideceğimi söylüyor. Bende büyük bir telaş başlıyor. Yetiştiremeyeceğim korkusu ile bileti salı gününe erteliyorum. Büyük bir ferahlık ile hazırlanıyor ve allahaismarladık demeye helallik almaya başlıyorum.

Herkeste bir heyecan var Arkadaşlar ani bir karar ile bugün veda yemeğe veriyorlar. Buna çok memnun olurken şakalar ve espriler ile beni bu gidişe psikolojik olarak hazırlamaya çalışıyorlar. Nihayet büyük bir muhabbet ve sevgi ile vedalaşıyoruz.

2 Şubat 1996 günü bende heyecan ve telaş daha da artıyor. Beş bavul nasıl gidecek hava alanında ne yapacağım. İşte bu anda imdadıma Doktora öğrencim *Komiser Ramazan* ve Turgay Söylemez yetişiyor. Bana Hava meydanında daha rahat geçiş yapabilmem için bir komiser arkadaşını uyarıyorlar.

Artık vedalaşma zamanı geliyor. Anne-Baba-hısım-akraba ve meslektaşlarıma veda mesajlarını veriyorum. Artık bu kutsal görevime gitmek için hazırım.

3 Şubat 1996 günü bazı eksiklikler gideriliyor. Şoför Gürbüz'e son defa hatırlatıyorum. Annem-babam ve kardeşlerimle ve ailemle son defa vedalaşıyorum.

4 Şubat 1996 günü saat üç için Sabuncular benzinliğine valizleri attıktan sonra kızım *Şeyma Balcı* ve damat *Mustafa Balcı* geliyor. Arabada eşim *Hacı Süreyya Rengiz Akçora*, oğlum *Fatih Ahmed Akçora*.

Bu arada; *Prof. Dr. Sabahattin Küçük*, *Prof Dr. Mustafa Öztürk*, *Yrd. Doç. Dr. Mehmet Çevik* ile *Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman*'da uğurlamaya geliyor. Nihayet otobüs beni alıyor, valizler konuyor. Hareket edilirken bir burukluk başlıyor.

5 Şubat 1996 günü yolda kafamda pek çok fikirler geliyor. Her zaman Ankara'ya gelmeme rağmen bu sefer biraz değişik bir duygu başlıyor. Cumartesi akşamı yolculuk devam ediyor. Sabah Saat 07'de Ankara'ya geliyorum.

Güler Teyze ve İlhan Eniştelere yerleşip hâl hatır sorgusundan sonra doğruca Gülhane Hastanesine gidip, kızımı görüyorum.

Bana büyük bir sürpriz yapıyorlar. Kızım Hüma iki koltuk değneğini atarak yürüdüğünü gösteriyorlar. Büyük bir mucize oluyor. Şaşkınlığımı ve Allah'a

şükürlerimi söyledikten sonra başta Hacı anneye ve tüm hastane personeline hayır dualarımı ediyorum.

Kızımın ameliyat sonrası Gülhane Hastanesinin fizik tedavisinin çalışanları ve doktorlarının özverili çalışmaları semeresini veriyor.

O anki mutluluğumuza diyecek yok. Üstelik Kazakistan'a daha mutlu gidebilmem mümkün olacak. Allah cümlesinden razı olsun diyerek kızımın da veda ederek ayrılıyorum.

Buradan Zafer Kibar'ın yanına gidiyorum hazırlıklar başlıyor. Bana banka cüzdanı ve elden 1800 dolar veriyorlar. Bunun 400 dolarını bozdurup, 1400 dolarını eve gönderiyorum. Benim Kazakistan'a gidene kadar fazla masrafım olmayacağından kendime fazla bir maddiyat ayırmıyorum.

Daha sonra Antakya Lisesi'nden arkadaşım olan, kızımın hastanede kaldığı müddetçe yardımlarını çok gördüğüm, Kazakistan'a rahat ve huzurlu gitmemde payı çok olan *Zafer Özkan Paşa'ya* gidip helalleşiyor ve ayın on altısında Elazığ'a gitmesi hususunda yine yardımlarını istiyorum.

Akşam oluyor, iftar, sahur derken gitme vakti geliyor. Bu arada *Komiser Ahmet Karagöz'ü* havaalanında arayıp valiz durumunu bir daha hatırlatıyorum.

6 Şubat 1996 Salı sabahleyin Ankara'da Yesevi Üniversitesi başkanlığına gidiyorum. Uçak bileti ve pasaportu alıyorum. Bu arada *Feyzullah ve Zafer Beyler* 10.000 doların üzerindeki bir parayı Türkistan'a götürmek üzere bana teslim ediyor.

Şüphesiz yurtdışına ilk çıkışım olduğundan böyle büyük miktar para beni tedirgin ediyor. Fakat Kazakistan'da çalışan arkadaşların maaşları olduğundan bir faydası olacağı düşüncesiyle alıyorum.

Bu arada tekrar *Uygur Tazəbay* ile vedalaşıyor ve bir koli kitapta teslim alıp tekrar Gülhane hastanesinde kızımınla, *Astsubay Zeki ve Ahmet* ile daha sonra da kızımı ve hacianneyi görüp tekrar vedalaşıyorum. Zaten azmi ve yürümedeki başarısı beni, annesini, eşini ve sevenleri çok mutlu etmişti.

7 Şubat 1996 Çarşamba akşamı iftarı acele açıp, *Abmet Çavuşoğlu'nu* bekliyorum. İlhan Eniştelere saat 17.30'da geliyor, hazırlanıyor, valizleri arabaya koyuyoruz. Acele olarak evlatları Sait ve Gül, annesi Güler Abla ve babası İlhan Enişte ile vedalaşıyor,

Esenboğa havaalanının yolunu tutuyoruz. Yarım saat sonra hava alanında bana bürokrat işlerde yardımını beklediğim amiri buluyoruz.

Valizlerin çokluğu ve ancak 30 kilo hakkım oluşu bani tedirgin ediyor. Amir bey eşyaları tarttırıyor. 85 kg geliyor. Tam 50 kg fazla bir de öğreniyoruz ki her fazla kilo için 700 lira alınıyor. Yani 35.000 Türk lirası vermem lazım. Aslında bagajlarda kitap, şeker ve Türkiye hatıraları bulunuyor.

Elim boş gitmek istemiyorum. Şayet buna müsaade olmazsa bu eşyaları bırakmam gerekecek. Çünkü çok para tutuyor. Bayağı moralim bozuldu, Amir Bey bani teselli ediyor, hallederiz diyor ancak işler uzuyor. Bu arada Komiser geliyor Elazığlı hemşerim ortaya çıkarak el birliği ile işi halledip valizleri uçağa yolluyorlar. Ondan sonra görevliler benden ayrılıyor. Ben müthiş rahatlıyorum.

Burada beni mutlu eden, fazla ağırlıklar benim değil Kazakistan'da lüzumlu olan emanetler. Elbette bu gibi işlerde suüstimaller olduğundan yardımcı olanların zor durumlarda kalmamaları idi. Nitekim üzerimde yüklü bir para on bin dolar var. Bu öğretmenlerin maaşları idi. Herhalde bu günlerde olsa bu cesareti gösteremezdim. Fakat niyetler güzel olunca Allah'ta kuluna yardımcı oluyor.

Hava alanında hemşerim *İzzeddin Açıkgöz* de benimle çok ilgileniyor. *Yücel Can ve Taha Çavuşoğlu* beni uğurlamaya geliyorlar. Sohbet ile saat 23 'ü bekliyoruz.

Bunlar yetmiyormuş gibi bir de *Fadime Hanım* isimli bir bayanı da Kazakistan'a kocası *Yaşar Bey'e* götürmem için onu da bana emanet ediyorlar. Tam bir Anadolu kadını kocası yalnız yapamamış diye kadın çocukları bırakıp ona yardıma geliyor.

Nihayet çarşamba akşamı saat 23'te yine bir görevli polis evraklarımızı alıyor. Büyük bir ustalıkla gümrük ve polisleri geçip uçağa kadar bize yardımcı oluyor. Çok rahat bir şekilde tüm sıkıntıları aşmış olarak uçağa, Fadime Hanım'la biniyorum. Biz uçağa adımlarımızı atmış ve içimizden dualarla hareket etmiş olmanın rahatlığı içinde Yüce Allah'a dualar ettiğimizi hiç unutamıyorum.

Bilhassa amir, komiser, polis ve hemşerilerimin iyiliklerini bu satırlara dökerek hayırla yad ediyorum. Hepsinden Allah razı olsun. Uçakta yerimizi alıyoruz. Fadime Hanım ilk biniyor onu rahatlatıyorum ancak ben de uçakla ilk defa uzak bir diyara Kazakistan'a gitmenin heyecanı ile dualar okumaktan geri kalmıyorum.

8 Şubat 1996 günü Uçak kalkıyor bir saat sonra Yeşilköy'e iniyor. Burada üç saat bekliyoruz ve bizi götürecek Türk Havayollarının Kazakistan uçağına biniyoruz. Aynı duaları okuyup yolculuğa çıkıyoruz. Hostesler hemen ilgileniyor ve sıcak bir şekilde bizleri karşılıyor ve uçuşta uyulması gerekli kuralları duyurmaya başlıyorlar. Ancak uçağımız çok yükseklerde uçtuğu içi ısınmada rahat olalım diye bizlere birer adet küçük battaniye veriyorlar.

Bu arada teknolojilerden istifade müzik, film, şarkı dinlediğimiz gibi ekrandan uçuş rotamızı ve ne kadar daha hava da kalacağımız görebiliyoruz. Üstüne de güzel ikramlar ile açlığımızı gideriyoruz.

Uçuşumuzun altı saat olacağını anons ediyorlar. Hizmet çok iyi bir şekilde devam ediyor. Bir ara uyumuşum. Gökyüzü aydınlanıyor. Ben uçakta sahurumu yapıp oruca niyetleniyorum.

Doğu'ya geldikçe saat farkı değişiyor. Türkiye ile arada 4 saat fark var. Nihayet Almaata'ya iniyoruz. Altı saat uçtuktan ve altı saatte uçakta bekledikten sonra *Özbekistan'ın¹⁵ başkenti Taşkent'e* iniyoruz. Buna sebep Alma-Ata'dan *Türkistan (Yesi)* şehrine hava alanı olmadığından kara ve demir yolu ile gitmek gerekiyor. Hâlbuki bu şekilde uçak bekliyoruz ancak Taşkent'e uçakla iki saat sonra iniyoruz. İşte buradan kara yolu ile bizi Türkistan'a sekiz saatlik bir yolculuktan sonra ulaştırmış olacaklar. Burada gümrük işlemleri yapılıyor, bizi karşılamaya *Muzaffer Bey* isimli bir görevli geliyor.

Perşembe günü saat 14.00'da valizleri araca yüklüyoruz. Oruçlu olduğumuz için *Muzaffer Bey* bizi Taşkent'te *Seferay ve Sultanpaşa* isimli Özbeklerin evine misafir ediyor.

İftarımızı burada açıyoruz. Ev sahibi çok misafirperver insanlar. Daha önce bir kere İstanbul'a gelmişler ikisi de sanatkâr. *Muzaffer Bey* de müzik

¹⁵ **Resmi Adı: Özbekistan Cumhuriyeti;** Özbekistan: Cumhurbaşkanı: İslam Kerimov; Yüzölçümü: 447.400km²; Başkent: Taşkent Nüfusu: 2,5 milyon); Konuşulan Dil: Özbekçe (resmi dil), Rusça, Önemli Şehirleri: *Semerkant, Buhara, Hive, Hokand, Andican, Namangan, Karşı, Cizzak, Nevai, Urganç ve Nukus*; Komşuları :Kuzeyde ve kuzeydoğusunda Kazakistan ve Kırgızistan, güneydoğusunda Tacikistan, güneyinde Afganistan ve güneybatısında Türkmenistan yer almaktadır.; İklimi: Özbekistan'ın iklimi sert ve karasaldir. Gece ve gündüz, yaz ve kış sert ısı değişiklikleri vardır Kışın ortalama sıcaklık 10-15°derece, yaz ortalama sıcaklığı 30° derecedir. Doğal Kaynakları: *Petrol, doğalgaz, kömür, altın, bakır, gümüş, volfram ve (Madenler)* tungsten'dir. Tarımsal Ürünleri: *Pamuk, buğday, sebze, meyve ve ipektir.* Sanayi Dalları: Tarım ve tekstil makineleri, kimyasallar ve metalurjidir. Para Birimi: Sum; Nüfusu Toplam: 24,755,519'dir

hocası. Hoş sohbet şakacı insan yanında ferahlıyor. Hoş sohbetlerden ve hatıralardan sonra bir an önce Türkistan'a gidebilmek için ev sahibine veda ediyoruz.

Şoför Üniversitemizin makam aracını sürüyor. Adı “*Kaydan Han*” çok ciddi biri. İşini iyi biliyor. Ancak Taşkent'e fazla gelmemiş, Akşam yolculuğu başlıyor. Hava sisli ve soğuk. Yol çok geniş. Bu arada Taşkent çok büyük ve güzel bir şehir. Tam bir saatte Kazakistan yoluna çıkıyoruz. Hududu geçiyor *Çimkent*'e yaklaşıyoruz.

Bir müddet sonra benzinimiz bitiyor. Burada istasyon yok, tanker araçlar ile yollarda satıyorlar. Ancak şoförümüz tedbirli yedekte bulunan benzin bidonundan depoya koyarak yeniden yola koyuluyoruz.

Nihayet Türkistan ve gece ikide Kentav şehrine geliyoruz. Kalacağımız yer olduğunu anlıyorum ancak anlatılanlar beni şaşırtıyor. Daha önce bu daire; bir oda bir salon, küçük bir mutfak, bir klozetli tuvalet ve sadece küvetli bir duş yeri ve kaloriferi de olan bu binada katacağım yer ayarlanmış.

Bu durum beni çok memnun etti. Bu arada *Fadime Hanım*'i kocası karşıladı. Nihayet vakit geç ve yorgun olmam sebebiyle beni evimle baş başa bıraktılar. Yorgun olduğumdan dolayı iyi bir uyku çektim. Ancak üzerimdeki emanet paraları vermeden uyumak mümkün olmadığından sabah erken kalktım. 9 Şubat 1996 Cuma günü burada diğer bir sürpriz, Malatya İnönü Üniversitesi'nden gelen araştırma görevlisi *Şener Bey* oldu. Bana yakın bir binada kalması ile çoğu zaman görüşmek mümkün oldu ve beni yalnız bırakmadı.

Beni alıp esas görev yerime yani Üniversite'ye götürdü. Burada *Ziya Başkan*'a getirdiğim maaş paralarını teslim ettim. Böylece büyük bir huzursuzluktan kurtuldum. Tabiatı ile maaşların almaları da beni mutlu etti.

Günlerden Cuma olması sebebiyle ilk cumayı 9 Şubat'ta saat 14'te Türkistan da kıldık. Bu cuma gününü hiç unutamam. Türkistan'da ilk Cuma tıpkı Mekke'de ve Medine'deki ilk Cuma namazı gibi. Ben ve eşim 1989 yılında kara yolu ile Hacca gitmiştik. Şimdi de Yesevi diyarında Hoca Ahmed Yesevi'nin kabrinin olduğu yerde Cuma namazı nasip olmuştu.

Bu duyguyu anlatamam. Daha sonra zaman zaman özel liselerin iftar yemeğine çağrıldık. Bu liseler hakkında fazla bilgim olmadığından merak etmişim. İlk intibalar çok güzel oldu. Çok sıcak bir havada iftar açtık.

Muzaffer Bey tasavvuf ve millî şarkılar söyleyerek bizleri duygulandırdı. Türk Lisesi ve Kazak-Türk Üniversitesi kardeş ülkede beraber iftar açmıştık.

10 Şubat 1996 Tanışma ve Ders Programı Başlıyor

Sabah Üniversiteye gittim. Artık derslerin programını almaya başladım. Daha sonra Şenol Bey ile Şarkiyat Fakültesini, sınıfları ve kütüphaneyi gezdim. Sınıflar çok iptidai fakat insanları çok sıcak kanlı olduklarını gördüm.

Hele Türkçe öğrenmeye çalışanlar “*merhaba, nasılsınız hoşgeldiniz*” demeleri bizleri fazlasıyla mutlu etti. Daha sonra Şenol Bey ile tekrar *Türkistan*’dan *Kentav*’a döndük.

Akşama iftara Hukuk danışmanı *İsmail Bey*lerdeyiz. İftar yemeğini güzel Türkiye yemekleri yapan eşi bizler için bayağı zahmete girmiş ve o özlemleri gidermeyi başarmıştı.

İsmail Bey’in eşi çocuklarını da getirmişler. Gayet mutlu ve güzel insanlar. Sofralarında kış günü taze fasulye, hoşaf, pilav, patates, İzmir köfte, salata ve tatlılardan sonra güzel bir sofraya duası ile şükürler yapıldı.

Bizlerde ev sahibinin sofrasının daha bereketli olması için dualar ve teşekkürler ederek ayrılıp, mutlu bir şekilde evlerimize dağıldık.

11 Şubat 1996 Pazar günü sabahleyin Üniversite’ye gidip gireceğim dersleri ve programları alıyorum. Fakülteyi iyi tanımak için tekrar gezmeye gittik. Sınıflar elbette konum itibarı ile yeterli değil.

Ancak yeni bağımsızlığını kazanmış bir Türk Cumhuriyeti’nin insanları için kendi topraklarında yaşamının güzelliği onlara yetiyor. Buradan tekrar Şenol Beyle *Türkistan*’dan *Kentav*’a dolmuş taksi ile dönüyoruz.

12 Şubat 1996. Sabahleyin dolmuş taksi ile üniversiteye gelerek büyük bir heyecanla ilk dersimi elektrikler ve sular kesik bir şekilde, paltolar ile oturlan soğuk bir sınıfta yaptım. Şartlar hiç önemli değildi.

13 Şubat 1996. Sabah dersim yok. Öğleden sonra ise günümüzü Üniversitemizde Ziya

Havalar çok soğudu arabada kütüphane müdiresi de var. Hastalanmış doktora gitmiş. Allah korusun bir hastalansak doktora nasıl gidilecek henüz öğrenme ve sorma sırası gelmediğinden bilmiyoruz.

Akşama yine iftar yemeğine Türkçe okutmanı *Günhan Bey*’in davetlisi oluyoruz. Günhan Bey eşini de getirmiş ancak dört gün sonra döneceğini

öğrenmemiz bizleri de üzmüştü. Yemekler burada da çeşitli. Ramazan'ın lütfu ve bereketi ile yemekler çok güzel. Elazığ'ı aratmıyor.

14 Şubat 1996. İkinci dersimi vermek için bu sefer erken kalkıyorum. Servis erken gidiyor. Ona biniyorum. Ortalık bembeyaz hava çok karlı ve soğuk. Türkistan'a geliyoruz. Diğer hocalarla ve Bölüm Başkanı ile sohbetten sonra ikinci dersime gidiyorum.

Bugün biraz da olsa kaloriferler yanıyor. Fakat derme çatma sıralar, kırık, dökük bir yazı tahtası olan bu sınıfta okumaya başlıyoruz.

Bugün öğrenceler bana daha alışkın. Bizlerde bu sıralardan geçtik fakat bunlar genelde temiz ve iyi giyinmişler.

Dersten sonra. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu¹⁶ Hocam'ın babasının yanına gittik.

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam Çimkent'te gitmiş akşam gelecekmış. Bu arada hoş sohbetler ile zaman geçiyor. Akşama Zafer inşaat iftar yemeğe veriyor. Birlikte Kervansaray denilen yere gidiyoruz. Yapı olarak çok güzel ancak soğuk. Yemekleri yiyene kadar donuyoruz. Duadan sonra çay içip ısındık. Tekrar Zıya Beyler ile Kentav'a döndük. Hava karlı ve soğuk. Eve girince derin bir oh ve şükür çekmemek mümkün mü?

¹⁶ **Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nun Özgeçmişi:** 29 Mart 1942'de Eskişehir'de doğdu. Babası Antalyalı Muharrem Seyfettin Çandarlıoğlu, annesi Romanyalı Zekiye Artam'dır. 1954 Dumlupınar İlkokulu, 1957 Eskişehir Kız Ortaokulu, 1960 Üsküdar Kız Lisesi mezunudur. 1964 Haziran'ında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. Kasım 1964'te aynı fakültenin Umumi Türk Tarihi kürsüsüne asistan oldu. 1967'de "Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri" adlı tezi ile doktor oldu. 1973'te "Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kağanlığı" isimli tezi ile doçent oldu. 1975'te 3 ay, 1980'de 6 ay, 1981'de 3 ay Almanya'da araştırmalar yaptı. 1982'de "Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münsabetleri (Ch'en Ch'eng elçilik raporu) isimli takdim tezi ile profesörlüğe yükseltildi. Bildiği yabancı diller İngilizce, Almanca, Rusça, Farsça, Arapça, Çince, Japonca ve Türk lehçeleridir. 1964-1986 yılları arasında aynı kürsüde görevine devam etti. (Ali Berat Alptekin; *Yesevi Ocağında 210 Gün Tisav Elâzığ Şubesi Yayınları, Türk Dünyası Dizisi.1 Elâzığ 1996.s.70-74.*) 23.06.1995 tarihinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Rektörlüğü'ne atandı. 21.12.1995 tarihinde Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Fakültesinde Türk Devletleri Tarihi kürsüsünü kurdu. Haziran 1998'de "*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi I. Rektör Yardımcılığı* görevinden sonra 1998-1999 ders yılından itibaren Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümündeki görevine devam etti. Çağdaş Türk Dünyası Tarihi (resimli-haritalı) projesini başlattı. 2004 – 2009 yılları arasında Bölüm Başkanı olarak görevini sürdürdü. 29 Mart 2009'da emekli oldu.

15 Şubat 1996 hava çok soğuk dışarıda yollar çok buzlu. Geç yattığım için geç kalktım öğleden sonra tek başıma çarşıya çıktım. Bazı alışverişler yaptım. Pirinç, tereyağı, salça, konserve açacağı buldum.

Aslında geldim geleli iki plastik leğen bir kova bir emaye tencere aldım. Fazla bir şey almak istemiyorum. Çünkü gelecek seneye gelip gelmeyeceğimi bilmiyorum. Şu anda oda da televizyon açık. Kazak Türkçesi türküler eşliğinde manzaralar seyrederek bir şeyler yazmaya çalışıyorum.

Akşam yine Şenol Beye gittim. Geçen günden kalan yemekleri bitirmeye çalıştık. Şenol yine etli patates pişirmiş. Sağ olsun yemekleri çok dolduruyor. Bu gidişle hiç kilo vermem mümkün olmayacak

Gece eve geldim yeniden bazı kitapları karıştırdım. Yatsı namazını kıldım. Gece Saat 00.30 birdenbire telefon geldi. Karşımda damat Nurettin Elazığ'dan arıyor. Büyük bir sürpriz, kızım Hüma'nın hastaneden çıkmış olduğu haberini aldım. Koltuk değneklerini atmış, Kızım Şeyma, oğlum Fatih ve eşim Hacı Rengiz hepsinin seslerini duymak çok güzel bir duygu. Üstelik bu gece Kadir gecesi imiş.

Takvime bakmadığım için bilemedim. Bütün olumsuzluklar ve henüz tam gelişemedikleri için Kazakistan'da böyle buluşmalar anlatılması çok zor duygular. Konuşmaların bitiminde yorgun olduğum için Allah'a hamd edip huzurla yattım.

16 Şubat 1996. Sabah kalktım. Tıraş ve giyinme faslından sonra kitaplara baktım. Bugün ikinci defa Cuma namazını Kentav'da kılacağım için mutluyum.

Şenol ile bu Cuma birlikte gittik. Dışarıda etrafı duvarla çevrili eski bir yapıya çamurlar içinde girdik. Tam saf yapmışlardı. Bir yer bulduk. Kilim, halı ve keçelerle kaplanmıştı.

Ezandan sonra hutbe için elinden bir değnek ile hutbeyi Arapça okuyan imam daha sonra namazı kıldırdı ve duadan sonra cami dışına çıktık.

Cuma namazından sonra bir de ilk olarak cenaze namazını kıldık. Ve duadan sonra cemaatle birlik dağıldık.

Namaza Afganlılar ve Pakistanlılar da gelmişti. Aslında daha önceden Türkistan'dan bir öğle namazı kılmış ve duygulanmıştım. Namazdan sonra yaşlı bir zatın elini öptüm. Durumundan alim bir hoca olduğu belli oluyordu.

Dışarıda güzel bir hareket yapıldı avluda el sıkışıp bir çember halinde bayramlaşır gibi namazlarını tebrik ettiler. Ve dua ile dağıldılar.

Akşama beni Türkçe okutmanı *Zafer Bey* iftara aldı. Çok tatlı bir kız çocuğu vardı. Bu mahrumiyette eşini ve çocuğunu getirmek büyük cesaret ve büyük fedakârlık diye onu kutladım.

Yemekler mantıya kadar yapılmıştı. Gayet lezzetli olan bu ev yemekleri doğrusu çok büyük bir ikram olmuştu afiyetle yemiş ve çok güzel sohbetler ile memleketten de bahsederek özlemler giderilmeye çalışmıştık. Ancak bu sohbetler esnasında elektriğin kesilmesi keyfimizi kaçırmıştı. Nihayet bu güzel davet sonrası teşekkür ederek ayrılıp Saat 10'da evlerimize gelmiştik. Allah herkesten böyle bir gece geçirmemize sebep oldukları için razı olsun.

17 Şubat 1996. Sabah Saat 10'da kalktım. Oruç olduğum için biraz etrafı dolaşmaya başladım. Kentav'da pazar meydanını da gezerek iftara bazı ihtiyaçları aldım. Alışveriş yerleri gezerken iftar vakti geldi, çattı.

Eve gelip hazırlıklardan sonra iftarı yapmak üzere yine Şenol'un davetini kabul ederek iftarı açmaya çalıştım. Güzel bir kemikli fasulye ve pilav yedik. Daha sonra gelecekte bahsederek namazları kılıp eve hareket ettim.

Yine gece geç vakit Elâzığ'dan telefon geldi. Büyük bir sürpriz oldu. Türkiye'den 4 saat geride olduğumuzdan gece saat 2 de konuşuldu. Herkesin iyi olduğunu kızım Hüma'nın da hastaneden çıkmış olduğun konuşmamız tabiatı ile bizleri ziyadesi ile sevindirdi

18 Şubat 1996. Pazar günü çamaşır yıkadım Buranın en güzel tarafı evin kalorifer ve sıcak suyunun olması. Öğlene doğru Şenol geldi. Kentav'ın pazar günü büyük pazarı kuruluyor.

Orayı gezmeye gittik. Pazarda diğer öğretmen arkadaşlara rastladım. Fotoğraflar çekildik. Ayrıca pazardan bir bıçak ve ekmek tahtası aldık. Keskin bir bıçak bulmak beni sevindirdi. Pazarda eski ve yeni yiyecek grupları ile satış yapılıyor.

Akşama iftarı yine her zamanki gibi Şenol'un evinde yaptık. İftarımızı lezzetli ev yemekleri ile dualarla açtık. Bugün de sohbet ve şakalar ile geçti.

19 Şubat 1996. Nihâyet orucu yarın uğurlamak nasip olacak. Çünkü bugün afele. Ancak Kazakistan'da henüz dini bayramlarda resmî tatil yapılmıyor.

Rektör yardımcımız Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nun salı günü ders yapılmayacağını, bayramın ilk günü rektör ile görüşüp tatil yapılacağını bildirmesi bizi ziyadesi ile sevindirdi.

Bugün yapacak bir şeyler aradım ve yine biraz kitap okudum. Kazak Türkçesini sökmeye devam ettim. Fakat hiç verimli olmadı. Öğleden sonra Şenol ile Kentav'a gezmeye çalıştık.

Kentav'ın şehir planı çok güzel bütün caddeler planlı ve yollar birbirini kesiyor. Yollar ağaçlandırılmış ve dinlenmek için, çocukları da oyalamak için güzel parklar oyun yerleri yapılmış. Tahminim baharı çok iyi olacak.

Akşama iftar yemeğini son defa Şenol'un evinde büyük bir huzurla birlikte açtık. Burada tek yapamadığım camii çok uzak olduğu için teravih namazını kılamamamız olmuştur. Fakat vakit namazları kılmak nasip oldu.

20 Şubat 1996. Ramazan Bayramı'nı kardeş bir ülkede kutluyorum.

Salı günü Ramazan Bayramı'nı ilk defa kardeş bir ülkede Kazakistan'da kutluyoruz.

Sabah namazını evde kıldım. Çünkü hava çok soğuk. Camiinde sabah namazından sonra saat 9'da Bayram Namazı kılınacak.

Şenol bir battaniye, ben de sergi aldım. Camiye gittik. Dikdörtgen bir şekilde etraf duvarlarla çevrili çatısına hoparlör konmuş, içini daha önce görmüştüm.

Dışarıya sergiyi serdik. Saflar oluşmaya başladı. Birkaç Kazak Türkü yanımıza oturdu. Söylendiğine göre bu sene namaza ilgi daha fazla idi. Nitekim dışarıda kalabalığın bir kısmı ayakta beklemekte olduğunu gördüm. Ancak pek çoğu da kılmayı bilmediğinden dışarıda seyretmeyi tercih ediyordu.

Nihayet Bayram namazı büyük bir helecenla kılındı. Hutbe ve duadan sonra bayramlaşma camii avlusunda büyük bir heyecanla kutlandı. Sarılmalar ve gelecek senelere ulaşma duaları ile bu manevi hava herkes tarafından teneffüs edildi.

Daha sonra yavaş bir şekilde dağıldık. Arkadaşlar ile anlaştık. Türkistan'a gittik. Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam ile bayramlaştık.

Gurbette bu durumu anlatmak kolay olmuyor. Bayağı duygulandık ve yeniden o güzel bayramlaşma törenini icra ettik. Hocamız bize çay ile Kazak

unlu mamullerinden (Sak sak, Boğursak(lokma), kâğıt börek) ikram etti. Neticede Kazak Rektörümüzün de bayramını kutlayarak yanında güzel sohbetlerden sonra ayrıldık.

Öğleden sonra *Hoca Ahmet Yesevi*¹⁷ Türbesi'ni ziyaret ederek Fatiha ve dualarla kabrinden ayrıldık.

Türbenin restorasyonu Türkiye tarafından yapıldığından bazı yerlerde çalışmalar devam ediyor. Şüphesiz aslına uygun restore bitince bu kutsal mekâna gereken önem verilmiş olacaktır. Büyük bir istekle Kazak halkı tarafından da ziyaretler devam ederek dualar yapılıyordu. Bu güzel anıyı fotoğraf çekmenin yanı sıra Zafer Hoca kameraya da aldı.

Daha sonra Şenol ile birlikte Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamın babasını ziyaret edip bayramlaştık. Sohbet ve bayramlaşmalar ile onu da mutlu ederek yanından ayrıldık.

Oradan tekrar Kentav'a döndük. Akşam yine Şenol Hocaya sığındık. Sağ olsun bu güzel kardeşimiz Ramazan boyunca kazandığı duaları, bayram günü de bırakmadan bizi ev yemeklerine davet etti.

21 Şubat 1996. Bayram resmen tatil kabul edilmediğinden ancak bir günle sınırlandırıldığından bugün Osmanlıca dersine gittim. Türk Dili 3. sınıf öğrencileri ile bayramlaştım. Dersi zevk ile işledim.

¹⁷ **Hoca Ahmet Yesevi** Türkistan'da yetişen büyük velilerdendir. Adı *Abmet bin İbrahim bin İlyas Yesevi* olup, *Piri Sultan*, *Hoca Ahmet*, *Kul Hacı Ahmet* diye de tanınır. Babası Hacı İbrahim'in nesebi Hz. Ali'nin oğlu Muhammet bin Hanefi'ye dayanır. Hicri 5. asrın ortalarında doğduğu tahmin edilmektedir. Ahmet Yesevi çok küçük yaşta babasını, 7 yaşında da annesini kaybetmiştir. Yesi şehrinde ilim ve terbiye tahsil etti. Yesi'de, önce *Arslan Baba* Hazretlerinden ders aldı. Arslan Baba'nın vefatıyla Buhara'ya gitti. Orada Ehli Sünnet alimlerinden *Yusuf Hamedaniye* bağlandı ve manevi ilimleri tahsil etti. İnsanlara doğru yolu göstermek için ondan icazet (diploma) aldı. Hoca Ahmet Yesevi Buhara'da bir müddet ders verdi. Yesevi Ocağı aynı zamanda bir tarikattır. Önemli ve büyük tarikatlardan *Nakşilik* ve *Bektaşilik*, *Yeseviliğin* kollarıdır. Ahmet Yesevi Hazretleri tekke edebiyatının ilk temsilcisidir. Bu vesileyle Anadolu'daki Türk edebiyatının yeşerip gelişmesine zemin hazırlamış, Yunus Emre gibi büyük şairlerin yetişmesine sebep olmuştur. Bu şekilde yetiştirdiği talebelerinden tayin ettiği halifeleri şunlardır; *Mansur Ata*, *Abdulmelik Ata*, *Süleyman Hâkim Ata* (*Bu Türkler arasında en meşhur halifesidir*) *Muhammed Danişmend*, *Muhammed Buhari* (*Sarı Saltuk*) *Zengi Ata*, *Tac Ata v.b.* *Bu halifelerinin yetiştirdiği birçok talebe ki; Abi Evran, Hacı Bektaş, Mevlâna, Taptuk Emre, Yunus Emre* gibi talebeler Anadolu'da, Ahmet Yesevi Hazretlerinin çizdiği yolda ilerlemişler Ahmet Yesevi Hazretleri Hicri 590[^]da (1194 Yesi şehrinde vefat etmiştir. Kabri üzerine türbe, 200 yıl sonra, Timur Han tarafından inşa edilmiştir.

Dersten sonra Rektörlüğe gittim. Nursulu ve Gevher ile Türk tarihi çalıştım. Bu arada Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Kazaklara dediğini yaptırmak için bağıyor, çağırıyor. Bizler de onu yatıştırmak için yanına gittik. İçini biraz dökünce ferahladı. Sistemin işlemediğinden çok dert yanıyor.

Gülçin Hanım hocamız babasına karşı olan saygımız ve sevgimiz sebebiyle bizi evinde yemeğe davet etti. Babası Muharrem Bey de mutfak işlerinde maharetli birisi. Bizlere kuru fasulye yapmış, iştahla yedik. Saat 18'de servis ile Kentav'a geldik.

Akşama artık kendim etli patates oturtma yemeği yaptım. Rıfat Bey'in verdiği tarhana çorbası ile daha lezzetli oldu. Biraz kitap okudum. Kazak Türkçesi çalıştım televizyon, namaz derken yatma saati geldi çattı.

22 Şubat 1996 günü geç kalktım. Dersim yok diye Üniversite'ye gitmedim. Öğlen Şenol ve Günhan geldi. Fakülteye gittik. Kütüphaneye gezdik. Akşama Günhan Hoca yemeğe aldı. Yine kuru fasulye, salata ve çay arkasından sohbet edildi.

Genelde Cemal Hoca çok şakacı birisi güle güle bizi kırdı geçti. Bu moral ile eve geldim. Gece yarısı bizimkiler Elazığ'dan aradı. Saat 02.00, Elazığ'da saat 22.00. Damatlar, kızlar, oğlum ve kayınvalide ile konuştum. Moralim daha düzeldi. Banım telefon etmem çok zor çünkü Türkiye'ye bağlantı davetiye ile oluyor. Fakat onlar daha rahat arayabiliyorlar. Az da olsa biraz hasret giderdim. Huzurla yatmaya gittim.

23 Şubat 1996. Sabah namazını kıdıktan sonra yatmadım. Kahvaltıdan sonra servis ile Türkistan'a gittim. Öğlene kadar Nursulu ve Gevher ile tarih çalıştık.

Cuma namazına biraz erken gittim. Tıpkı Kentav'daki gibi dikdörtgen bir bina, dışı güzel sıvanmış ancak arka tarafta ise eski camiinin yıkıntısı duruyor. İnsan seyredince üzüyor. Bu tarih kokan camiinin iç duvarlarındaki dini motif ve yazılar çok canlı renkleriyle yaşamaya devam ediyor. Hala duvarlarda çiçek süsler ve tahtalar duruyor. Çatısı yok, camiden içeriye giriyor ve bu tarihi dokuyu yakından görmeye üzüntü halinde çalışıyorum.

Namaz kılacağımız camii fazla büyük olmamakla birlikte içi çok rahat. Böyle imkansızlıklar arasından bu camiyi huzurla seyrediyorum. Minber sağ tarata tahtadan bir merdiven gibi, İmam uzun bir sopa ile bu merdiven basamağına çıkıyor.

Bu değnek, bir yer kalem ile fetih olursa hutbede tutulur. Fetih kılıç ve silahla olursa hutbeye kılıçla çıkılmış.

Camiinin içinde daha çok yaşlılar, Kazak ve Türk öğrenciler geldi. Hoca Kazak Türkçesi ile İslam'ı anlatıyor. Hutbeyi Arapça okuyup iniyor.

Cuma namazından sonra cenaze namazı kılınıyor. Yine çember olup el sıkışıp selam ve hatırlar soruluyor ve hasretler gideriliyor.

Cuma'dan sonra akşama kadar okulda Kazak Türkçesi çalıştım. Saat 18'de servis ile eve geldim. Yine patates yemeği yaptım. Akşam bir ara Fatih aradı. Ancak konuşmadık, kesildi.

24 Şubat 1996. Bugün saat 10'da kalktım. Kahvaltıdan sonra Türkiye yiyeceklerinin satıldığı dükkâna gittim. Kuru fasulye, fanta ve kola aldım.

Oradan Türk lisesine gittim. Mustafa Bey'le biraz konuştuk. Daha sonra pazara gittim. Et ve ekmek aldım. Burada etler açıkta ve kemikli satılıyor. Kasaplar pazarında parça et almak mümkün. Ancak kıyma makineleri olmadığı için kıyma çektiremiyoruz.

Lisedeki öğretmenler ve okul hizmetlileri beni artık tanıyorlar. Ara sıra muhabbetler ederek hasret giderdiğimizden beni mutlu ediyorlar. İşte eti burada makine olduğundan çekirip ihtiyacımı gideriyorum. Hepsinden Allah razı olsun. Et parça olduğundan kıyma çekirmek zor. Onun için bu lisenin mutfağında çekirip, akşama köfte ve patates kızartması yaptım.

Akşam Şenol, İbrahim ve Cemal Beyler geldi. Bana başıma takmak için kalpak yaptırmış tanesi 1,5 milyondan 2 adet kalpak aldım. İhlamur ile bisküvi ve kurabiyeler yedik.

25 Şubat 1996. Bugün Rusça kurs almaya karar verdik. Kursu saat 9'da gideceğiz. Sabah saat 9'da kursa başladık. Kurs hocası bir bayan. İlkokul hocasının bir kız bir oğlu var. Evde 3 kedi besliyor. Rusların bir özelliği, her evde ya kedi ya da köpek besliyorlar. Aslında çok ilginç. Karınlarını doyurmaya yemek zor bulurken, köpeğe ve kediye yiyecek buluyorlar. Rusça kursu beni ürkütüyor. Nasıl başlayacağız ve bir mesafe alacağız bilmiyorum. Şimdilik ders yüküm az olduğu için gitmeye karar verdik.

26 Şubat 1996. Sabah saat 9'da kursa gittik. İbrahim ve Şenol şaka götüren neşeli yani kafa dengi kişiler. Şaka ile karışık kursa başladık. Kelimelerin telaffuzundaki aksaklıklar bizi ve hocayı güldürüyor. Şimdilik her şey iyi gidiyor. Ancak havanın karlı ve soğuk olması biraz bizi üzüyor.

Öğleden sonra dersim yok. Onun için evde hem dinleniyor hem de zaman geçsin diye tuttuğum notları temize çekiyorum.

Akşamına Türkçe hocası. *Günhan* hoca yemeğe çağırdı. O da eşini Türkiye'ye geri gönderince Günhan'da bekarlar grubuna dâhil oldu. Yemek yapmayı öğrenmiş olan Şenol Hoca pirinç pilavını güzel yapıyor. Nitekim evde yapıp buraya destek getirdi. Birbirimize takılarak geceyi geçirdik. Ben eve gelince hemen yatmayıp biraz gece derslere baktım.

Kaloriferler eskisi gibi yanmıyor. Sıcak sularda eskisi gibi çok sıcak değil. Ancak idare ediyor. Bu bile benim için bulunmaz bir imkân. Beterlerini gördük Çok şükür Biraz geç yattım

27 Şubat 1996. Sabah yine Rusça kursuna gittik. Hava yine karlı ve soğuk. Rüzgârda çok sert esiyor. Kurs hocasının elektrikleri kesilmiş, ev karanlık okumada zorluk çekiyoruz. Ders bitiyor.

Ben taksii durağından Türkistan'a derse gidiyorum. Şoför ile yarı Türkiye Türkçesi konuşuyoruz. Adamlar yeni bir sisteme geçmenin zorluğunu çekiyor ve eski sistemi arıyorlar.

Bilhassa işsizlik hırsızlık oranını artırıyor. Evleri kollayıp soyabiliyorlar. Genelde korkarak dışarı çıkıyoruz. Evleri dayalı döşeli 25-30 dolara aylığını tutuyorlar. Bütün eşyalar zimmetli olduğundan çalınan ve kaybolanı ödüyorlar.

Ben geldiğimde beri iki öğretmen arkadaşın evi soyuldu. Türkistan'da derse girdim. Öğle yemeğini yemeden geri döndüm ve evde yemeği yedim. Akşama *Cemal Hoca* 'da toplandık. Sohbet ve şakalardan sonra evimize geldik

28 Şubat 1996. Sabah kurs devam etti. Öğleden sonra kendim çalıştım. Biraz karda dolaştım. Pazar yerini gezdim. Derse hazırlandım. Kurs dolayısıyla bugünkü işleri yarına aldım. Bugün pek önemli bir şey yok. Akşama İbrahim Bey'e Şenol Beyle birlikte gittik.

29 Şubat 1996. Kurstan sonra derse gittim. Dersi bitirdikten sonra öğrenciler ile İslam dinini öğrenmeye başladık. Dini bilgilerinin zayıf olduğunu biliyordum. Ancak beklediğimden daha zayıf çıktılar. Elbette Rusya'nın dinsizlik politikasının sonuçları tüm Türk Dünyası'nda aynı idi.

Öncelikle İlmihal bilgisi ve Hz. Peygamberimizin hayatını anlatmaya, duaları öğretmeye başladım. İlk olarak "Fatiha" duasını ezber istedim. Bakalım bir şeyler olacak mı? Sonuçta göreceğiz.

Dersten sonra Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamı, sonra da babasını ziyarete gittim. Akşam tekrar Kentav'a döndüm.

Öncelikle acıktığımdan hemen yemek yapmaya çalıştım. Yemekleri artık daha rahat ve lezzetli yapmaya başladım. Genelde et, patates, kuru fasulye, pilav ve yumurta üzerine gidiyorum. Bugün Şenol Bey yeni bir eve taşındı. Ancak yeni eşya almadı. Çünkü ev dayalı döşeli idi. Eşyalı bu evin aylığı 25 dolar. Ancak şimdi de soyulmaktan korkmaya başladı. Bir yere gitsek hemen kalkalım diyor.

Şimdilik günler monoton geçiyor. Baharı daha güzel olacağı söyleniyor. Çünkü, soğuk, fırtına, sert rüzgarlar bizleri epeyce yordu. Zaten hatıra Günlüğün adını "*Kazakistan Rüzgârı*" koyarken bu sert rüzgarlardan usanmamızdan dolayı ihtiyacım olduğu için günlüğe bu ismi verdim.

Mart Ayı Baharla Birlikte Çevreye Açılma ve Yeni Dostlar Edinme

01 Mart 1996 günü kurs yine yok. Sabah geç kalktım. Kahvaltıdan sonra Şenol ile birlikte Cuma namazına gidecektim. Ancak Şenol Beyin taşındığı yeni evi bulamayınca tek başıma cuma namazına gittim.

Aslında biraz erken gitmekte fayda var. Genelde yaşlılar erken geliyor. İmâm vaaz etti ve ezan okundu, Sünnet kılındı. İmam Hutbeden sonra Cuma namazını kıldırdı. Dualar sonrası cemaat dağıldı.

İmam ile tokalaştıktan sonra benim hal ve hatırımı sordu. Türkiye deyince sevgi ile selamladı. Dışarıda yine eller sıkışılıp gönüller hoş edildi. Güzel duygular ve dualar ile ayrıldık. Arkadaşlar ile dışarıda buluşup eve geldik.

Akşama *İbrahim Bey* yemeğe aldı. Yemekleri çok lezzetli idi. Herkes elinden geldiği kadar bir şeyler yapmaya, sofraya yardıma çalıştı ve şakalar *Şenol Beyde* yoğunlaşmaya başladı. Tabiatı ile Şenol Beye takılmadan duramadık. Biraz olsun düşüncelerden uzak bir gece geçirdik.

Bugün bir sürpriz oldu. *Taba Çavuşoğlu* Elazığ'dan bizim evden, beni aradı. Çok sevindim. Baldız ve çocuklar ile görüştük. Ara sıra konuşmalar iyi oluyor. Buradan arayıp düşürmek çok zor. Postaneden en az dört saat bekliyorsun. O da düşer mi belli olmuyor. Sonra saat farkı 4 saat. Gece saat 8'de arasan Türkiye'de saat 12. Onun için onlar aramaya devam ediyorlar.

02 Mart 1996. Sabah geç kalktım. Kurs yok, yarına kadar biraz Rusçaya, Kazak Türkçesine baktım. Öğle üzeri dışarı çıktık. Pazarı gezip, alışveriş yaptık. Eve tekrar döndük. Akşama bizim Türk öğrenceler iki hocasını

yemeğe çağırılmışlar beni de götürdüler. Kendi çaplarında bir şeyler hazırlamışlar. Pilavın suyu biraz fazla olduğundan yapan öğrenciye biraz takıldılar. Çeşitli havadis ve haberlerden sonra, çorba, pilav, yanında nohut yemeği ve salata ile damak tadını çıkarmaya devam ettik.

Yemek ve sohbetlerden sonra evlerimize dağıldık. Bugünün hatırası elbette gençlerle yapılan sohbetle güzelleşti.

03 Mart 1996. Bugün öğrenci yurdunu kontrol amacıyla yanlarına gittim. Bu gidiş hem öğrencilerin düzenlerini kontrol hem de öğrencilerin dertlerini dinlemektir. Neticede yumuşak ortamda daha rahat sıkıntılar ve isteklerini sıraladılar.

Öğrenci genelde okul şartlarından şikâyetçi. Mesela; Kitap yok, banyo yok, lokanta kültürü olmadığı gibi pahalı diyorlar. Diğer bir istek, yurtlarda temizlik yok, camlar kırık, elektrik lambaları yanmıyor.

Bu arada çöpler toplanmadığı için öğrenci dolapları çöp dolabı haline getirilmiş diğer bir durum, kız ve erkek öğrenci bu yurda aynı kapıdan giriyorlar. Merdivenlerin bir tarafı erkeklere, diğer tarafı kızlara verilmiş, giren çıkan belli değil. Onun için hiç disiplin kalmamış. Bunları daha önce fark etmiş ve bazı tedbirler almaya başlamıştım.

Burada tek düzenli ve güzel olan kendi imkânları ile açtıkları mescit olmuştu. Namazını kılanlar için çok önemli bir ihtiyaçtı. Burada dini kitap, ilmihal, Kuran'ı Kerim ve bazı sohbetler yapabiliyorlardı. Bu öğrenciler ailelerinden uzakta bu kadar sıkıntı çekiyorlar. Kendilerini pek çok tehlike ve tuzak bekliyor. Fakat azimli oldukları gözlerinden belli ve okumadan geri dönmek yok diyorlar.

Eve geldim namazdan sonra günlüğü yazdım. Sonuç böyle bir yerde bu öğrencilerime sahip olmak onlara yol göstermek ve doğru yolu bulana kadar yanlarında olmak için bu fahri olarak yaptığım göreve daha sıkı sarılmam gerektiğini anlamış oldum. Bu durumu sağlayana kadar bana da geri dönmek yok.

04 Mart 1996. Sabah saat 7'de namazı kıldım. Kahvaltımı yaptım. Tıraş oldum. Saat 9'da kursa gittim. Yine Şenol İbrahim'in ve benim Rusça kelimelerin telaffuzundan çıkan espriler ve hocanın Şenol'a takılması ile kursa devam ettik.

Öğleden sonra evde makale okudum. Rusçayı sökmeye başladım. Daha sonra Kuran-ı Kerim'i daha rahat okumak için çalışma yaptım. Kazak

Türkçesine baktım. Akşama biraz daha tecrübeli olarak et suyuna pirinç pilavı ve kuru fasulye pişirdim.

05 Mart 1996 sabahı yine kurstan sonra Türkistan'a derse gittim. Öğrenciler daha istekli. Osmanlıca okuttuktan sonra biraz da İslami bilgi verdim. Abdest almayı namaz kılmayı tekrar ettim. Bu arada Fatih suresini ve namaz kılınışı fotokopi yapıp daha doğru öğrenmeleri amacıyla kendilerine dağıttım. Haftaya ezberlemelerini istedim.

Dersten sonra *Gerber* ve *Nursulu*'ya (Yüksek Lisans öğrencileri) ders verecektim. Ancak Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam ile çalışmaları olduğundan yapamadık.

Bu arada Kazakistan'ın bazı şehirlerinde Türkiye'den vatandaşlarımız lokanta kültürünü yaymaya, fırın ve pasta ürünlerin yapmaya ve satarak ticaret ve kültür alışverişlerini geliştirmeye başlamışlardı. Nitekim Konya lokantasında yemek yemeğe gittim. Bir etli pide yedim oradan tekrar Kentav'a döndüm. Akşam yemeğini evde yedim. Havalarda biraz iyileşmeye başlamıştı.

06 Mart 1996 sabahı kursa gittim. Yine şakayla karışık bir kurs oldu. Kurs hocası bayan 45 yaşlarında iki defa evlanmış iki çocuğu var. Ara sıra komşu bayanlar uğruyor. Bizim evlerden, evlilik durumlarımızdan ve çocuklarımızın yaşlarından konuyu açarak meraklarını gidermeye çalışıyorlar.

İçki içmediğimi söyleyince inanmadılar. İçmeme sebebini zor da olsa İslami emir ve yasaklardan olduğunu anlatmaya çalıştım. Bu sefer önce gelmiş olan Türk işçilerin neden içtiklerini sordular. Ben de” *bizde dini inanışta zorlama yoktur. Bu yasaklara inanmayanlar içmekte serbesttir.*” diyerek ikna etmeye çalıştım.

Öğleden sonra namazı kıldık, yemek yedik, derken temizleyici kadın geldi. Adı *kurultay* kocası ölmüş 4 çocuğu varmış, temizliği bitirdikten sonra buna da İslam'dan bahsettim. Çocuklarımın, eşimin resimlerini gösterdim. Çok hoşuna gitti. Eşimin başının örtülü oluşu dikkatini çekti. Bana Fatih suresini ezberlemeye söz verdi. Yalnız Kazak Türkçesi okuyabiliyor. Duanın Kazak Türkçesini bulup vereceğime ona söz verdim. Çocuğuna şeker kalem kâğıt sabun, kendisine de ücretini verdim çok memnun oldu ve gitti.

Akşama *Şenol Günhan ve İbrahim bey*le buluştuk. Çay içtik sohbet ve şakalaşmalardan sonra evlerimize geldik.

07 Mart 1996 sabahı normal kursumuzu yaptık. Bugün *İbrahim* uykuda kalmış. Bir gün önce de *Şenol* Bey kalkmamıştı. Bugün 1000 *tenge* kurs parasını verdik.

Şimdilik iyi gidiyor. Öğlen vakti Türkistan'a Üniversiteye gittim. Yarın "kadınlar günü" Kazakistan'da. Bizdeki anneler günü gibi fakat çok şenlikli, programlı bir gün olarak kutluyorlar. Tabi içkiler su gibi akıyor Onun için bugün öğrenciler az kalmış. Buradan Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamın babasını görmeye gittim. Yalnız olduğundan ara sıra 2-3 saatlik bir konuşmaya giderek yine teselli etmeye ve bir dost gibi davranarak yalnızlığını unutturmaya çalışıyorum.

Çok şakacı ve şen birisi aslında. Eski bir motorlu uçak pilotu sonra ayrılmış terzilik yapmış, İstanbul'a gelmiş. Kızı Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nu annesinin vefatından sonra yalnız bırakmamış, Şimdi de Kazakistan'a kadar gelerek baba, evlat birbirine destek olmak için uğraşıyorlar.

Sohbetimiz iyi ancak izin isteyip Kentav'a geliyorum. Akşam yemeğine patates oturtma ve pilav var. Akşam yemekten sonra bir yere gitmeyerek biraz çalıştım.

08 Mart 1996 günü kurs ve ders yok zaten kadınlar günü tatil saat 10'da kalktım. Bizim Fatih Malatya'dan aradı. Orada saat sabahın 06'sı. Kızım Hüma evine göçmüş. Torun iyi çocuklar kayınvalide, Nurettin'le uzunca konuştuk.

Moralim iyi saat 14'te cuma namazına gittim. Cami dolu, camiye ilgi gün geçtikçe artıyor. Yine selamlaşmalar ve hatır sormalar devam ediyor. Bu geleneğe bizlerde alıştık. Doğrusu güzel bir gelenek. Namazdan sonra Türk öğretmenler ve idarecilerle selamlaştık.

Bugün evde öğlen yemeğim var. Ancak ısıtmam lazım. Mutfakta buzdolabının oluşu çok iyi ancak tüp alamadım. Kaçak yapmasından korktuğumdan elektrik ocağından yemeklerimi pişirmeye ve ısıtmaya devam ediyorum.

09 Mart 1996. Sabah geç kalktım. Kahvaltıdan sonra bir banyo alacaktım. Fakat öğleden sonra Günhan Bey berbere götüreceğinden banyo yapmayı berber sonrasına erteledim. Berberde enteresan bir olayla karşılaştım. Berberliği burada bayanlar yapıyor. Nitekim bunlardan birisi Rus, diğeri de Kazak bayan. Beni Kazak bayan saç tıraş etti.

Berber bayanın ismi Zülfiye. Tıraş parası 70 *tenge* alıyorlar. Banim kafada saç olmadığı için yanları ve enseyi aldı. Ancak ben espri olsun diye "benim saçla saçım yok o nedenle saçlı olanla aynı parayı almamanız lazım" deyince gülüştiler.

Bayan berber *zaten bende yarı para alacaktım* diye cevap vermez mi? Saç tıraşım bitip sıra paraya gelince yarı para almaya kalktı. Ancak “ben *şaka yaptım, tıraş parasını tam almışım*” diye epeyce direttim ise de benden 50 *tenge* aldı.

Türkiye’ye gelince bu olayı bizim berberlere anlattım. Burada da gülüştü. Ancak tıraş parasını almaya gelince maalesef tam fiyat aldılar. *Aman bunu başka yerlerde anlatma aç kalırız*” diye beni uyarmayı ihmal etmediler.

Daha sonra Türkçe öğretmeni *Nejdet Bey* ve *Hukukçu İsmail Bey’in* olduğu bir mekânda sohbetler yaptık. Neticede dil kursumuzun vakti geldi. Dil kursunu bugün de bitirdik. Buradan evimize geldik.

10 Mart 1996 sabahı kahvaltı ve kurstan sonra küçükte olsa büyük pazara gittik. Burada “*Ahıskalı Türklerle*” tanıştım. Türkçeleri çok düzgün, tıpkı Anadolu Türkçesi konuşuyorlar. Rus mezaliminde Sibiryaya ve Türkistan’a sürülmüşler ancak dilleri halen Türkçe, din ve inanışlarında ise İslamiyet dini inanışlarını koruyorlar ve Türklükleri ve kültürleri hala yaşıyor. Mutluğumuzu yüzümüzden okuyorlar

Pazar yerinde bu güzel sohbetten sonra Ahıskalı satıcılardan bir süpürge ve kürek aldıktan sonra haftaya yoğurt getirmelerini isteyerek ayrıldık.

Eve gelince biraz uyudum. Kalktıktan sonra biraz Kazak Türkçesine baktım. Ancak yapacak iş kalmayınca canım sıkıntısını gidermek için günlüğü yazmaya çalıştım. Akşama kadar bugünü kâğıda döktüm. Sonra akşam namazını kılıp önceden kalan pilav ve kuru fasulyeyi bitirerek akşamı değerlendirdim

11 Mart 1996 sabahı saat 7’de kalkıp namaz, dua, tıraş kahvaltı ve saat 9’da Rusça kursa gittim. Kurs biraz yavaş gidiyor. Ancak hafızamızda kalma yönünden iyi oluyor. Öğlene Şenol ile Türkistan’a gittik.

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu çarşambaya Türkiye’ye gidecek. Bu fırsatı değerlendirmek için çocuklarıma, kardeşim Birsen’e ve Tarih Bölümü’ne mektup yazdım. Onları Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocama teslim ettim.

Bu arada Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam Kazaklar ile anlaşamamış, morali bozuk, biraz konuşunca ferahladı. Daha sonra Yüksek Lisans dersini *Gevher ve Nursulu* ile yaptık. *Gevher* dürüst saygılı ve azimli biri. Bana karşı saygı ve sevgisi belli oluyor. *Nursulu* eskiye göre daha rahat hareket etmeye başladı.

Kazak Türkçesi ile şakalar yapıyor. Rusça kelimeler olunca telaffuzda yardımcı oluyor. Dersleri Türk Kültür Tarihi Üzerine yapacağız. Ancak İslami bilgileri az olduğundan dersin yarısını İslami bilgilere ayıracağım. Akşama doğru Saat 18'de servis ile Kentav'a geldik. Ekmek alıp akşama yemek hazırlamaya çalıştım. Yemekten sonra yine dil çalışmasını yaptım.

12 Mart 1996 sabahı Rusça kurstan sonra Türkistan'a Türk Dili 3. sınıf Osmanlıca dersine gittim. Osmanlıca dersinden sonra yine İslami bilgiler vermek için namazda okunan sureleri fotokopi yapıp öğrencelere dağıttım ve ezberlemelerini istedim. Dersin bitimine 15 dakika kala yine abdest almayı ve namaz kılmayı şekiller ile anlattım. Bunlar olmadan Müslüman olduğumuzu anlamanın pek mümkün olmadığını anlattım.

Ancak en enteresanı hiçbiri “kelimeyi şahadet” getirmeyi bilmiyor. Öğrencilerin hepsine kelime-i şahadet getirmeyi öğretmeye çalıştım. İnşallah sene sonuna kadar öğrenirler. Dersten sonra gönül rahatlığı içinde yürüyerek *Zafer inşaata* gittim.

Bu inşaat “Uluslararası Türk-Kazak Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin” yurt ve okul yapımını üstlenmiş. *Zafer inşaatta* bir saat oturdum.

Yöneticinin adı da *Zafer*. Çok genç birisi. Bazı sorularımı cevapladı. *Kazakların eski alışkanlıklarından zor vazgeçeceklerini* söyledi. Durumun da çok bozuk olduğunu vurguladı. Ancak ben geleli bir ay oldu. Henüz kötü bir ahlaki olaya rastlamadım. Herhalde bu işler gizli oluyor diye düşündüm. Buna rağmen ben biraz daha ümitliyim.

Buradan pazar yerine gittim. Gayet geniş bir alan her şey satılıyor. Biraz meyve sebze alarak geri döndüm

13 Mart 1996 günü büyük bir sürpriz! Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamın gitmesi ileri bir tarihe ertelenmiş, morali çok bozuk, kendi çapımda hocama moral vermeye çalıştım. Bu arada müzik hocası Muzaffer Bey'in sağlık durumu gittikçe kötüye gidiyor. Onu ziyareti düşündüm. Babasını da aldık hastaneye ziyarete gittik. Bir saat kaldık.

Bu arada Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamı çaya davet ettim. Ancak Doç. Dr. Metin Bey evine gitmemiz için ısrar etti. Hanımının yaş günü imiş, gittik. Çay ve pastalar hazır. Yemeklerde hazırlanmış, çorba, bulgur pilavı, barbunya, derken sohbet arasında Ahıskalı bir Türk aile de bizlere katıldılar. Çörekler nefisti. Çay ile olunca değme keyfimize. Bu gidişle kilo vermem mümkün değildi. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu hocamın az da olsa değişik

ortamda oluşu biraz moralini düzeltti. Nihayet akşam karanlığında evlere gitmek için yavaş yavaş ayrıldık.

14 Mart 1996 Perşembe sabahı Rusça kursa gittim ancak İbrahim Bey gelmedi. Şenol Bey ile kursu görüp Türkistan'a geçtim.

Okulda Osmanlıca dersinin sınavı vardı. Dersin vizesini yaptım. Buradan Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu hocamın babasının yanına gittim. Sağlığı gayet iyi görünüyordu. Biraz sohbetten sonra yanından ayrılmak zorunda kaldım.

Oradan üniversiteye geldim. Servis yok. Öyle de sert bir rüzgâr var ki zorlukla taksi durağına kadar gelebildim. Türkistan'ın bu sert rüzgarlarını ve soğuklarını yazacağım hatıra bile "*Türkistan Rüzgârı*" ismini koymama neden oldu. Arkadaşlarla birlikte; Metin Bey, Oğuz Bey ve Yaşar Bey ile Kentav'a geldik. Bayağı yorgun düşmüştüm. Akşam yemeğini zor yedim. Zaten uyku da bastırıldı. Artık yapacak bir şey yok ben de erkenden yattım.

15 Mart 1996 günü sabah namazından sonra yeniden yattım. Saat 10.30'da kalktım. Tıraş ve kahvaltıdan sonra saat 13.30'da yavaş yavaş Cuma namazına gittim. Saat 14.00'da namaz kılındı. Bugün cemaat sayısı biraz daha azdı. Cuma'dan sonra camiden çıkınca sıraya yarım hilal şeklinde dizildik ve birbirimize dualarla dışarıda selamlaştık. Dönerken pazar yerine uğradım. Eve yarın için hazırlık yiyecek bir şeyler aldım.

Evde akşama biraz yemek hazırladım. Bugün de diğer günlerden fazla bir değişiklik yok. Rusça ve Kazak Türkçesi çalıştım. Daha sonra bir müddet televizyon seyrettim. 16 Mart 1996. sabah namazı, çamaşır yıkama ve yemek derken öğlen oldu. Canım sıkıldı. Dışarı çıktım. Hukuk danışmanı İsmail Bey'in hanımı hasta idi. Ona İhlamur götürdüm.

İsmail Bey evde yokmuş, içeri girmedim. Geri dönerken yolda sergilere baka baka giderken İsmail Bey'e rastladım. Geri geldim. Grip olmuş, çaya ve sohbete devam ettim. Bende grip ilacı vardı. Onu alıp geldim. Yine ziyafet varmış, bu sefer de İsmail Bey'in oğlunun arkadaşlarını yemeğe alıyorlarmış. Benim de yemeğe kalmamı istediler

Sohbetten sonra çorba, biftek, lahana sarma, biber dolma, kuru fasulye hapsinin tadına baktık. Güzel bir ziyafet oldu. Üstüne tatlı ve çay aldım. Sohbate tekrar devam ettik. Geç vakte kadar kaldık. Sonunda artık evin yolu gözükte. Güzel bir cumartesi günü oldu.

17 Mart 1996 günü sabah kursa gittim. Bu sefer de bizim genç arkadaşlar maalesef kursta istikrar gösteremediler. Kursu bitirdik. Şenol'a uğradık, biraz

takıldıktan sonra büyük pazara gittik. Yoğurt alacaktım ancak gelmemiş. Eve geldikten sonra bir yorgunluk duşu aldıktan sonra namaz kıldım. Akşam yemeğinde barbunya var. Yemekten sonra çay molası, arkasından günlüğümü yazmaya çalıştım.

18 Mart 1996 günü sabah Yine Kazak Türkçesi ve sonra Rusça kursa devam ettik. Öğleden sonra eve geldim. Temizlikçi kadın evi temizlemiş, biraz Kazak Türkçesi sorular sordum. Teşekkür ettim ücretini verdim, kadın işçi veda ederek gitti.

Yemek hazırlığına başlamıştım ki kapı çaldı. Açtım, ancak elinde içki şişesi sarhoş bir adam ile sarhoş bir bayan evime girmek istedi. Tabi ben de içeri almadım. Allah'tan kapının bir de dış korkuluğu vardı. Onun için içeri giremedi. Onların niyetlerinin kötü olduğunu anladım.

Fakat anlamazlıktan gelip başımdan savmak istedim ise de olmadı. İçeri girip içki içmek ve eğlenmek istediklerini anladım. Kadın yapıştı, gitmiyor. Telefonla *Günhan'ı* çağırdım. Durumu görünce Rusça bir şeyler söyledi ancak bu kişiler anlamadı. Kadın yine kapıya geldi azarladım. Kapıyı kapadım. Hala kapıyı çalıyor eğlenelim diyor. Ne yaptılarsa başarılı olamadılar ancak kapıyı açmayınca ağır kelime ve küfürler etmeye başladılar. Bu arada telefonla arkadaşı arayarak rezalet çıkacağına anlattım. Hemen geldiler ve olaya müdahale ile ikna ederek onları göndermeyi başardılar. Böylece ben şans eseri böyle büyük bir beladan kazasız belasız kurtulmuş oldum.

19 Mart 1996. Sabahleyin dün başıma gelenleri espiyle karışık arkadaşlara anlattım. Ancak işin komikliği yanında bu tür içkili kadın ve erkekler içkili halde eğlenmek maksadıyla evlere gitmeye ve bilhassa yabancılardan para sızdırmaya ve ahlaki boyutları ne olursa olsun yaşamaya çalışıyorlarmış. Şükürler olsun bu sarhoşlardan kazasız belasız kurtuldum. Arkadaşlar şimdi devamlı takılıyorlar. Allah şerlerinden korusun. Daha sonra derse gittim ancak sınıf konferansa gitmiş. Ben de Prof. Dr Gülçin Çandarlıoğlu hocam rahatsızlanmış, evine giderek geçmiş olsun dileklerimi ilettim. Bu arada babası ile de espriler yaparak oyalanmaya çalıştım. Fakat hocamın morali bozuk bir an önce Türkiye'ye gidip sağlık kontrolünden geçmek istiyor. Biraz sohbet ile neşesini az da olsa getirdim.

Saat 18.00'de servis ile Kentav'a dönmek için servise gittik. Servis maalesef artık ücretli ve 20 *tenge* olmuş, yani bir masraf daha çıkmış oldu. Ancak şükür Kentav'a ulaştık. Burada Saat 22.00'da bir telefon geldi. Ancak bu zamanlarda Türkiye ile kolay konuşmak mümkün değil en önemlisi de saat farkı. Bu

nedenle bir telefon gelince telefona cevap verdik mi dertlerimizi unutupuyoruz. İşte bu gelen telefonun sayın rektörüm Prof. Dr. Eyüp İsbir hocamdan olması bana daha farklı bir mutluluk yaşattı.

Hal ve hatır sormalardan sonra Kazakistan'da olmaktan memnuniyetimi bildirdim. Yardım ve sevgi dolu sözleri benim çalışmalarına şevk verdi. Daha sonra gönül rahatlığı ile biraz Kazak Türkçesi ve Rusça çalışıp yattım. 20 Mart 1996 sabahı Rusça kursuna gelen İbrahim Bey ile kursu bitirdik. Ancak Rusça kurs hocasının evinde elektrikler kesik, işler çok kötü. Çay bile yapamıyor. Hava soğuk evi de ısınmıyor.

Öğle vakti evime geldim. Biraz uyudum. Evim bir oda bir salon bana yiyor. Telefon ve televizyon da var. Ancak televizyon fazla iyi göstermiyor. Telefon üniversitemizin, yani resmi olduğu için kayıt veremiyorum. Daha önce de belirttiğim gibi postane telefonları bağlamıyor. Ancak Türkiye'den arayanlar beni bulmayı başarıyorlar. Saat 18.00 servisine yettik. Belki belgeselleri kaydedirim diye okulun videosunu eve getirdim ancak uğraştık yapamadık.

Akşama Çimkent'ten iki öğretmen, *Nejdet Albay* ve *Metin* isimli hocalarımız geldiler. *Cemal, Şenol, İbrahim ve Günhan*'ı bu sefer ben yemeğe çağırdım. Şenol pılav getirdi. Ben de bezelye etli patates yapmıştım. Fena olmamıştı. Yemek üstüne ıhlamur içtik. Bu arada bir telefon geldi. Kızım Şeyma telefonda. Sağlık haberlerini aldım. Hanımın kulağı duymadığı için sadece sesini aldım. Kızımın düğün eşyaları gelmiş çok sevindim. İnşallah Temmuz'da düğün var. Arkadaşlarla şakalaşmalardan sonra onlar evlerine gitti bende günlüğü yazdım. Saat 23.30, biraz dil çalışıp yattım.

21 Mart 1996 Baharın Müjdesi "Nevruz Bayramı" ¹⁸nın Kutlanması ve Önemi

¹⁸ Nevruz Bayramı *Ergünöz Akçora*, "Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Nevruz," *Prof. Dr. Abdulhaluk Çay Armağanı*, Ankara 1988, s. 22; *Sadık Tural*, "İnsan, Nevruz, Bilge Üzerine Birkaç Söz", *Nevruz*, AKM Yayını, Ankara 1998, s. 2. *M. Abdulhaluk Çay*, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara 1988, s. 45.; *Yusuf Sarnay*, "Türk Ergenekon Bayramı Nevruz", *Nevruz*, AKM Yayını, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 37, Ankara 1998, s. 65.; 3 *Sadık Tural*, "İnsan, Nevruz, Bilge Üzerine Birkaç Söz", *Nevruz*, Ankara 1998, s. 2.)

Bu adetler çerçevesinde Nevruz'u; uyanan tabiatla özdeşleşmek üzere, geçmişten günümüze havaların ısınması, suların coşması, çiçek ve bitkilerin açması, hayvanların çoğalması ve yeryüzünün yeşil bir halı ile kaplanması şeklinde yorumlandığı gibi etimolojik anlamı ise "yenigün" olarak da ifade edilmiştir. Nevruz'un tarih boyunca Çin'den Avrupa içlerine kadar, değişik isimler altında kutlandığını görmekteyiz. Bu kutlamalarda göze çarpan

21 Mart 1996 sabahı Rusça kursu hallettim. Saat 12.00'de Türkistan'a gittim. Ancak öğrenciler yine konferansa götürülmüşler. Ben de Ankara'ya sağlık kontrolüne gidecek olan Gülçin Hocamın, biraz hatırını sormaya gittim. Daha sonra Türkistan pazarına gittim. Pazara gitmek beni rahatlatıyor. Esnafla kaynaşmaya çalışıyorum. Onlar da beni tanıdıkça memnun oluyorlar. Bunu yüzlerinden anlamak mümkün oluyor. Daha sonra ihtiyaçlarımı aldım ve geri döndüm.

Türk milleti İslamiyet öncesi ve sonrası buldukları değişik coğrafi mekânlarda değişik inançlara sahip olmuşlar ve bunlardan etkilenmek suretiyle kültürel mirasları unutmamışlar ve gelecek nesillere bazı değişikliklerle bırakmışlardır. "Nevruz Bayramı" da Türk milletinin tekrar canlandığı

önemli bir tespit "Nevruz Bayramının" kuzey yarımkürenin insanların müşterek bir bayramı olmasıdır Nevruz, bir anlayışa göre Türklerin Ergenekon çıkışını hatırlatmıştır. Türklerin, bir Bozkurtun yol göstermesi ve demirden dağların eritilip yol bulunması ve ortaya çıkmasının sonu vardıkları yerlerde akarsular, türlü otlar ve av hayvanları ile karşılaşmaları, böylece yeni bir güne kavuşma sevinci olarak Tanrıya şükretmeleri şeklinde izah edilmiştir Ateşin üzerinden bazı yerlerde üç, bazı yerlerde ise yedi kez atlanır. Ateş üzerinden atlama bittikten sonra evlere gidilir ve "Nevruz Sofrası" denilen millî sofraya oturulur, ziyafet verilir,

İkinci bir görüşe göre ise; Türkler, Ergenekon'da bir mağarada mahsur kalmışlar, daha sonra demir dağı ateş yakarak eritmek suretiyle, oradan bir yol bulup kurtulmuşlar ve bu anı Türkler için bir kurtuluş günü ve Ergenekon bayramı olarak kutlamaya başlamışlardır. Bu kutlamada bir parça demir alınmış, ateşte kızdırılmış ve daha sonra Türk hakanı bu demiri bir kaska ile tutup örse koymak suretiyle çekiçle dövmeye başlamışlar, böylece Tanrı'ya şükretmişler ve bu geleneği her sene tekrarlamak suretiyle bugünü aziz tutmuşlardır Bir başka görüşe göre; 21 Mart günü gece ile gündüzün eşit olduğu, dünyanın ve Hz. Adem'in aynı gün yaratıldığı, Hz. Âdem ile Havva'nın buluşma ve tövbelerinin yapıldığı gün, bir başka görüşe göre ise, İğdır'da hatta Nahcivan ve Tebriz'de olduğu gibi Hz. Adem'in yaratıldığı, Yunus Peygamberin balığın karnından çıktığı, gün olarak kabul edildiği düşüncesi kabul görmüştür.

Bu bilgiler ışığında şimdi asıl konumuza, Kazakistan'da Nevruz Bayramı ve kutlamalarına geçelim: Türk Dünyasında, Sovyet Rusya İslâmiyet'i yasakladığı gibi, kaynaştıran, birlik ve beraberliği sağlayan önemli gün ve geleneklerin yaşanmasına müsaade etmemiş ve asimile etmeye çalışmıştır.

Bunlardan birisi de Nevruz günü olmuştur. Yasaklara rağmen Türk toplumlari bu bayramı unutmamış, günümüze kadar koruyup saklamışlar ve bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra resmî bayram olarak coşkulu bir şekilde kutlamalarına devam etmişlerdir

"Ulusun Ulu Günü" olarak adlandırılan "Navruz", "Yeni Gün" anlamından ziyade yılbaşında kutlanan oyunlu ve eğlenceli "Halk Bayramı", ikinci olarak "Mart" ayı, üçüncü olarak Nevruz günü yapılan "Köje yemeği" şeklinde düşünülmüştür. Bu vesile ile kendi gözlemlerim ve müşahedelerime dayanarak, aşağıda Kazakistan'da Nevruz bayramı hakkında bilgi vermeye çalışacağım.

değerler olarak kutlanmaya başlanması kültürel mirasımızın unutulmadığının bir ispatı olmuştur.¹⁹

Türk Dünyasında, Sovyet Rusya İslâmiyet'i yasakladığı gibi, kaynaştıran, birlik ve beraberliği sağlayan önemli gün ve geleneklerin yaşanmasına müsaade etmemiş ve insanları asimile etmeye çalışmıştır. Bunlardan birisi de *Nevruz günü* olmuştur. Sonunda Rusya bu kutlamaya izin çıkarmak zorunda kalmış ancak bayramın muhtevasını değiştirmek suretiyle "*İlkbahar ve Köylü Bayramı*" olarak ve kutlamalara müsaade etmiştir.

Azerbaycan'da, Özbekistan'da, Kırgızistan'da, Türkmenistan'da, Tataristan'da ve Kazakistan'da, Nevruz bayramı 1922 yılında yapılmasına izin verilmiş ise de yukarıda da belirtildiği gibi, 1926 yılında yasaklanmıştır. Buna rağmen Türk toplumları bu bayramı unutmamış, günümüze kadar koruyup saklamışlar ve bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra resmî bayram olarak coşkulu bir şekilde kutlamalarına devam etmişlerdir.

Nevruz kutlamaları Kazakistan'da 1960'lı yılların başlarından itibaren "*İlkbahar*" veya "*Emek*" Bayramı olarak isimlendirilmiş ve kutlanmasına izin verilmiştir. Ancak, 1988 yılı baharında Almaata'da 62 yıllık bir aradan sonra millî bir kimlik kazanmak suretiyle kutlanmaya başlanabilmiştir.

Burada bayram oyunlarının yapılacağı alan öncelikle hazırlanır. Alanın etrafı Nevruz bayramı ile ilgili vecizeler ve güzel sözler yazılı pankartlar ile güzelleştirilir. Yine alanın etrafında her türlü yiyecek, içecek, süs ve hâtırâ eşyaları satacak küçük tezgâhlar yerlerini alırlar. Büyük ölçüde bir sahne, sesin en uzak noktalara gidebilmesi için güzel ses düzeni kurulur.

Daha önceden çeşitli araçlar ile getirmiş oldukları "Otağ" denilen büyük Çadır (Otağ)ların iskeleti kurulur. Sonra desenli kilim veya keçeyle kaplamak suretiyle bayrama hazırlanır, içerisi her türlü yiyecek içecek ile bezenerek, birlikte yemek yemek için büyük bir sabırla beklenir.

Nevruz günü görüş ve ziyaretler ile başlar. Birinci gün ocaklar hazırlanır, bu ocakların üzerine kazanlar kurulur, bazılarında etler bazılarında ise pilavlar hazırlanır. Yine kesilmiş olan hayvanların etleri ve pilavların pişirilmesi yanında küçük ocaklarda tandır ekmekleri, lokmalar, börek türü "Küşeler", "Katırmalar", "Kattamalar" adı verilen hamur işleri kızartılır.

Ayrıca Nevruz günü hazırlık olarak yedi çeşit nesneden tuzlama et, koyun kellesi, peynir, buğday, darı, pirinç, soğan ve havuç konularak kazanlarda yedi çeşit nesneden müteşekkil olan yemekler (Kopkoje) (Navruzkoje) pişirilir. Çay ve çorbalar dağıtılır. Kavurma, et, pilav, yarma, bağırsak, beşparmak, çeşitli kebablar, kuru yemiş, meyve ve içkiler, meşrubatlar otağlarda veya açık alanlarda hazırlanır bu büyük ziyafetler halka açıktır.

Vatandaş çeşitli Çadır (Otağ)lara ve ziyafet sofralarına gitmek suretiyle göz ve damak zevkini tatmin eder. Bu ziyafetler, varlıklı kişiler ve kurumlar tarafından halka bedava sunulmak suretiyle sosyal bir dayanışma için zemin de hazırlamış olurlar.

Yemekler yenilip, kırmızlar, meşrubat ve içkiler içildikten sonra dua ve niyazlar ile hattâ mevlid de okunarak, yeni bir yıla girmenin sevinci kutlanmaya çalışılır.²⁰

Çadır (Otağ)lar yol boyu kurulmuş, kazanlar kaynıyor, etraf cıvıl cıvıl, etkinlikler meydana başlamış, filmleri çektim. Ancak pek de kolay olmadı. Çünkü 6-7 genç kazak polisinin iznini aldıktan sonra çekebildim. Çadır (Otağ) ların içini çektim sofralar hazırlanmış, her çeşit börekler, çörekler, içkiler de vazgeçilmez kutlama malzemesi olmuş.

Çadır (Otağ)ların birinin içini tekrar çektim.ve dışarıda yemeğe oturdum. Birkaç çörekten sonra pilav ve et geldi tepşilerde kelleler bölünmüş halde sofraya geldi, birisi kulağından kesip bir parçayı bana verdi. İlginç olan bu kulaktan küçük parçalar keserek en son benim yemem gerekirmiş. Ancak büyük bir ustalıklarla kestiğim kulağın altından et keserek pilav ile idare edip işi kurtardım. Çünkü bu kulaktan yemezsem hakaret sayılmış.

Bu arada bir Türk lokantacısı döner Çadır (Otağ)ı yapmış ve Türkiye'deki gibi döner dağıtıyor. Yine Türk liseleri okullarının önünde ziyafet çekmiş bütün insanlar büyük bir coşku ile etkinlikleri seyrediyor. Yemeklerini yiyorlar.

"Nevruz" hem bayram hem de takvimlerinde üçüncü ayın adı olmuştur. Kazakistan'da "Kün Bayramı", "Halk Bayramı" ve "Yılbaşı" olarak her sene 22 Mart'ta kutlanmaya devam edilmisti.²¹

²⁰ Şahsen Türk Dünyasında Nevruz kutlamalarına 1996 yılının 22 Mart'ında, Kazakistan'da katıldım. Kazakistan ve Özbekistan'daki gösteriler bizzat tarafımdan gözlenmiş ve bu izlenimler tarafımdan kaleme alınmıştır. Nitekim Türk dünyasının milli günü Nevruz bayramı. Sabah kahvaltıdan sonra film ve slâyt makinesini alarak bayramı yaşamaya ve belgelemeye çalışılmıştır.

Yine eski Kazaklarda Nevruz bayramının 3 ile 9 gün arasında kutlandığı belirtilmiştir. Bunun sebebini, herhalde Kazakistan topraklarının çok geniş olması yüzünden 21 Mart gününü yeni yıl olarak kabul etmelerine rağmen aynı anda her yerde bu bayramı kutlamanın mümkün olmayışında aramak gerekir. "*Ulusun Ulu Günü*" olarak adlandırılan "Navruz", "*Yeni Gün*" anlamından ziyade yılbaşında kutlanan oyunlu ve eğlenceli "*Halk Bayramı*", ikinci olarak "*Mart*" ayı, üçüncü olarak Nevruz günü yapılan "*Köje yemeği*"²² şeklinde düşünülmüştür.

Kazaklarda eski Nevruz bayramlarında en önemli geleneklerden birisi de öküz keserek onun etinden yemek pişirmektir. O gün öğleye doğru köy halkı meydan ortasına koydukları kara kazanın altına ateş yakarlar. Kesilen öküzün kanını çocukların alınlarına çember şeklinde sürerler. Bununla bütün kötülüklerin defedileceğine inanılır.

Ayrıca Nevruz günü hazırlık olarak yedi çeşit nesneden tuzlama et, koyun kellesi, peynir, buğday, darı, pirinç, soğan ve havuç konularak kazanlarda yedi çeşit nesneden müteşekkil olan yemekler (*Kopkoje*) (Navruzkoje) pişirilir. Çay ve çorbalar dağıtılır. Kavurma, et, pilav, yarma, bağırsak, beşparmak, çeşitli kebaplar, kuru yemiş, meyve ve içkiler, meşrubatlar otağlarda veya açık alanlarda hazırlanır.

Nevruz günü görüş ve ziyaretler ile başlar. Birinci gün ocaklar hazırlanır, bu ocakların üzerine kazanlar kurulur, bazılarında etler bazılarında ise pilavlar hazırlanır. Yine kesilmiş olan hayvanların etleri ve pilavların pişirilmesi yanında küçük ocaklarda tandır ekmekleri, lokmalar, börek türü "*Külşeler*", "*Katırmalar*", "*Kattamalar*" adı verilen hamur işleri kızartılır.

"*Kökpar*" oyununun hazırlanışı şöyledir: Yaz aylarını temsilen koyun, kış aylarını temsilen bir keçi alınır. Yazın başlangıcında kara keçi kesilip, yüksekçe bir yere konur. Kökparcılar bu oyunu oynamak için alanda toplanırlar. Bu arada elinde kökpar olan oyuncu kökparı alanın ortasına fırlatarak, başla komutu verir. Aynı anda harekete geçen oyuncular kökparı kapmaya çalışırlar. Belirtilen hedefe kökparı ilk getiren galip sayılır ve ödüllendirilir.

Güreş, genelde erkekler arasında olduğu gibi erkek-genç kızlar arasında da tertip edilirdi. Böylece galip gelen genç kızla evlenme hakkına sahip olurdu. Genelde at üstünde bir güreş türüdür. Gruplara ayrılan yarışmacılar,

²¹ Ergün Öz Akçora; *Tarihimizde ve Kültürümüzde Nevruz*"T.C Elâzığ Valiliği, Elâzığ Eğitim Sanat Kültür Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı (Ales Skavyayın No 9. Elâzığ 1999, s.1-65

²² Şakir İbrayev, "Kazak Folklorunda Nevruz", Nevruz, Ankara 1998, s. 14-18.

birbirlerini attan düşürmeye çalışırlar. Yenilene kahkaha ile gülerken, galip geleni çılgınca alkışlamak suretiyle ödüllendirirler. Güzel giysilerini giymiş genç bir kız beğendiği bir genci elindeki kamçı ile dürter. O zaman genç erkek at ile kızın peşine düşerek, onu yakalamaya çalışır. Oyunun kuralına göre kıza eli ile dokunmalıdır. Bu şekilde kızı kucaklamaya hak kazanır. Ancak bunu başaramazsa, genç kız kamçısı ile o genci kamçılararak yerine götürür.

Bayramın son günü büyük bir gösteri olarak "*Kökpar*" denilen *kuzu postunu at üzerinde kapma, Güreş, Avdanspak, Kız kuvv, Altıbakan (salıncak), Bayga*, at yarışları gibi gösteriler düzenlenerek, en iyi şekilde kutlama çabaları sarf edilir.

Yine Kazak geleneklerinde Nevruz kutlamalarında akşam olup gün battıktan sonra iki yerde büyük ateş yakılır. Gençler kendileri arasında gruplaşırlar. İki ateşin ortasından geçerek, ellerindeki kumaş sarılı sopalar tutuşturulur. Bu arada gençler ateş üzerinden de atlayarak, günahlarından arınmaya çalışır.²³

Uzunluğu 4 metre olan altı direk sağlam bir halat ile üçer üçer birbirine bağlanır ve yere dikilir. Ortaya paralel gelecek şekilde bir direk daha dikilir. Karşılıklı olarak salıncağa otururlar ve sallandığı yerde şarkı söylemeye, kendilerini seyredenler de eşlik etmeye başlarlar. Kazakistan ve Özbekistan'daki bütün bu gösteriler bizzat tarafımdan gözlenmiş ve bu izlenimler aktarılmıştır.²⁴

Tekrar Kentav'daki törenleri, oyunları, ata binenleri çektikten sonra Türkistan gittim. Cuma'yı kıldım. Buradan Hoca Ahmet Yesevi türbesine çaktım ve dua ettim. Tören alanına geldiğimde Çadır (Otağ)lar sökülmeye başlamıştı. Aslında bu bayram bir hafta devam edecek. Birkaç Türk öğrenci ile fotoğraf çektirdim. Bir Çadır (Otağ)da kutlama vardı. Filmi çekerek oturdum. Yine kadehler kaldırıldı bana da varıldı, midemin ağrıdığını işaretle işi kurtardık.

Üniversite önü ana, baba günü. Şehir içinde her yerde oyunlar, Çadır (Otağ) içinde dışında sofralar kurulmuş müthiş bir sosyal dayanışma sergileniyor.

Türk şirketler ide törene katılmış, Çadır (Otağ) lar kurulmuş. Lahmacunlar ayrılar dağıtılıyor. Bu arada tiyatrolar ve şarkılar örf anane ve gelenekler sergilenmeye herkes nasibini almaya çalışıyor.

²³ Süer Eker-Ahmet Abatoğlu, a.g.e., s. 20.

²⁴ M. Abdulhaluk Çay Armağanı, s. 73;

Oradan Kentav'a geldim. Yorucu fakat çok anlamlı bir gün ve bayram kutlaması oldu. Akşama bütün Çadır (Otağ)lar kaldırıldı. tabiatı ile büyük bir sessizlik çöktü.

23 Mart 1996. Birinci gün olduğu gibi ikinci gün de bayram ziyafeti için hayvanlar kesilir, ziyafetlerde yeme, içme ile birlikte özel giysiler içinde şarkılar ve türküler de söylenir. Hayat-gelenek şiirlerine dayalı Nevruz şiirleri, "Aytıslar" okunur, söz üstatları her yerde atışıp, Nevruz gününü methederek halk ve tabiatı şiirde birleştirmeye çalışır.

Gruplar arasında ise, halk arasında dolaşarak şarkı söylenir, şiirler okunur, yanıltmalar, bilmece sorulur, neşeli, mizahi oyunlar sergilenir ve folklor gösterileri ile boyunca Nevruz bayramının güzelliği artırılmaya çalışılır.

Sabah kurs yok. Sabah namazı ve tekrar yatma saat 11'de kalktım. Tıraş, yemek derken saat 2 oldu dışarı çıktım. Arkadaşım Muzafferi ziyarete gittim. Ankara'dan, mali işler sorumlusu Feyzullah Bey dönmüş. Biraz Türkiye'den haberler, şakalar ile akşamı ettik. Akşam Günhan'a gittik. Bir oyuncak tabanca almış, Cemal, İbrahim ve ben atışlar yaptık. Çaylar içildi. Evlere dağıldık.

24 Mart 1996 günü sabah kursa gittik. Kurs Hocamız pekiyi değil. Ayakta duramıyor. Akşam içkiyi fazla kaçırmış ki hala içki kokuyor. Buna rağmen dersi bitirdik. Oradan pazara gittik.

Ahıska Türkler ile fotoğrafları çekirdik. Ali isimli zat bizi Türkistan'da evine davet etti. Patates, havuç aldık evlere döndük. Yemek pişirme hazırlığı ile kuru fasulye ve pirinç pilavı pişirmeyi düşündük

25 Mart 1996 günü sabah kursundan sonra evlere dağıldık. Öğle yemeği sonrası biraz uyudum. İkinci namazı Muzaffer Beye fotoğraf filimi götürdüm. Ancak burada tabedilemediğinden Anakaraya gidince tabettirilecek. Feyzullah Beyin resimleri de var. Dönüşte fotoğrafları getirmesini büyük bir heyecanla bekleyeceğim.

Buradan Şenol Beye uğradım. O da kuru fasulye yapmış. Daha sonra Nejdet Hoca da geldi. Yemekten sonra çay içerek evlere dağıldık. Günlüğü saat 11'de yazıyorum. Yarın Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam Ankara'ya gidecek böylece Türkiye de atması için verdiğimiz mektuplar illere gitmiş olacak.

26 Mart 1996 günü sabah kursundan sonra saat 12'de Türkistan da derse girdim. Oradan Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamın babası muharrem Beye uğradım. Sohbetten sonra Türkistan pazarına gittim. El feneri aradık.

İyi, kötü bir tane bulduk. Pazar çok geniş sebze henüz çıkmamış. Havuç patates vb. yeşillikler çıkmış. Her türlü gıda sebze, deterjan, et, ekmek bulmak mümkün. Şoför Kayda Han bizi getirdiği gibi götürdü.

Ben oradan Kentava döndüm. Bugün havalar çok soğuk. Bu arada evde elektrik kontak yaparak sigortayı attırdı. Yangın çıkabilir diye o gece mum ışığında oturdum. Yatsı namazından sonra hemen yattım.

27 Mart 1996 günü kursa gittim. İbrahim her zamanki gibi geç geldi. Şakayla karışık Rusça dersini gördük. Kurs hocası Elana içki kokuyor. Zaten içmeden duramıyorlar. Bizler ne kadar içmeyiniz desek bile geleneksel olmuş bir alışkanlığı bıraktırmamız çok zor. Türkiye'nin bu durumunu sorduğunda, elbette içki içenlerde var ama çoğunluk içmez, içenlerde yirmi dört saat içmezler diyerek durumun anlattığımızda yine de hayatın zorluğundan bahsederek yıllardır çalışmanın kendilerini yıpratmıştıktan bahsederek haklılık payı aradıkları da görülüyor.

İşin enteresan tarafı içki hastalığı herkeste var. Demiştım yine gelen komşuları da içkili. Para bulamıyorlar ama içki alıyorlar. Aslında bizim içki ayağımız olmadığından bunların gece hayatına girmedik. Genelde gece hayatı çok yaygın. Aslında bizlerin böyle olmamızı yani içki ve gayri meşru yaşayışa sıcak bakmadığımızdan akılları alamıyordu.

Bizden önce bazı Türklerle tanışmışlar fakat biz sadece kurs ile ilgilenince yapmak istedikleri oyunlar ters gitti.

Bayan kurs hocamız ilkokul öğretmeni, dört aydır maaş almamış. Bizim verdiğimiz kurs parası onu bayağı ferahlattı. Nitekim, önceleri bize çay ikram ettiğinde kötü bir misafir şekeri ile çay içirirken artık küçük çikolata, toz şeker ile çay yanına bisküvi verebiliyor.

Evde üç dört kedi ve yavrusu var. Rusların bir hastalığı da kedi ve köpek beslemek. Her çeşit köpek var. Fakat hiçbiri sevimli gelmedi. Bunlar da bulaşıcı hastalık nasıl olmuyor şaşıyorum.

Evler iki veya üç odalı. Ama çok küçük loş karanlık, mutfaklar ve banyolar kullanışsız. Biz rahatlığa alışmışız bir milletiz. Bizi bu durum sıkıyor. Ancak onlara da hak veriyoruz. Çok zor günlerden geldiler.

28 Mart 1996 günü yine ders var. 12'de Rusça kurs var. Bitirip gittim. Orada Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocanın babası Muharrem beye gittim. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hoca Ankara'ya gitmiş. İnşallah Muzaffer Beyinde sağlık durumları ciddi değildir. Sohbetten sonra Kentav'a döndüm.

Bu arada dün elektrik aksaklığını giderdiler. Akşama patates ve çorba yemeği var. Ancak *Nur Ali* diye bir Kazak bizleri doğum gününe çağırdılar. Akşam buraya geldik. Pek çok Türk Hoca gelmiş. Duruma göre zengin bir yer sofrası çorba, patates, barbunya, lahana, çerezle, meyveler, kuru yemişler ve sohbetler iyi dilekler fotoğraflar çekildi.

Akrabaları da gelmiş, Kazaklar ile tarihi bağlarımız kardeşliğimiz konuşuldu. Onlarda artık bizleri bağrına basıyorlar. Rusların siyasetlerini anlattılar. Hoş bir gece ve güzel bir yaş günü kutlaması yaptık.

29 Mart 1996 sabahı kurs yok. Öğleden sonra cuma namazına gittim. Caminin dışı ve içini ve müezzinin fotoğrafını çektim. Daha sonra imamı Hutbe ve duaları okurken çektim. Bu durumdan bazıları tedirgin oldular. Ancak bu filimleri Türkiye'ye götürüp öğrencilere Türk halkına göstereceğimi, Kazak kardeşlerimizin de namaz kıldıklarını anlatacağımı söyleyince korkuları dağıldı. Rus yönetiminde yasaklara alışmışlar.

Aslında fotoğraf makinesi bile yok. Bizler çekince çok seviniyorlar bizden hemen resimleri bile istiyorlar. Elbette bunların negatifleri tabedilir gelirse, kendilerine resimlerden olanlara vereceğimi söyleyerek durumu kurtarmayı başardım. Akşama yine çorba ve et yemeği var. Yarın Kazak Türkçesi kursuna da başlıyorum. Mümkün olduğu kadar bir şeyler öğrenmeye çalışıyorum.

30 Mart 1996 sabahı geç kalktım. Öğleden sonra Kazak Türkçesi kursu başladı. Kursu veren Bayan Hocanın ismi Suluşşeş, yeni öğretmen olmuş. Çok hevesli olup, Kazak Türkçesi kursunu kendisi bizim eve gelerek verecek. Ancak söz ve dedikodu olmasın diye yanında küçük kız kardeşinin de olmasını isteyerek izin verdik. Ben böyle olmasın, başımıza bazı iftiralar gelebileceği korkusu ile istedim. Onlarda makul buldular. Daha sonra kursun ilk dersini aldım. Bakalım yürütebilecek miyim?

Akşama İbrahim'e gittik. Yine takılmalar, şakalar, başka türlü vakit geçmiyor. O da etli patates yapmış. Bugün büyük bir sürpriz oldu; Ahmet Aksın Hoca Elazığ'dan aradı. Haberler çok güzel. Yrd. Doç. Dr. olmuş. Yine Orhan Hoca yabancı dil sınavını almış çok sevindim.

31 Mart 1996 sabahı ev yine çok soğuk. Kar yağmış. Sıcak sular kesilmiş. Kaloriferler yanmıyor. İşimiz çok zor. Öğlene Kazak Türkçesi kursu yaptık. Öğleden sonra Türkçe öğretime, Zafer beye ugradım. Eşi ve çocuğu yanında çay ikram ettiler. Zaferle derslerden, tezlerden, video ve kameralardan bahsettik.

Kamera ile ne programlar yapabiliriz görüştük. Akşam dönerken Şenol'a uğradım. Kurstan bahsettik. Akşam kızım Hüma damat Nurettin, Malatya'dan aradılar. Seslerini ve sağlık haberlerini almak çok güzel. Rahat bir uyku çektim.

Nisan Ayında Kötü Hava Şartlarına Devam

1 Nisan 1996 günü Sabah kursa gittim. Öğleden sonra çarşıya gittim. Buradan *Akıf Bey* ile Türk Dili Başkanı *Metin Bey'e* gittik. Kalp rahatsızlığı geçirmiş yarın hastaneye yatacak. Geldiğimden beri üçüncü defa bu sıkıntıyı geçirmiş. Muzaffer Bey, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam, şimdi de Metin Bey, Allah dördüncüyü korusun.

Eve geldiğimde oda çok soğuktu. Bir çay yapıp içtim ısındım. Bu arada memleketten ailem aradı. Hanım torununu özlemiş, ona götürmüşler. Benim görmeme ise henüz üç ay var. Sağlık olsun. Bu düşünceler içinde odam soğuk olduğundan yatarken kalın giyecekler ile yattım.

2 Nisan 1996 günü sabah 7'de namaza kalktım. Kaldığım mekân da çok soğuk namazı kıldım. Tekrar uyumadım ve kendi çapımda bir kahvaltı hazırladım. Türkiye'den biraz peynir ve bal getirmiştim. Belki buralarda bulmam mümkün olabilirdi. Fakat yine de vatan hasreti ile oradan getirdiklerim bana güç veriyordu. Getirdiklerim bir ay daha yetebilir. Bilhassa Türkiye'den getirdiğim kesme şeker işime çok yaradı. Tulum peynirini koklayarak yiyorum.

Bugün de kursa gittim. Ancak bu kurslar dersleri de az da engelliyor. Bakalım ne kadar dayanabilecek.

Türkistan'da derse gitmek için dolmuş taksiye bindim. *İsmail Bey* (hukuk danışmanı) *Sevda Hanım* (kütüphane müdürü) yanımda enteresan durumlar söyledi Bunları çok ilginç bulduğumdan yazıya döktüm bu konuşmada" Hasta olduğu için doktora gitmiş. Doktordan iğne vermişler. Neden hap vermedikleri sorduğunda, aldığı cevap enteresan" *siz Türklerin vakitleri bol bizim vaktimiz Kıymetli, iğne ile çabuk iyi olsunlar da işe başlasınlar diye hap yerine iğne veriyoruz".* Demiş. Buna sebep olarak *"genel olarak Türkiye'de Tatil, bayram ve etkinliklerin çok olduğu ve çok zaman kaybı olduğu bu nedenle bir yola girmemek için bunları düşünüyoruz"* açıklamaları yapıyorlar.

30 dakika kadar sonra Üniversiteye gelerek derslere girdim. Dersten sonra Muharrem Bey'e oradan eve geldim. Çok acıkmıştım. Dünden kalan yemeği büyük bir iştahla yedim. Daha sonra rutin işlerden sonra uykuya daldım.

3 Nisan 1996 günü Sabah Rusça kurstan sonra öğle yemeği ve bu seferde Kazak Türkçesi kursuna katıldım. Tabiatı ile biraz bunaldım. Öğleden sonra dersim yoktu. Biraz yürüdüm.

Oradan *Zafer Hoca*ya gittim. Çok sevimli. Kızı bir ara hastalanmış, hanımı ve kendi çok azimli inançlı birisi, Kazak Türkçesini halletmişler. Şimdide Rusça kursa başlamışlar. Bütün imkansızlıklara rağmen evine yardımcı olabiliyor. Bu arada börek ve çörekler nefisti. Sağ olsunlar bizlerin yaşantısına renk katıyorlar.

Zafer Hoca ile bazı projelerimiz var. Özellikle video kamerası olduğundan orada karşılaştığımız ve değişik şehirlere Ruslar tarafından 1944 yılında sürgün olan “Ahıska Türkleri” ile röportaj yaparak bu tarihi anı belgesel bir programla anlatmak istiyoruz.

Video ile banda kayıt yapacağız. Tarih öğretmeni olarak bu belgeseli yaşayanların anlattıkları ile ortaya koymaya çalışmak istiyoruz.

Bu röportajın Türkiye’de ilgi çekeceğine inanıyor ve soykırımını dünya kamuoyuna gözler önüne çekmek istiyoruz.

Gece geç oldu eve döndüm. Bu gününde kısaca kâğıda döktüm ve uyumaya çalıştım.

4 Nisan 1996 günü sabah namazı, kurs ve kahvaltı ve oradan derse gittim. Öğrencilere Osmanlıca metinler okutuyorum. Bu arada İslami bilgileri tazeliyoruz. Bir müddetten beri İslami bilgileri ve İslam Dinin anlatmaya da devam ediyorum.

Öğrencilerde büyük bir istek var. Kelime-i Şahadet, İslam’ın şartları İmanın şartlarını artık sayıyorlar. Fatıha Suresi ezberlenmiş durumda. Bu husus misyonerlerin cirit attığı bölgede Kazak kardeşlerimizi kendi imkanlarımızla kendi inanç ve ibadetlerini öğrenmek istekleri beni daha da kamçladı. Netice aldıkça büyük bir mutluluk duydum.

Dersten sonra Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocanın babasına gittim. Babası büyük bir yalnızlık çekiyor kimse ile konuşmıyor. Ben ve Şenol Hoca ara sıra boş olunca gidip ziyaret ediyoruz. Yani yalnızlığını gidermeye çalışıyoruz.

Bu ara Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hoca İstanbul’da kontrollerini yaptırıyor. Bizim ilgimiz babasının bu yalnızlığını da unutturuyor. Neticeler iyiye gidiyor. Bu günlükte bu kadar.

5 Nisan 1996 sabah namazından sonra tekrar yattım. Havada soğuk. Evler dışarıya göre daha da soğuk. Saat 11'de Kazak Türkçesi kursu var. Kazak kursu aldığım bayanın ve banım tek yaşamam ve benim evimde kursa devam etmem sebebiyle yanlış anlamalara sebebiyet vermemesi için, yani ismimizin kötüye çekilmesin diye bu bayanın yanında küçük kardeşinin de bulunmasına karar verdim.

Bu tedbirlerin burada alınması biraz abartılı görülebilir ancak bu tip olayların anlatılmasında yalnız ve karşı cinsiyetten olması, her eve alındıktan kötü anlam çıkarılmasına yardımcı olabiliyor. Sen masumiyetini ispata çalışsan da dedikodular kişilerin üzerinde kötü ve üzücü olabiliyor.

Saat 3'te cuma namazı kılındı. Bahçede, kepçe ve greyder düzeltmeler yapıyor. Müezzın ve bazı Kazaklar beni artık tanıyor. Bana sıcak ilgi gösteriyorlar.

Cuma günü elbette tüm Müslümanlar için çok önemli. Çünkü hiç olmazsa renk ve ırk ayrımı yapmadan haftada bir gün buluşup, selamlaşp dertleşebiliyoruz. Bu arada bende bu sefer yanımdaki cemaate maddi ve manevi yardıma ihtiyaç olup olmadığını sordum. İhtiyaç yok dediler ancak sormamdan çok memnun oldular. Namazdan ve hatır sormalardan sonra büyük bir haz alarak dağıldık.

Ben eve gelip videoyu tekrar denemek için Zafer hocaya getirdim. Kameradan kayıt aldıklarımızı seyretmek için biraz uğraştıktan sonra nihayet kaydı görmeye başladık. Güzel çıkmış.

Bu memnuniyetimizi yine değerli hanımının çay ve nefis börekleri ile sonuçlandırdık.

Bize eve götürmemiz için paket yaptı. Yanına da biraz ev reçeli verdi. Teşekkür ederek ayrıldık. Tekrar evimize geldik.

6 Nisan 1996 Bugün özel Türk lisesi kapsamlı bir ziyafet vererek birinci dönem başarılılara ödülleri takdim ettiler. Bu yemeğe ve törene Rektör, yardımcıları, öğretmenler de davetli idi. Dışarıda yani bahçede ise halka nefis yemek ziyafeti yanında müzik eşliğinde güzel anlar yaşattılar. Bizler daha sonra öğretmenler odasında oturduk.

Burada da verilen ziyafette nefisti. Şakalardan sonra saat 14'00 de ve geldim. Kurs saati geçtiğinde yapmadık. Akşama doğru *Ziya ve Feyzullah Beyler* eve geldi. Sohbetten sonra bana "*Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi kız ve erkek yatılı öğrencilerin danışmanlığını*" teklif ettiler.

Onlarla ilgilenen Muzaffer Bey hastalanmış tedavi için Ankara'ya gönderilmişti. Bu durumda ben de Muzaffer Bey iyileşerek gelene kadar görevi fahri olarak kabul ettim.

Akşama hemen yurda gittim. Kendilerine geçici olarak danışman görevlendirildiğimi duyurdum. Memnuniyetlerini yüzlerinden okumak mümkün. Artık derslerine gitmesem de beni tanımaya başlamışlardı

Yalnız biraz konuşunca dertli oldukları da anlaşılıyor. Su yok, elektrik yok. İlgi yok, maddi sıkıntılar var. Maddiyat olsa da aradığını bulmak çok zor. Güzel ve düzenli bir beslenme yok. Bir de yurttan temizlikte yok. Neticede yurtlar pek kullanışlı değil. Bütün bunlar görevimin ne kadar zor olacağını gösteriyordu.

07 Nisan 1996 Pazar günü iyi bir uyku çekmişim. Ancak yine kafamda yeni görev yani öğrenci yurtları var. Nitekim kahvaltıdan sonra oraya gidiyorum. Küçük bir ön toplantıdan sonra yurttan temizlik, davranış, uyulması gereken kuralları onları ürktümeden söylüyor ve neşeli bir şekilde dağılıyoruz.

8 Nisan 1996 Sabahı Rusça, öğleden sonra Kazak Türkçesi kursu devam. Öğle yemeğinden sonra Türk dili Bölüm Başkanı *Metin Beyi* Hastanede ziyaret ettim. 27 no'lu odada kalıyor. Odanın özelliği, pek çok kişi burada yatmış ve tedavi görmüş, onun için "27 nolu koğuş" adını vermişler.

Hocanın durumu iyiye gittiği söyleniyor. Eşi ve çocuğu yanında yardım ediyorlar. İnsanın yanında yakını birisinin olması iyi ama yine de eş ve çocuklar burada üzüyorlar. Ancak iyileşince de mutluluktan uçuyorlar.

Buradan gezerek özel liseye geldim. Öğretmen arkadaşlar ile sohbet ettik. Biraz nişangaha ok atarak vakit geçirdik, başka bir havaya girmeye çalıştık. Akşama yaptıkları yemekten yedik.

Arkadaşlar hakikaten her Türkü misafir etmekten mutluluk duyan ve onun için çırpınan kişiler. Aşçı ve yardımcıları çok sıcak insanlar. Okullarının telefonuna kadar döşemesine kadar kendileri yapmışlar. Yemekhaneleri, tuvalet ve banyolarını adam etmişler.

Bu işlerde Özbeklerin elleri daha yatkın ve çalışkan insanlar. Bu hocalar senelerdir Kazak öğrencileri yetiştirmek için çırpınıyorlar. Mesai ve tatil mefhumunu unutmuşlar.

Akşama eve gittim. Oğlum Fatih aradı, sevindim. Benden bilgisayar almak için para istedi. Ancak ileri de almak için anlaştık. Hasret giderdikten sonra yattım.

9 Nisan 1996 Pazartesi günü mutluluğu ile kursa. Oradan da Üniversiteye derse gittim. Daha sonra Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu hocanın babasını yalnız diye yine sormaya gittim. Şüphesiz ara sıra bizi görünce yalnızlığı unutuyor.

Oradan tekrar Üniversiteye geri geldim. Rektör yardımcısı Feyzullah Bey'e öğrenci danışmanlığını kabul ettiğim için beni, öğrenci başkanı Kazak Başkan yardımcısı ile, öğrencilerin organizatörü olarak tanıştırdı.

Bende bu görevi layıkı ile yapacaksam lüzumlu bazı isteklerimin karşılanmasında yardımcı olmalarını isteyerek ayrıldım. Oradan sığağı sığağına yurda gittim.

Öğrenci sözcüsü Özgür Çeter ve Vehbi Başkoparon ve Sezgin isimli öğrenciler sağ olsunlar sanki kırk yıllık başkan gibi bana saygı gösterip yurdu tanıttılar.

Burası Türkistan'daki yurt Kentav'daki yurda göre daha intizamlı ve temiz, banyo ve tuvaletler bitmek üzere. Biterse daha rahat olacak. Yemekhane ayarlamışlar. Aşçı tutmuşlar, yemek işini az da olsa halletmişler.

Eksiklikler var ama odalarını Türkiye'den gelen öğrenciler Türk bayrağı, Türk Dünyasından resimler, sözler ve Türkiye'nin güzel resimleri ile süslenmiş oturulur hale koymuşlar. Küçük bir mescidi de ihmal etmemişler. Burası aynı zamanda seminer, sohbet odası olarak düşünülmüş.

Personele ilk gerekli yönetmelik maddeleri hatırlatıp perşembe günü yine toplantı yapacağımı belirttikten sonra o huzurla eve döndüm.

10 Nisan 1996 sabahı kursa gittim. *Şenol ve İbrahim, Elana* isimli kurs hocamızı bırakıp başka bir hoca buldular. Beni yalnız bıraktılar. Ben bırakmadım. Kursa devam etmeye devam kararı aldım. Kursun bir saati 50 *Tenge* aylık 800 *Tenge* vereceğim. Biraz fazla ama öğrenmek için özel kurs şart.

Bu arada "Kazak Türkçesi'ni de öğleden önce alıyorum. Öğleden sonra Metin Beyi yine hastanede ziyaret ettim. Sağlığı iyiye gidiyor. Bir öğrencimiz mide kanaması geçirmiş hastaneye yatmış, onu da ziyaret ederek geçmiş olsun dileklerimi sundum. Öğrencimiz bundan çok memnun oldu.

Buradan yürüyerek” özel Türk lisesi”ne gittim. Okul merkezi bir yerde olduğu için gitmek rahat oldu. Başkanı, rahmetli Prof. Dr. Turan Yazgan olan “Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı”nın elamanları. Türkiye hasreti ile biraz dertleştik. Onların burada gayet idealist bir duruş sergilediklerini görmek beni mutlu etti. Türkiye’yi en iyi şekilde temsil ediyorlar. Buradaki kardeş insanların çocuklarını eğitmek ve yetiştirmek kadar güzel bir duygu yok.

Burada Türkiye’den getirdiğim bazı okul malzemelerini hediye ettim. Çok rağbete geçti ve memnun oldular. Daha sonra bana okulu ve yöneticileri tanıttılar. Biraz geçte olsa onlarla tanışmak ve çok mutlu bir şekilde ayrılmak zamanı ayrı bir duygu selini getirdi. Ancak üzüntümüz yersiz. Çünkü artık zaman buldukça bu okulları ziyaret etmek mümkün olacaktır. Yine dertleşecek ve görev aşkı ile Türkiye’den uzak mesafelere kardeş ülkelerin çocuklarına bir şeyler verecektir. Zaten bu hisler ileride fedakarlıkların ne denli önemli olduğunu ortaya koyacaktır.

Buradan Zafer Hocaya gittim. Videoya yeni kayıtlar yaptık. Buradan da Akif Hoca’ya uğradım. Onu üzen bir durum olmuş. Çok sevdiği ev arkadaşı gidince yalnız kalmış. Haliyle çok üzülmüş ve her şeyi dert edinmeye başlamış. Huzursuz biri olmuş ancak içi vatan sevgisi, adalet dürüstlük aşkıyla yanan birisi. Bize düşen onun bu üzüntüsünü azaltmak ve ona ortak olmak. Bu nedenle ona dertleşme fırsatı vererek yardımcı olmaya çalıştım.

Bundan çok mutlu oldum. Akif hocamı biraz yumuşattıktan sonra geç vakit, gece saat 12’de Günhan Hocaya uğradım. Cemal Hoca da yanında idi. Günhan Hoca biraz üşütmüş, gece 12.30’da postaneye gitti. Eşinin doğum günü imiş onu telefonda arayıp kutlamak istedi. Unutmadan söyleyeyim o günlerde telefonla görüşmek çok zor postaneye girip yazdırıyorsunuz, o arada ne zaman bağlanırsa kulübeden hatlar kesilmezse konuşabiliyorsunuz. Biz de evlerimize gitmek için ayrıldık.

11 Nisan 1996 günü sabah kahvaltı ve sonra kurs olmadığı için Türkistan’a derse gittim. Derste öğrencileri sınav yaptım. Osmanlıca okumaları iyiye gidiyor. Ayrıca bir sonraki derste de İslami bilgileri de sordum. Fatıha Suresi ezberlenmiş. İslam’ın ve imanının şartlarını ve bazı ilmihal bilgileri söyleyebiliyorlar. Ben Türkiye’ye dönene kadar bu konuda bayağı mesafe alacaklar.

Buradan Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’nun babası Muammer Bayın yanına gittim. Hocamdan iyi haberler var haftaya Ankara’dan dönüyor.

Oradan öğrenci yurduna gittim. İkinci vakti namazını mescitte kıldıktan sonra Sezgin isimli öğrenciyle toplantı yapacağımı bildirdim. Sürpriz olarak İbrahim hocanın bir semineri varmış. Türk Dünyasının coğrafi ve ekonomik zeminini hazırlamış. Bende dinledim. Seminer sonu öğrenciler ile tanıştık.

Artık sorumlu başkan olarak dertlerini bana iletcekler. Bende bu sorunları halledemediklerimi yukarıya iletacağım. Haftaya yine toplanmak üzere karar aldık ve biz Kentav'a hareket ettik.

Akşam saat 20.30'da Kentav'a geldik. Yolda Kazak kurs hocamızın ablasına rastladık. Yemek yemeğe çağırdık yanında bir de 5 yaşlarında kızı da vardı. İbrahim Bey, ben ve bu Kazak Hanım ile akşam yemeği yedik. Ben barbunya ve pilav yapmıştım. Üstüne çay içtik.

Bu arada kazak komşumuz Nurali Bey geldi. Tam bir Türkiye aşığı, resimlere baktık. Kazak Nurali Bey de evine gitti. Bizim içinde güzel bir akşam geçirmemize sebep oldular.

12 Nisan 1996 Cuma günü sabah namazından sonra tekrar yattım. Kalkınca kahvaltı yaptım. Uzun zamandır günlüğü yazmamıştım. Oturup onu yazdım. Öğle vakti cuma namazına gittim. Huzurla Cuma namazını kıldık namaz bitikten sonra yine caminin önünde yarım hilal ile selamlaşıp sevgi ve saygımızı tazeledik.

Akşama kadar Kentavı gezdim. Akşam yurttaki öğrenciler ile toplantımız vardı. Onu yaptık. Öğrenciler daha önceki konuşmalarında bazı isteklerde bulunmuştu. Nitekim bazılarının yerine getirildiğini görünce mutlu oldum. Sözlerinde durmuşlar odalarını tam olmasa da temizlemişler, sergilerini sermişler. Ufak tefek eksiklikleri olsa da onları da pazartesi halledeceklerine yine söz vermişlerdir.

Öğrencilerimiz hakikaten saygılı, inançlı ve duygulu. Zaten beni de duygulandıran öğrencilerimize biraz ilgi ve sevgi bazı olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yetmişti.

13 Nisan 1996 Ahıskalı Türklerle buluşma²⁵

²⁵ **Ahıska Türkleri** 1944 sürgününden sonraki 45 yılı genellikle sürgün yerleri Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da yaşadılar. Bu insanlar birçok güçlüklerle karşılaşmalarına rağmen bu topraklarda kendi yaşam düzeyini yerli halktan daha ileri götürdüler. Ancak sürgünde her ne kadar yaşam şartlarını iyileştürseler de ellerinden alınmış vatana kavuşmak umuduyla yaşadılar. 1956 yılında Ahıskalıların üstünden sıkı rejim kaldırıldıktan sonra Ahıska'ya dönebilme mücadelesini sürdürdüler Âmâ ne yazık ki onların feryadını kimse duymadı.

Bugün ilk defa Kentav'ın dışında bir şehre gideceğiz. Üniversitemizde Ahıskalı bir Türkle tanıştık. Adı Rüstem. Bizi dedesi ve babasına misafir edecek. Sabah Zafer Hoca hanımı, küçük *Zeynep ve Rüstem* valizleri aldık.

Türkistan'a kadar bir taksi tuttuk. Adam başı 60 *tenge* verdik. İstasyona gidip tren ile *Janı Kurgan* diye (Yeni Kurgan) 20.000 nüfuslu bir şehre gidecektik. Tren ile 2,5 saat taksi ile 2 saat çekiyor. Türkistan'a geldiğimizde karar değiştirdik. 1500 *tengeye* bir taksi tuttuk. Şoförün sol kolu sakat, sadece sağ kolu bizi Janı Kurgan'a getirecekti. Ahıskalı ailelerle görüşüp tanışacak ve hasret giderecektik.

Kapının önünde 70 yaşlarında *Şemsettin İzzetof* karşıladı. Bizi evine aldı. Gördüğümüz ilgi çok sıcak güleç yüzleri bizleri daha da mutlu etti.

Dilleri tamamen Anadolu Türkçesi. O nedenle çok rahat anlaşıyoruz. Araya zaman zaman Rusça ve Kazak Türkçesi kelimeler giriyor. Ancak konuştuğumuz açılıyor.

Kucaklaşma ve selamlaşmadan sonra oturduk. Bizi hemen pilav, et, kızartma börekler (bağırsak, saksak) ikramı yaptılar. Çay ikram ile birlikte sohbet etmeye başladık.

Nihayet 1944 yılında Ahıska Türklerinin Rusya tarafından Gürcistan bölgesinden nasıl sürgün edildiklerini anlattı. Hemen *Zafer Hoca* kameraya almaya başladı. Bende film ve slâyt çektim. Şemsettin Bey askerde Almanlar ile çarpışırken anne ve babaları sürülmüş daha sonra Taşkent ve Kazakistan'ın Janı Kurgan'a gelişini acıklı, meşakkatli hikâyesini ibretle dinledik.

Yemek faslından sonra burada yürüyerek Rüstem'in babasının evine gittik. Bu arada Türkiye'den getirdiğim ufak hediyeler bilhassa takke ve tespih olunca *Şemsettin Beyi* duygulandırdı.

Rüstem'in babası ve annesi kardeşleri *Şemsettin Beyin* oğulları; *Ömer, Rıza, İlman, Nurlan, Enver Kızları; Güldane, Gülsura, Gülnara ve Selamet ile Seyfettin,*

Ahıska Türklerinin bir kısmı da TBMM'nin 2.7.1992 tarihli ve 3835 sayılı "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskanına Dair Kanuna" ümit bağlayarak Türkiye'ye kendi imkanları ile göç etmiş bulunuyorlar. Dünyanın her yerinde yoksulluk içinde yaşayan Ahıskalılar 1989'dan beri 20 yıllık bir süreye yakın zamandır akrabalarını göremiyorlar, iyi ve kötü günlerinde onlarla birlikte olamıyorlar. Bu yüzden Ahıskalılar tekrar Ahıska'da veya dünyanın herhangi bir yerinde toplanma ve bütünleşme arzusu ile yaşıyorlar. En doğrusu bu insanların 68 yıllık ıstırapını ve isteklerini göz önüne alarak insan hakları açısından kendi anayurtları Ahıska'ya dönmelerini sağlamalıdır.

İslam Arslanoğlu, Mahmut Bey ve sürgünü yaşayan 80 yaşlarında Nasreddin Şakiroğlu ile bir odada toplandık.

Bize yeniden bir hafif yemek ikramı yapıldı. Kaymak ve yoğurt çok güzeldi. Zaten Ahıskalılar bölgede süt, kaymak, yoğurt ve ziraatta çok ileriler. Yine temizlik, düzen ve İslami bilgileri çok iyi. Bizleri de dini bilgilerimizin gayet ileri seviyede olduğunu düşünüyorlar. O kadar ki bana namazı kıldırmak üzere imamlık dahi teklif ettiler. Haddim olmayarak onları kırmadım Daha sonra bana bir ayet okutarak dua ile son verdim. Doğrusu kendimi bu konuda Türkiye’de çok yetersiz görmeme rağmen burada bu manevi görevi yerine getirme cesaretini gösterdim.

Yatsı namazını Nureddin Şatıroğlu kıldırdı. Arkasından bir uzun dua okuyunca kendimi bunların yanında çok mutlu ve şanslı hissettim.

Elbette öğrenme arzuları çok. Ancak yaşlılar gereğini yapsalar dahi herhangi bir kitap olmadığından sıkıntı yaratıyor. Bu nedenle yanımda getirdiğim bir namaz hocası kitabını hediye etmem onları çok mutlu etti.²⁶

Arkasından yeniden Rusya sürgününü ve başından geçenleri büyük bir ilgi ve hüznle dinledik. Herkes bir şeyler söyleyerek konuşmaya devam ettik

14 Nisan 1996 Pazar günü sabah kahvaltısından sonra yeniden Ahıska Türkünün Türkiye’den beklentileri dile getirildi. Bu beklentiler arasında en önemlisi anayurtları olan Gürcistan’daki Ahıska bölgesine yeniden dönmek istemeleri. Ancak dönerek de yeniden eski günleri de yaşamak istemedikleri görülüyor. Çünkü gençler yeni bir düzen kurmuş kendilerine göre bazı durumları yaşamaya alışmışlar. Ancak çok da yaşamaya elverişli konum elde edememişler.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Kazakistan’da da komünist sistem çökmüş netice itibariyle büyük bir işsizlik görülmektedir. Bağımsızlık sonrası ortaya konulan bu olumsuz durum karşısında halk eskiyi aramaya başlamış.

Durumlarından şikâyetçiler ve eskiden daha iyi olduklarını söylüyorlar. Fakat en büyük istekleri Ahıska’ya en yakın vilayet olan Kars, Iğdır, Eleşkirt civarlarına Türkiye’nin kendilerini almaları olacağını söylüyorlar.

²⁶ Ergün Öz Akçora: *İkinci Dünya Savaşı Strasında Sürgün: Edilen Ahıska Türkleri*, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II Ankara Genelkurmay Basımevi 1999, s.53-68.

Bizleri duygulandırarak konuşmalarda “buram, buram Anadolu hasreti ortaya çıkıyor “Allah yardımcıları olsun duasından sonra söyleşimize devam ediyoruz.

Şemseddin ve Nureddin Beyler bir iki defa Türkiye'ye gelmiştir. Onu da hikâye ettiler. Aynı istek ve duygular ve çekilenler yine anlatıldı. Elbette ki bizler daha da üzüldük.

Öğlene doğru artık gitme zamanı geldi. İçimizde bir burukluk var. Öyle duygularla dolduk ki, emin olun sanki kendi ailemden, köyümden ayrılıyorum. O fakirliklerine rağmen bize bal, gömlek, çorap hediye ettiler. Bizler biraz hediye götürmüştük ama onlardan böyle bir şey beklemiyorduk.

Yeniden fotoğraf ve kamera çektik. Ayrılırken yeniden sarılmalar ve hatta göz yaşları dökülmeye başladı. Evlerinin önünden ayrıldık ve buradan tren istasyonuna geldik. Bir müddet sonra beklenen tren geldi ve zorla bindik. Az daha orada kalacaktık. Vagon amiri çok aksi biri çıktı. Koridorda durmamıza bile karşı çıktı. Rüstem Bey öbür kompartımanlarda yer bulamayınca bir vagona koridorda ayakta durmak zorunda kaldık.

Vagon çok koridoru kalabalık ve hareketli. Herkes bir yer kapmak telaşında idi. Seyyar satıcılar bir şeyler satma çabasında idi. Vagon koridorlarında resmi kıyafetli polislerde dolaşiyor. Polisler kimi canı isterse sorguya çekiyor.

Öğrendiğimize göre rüşvet almadan serbest bırakılmıyormuş. Onun için fazla karşı karşıya gelmemek için pencereden dışarı seyretme numarası çekmeye başladım. Türkistan'a gelinceye kadar dokuz doğurdum. Çok şükür korktuğum olmadı. Her an benden kimlik sorup yabancı olduğumu anlayınca rüşvet alabilirlerdi. Zafer Beyin kamerasını görüp el koyabilirlerdi.

Çok şükür 2,5 saat sonra Türkistan'a geldik. İstasyon çok kalabalık yollarda çok seyyar satıcı var, adım atılmıyor. Bu arada zafer Bey Özbek bir şoförle anlaştı. Rahat bir yolculuktan sonra Kentava evimize geldik.

Ahıskalı Türkler ile misafir olduğumuz 1,5 günlük anılar, trendeki gördüğüm olumsuz davranışlar hiç unutamadığım hatıralar arasında yer aldı.

15 Nisan 1996 günü Sabah Rus dili ve öğle üzeri Kazak Türkçesi kursundan sonra öğrenci yurduna gidip öğrencilerin eksikliklerini tamamlamaya çalıştım.

Türkiye büyükelçisi *Kurtuluş Taşkent* ile eğitim Müşaviri *Atilla Ergün*, Türk-Kazak Üniversitesini ziyaret edecekmiş. Onun için, öğleden sonra bütün talebeler ile eski model bir otobüse binerek Türkistan'a Üniversiteye gittik. Yolda hızla esen bir rüzgâra rastladık. Otobüsün derme çatma çatısını kaplayan kontralit camı uçtu. Çok şükür bir zaiyat ve yaralanma olmadı.

Uzun zamandır, öğrenciler birlikte bir etkinliğe katılmadıkları için streslerini türküler ile attılar. Üniversitemize geldik. Salona gittik. Burada Rektör, rektör yardımcısı, büyükelçi, müşavir sırası ile Türk- Kazak ilişkilerinden bahsetti. Bütünleyici ve yapıcı konuşmaların en yapıcısını *Feyzullah Bey* yaptı. Kazak Türkçesi sözleri ile Kazaklara vatanlarını sevmelerini ve egemenliklerine sahip çıkmalarını istedi.

Arkasından folklor gösterileri arasında "çakmağı çak" türküsü bizleri duygulandırdı. Daha sonra Büyükelçi Kurtuluş Taşkent öğrencilerin dertlerini dinledi.

Türkistan'dan Kentav'a aynı otobüs ile döndük ve ilginç yanı genel sekreterin taksisinin arızalanması ve hurda otobüsün onu çekerek Kentav'a gelmesi oldu. Akşam Rektör Mustafa Bey Büyükelçinin onuruna yemek verdi. Tavuk, balık, köfte, salata, et sote gibi yemekler güzeldi. Üstüne çay içtik ve dinlenmeye geçtik.

16 Nisan 1996 sabahı kursa gittim. Oradan derse Türkistan'a gittim. Buradan da Kentav'daki "*Türk Dünyası Araştırma vakfı lisesine*" gittim. Öğretmenler derste olduklarından iki kişi ile sohbet ettim ve hatırlarını sonra Türkiye'den çocuklardan telefon geldi. Kızım iyileşince evine dönmüş. Bende hemen bir kurban adayıp onu alıp kesmelerini ve öğrencilere yedirmelerini istemiştim.

Kurbanlığın alındığını ve kesildiğini öğrendim. Allah kabul etsin. Öğleden sonra derse gittim. Öğrencilerin sorumlu başkanı olduktan sonra olarak artık işleri sıkı takip etmeye başladım. Yurtta öğrencilerimiz genelde temizler.

Odaları düzenli. Bir de yemek pişirecek bir Özbek kadını (Münevvere) tutmuşlar. Şimdilik tek dertleri tuvalet ve banyo yapmak. Aslında daha önce yapılmış, ancak teknik sorumlu Kürşat Bey zamanında müdahale edilip açılmadığı için sonradan da beğenmeyip yıktırmışlar. Ancak yine de denildiğine göre bu inşaat bir haftada bitecekmiş

Yurdu kontrolden sonra Muharrem Bey'e gittim. Biraz üşütmüş doktora gitmiş. Ancak muayenelerini beğenmemiş ve bir daha gitmemiş. Kendi

gayretleri ve ilaçlar ile hastalığını önlemeye çalışmış. Neticede yorgun bir gün sonunda akşama eve döndüm.

17 Nisan 1996 Çarşamba günü sabah Rusça kursa gittim. 400 *Tenge* ücreti verdim. Öğleden sonra yine yurdu kontrol ettim. Akşam oğlum Fatih aradı. Hanım ve kızım ile konuştum. 18 Nisan'da yapacaklarımı planlıyordum Telefon gelince sevindim.

Hanım kurbanını kestirmek için bana vekalet verdi. Fatih yine bilgisayar kafasına koymuş, annesi biraz şikâyetçi yine üzmemesi için uyardım. Eşim bana takılmadan duramıyor. "Bir Kazak kadın mı buldun, geliyor musun?" diyor. Biraz gülüşmeden sonra fazla uzatmadan kapatıyor.

18 Nisan 1996 Perşembe günü derse gittim. Oradan Kentav'a geçtim. Evin şofbeni olmadığından duş ayarladım. Banyoyu ısıttığım su ile yaptım. Daha sonra Muharrem Beyi görmeye gittim. İyi ancak biraz üşütmüş, sağlık dileklerimi söyledikten sonra yurda geldim.

Yurt Müdürü Roza Hanıma bazı istekleri bildirdim. Bu arada odalarında kızının yaş gününü kutluyorlar. Bende Sofraya oturdum. Yine reçel, ceviz, kara Üzüm, erik, Bağırsak, samsa gibi börekler var. Beş parmak isimli bir yemek yedim. Özelliği beş parmakla yani elle yenilmesi.

Saat tam 7'de toplantı var. Bu arada yeri geldi az da olsa İslami bilgiler vermeye çalıştım. Toplantıda Ruslardan gelen bir davranış olarak konuklara da içki ikram ediyorlar. Ancak alınmadığında iyi karşılanmıyor ve hakaret telakki ediyorlar. Nitekim bana da içki vermek istediler, Bazı gerekçeler göstermem fayda etmedi. Ancak nasıl oldu birden aklıma "Hacı" olduğumu söyleyince özür dileyip geri adım attılar.

Daha sonra izin alıp öğrencileri kontrol için gittim. Burada çocuklara kuralları hatırlatıp Kazakistan'a gelen öğrencilerimize çalışkanlıkları, sevecenlik ve yardımseverlikleri ve Türk Milletinin temsilcileri gençlerimize nasıl olmaları gerektiğini hatırlattım. Milli ve manevi duygularını okşadım. Gayet iyi karşıladılar. Akşam eve geç vakit geldim ve namaz kıldıktan sonra yorgun argın kafayı vurup yattım.

19 Nisan 1996 sabahı geç kalktım. Saat 3'te cumaya gittim. Çıkışta arkadaşlarla görüştük. Bazı öğrencilerin camide olmalarına sevindim.

Akşama yurda kontrole gittim. Yine bazılarının intizama ve disiplin olmamaya çalıştığını gördüm. Fakat buna rağmen öğrenci yurdu yavaş yavaş düzene giriyor. Çocukları topladım. Türkistan yurdunda söylediklerimi,

isteklerimi belirttim. Çocukların yavaş yavaş sözünde duracaklarını hissetmemin yanında beni anlamaya ve sevmeye başladıklarını gördüm Yurtta oturma odasını yer minderleri ile döşedik. İlk toplantımızı yaptık.

Gece 11. 30'da eve geldim. Tam kapıyı kilitledim derken kilidin pimi kırıldı. Artık dışarı çıkmam mümkün değil, gece yağmur yağmaya başladı. Onun için hemen yattım.

20 Nisan 1996 sabah kapı kilidim bozulmuş açamadım açılması için bir usta çağırtdım. Bu arada Günhan Hoca geldi. Bir türlü kapıyı açamadık. Cemal hoca ve Feyzullah Beyi, nihayet Kentav'daki ustayı çağırdık. Sağ olsun İlyas Efendi isimli bir usta gelerek bir levye ile kapıyı kırarak açmayı başardı. 600 *Tengeye* yeniden bir kilit aldırtdım. 100 *Tengeye* de kapıyı yapana verecektim İlyas Efendi istemedi. Ancak yine de ben verdim. Biliyorum çoğunun eli darda

Bugün akşama uçakta hanımını getirdiğim Yaşar Bey yemeğe aldı. Yemekler hemen kendini gösteriyor. Yani ev yemeği olduğu belli oluyor. Yemeğe önce salçalı köfte yanına pilav, barbunya, arkasından balık, Üstüne çay ve meyve getirildi.

Çoktandır böyle bir ev sofrasına oturmamıştık. Yaşar Bey'in neden kilo aldığı belli oluyor. Yaşar Beylerin bu ikinci evleri. Ev sahibi huzursuzluk yapmış oradan çıkmışlar. Şimdi bu eve biraz rahat görünüyor.

Kazakların geleceklere hakkında konuştuk. Dikkatimi bir şey çekti. Alfabelerinde "*beyaz Güvercin*" geçiyor ve beyaz güvercinin barışın sembolü olduğunu öğretiliyor. Senelerce önce bizimkilerin beyaz güvercinin neden sembol aldıkları şimdi daha iyi anlaşılıyor.

İkinci bir husus, Konferans salonlarına Rusçada "*oditoryum*" denildiğini öğrendik. Konferans salonu anlamında senelerce Elazığ'da Fırat Üniversitemizin Konferans salonuna " Oditoryum" dedik. Bu kelimenin nereden nasıl geldiğini böylece anlamış olduk. Ancak Fırat Üniversitesi Rektörü Eyüp İspir isabetle bir şey yapmış, bu adı değiştirmişti.

21 Nisan 1996 Sabah 10'a kadar yattım. 11'de Kazak Türkçesi kursu, nihayet daha sonra dışarı çıktım. Bahar yeni yeni geliyor. Yağışlar çimenleri ve yeşil otları çıkardı. Ağaçlar yapraklanıyor daha güzel bir görünüm alıyor. Daha sonra yurda gidip öğrencileri kontrol ettim. Durum çok şükür iyiye gidiyor.

22 Nisan 1996 Sabah Rusça kurs gördükten sonra, saat 13'te Kazak Türkçesi kursuna gittim. Çalışmalar iyiye gidiyor. Kelime hazinem gelişiyor. Kurs hocaları *Elana* (Rus kadın) ve *Suluşas* (Kazak kızı) öğrenmem için büyük gayret gösteriyor.

Aslında bir haftada her kurs için 500 *tenge* veriyorum. Onlar için iyi para, bunu kaybetmek istemiyorlar.

Bu arada bugün enteresan bir gün yaşadım. İki öğrencim eve geldiler. Onlar da evde kalıyorlarmış. Paraları bitmiş, 100 dolar istediler. Üzerimde 700 *tenge* vardı 300 *tenge* verdim. Aslında 100 dolar vardı. Ama kurban parasını Cemal Hoca'ya verecektim fakat bazen istismarlarda yapıyor Yine de yardımcı oldum.

İkinci üzeri yine yurdu kontrol ettim. Düzen iyiye gidiyor. Duyduğuma göre beni sevmişler, ilgimden memnunlarmış. Ben de biraz sert bir karakter sergilemeye çalışıyordum. Ancak gönlüm ceza vermeye el vermiyordu.

Bugün Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam İstanbul'dan döndü. Yarın görüşürüz. Hocamla gönderdiğim filimler, slâyt ve fotoğraflar tabedilip gelecek.

Akşam ise Zafer beye gittim. Yenge hanım çay çörek kaymak ve kahvaltı yaptırdı. Aslında fazla rahatsız etmek istemiyorum ancak davetleri de burada reddetmek biraz zor.

23 Nisan 1996 günü bizim için bir güzellik vardı bugün “23 Nisan Milli Egemenlik ve çocuk Bayramı” idi, Türkiye'de bir günlük bayram tatili var. Ancak burada yok.

Sabah kurstan sonra Türkistan'a gittim. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamla görüştüm. Morali iyi havadisler iyi. Fotoğrafları dört gözle bekleyenler vardı. Fotoğraflar güzel çıkmış hemen herkese dağıttım memnun kaldılar.

Dersten sonra yurdu kontrol ettim. Bazı düzensiz odalara ihtar ettim. Öğleden sonra Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamla babasına gittik. Uçaktan aldığı tost ve İstanbul'dan getirdiği böreği çayla içtik. Sohbetten sonra ben Kentav'a yağmur altında döndüm.

24 Nisan 1996 Sabah kursa gittim öğleden sonra Doç. Dr. Metin Bey'i ziyaret ettim. Hastalığı geçmiş. Fotoğraflarını verdim, memnun oldular. Çektikleri çileleri anlattılar. Aslında Üniversitemizin daha duyarlı olması

hocaları kollaması ve bu gurbette onure etmesi gerek. Ama kimi dinlesen haklı. Tek söz, iyi koordine ve iyi ekip işi. Fakat yeterli kalifiye eleman yok. İnşallah ileri ki yıllarda daha iyi günlere gidilir.

İşin doğrusu idarecilerde yalnız kalmış. Görevleri çok zor. Kazak idarecilerde sinir kalmamış. Kazakların düzeleceğine inançları zayıf. Bazı kişiler Türkiye ile iş birliğinden fazlasıyla memnun. Tıpkı bizler nasıl Avrupa ve ABD'den gelenleri para babası gibi görüyorsak, onlarda Türkiye'den gelenleri çok zengin görüyordu.

Şartlar bunu gerektiriyor. Onun için bizimkilerin bu kadar masrafı boşa çıkarmaması, para kozunu iyi kullanıp ne yaparlarsa şanslı olacaklarına inanıyorum.

Akşama doğru yurdu kontrol ettim. Yatak ve odaları düzensiz olduğu için, 4 öğrencinin her birine 50 *tenge* para cezası verdim. Buradan evime geldim. Akşam yemeği yedim.

Bir müddet sonra Zil çaldı kapıyı açtım. İki bayan karşıma çıktı. Biri daha önce gelmişti. "Yahova Şahitleri" diye Hristiyanlık propagandası yapan misyonerler. Bayanın biri Özbek. Adı *Nadire*. Diğeri Kazak, adı *Aygül*. Yani İslam adı. Ancak Hristiyan olmuş.

Bana anlatabildikleri kadar Hristiyanlığı anlattılar. Beni Hristiyanlığa davet ettiler. Fakat kötü kayaya çarptılar. Bende onları İslam'a davet ettim. Hatta hemen abdest alın ve namaz kılın dedim. Bir müddet daha bana İslam Dinin değil en mükemmel dinin kendi dinleri olduğunu belirttiler.

Beni ikna edemeyince bir Türkçe dergi bıraktılar. İstanbul da basılmış ve dünyanın her yerinde müthiş propagandalar yapıyorlar. İçindekilere baktım. Yine bilinen şeyler. "Yahova, Hz. İsa Allah'ın oğlu" doğruluk dürüstlük. Propaganda sonunda fazla dayanamadılar. Elleri boş gitmek zorunda kaldılar. Bu gece de başıma bunlar geldi. Yine gelirler mi? Bilemem. Daha neler göreceğiz bakalım.

25 Nisan 1996 sabah Rusça kurstan sonra Türkistan'a gittim. Dersi yapamadım öğrenciler konferansa gitmiş. Bende gittim. Ancak sonuna yetişemedim. Garibime giden Kazak Üniversitesinde bütün konuşmalarının Rusça yapılması idi.

Daha sonra yurdu ziyaret ettim. Odaları düzensiz olanlara ihtarda bulundum. Çocuklar anlayışlı davranıyor.

Sabah kahvaltısından sonra Türkistan'a geldim. Pazar günü hem Kentav'da hem de Türkistan'da Kurban Bayramı dolayısıyla bayramlaşma yapacağız. Kurban eti ve pilav ile bayramlaşma var.

Öğrenci başkanları ile anlaştık. Organize tamam görünüyor. Ancak bayram tatili yalnız bir gün verilmiş. Bu bizi rahatsız ediyor. Fakat yapacak bir şey yok. Ne yapalım. Müslüman ve kardeş Ülkelerin dini bayramları henüz tam uygulanamıyor.

Bayramlaşmadan sonra Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam'a geldim. Biraz sohbet ettik. *Hocamın Taşkent ve Kaşgar'a gideceğini öğrendim*. İnşallah bizi de götürür diye düşündüm. Oraların filmi ve slâydını çekmek çok istiyorum.

26 Nisan 1996 Saat 7'de Kentav'a taksi ile geldim. Eve gelip oradan öğrenci yurduna geçtim. *Günhan Hoca* da geldi. Çocuklar ile güzel bir toplantı yaptık.

İş bölümü ile bayram hazırlığını ve yemek programını görüştük. Öğrenciler de bize çay ve çörek ile çorba verdiler ve dua yapıldı. Rahmet okuduk. Bütün yokluğa rağmen gönüller hoş olunca, her yiyecek çok tatlı oluyor. Azla da mutlu olmayı biliyorlar.

Bana gelen misyoner kızları anlattım epey gülüştük. Birbirlerine takıldılar. Tek üzüldüğüm Çimkent'ten gelen iki misafir öğrencinin başlarında kimsenin olmadığı ve yurdun yaşanacak bir yer olmadığını anlatması oldu. Gece çok yağmur yağdı. Yurda giderken çok ıslandım. Ancak gelirken yağmur kesildi.

27 Nisan 1996 günü yorgun yatmış ve geç uyanmışım. Öğleden sonra hava açtığı için Kentev'da dolaşım. Bu hafta kurs yapmıyorum. Türk lisesine uğradım. Mutfakta çalışan Kazak ve Özbek işçilerin yeniden fotoğraflarını çektim. Başlarında *Abdülhabib, Cennet Dilgüza, Emire Gülçam isimli kızlar* Fotoğraf çekilecek diye hemen üst değiştirdiler.

Bahçede fotoğraflarını çektim. İnşallah resimler iyi çıkacak diye sevindiler. Burada fotoğrafa çok ilgi var. Öğle yemeğine lise öğretmenleri ve müdür Mustafa Uysal geldi. Güzel bir gün geçirdik. Yapılan şakalar ile dostlukları pekiştirdik.

28 Nisan 1996 Sabahı erken kalktım. Hava çok güzel ancak çok serin. Bugün *Kurban Bayramı'nın* ilk günü. Evimiz camiye uzak. Bu nedenle namazın sünnetini kılıp hemen çıktım.

Camiye vardığımda sünnette, farz da kılınmış, hemen namaz kıldım. Bu arada imam vaaz etti. Camii içinde yaşlı bir Kazak imama "Rusya bizim bayram namazlarını ve bayramı yasakladı. Şimdi bize bir gün bayram tatili var. Bizim bayramımız dört gündür." diyerek sert bir dille geçmişteki Rusya yönetimlerini kınadı.

Ruslar bu gün hala çeşitli önemli yerlerde çalışıyorlar. Nitekim elektrik işleri bunlarda biri. Fakat bütün yabancı ve değişik etnik gruplara bakış açıları hala aynı. Kendi bayramlarında hiç elektrik kesilmezken gece 12'de elektrik gitmiş. Onu da kınıyorlar.

Bütün Müslümanlara İmam, dört beş defa namazın kılınışını izah etti. 8.45'te Nihayet" Bayram Namazı" kılındı. Ben içeride idim dışarıda da pek çok insan varmış. Hatta pek çok insanda nasıl kılınıyor diye merak ederek seyretmekle yetinmiş.

Ancak ilgi ve alaka pek çok. Türkistan şehrinde şüphesiz ilgi daha da çok. İnsanlar camii içine sığmadıklarından çevrelerine ve yollara sergiler sermek suretiyle bu kutsal günün anlam ve önemini yaşaya çalışmışlardır.

Namazdan sonra dışarıda bayramlaşıldı. Bu arada camii müezzini ve imam bizimle Fotoğraf çekilerek hatıra bıraktılar. Buradan kurbanları kesmeye *Kabraman* isimli bir Ahıskalının evine gittik.

Çok sıcakkanlılar bütün yokluğa rağmen bize kahvaltı hazırladılar. Bu arada *Cemal Hoca* Ahıskalılar ile bir sığırı kurbanını kestiler. Tekbirler ile ilk bizim kurbanımız kesildi. Kurban eti paylaşılmaya başlandığında benim Türkistan'a gitmem gerekiyordu. Sofra duasını yaptım.

Bu arada " *inşallah Allah sizlere Türkiye'ye gelmeyi nasip eder Orada da bu güzel görevleri yapmanız nasip eder*" deyince, Kahraman amca ve etraftakiler gözyaşlarını tutamadılar. Bende çok duygulandım ve ayağa kalkıp bayramlaştım. Sarıldık, kendimi tutamadım ağladım. Bu anı hiç unutamayacağım.

Bu çilekeş insanlar Rusya tarafından yurtlarından Rusya'nın her tarafına sürülmüş, tek arzuları vatanlarına ya da Türkiye'ye dönmek. Bizleri görünce "sizlerde Türkiye'nin kokusunu alıyoruz" diyorlar. Öyle seviniyorlar ki tarifi mümkün değil.

Daha sonra hemen taksi ile "Türkistan öğrenci yurduna geldim. Burada da Kurbanlar kesilmiş. *Sevda Hanım ve Canan Hanım* et salata ve diğer işler ile

uğraşiyor. Özbek kadın aşçı, pılav ve et yemeklerini pişiriyor. Gelecek konukları en iyi şekilde ağırlamaya gayret sarf ediyor.

Saat 14'te Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam babası ile geldi. Arkasında Ziya ve Feyzullah Beyler geldiler. Yemekte Kazak, Dağıstan ve diğer bölgelerden okumaya gelen öğrencelerde vardı. Yemek yenilirken çok güzel konuşmalar yapıldı. O manevi hava teneffüs adıldı. Daha sonra ayrıldık.

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam bayramlaşmaya gitti. Bizler Ziya ve Feyzullah Beyler ile Kentav'a geldik. Buradaki yemeklerde güzel olmuş. Katılım iyi fakat biz yetişemedik. Ben daha sonra Metin ve İsmail Bey'e, Zafer ve diğerlerine gittim.

27 ve 28. 29 Nisan 1996 günü Nisan Cumartesi ve pazar günü bayram havası ve kaynaşması ile bu tatil günleri de aramızdaki sevgi bağları kuvvetlendirilmeye yardımcı oldu. Ancak yine de vatan hasreti, yuva hasreti eş ve çocuklardan uzak oluşun üzüntüsünü yeni ve sıcak kalplerde hissetmenin tadıyla ve yeni kapıların açılması dilekleriyle birlikte olmaya devam kararı aldık.

Sabah geç kalktım öğlene doğru Elazığ'dan Hüma, Şeyma, Fatih ve Nurettin'den telefon geldi. Çok sevindim bayramlaştık. Hasret gidermeye, biraz moral bulmaya çalıştık Öğleden sonra tıraş olup banyo aldım.

Yurtta Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam öğrencelerle bayramlaşacaktı. Söylemeyi unutmuşum hemen gittim. Çok mahcup oldum ne ise beş altı öğrenci vardı. Bize çay yaptılar *Ziya ve Feyzullah* Beylerle sohbet ettik. Espriler ile bir saat oturduktan sonra eve geldik. Pirinç pılavı yaptım. Yarına karnımız tok.

30 Nisan 1996 günü sabah erken kalktım. Türkistan da "Kazak Türkçesi" sınava gireceğiz. Ben geleli 95 gün olmuştu. Bütün arkadaşlar sınava hazırlanmışlar. Birer birer sözlü sınava alınmaya başlanmıştı. Sıra bana geldiğinde heyecanla içeri girmiştim. Az da olsa sorulara cevap vermişim ki, iki aylık olduğumu söyleyince bana "senin sınavın olmaz" neden geldin denmişti. Bende "sınava herkesin gireceğini zannederek o kuralları bozmamak için girmem gerektiğini düşünmüştüm" diye cevap verince gülüşmeler olmuş ve beni sınava almadan dışarı çıkarmışlardı

Gülçin Hanım daha sonra tüm arkadaşlar ile bir toplantı yaptı. Bana takıldı "*Ergün Hoca çok korkuyordun bak işte oldu*" deyince bende "*Kazak Türklerini tanımak, Ata yurdumu görmek, tanımak ve bu güzel havayı teneffüs etmek ve bu*

heyecanı yaşamak için geldim” diyerek büyük mutluluk duydum. Daha sonra yurda gittim. Sencer ile “3 Mayıs Türkçüler” günü programını yaptık. Feyzullah Beyle yeniden gözden geçirdik. Oradan fakülteye gittim. Yemek işlerine bakan öğrenci Denizi buldum.

Kurban Bayramı yemeği için Kentav’da 3350 *tenge*, Türkistan’da ise 3000 *tenge* harcanmış olduğu için bütün bu parayı öğretmen ve öğrencelerle bölüştürdük. Adam baş 300 *tenge* düştü. Bunu da yine toplama işi bana düştü.

Akşama yeniden yurdu kontrol ettim. İkinci katı eskiden olduğu gibi disiplinsiz ve dağınık buldum. Çok üzüldüm. Artık yarına kadar düzeltmezlerse yurttan atacağımı söyleyerek oradan Metin Bey’e gittim. Akşam yemeğini orada yedim. Saat 9.30’a kadar oturduk. Oradan da eve geldim. Ancak karşı blokta oturan Türk öğrencileri de ziyaret ettim.

Nasihatlerden sonra çay içtik. Çocuklar çok çileli günler geçirmişler, şimdiden hangi para ile Türkiye’ye döneceklerini düşünmeye başladıklarını hissettim

Eve geldim. Kurban eti ve bir kutu kesme şekeri onlara götürdüm. Tahminim paraları da bitiyor. İnşallah işlerine yarar. Çünkü aileleri fazla varlıklı değil, gençler yaz tatilinde çalışmayı bile düşünüyorlar. İnşallah onlar daha iyi günleri yakalamayı başarırlar

Mayıs Ayında Bayramlaşmalar ve Kazakistan’ı Gezme Programları

1 Mayıs 1996 günü “1 Mayıs işçi Bayramı’nı” akşamdan müzik ve eğlencelerle kutladılar. Sabah büyük şenlikler var. Ancak sabah alana gittiğimde umduğum programı bulamadım. Çünkü komünist devletlerde bu bayrama çok büyük önem verdiklerini biliyordum. Ülke; orta, lise seviyesindeki öğrencilerle, bir nevi bizdeki 23 Nisan çocuk bayramına benzer programla hazırlanmış.

Buranın slâyt ve fotoğraflarını çektim. Aslında yabancı olduğum belli olduğundan izin almam lazımdı. Ancak Polisler bu sefer bana daha anlayışlı davrandı. Hatta fotoğraflarını çekmemi bile istediler. Bende onların da fotoğrafların çektim.

Bu arada mahalli kıyafetler ile, az da olsa gösteriler yapıldı. Tören alanında ilin valisi ayakta seyrettiği gösteriyi program bitmeden ayrıldı. Biraz daha seyrettikten sonra gelen kalabalık seyirci sessizce dağıldılar. Bende oradan yurda gittim. Kontrolleri yaparak ve biraz sohbetten sonra evime yatmaya geçtim.

2 Mayıs 1996 günü öğrenciler 3 Mayıs Türkçüler Günü için program yapacaklar. Türkistan'a gittim. Sancar ile programı görüştük. Feyzullah Bey de geldi öğleden sonra Muharrem abiyi gördüm. Sohbet ettik. Akşama Kentav'a döndüm, yurdu kontrol ettim. İşler düzene giriyor.

3 Mayıs 1996 günü sabah kahvaltısından sonra Türkistan yani "Yesi" şehrine ve üniversiteye geldim. "Türkçüler Günü" hazırlıkları devam ediyor. Saat 3'te Cuma namazını kıldım. Camii dağılınca Kazak, Afgan ve diğer vatandaşlar ile konuştum. Türkistan Camisi yapılabildiği 15 sene olmuş. Arka planda eski caminin kerpiçten yıkıntılarını gezdim. Yıkıklar arasında ayet yazıları, çiçek süsler, motifler hala canlılığını koruyor. Üst tamamen açık duvarların arasında tavanı tutan kalın direkler de son çırpınmalarını yapıyor. Dayanamadım birkaç gözyaşı ile üzüldüğümü hissettim.

Namaz sonrası imam ile görüştüm. 85 yaşlarında ayağı aksıyor, nurani bir çehre, eski caminin yaşını sordum. Önce çekindi. Çünkü komünist dönemde her şey yasak ve bunları konuşmak suç sayılıyordu. Böyle bir soru onu zor durumda bırakabilirdi. "Neden soruyorsun" dedi. Ben de tarih hocası olduğumu Türkiye'de bunların fotoğraflarını gösterip anlatacağımı söyleyince, benim yaşımdan büyük. Biz doğmadan yapılmış dedi. Selamlaştık ve ayrıldık. Nihayet saat 18.00'de Türk- Kazak Üniversitemizde konferans salonunda Türkçüler günü anılmaya başladı

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu, "Eski hocalarından bazı örnekler", Doç. Dr. Metin Karaörs, "Türkçülüğün tarihçesini", İsmail Hakkı Yılmaz "Türkçülüğün bugünkü hedeflerini", Feyzullah Bey "Türkçülüğün hikâye şeklinde nakli "yanında öğretmen Günhan Kaya'nın," Türkistan şairini" ezbere Kazak Türkçesi ile okuması en can alıcı noktalardı. Ayrıca dolu dolu şiirler sonunda tören bitti.

Lobide kırmız ve çerezle ile çeşitli sohbetler yapıldı. Ben de kısaca burada bulunan herkesin görevini çok iyi yapması gerektiğini ve gençlerin hedeflerini açıkladım. Daha sonra Kentav'a döndük. Ancak Hüseyin Gölgele ile Oktay Karakuş, Teyfik Özli isimli öğrenceler evimi ziyarete geldiler. Evde barbunya az da pilav vardı. Bunları ikram ettikten sonra biraz da çerezler ile sohbet ettikten sonra 12.00'de yurda döndüler. Çocuklar çok memnun ayrıldılar. Ben de çok mutlu olarak yattım.

4 Mayıs 1996 sabah öğrenci yurduna geldim. Şofbenler takılıyor. Projektör takılmış, odaları kontrol ettim. Tekrar eve döndüm. Yemeklerden sonra akşama doğru yurdu tekrar ziyaret ettim. Beni gören öğrencilerden odaları düzenli olmayanlar hemen düzelttiler. Rabia ile Mehmet'e bahçede rastladım.

Mehmet hemen arkadaşlarına haber gönderdi. Aslında bilerek zaman kazanmalarına ve odalarını düzeltmelerine fırsat verdim. Yurtta buzdolabı çalışmadığından kurban etleri bozulmuş çok üzüldüm.

Buradan yurdun öbür bölmelerinde kalan Bangladeş ve Pakistanlı öğrencileri ziyarete ve hatırlarını sormaya, *Resule Kutlu* ve *Oktay Karakaş* ile gittik. *Resule* çok güzel Rusça konuşuyor.

Önce Bangladeşli *Göfiliddin ve Abdülmelik* isimli öğrencelere gittik. Önce şaşırdılar. Sonra hoca olduğumu, kendileri ile kardeş ülkeler olduğumuzu ve tanışmak istediğimizi anlattık. Sıcak konuşmalar sonunda bu sefer de Pakistanlılara gittik. Önce bir kişi yani *Muhammed Amir* vardı. Daha sonra, *Sakıp Aslan, Şebzat Ahmet, Soran Sıp Han, Mudassır Gandar, Havır Gunden ve Amir Darar* isimli öğrenciler geldiler.

Bunlarla da tanışmak istediğimi bir ihtiyaçları olursa bana söylemeleri kardeş bir ülke ile birlikte olduğumuzdan çok memnun kaldığımızı, kardeşlik duygularının artırılması gerektiğini *Resule* güzelce Rusça olarak anlattı.

Başlarında bir yöneticinin olmamasından dolayı odaları biraz dağınıktı. Daha sonra bize çay ve çeşitli ikramlarda bulundular. Ben de biraz çikolata ve şeker götürmüştüm onları verdim. Kucaklaşıp ayrıldık. Ben eve dönerek biraz Kazak Türkçesi çalıştım, acıkmıştım. Yemek yiyerek yattım.

5 Mayıs 1996 sabahı geç kalktım. Öğleden sonra yurda giderek yine vaktimin çoğunu öğrencilere ayırdım. Kontrol ettim. Yurt her gün daha düzene giriyor. Öğrenciler de bu kontrollerden memnun görünüyor.

6 Mayıs 1996 sabahı kursa gittim. Kurs hocası üniversiteye gitmiş biraz liseye uğrayıp hatırlarını sordum. Mutfakta çekilen fotoğraflar henüz çıkmamış. Sözümde durup resimlerin erken vermediğim için üzgündüm. Yurda gidip yurt müdiresi *Bibi* ile görüştüm. Eksiklikleri bir türlü tamamlayamadılar. Fakat iyi niyetli olarak bu eksiklikleri gidermeye çalıştım. Bangladeşli öğrenci *Muhammed Resul* ile sohbet ettim. Bisküvi ve şerbet ikram ettiler. İlgilenmemden çok memnun oldular.

7 Mayıs 1996 sabahı kursa gittim. Şenol ile İbrahim kursa gelmediler. Kurstan sonra Türkistan'a gittim. Türk Dili 3. sınıf öğrencileri ile Osmanlıca metni okuduk. Ders bitmeden yine İslami bilgileri; namaz, abdest ve duaları tekrar ettik. Türkçe bildikleri için İslam'ı rahat anlatıyorum.

Bu arada bugün "*Türkiye bibliyografyası*" adlı yeni bir ders açıldı. Kazak ve Rus grubu tarih bölümü 3. sınıf öğrencileri ise Türkçe bilmiyorlar. Yarı Kazak

Türkçesi Türkçe ve Rusça kelimeler ile durumu idare ettim. Bibliyografya yazdırdım.

Haftaya bazı kelimeleri bulup hazırlanıp gitmek gerekiyor. Tarihi terminoloji zor oluyor. Yine de öğrencilere bir şeyler vermek güzel oluyor. Oradan Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamın babasına gittik. Ayağımı incitmiş, *Şenol ve Gaffar* babasını biraz neşelendirdik.

Akşam eve Kentav'a servisle geldim. Akşam bir grup yurttaki öğrenceler yanıma geldiler onlarla çay sohbeti yaptım. Çocuklar artık eve gelmeye başladılar ve onlarla ilgilenmemden memnun oluyorlar. Bugün sıcak su gelmesi nedeniyle ihtiyaçlarımızı giderdik. İyi bir banyo yaptım. Erken yattım yarın ders yok. Kurs var.

8 Mayıs 1996 günü kursa gittim. Orada yurda gidip kontrolleri tamamladım. Kırık kapılar tamir ediliyor. Odaların pek çoğunda kapı kalmamış evde kalan öğrenceler yurda dönmeye kara verdiler. Onlara temiz oda bulmaya çalışıyorum. Öğle üzeri liseye uğradım. Biraz hatır sorma ve haberlerden sonra akşama, tekrar yurda giderek kontrol ettim. Çocuklar bir gezi düzenlenmesini istiyorlar. Bakalım haftaya düşünüyorum.

Akşam yemeğe kuru fasulye var. Malum lokanta kültürü ve yemek çeşitleri az olduğundan zaman zaman Türkiye yemekleri yapabiliyorum.

Akşam saat 10'da Damat Mustafa Balcı Elazığ'dan aradı sağlık haberlerine sevindim. Eve gelirken yolda bir Kazak vatandaş benden saatin kaç olduğunu sordu. Hemen söyledim, ancak Türk olduğumu anlayınca sıcak bir ilgi ile başka sorular da sormaya başladı. İlk defa ilgi ile birisinin sorular sorması beni sevindirdi.

Yarın Kazakların 1941-1945 II. Dünya Savaşı'nda Almanların öldürdüğü insanları anma günü var. Ancak burada ilginç bir durum var. Bu tatil, içkilerin içilmesi ve sarhoş olmalarını sağlaması sebebiyle bayram tatilini getiren ikinci günü de tatil yapıp, gelen pazar günü vazifeyi yerine getirip tamamlıyorlar. Çoğu ertesi güne ayık gidemediklerinden böyle bir tatili ayarlıyorlar. Tabi bu benim yorumum. Düşünüldüğünde bayram tatili bir gün. İkinci günü neden tatil yapıyorlar. Mantığım bunu buluyor.

9 Mayıs 1996 sabahı kursa gittim. Akşam *Şenol aradı. İbrahim, Cemal, Günhan Çimkent'e* gidiyorlarmış. Benim kurs ve cuma günü Feyzullah Beyin semineri olduğu için gidemeyeceğimi söyledim.

Kurstan sonra Kentav'daki" bütün eski Rus Cumhuriyetleri ve yeni Türk Cumhuriyetleri'nde II. Dünya Savaşı'na 1941-1945 yılları arasında Rus topraklarına saldırıları ve onları kovdukları tarih olarak 9 Mayıs gününü " Zafer Günü" olarak kutluyorlar.

Törene yetişemedim. Abidenin önünde çelenkler konulmuş. Ön tarafta gaz ateşi yanıyor. Herkes ziyaret edip olanların anısına çiçek atıyorlar, güzel elbiselerini giyinip geziyorlar. Bu arada eski harp malulleri yani gaziler madalyalarını takip o günü anıyorlar. Bunlar ile fotoğraf çekilerek bugünü yaşamaya çalıştım.

Halk tam bir bayram havasında. Tabi bu arada ertesi güne kadar pek çok içki yok edilip sarhoş olunuyor. Buradan öğrenci yurduna gittim. Kontrolden sonra yarınki seminerin iptal edildiğini öğrendim.

Oradan Oğuz Hocaya geldim. Bu arada Çimkent'e gitmeye karar verdim. Oğuz Çimkent'teki hocaların adresini verdi. Bu adres (Otrar Mikroyanı Dom 42 Kuartra 39, 40 Çimkent). Oraya gidişim hem şehri görmek hem de fotoğrafları çabuk tabettirmek.

Çünkü fotoğrafların en yakın tabedileceği şehir burası. Camii imamı ve baz kişiler benden fotoğraflar bekliyorlar. Onların yüzlerine bakamıyorum, sözümü tutmam lazım.

10 Mayıs 1996 Sabahı namazından sonra kahvaltı yaptım erkenden taksilerin alanına gittim. Burada şansım yaver gitti ve hemen Çimkent'te otobüs geldi. 200 *tenge* verdim. Bir bilet aldım. Yarım saatte Türkistan'a geldim.

Yolların kenarları ağaçlık, ortalık yemyeşil. Otobüs Türkistan da 5 dakika durdu Üç yolcu daha aldı. Toplam 10 yolcu olduk. Yanıma bir Kazak yolcu oturdu. Başında takke, altında şalvar, Üstünde ceket, adı Hüseyin. Meğer 1993 yılında Türkiye'den buraya göçen Kazaklardanmış.

Yol boyunca konuştuk. İstanbul'un Zeytin Burnu'ndan gelmişler oraları unutamıyorlar. Çok sıkıntılar çekmişler. Çimkent'e saat 11'de geldik. Selamlaştık hemen ayrıldık. Hemen bir taksi tutup" sun Magazine"'e fotoğraf tabı için geldim. Bende 100 *tenge* istedi. 50 *tengeye* razı oldu. Fotoğrafları yarın vereceklerini söylediler. Bende bir taksi tutup adresteki hocaların evine gittim. Caddeler çok güzel kenarları hep ağaç. Taksi ve belediye otobüslere iyi çalışıyor.

Eve geldiğimde *Nejdet Albay, Cemal Hoca* ile çıkmış. Bizim hocalar da Çimkent'e gelmemiş. Neyse, *Zeki Kadioğlu* Hoca beni karşıladı. Hemen bir kahvaltı yaptırdı. Allah razı olsun. Sıcakkanlı ve duygusal Pendik İmâm Hatip Lisesinde öğretmenlik yapıyormuş.

Daha sonra *Latif Bat Nejdet Albay, Erdoğan Ergen, Nuri Atalca* ile tanıştık. Buradan şehre inip Cuma Namazını eski bir tarihi camide 150 yıllık “*Koçkar Ata Camii*” de kıldık. Çıkışta imamı *Zeynel Abidin ve müezzini Ümmet Beyle* günün anısına fotoğraf çektirdik. Camii biraz bakımsız kerpiç iki katlı tahta direklerden iki kat çıkmış, pek çok milletten adam var.

Oradan özel Türk lisesine gittik. Hakikaten intizamlı ve düzenli oldukları görülüyor. *Müdürü Enver Ak, müdür yardımcısı Mehmet Ergenekon* kendisinden okulları hakkında bilgi alıyoruz. Toplam 40 öğretmen 50 belletici ve 560 öğrencileri var. Okul 3 yıldır eğitim veriyor.

Öğrenciler Kazakistan çapında başarı kazanmış Erkek liselerinde ve kız liselerinde eğitim; İngilizce, Türkçe ve kazak Türkçesi veriliyor. Şarkiyat lisesinde Arapça da var.

Akşama eve döndük. Hocalar ile birlikte yemek yedik. Yemekten sonra bir emekli Kazak doktoruna *Zeki Bey*, Kur'an-ı Kerim öğretiyormuş. Onunla birlikte okuduk.

Bu arada adı “Muhtarhan Atahanoğlu” diye bir Kazak geldi. Türkiye'ye gitmiş, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Prof. Dr. Turan Yargan Hoca ilgilenmiş Türkleri çok seviyor. Zeki, bilgili her türlü sporu yapıyor. Pek çok madalyası var. Bir insan da bu kadar özelliğin bulunması Allah'ın bir lütfü, namaz kılıyor Kazak bağımsızlığını savunuyor. Tam bir milliyetçi yani vatansever. Kanım çok ısındı.

Beni hemen eve götürüp, misafir etmek istedi. Fazla ısrar edince bir saatliğine gittim. İki çocuğu var babası olgun biri. Akşam namazını birlikte kıldık. Muhtar bana spor ile ilgili doküman verdi. Ben de fotoğrafını çektim. Muhtarhan da at sporu, judo, karate, güzel konuşma müzik, tiyatro ve daha pek çok hünere var.

Yaşı çok genç. Esas işi koruma bekçiliği. Halinden pek memnun değil. Yine de beni çok duygulandırdı. Beni tekrar hocaların yanına getirdi. Kendisine bir kalem hediye ettim. O da beni çok sevdi bana özel çekilmiş fotoğraflarda hediye etti. İçi içine sığmıyor. Neyse misafiri vardı. Muhtarhan evine döndü.

11 Mayıs 1996 Sabahı kahvaltıdan sonra Çimkent'i gezdik. Pazarı çok güzel. Çimkent'i bir tepe yerden slâytlara çektim. Yanı bir camii yapıyor güzel olacak. Buna çok sevindim ve camii inşaatını gezdim. Fotoğrafları alıp saat 3'te otobüse binip tekrar Türkistan'a geldim. Oradan bir taksiye bindim. Bir kadın ve iki içkili Kazak vatandaş takside oturmuşlar. Bende yanlarına sıkıştım. Yol boyunca şakalaştılar. Konuştuklarını yer yer anladım Pek te hoş kelimeler değildi. Kentav'a dönene kadar çok sıkıldım.

Nihayet Kentav'a geldim. Saat 6.30'da fotoğrafların bir kısmını dağıttım. Buradan Zafer Hocaya gittim. Ahıskalı Türklerin resimlerini verdim. Hukuk danışmanı İsmail Bey ve hanımı da oradaydı.

Biraz sohbetten sonra bana İbrahim Hoca'nın başına gelenleri anlattı. Çok üzüldüm perşembe gecesı gece 1.30'da kapısına sarhoş biri gelmiş. Başka bir eve gideceklerine İbrahim Hoca'nın evine gelmişler. Kapıyı çalmışlar. İbrahim hoca kim olduklarını sorunca sarhoş adam kapıyı tekmeleyerek açmaya ve tehditler savurmaya başlamış. İbrahim Hoca da korkarak birinci katın balkonundan aşağı atlamış. Ayağı kırılmış ve o şekilde kaçmış.

Günhan ve Nejdet Hocaya gitmişler geri geldiklerinde araba ile yine adamları orada görmüş ve tanımış. Araba numarasını alarak polise şikâyet etmişler. Polis gelmiş ancak işi hafiften almış.

Bu arada *İsmail Bey* rektöre ve emniyet müdürüne çıkmış. Biraz sıkıştırınca araba sahibi ve o adam bulunmuş. Ancak adam yanlışlık iddiası ile özür dilemiş. Hoca da affetmiş fakat hala şoku atamamış.

Meğer o evde dost tuttuğu kadın oturuyormuş. Evler birbirine benzediği ve sarhoş olduğu için dost tuttuğu kadının erkek aldığını zannetmiş, kıskanarak saldırmış ve zor durumlar yaratmış. Böylece bir yanlışlığa kurban giden İbrahim Bey bir kırıkla hayatını kurtarmış oldu. Ancak bu olayın şokunu uzun zaman atamadım.

12 Mayıs 1996 sabahı ilk işim İbrahim Hoca'yı ziyaret etmek oldu. Geçmiş olsun dileklerimi sundum. İbrahim olayı hem hepimizi şaşırttı hem de çok üzdü. Dileriz bir daha olmaz. Hala şoku üzerinden atamamış. Bu durum bizlerin de rahatlıkla başına gelebilir. Allah korusun. Pazar günü olduğundan buradan tekrar eve gelerek günlüğü yazmaya başladım. Hava karardı. Namaz ve yemekten sonra yattım. Yarın bakalım Mevlam ne gösterir.

13 Mayıs 1996 sabahı Ankara'dan mütevellı heyetin önemli kişileri bizi ziyarete geliyor. Sabah kursa gittim. Öğleden sonra ise Türkistan'a gittim.

*Namık Kemal Zeybek*²⁷ ve Mütevelli heyet Üyeleri *Uygur Tazebay*, *Hürriyet Ersoy* (Vakıf başkanı), Mali İşler Müdürü *Zafer Kibar* ve *Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu* gelmişler.

Tanışma faslından sonra öğrencilerin başkanı olduğum için lüzum olup olmadığını sordum. Şimdilik yok dediler Ben de bir durum olmadığı için ayrıldım ve Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocama uğradım. Ayağının çatlağı onu üzüyor, yatamıyor bu da yetmezmiş gibi bu sefer de dişi kırılmış. Biraz şakalaştık morali iyi. Babası ile biraz dertleştikten sonra *Mubarrem Bey'e* veda ettim. Buradan akşam olmak üzere olduğundan öncelikle Kentav'da öğrenci yurdunu kontrol ettim. Daha sonra eve geçtim.

14 Mayıs 1996 günü kurstan sonra Türkistan'a gittim. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamı gördüm. Perşembe günü *Kemal Zeybek Bey* bütün öğretmenler ile toplantı yapacaktı, ben ilk defa katılacağım.

Geçen yıl Namık Kemal Zeybek Bey'in çok kızgın bir tavır sergilediği ve bu yıl ne olacağı düşünülüyor. Ancak Ziya Beyden, Namık Kemal Zeybek Beyin bu yıl moralinin çok iyi olduğunu duyduk. Aslında vazifesini yapan için bir korku yok. Fakat neye kızacağını bilmediğimiz için işin doğrusu merak ediyorum.

Öğleden sonra derse gittim. Akşama yurdu kontrol ettim. Orada Kentav'da otel odasına gittim. Benden önce arkadaşlar gelmişler, değerli tavsiyelerini dinledik. Ancak bu yaşına kadar yalnız vatan sevgisi ile hizmet etmiş birinin ne badirelerden sonra bu yere geldiğini dinlemek bu yaşta hala ayağı ameliyatlı ve tam iyileşmeden hizmet için çırpınması bizi duygulandırdı.

Böylelerini muhakkak ki şer güçlerin yalnız bırakmayacağı, kötülükler yapmaya ve tuzaklar kurmaya devam edeceği muhakkak. Allah sağlığına güç katsın. Oradan, geç olduğu için eve geldim. Bu sıra burada güneş akşam 22.30'da batıyor. Yani Türkiye'ye çok ters bir zaman. Güneş ileride daha da geç batacak.

15 Mayıs 1996 günü kursu bitirip yurdu kontrole gittim. Bu sefer Şofben işliyor. Yurtta her zamanki gibi 5 no'lu oda dağınık. Artık kızarak rahatsızlığımı belli ettim. Hemen odayı düzelttiler ve hizaya girdiler.

Kemal Zeybek Bey hala Kentav'ı ziyaret etmedi. Öğleden sonra Türkistan'a gittim. Önemli bir şey yok. Türkistan'daki yurdu ziyaret ettim.

²⁷ EK:6 Kemal Zeybek Özgeçmiş

Öğrenciler üzgün görünüyorlar. Kendilerine bakan, Feride isimli bir hizmetli, yurttan alınıp başka bir yere verilmiş.

Başkanı Roza Hanımla görüştim. İşini iyi yapmadığını onun için verdiğini söyleyince fazla üstüne gitmedim. Buna göre haklı. Yine de olayın aslını bilmiyorum. Akşama Kentav öğrenci yurdunu kontrol edip otele döndüm. Uygur Bey de ayağı rahatsız olduğundan erken yatmış.

16 Mayıs 1996 günü Perşembe Sabah Türkistan'a gittim öğleden sonra yurdu kontrol ettim. Dersten sonra saat 18'de konferans salonunda toplandı. Bütün öğretmenler katıldı. Bir tek Metin Bey ve ben öğretim üyesi, diğerleri okutman. Namık Kemal Zeybek Bey heyeti tanıttı. Bizden bildiklerimize fazla güvenmememizi ve iddiacı olmamamızı istedi. Türk adını da putlaştırmanın yanlış olacağını vurguladıktan sonra Türk dilini:

1. Kıpçak Lehçesi (Kazak, Kırgız, Tatar, Başkurt, Nogay, Malkar, Karaçay şivelerine ayırdı.)

2. Oğuz Lehçesi (Osmanlı)

3. Karluk Lehçesi (Özbek, Uygur)

4 Diğer lehçeler olarak ayırdı.

5. Müslüman olmayan Türkler (Yakut-Çuvaş)

Neticede Uygur Tazebay konuşarak, *bu konuma kolay gelinmediğini, yıllardır hayal edilen bir olayın gerçekleştiğini vurguladı.* Daha sonra *Sevda Talu* konuştu. Kütüphaneden bilgi verdi. Bu arada internet olayı gündeme geldi. Ben de dahil burada internette faydalanmadığımız belirtilince, bunun üzerine Namık Kemal Bey interneti üçüncü bir hayat olarak vurguladı. Ancak interneti kullanmak için onun ön eğitiminin hazırlanıp bir yardımcı büronun kurulmasının gereğini ve çoğunun internetin nasıl kullanacağı bilgisinin olmadığını vurguladı.

Yine *Kenan Yavan* tek geldi. *Şenol* hastanede idi. Daha sonra; *Günhan Kaylı, Mustafa Oğuz, Asur Özdemir, Nejdet Aslan, Mehmet Akif* konuştu. Mehmet Akif idareyi suçladı. Diyalog eksikliği ve idarenin öğretmenlerin dertlerine ilgi göstermediğini söyledi. Bu sefer de *Yaşar Şen* ve ben konuştum

Ben, Namık Kemal Zeybek Bey'in kızdığı bir sözü farkında olmadan söyledim. “İki Türk bir Kazak Yüksek Lisans yapıyor deyince” Kemal Bey: “Neyse bugün günümdeyim” dedi. Bu kelimeleri kullanmayın yani “Kazak Tarihi, Türkiye Tarihi” demeyin diyerek “Türk “kelimesinin ne kadar

birleştirici bir unsur olduğunu daima vurgulamaya çalıştığını anladım. Aslında bu kelime için geçen yıl çok kızmıştı. Biz ucuz atlattık.

Benden sonra Metin Karaörs konuştu. Gayretli bir hocamız olup, Türk dili bölümünün başkanı. İyi idare ediyor. Çalışmaları çok güzel ancak o da kendisine gerekli ilginin gösterilmediğinden şikâyetçi.

Daha sonra Namık Kemal Zeybek Bey Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde neden burada olduğumuzu ve vazifemizi hatırlatan güzel ve duygusal bir konuşma yaptı. Ben şahsen çok istifade ettim. Müthiş bir hafızası var. Konuşması ve hitabeti çok güzel. Konuşması bir şiir gibi ve akıcı. İnsanı etkilemesini çok iyi biliyor. İnsanın aklında pek çok soru ve problem olsa dahi, onunla konuştuktan sonra başka bir soru sorma ihtiyacı hissedilmiyor. Kazak Türkçesini ustalıkla konuşuyor. Tarihi konulara gayet vakıf. Velhasıl yerine göre sevecen yerine göre sert, fedakâr ve Türk Dünyasına gönül vermiş örnek alınacak şahsiyetlerden birisi.

Konuşma bittikten sonra geç vakitte Ketav'a döndük. Şenol'u rahatsız olduğunu bildiğimden hatırlarını sordum. Ancak bunu unutmuş bu sefer de evini su basmış. Toplantıya ondan gelememiş.

17 Mayıs 1996 sabahı kahvaltısından sonra Kentav öğrenci yurdunu kontrole gittim. Oradan Türkistan'a geçtim. İsbet olmuş, öğrenci toplantısını pazartesi yerine bugüne almışlar. Yurdu ayarlayıp, tekrar Kentav'a geldim. Cuma namazını burada kılip yurda geldim.

Öğrencileri soru sorma tekniği ve konuşma üslubu açısından uyardım. Saat 17.00'de bizim meşhur tarihi otobüsümüz Türkistan'a getirdi. Saat 18.00'de toplantı başladı. Yine *Namık Kemal Zeybek* duygulu konuşmasını yaptı. Öncelikle Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin tamirini yarım bırakanları suçladı. Yeni hükümetin el attığını, 10 gün içinde tamirata başlanacağını müjdeledi. Devamla, bu Üniversitemizin açılış sebebini ve önemini vurguladı.

Yahya Kemal'in bir sözü "Bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız." ile Fuat Köprülü'nün Hoca Ahmet Yesevi Hazretlerini "İlk Mutasavvıflar" adlı kitabında nasıl yazdığını anlattı. Daha sonra Yesevi Hazretlerinin üç önemli hizmetini vurguladı. Bunlar;

1. *Hoca Ahmet Yesevi'ye hem dinimizi hem de dilimizi borçluyuz. İlk defa tasavvuf şiirleri ile dini, bizlere anlattı.*

2. *Onun yolunda gidenler onu taklit ederek onun gibi şiirler yazdılar. Türk Edebiyatının büyümesine vesile oldu.*

3. İslam'ın doğru anlaşılmasını ise yedi ilke ile izah etti.

1. Din Allah içindir. Allah'a ulaşmak içindir.
2. İnsan sevgisi.
3. Hoşgörü.
4. Doğruluk, Dürüstlük.
5. Kadın-erkek eşitliği.
6. İş ve emek
7. Bilim ve tenkide önem verilmesi.

Bu arada Mütevelli heyet üyelerini tekrar tanıttı. Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Uygur Tazebay, Hürriyet Ersoy'dan sitayişle bahsetti. Daha sonra devamlı Kazakistan bayrağındaki kartalın kanadının Hoca Ahmet Yesevi (Onun ruhaniyeti), diğer kanadının ise, bilimi temsil ettiğini söyledi. Ayrıca Hoca Ahmet Yesevi'nin Anadolu'ya kadar nasıl uzandığını onun muradının Hacı Bektaşî Veli olduğunu anlattı. Oradan da sözü yardımcısı Sarı Saltuk, halifesi Barak Baba, Taptuk Emre ile öğrencisi Yunus Emre'ye getirdi.

Daha sonra öğrencilerden Atakan Keskin ve Erhan Çomi kitap yokluğundan İsa Dirî, Kazak Türkleri ile diyalog noksanlığından, Tusal Tolga Kırılı ise spor ve sosyal faaliyetler azlığından, bahsedince Namık Kemal Zeybek Bey, bu gibi durumlara gereken önem verilecek ve hiçbir masraftan kaçınılmayacaktır sözünü verdi.

Arkasından Uygur Tazebay yine de çok şeyin de beklenmemesi çünkü bütçenin dikkatli ve tasarruflu kullanılması uyarısında bulunmak zorunda kaldı. Ufuk Tuzman söz aldı. Kazak polisinin keyfi tutumundan bahsetti. Bunların önlenmesini istedi. Bu arada "Kazakistan Türkü, Türkiye Türkü" terimi üzerinde yeniden durdu. Vakıf olarak bir TV stüdyosu kurulacağını müjdeledi. Fatma Sönmez haliyle kültürel ve sosyal ağırlıklı konulara değindi. Kültürel faaliyetlerin yetersizliğinden bahsetti. "Arslan Baba" gezisi yapılmasının her yönüyle faydalı olacağını söyleyince, Namık Kemal Zeybek, bu tür gezilerin yapılmasının faydalarından bahsederek mutluluğunu ifade etti.

İşin doğrusu, öğrencilerden pek çok teklif gelmişti. Ancak üniversitemiz ödenek yok diyerek geçiştirilmişti. Kaldı ki öğrenciler fedakârlık yaparak kendileri bile yol parasını karşılamak suretiyle bu duruma yardımcı olmaya çalışmışlardı. Ancak bu durum böyle büyük masraflar yaparak büyük

fedakârlıklardan sonra meydana getirdiği bu eserin yalnız sözlerle yürümeyeceğini bilmeleri lazım.

Aslında Kemal Zeybek Beyin şu sözü kullanılsa çok yerinde olur kanaatindeyim; " *tasarruf sarftan olmaz israftan olur* " lüzumsuz şeylerden çok şey çıkar ama uğraşmak gerek onun için bu parayı öğrenciden alıp götürmeyi üniversitesizinin şerefine uygun bulamadım. İnşallah seneye bu duruma daha önem verirler.

Öğrenci ve öğretmenlerin bu tür gezilere çok ihtiyacı var. Daha sonra *Ramazân Sarı, Nesrin Yeşil, Abdülaziz Aydın* kitap noksanlığı ve gerektiği gibi zamanlarını dinlenmeye ayıramadıklarını, tatilin iki güne çıkarılmasını da istediler.

Yine duygulu bu konuşmayı ismini alamadığımız bir kız öğrencimiz yaptı. Sözlerinde bir babanın " *Tim Çin'de de olsa alınız* " sözünden hareketle, basının buralara kadar okuması için göndermesinin öneminden bahsetti.

Aslında bu söz çok önemli burada her öğrenciyi ve velisini kutlamak gerekir. Bu büyük bir ülkü, ulvi bir düşünce. Her baba evladını bu bilinmeyen yerlere gönderip onlardan uzak kalmasını göze alamaz. Eminim ki ileride öğrencisi, öğretmeni ve idarecilerini tarih yazacaktır. İnşallah bu maya tutar ve Türk Dünyasındaki her Türk devleti muasır medeniyet seviyesine ulaşır ve Manevi Değerlerine sahip çıkar.

Daha sonra *Hüseyin Gölge*li uydu anten alınması, yurttan haberler ve Türkiye Türkçesinin buralarda yayılmasını istedi. Ayrıca pek çok kişi görüşlerini bildirdi. Yine *Abdülaziz Aydın* isimli öğrenci, bizlerin ahlaki kurallara çok dikkat etmemiz gerektiğini, onların bize karşı kötü davranmalarında suçu kendimizde aramamız gerektiğini ifade etmesi önemli bir konu olarak ortaya konuldu.

Sonuçta Namık Kemal Zeybek Bey yine Türkistan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitemizin kuruluşu ve bizlerin buraya gelmelerini şu güzel sözleri ile tamamladı. " *Bizler bu üniversitemizi yalnız sizler okuyasınız diye kurmadık. Geleceği düşünerek sizleri bir misyoner gibi görerek, sizi bir araç, bir kaynaşma aracı görerek ve seçerek gönderdik.*

Sizin çok önemli görevleriniz var. Burası sizler için de büyük bir şanstır. Bu şans herkese nasip olmaz. Döndüğümüz zaman hiçbir şey bilmeseniz dahi bütün Türk Dünyası ile rahatlıkla ilişkiler kuracak düzeyde olursunuz. Buradaki görevinizi nutuklar ile değil yaşantınız ve tavrınız ile yapacaksınız.

Sizden ricam kim olduğunuzu bilin. İleride size de milletinize de faydalı olacak bilimi yakalayın. Ne alırsanız bu yaşlarda alacaksınız, Türkiye Türkçesini ve Kazak Türkçesini geliştirin. Daha sonra Türkiye'nin elçileri olarak çalışın.

Bizler sizlere daha iyi şartlar hazırlamak için çalışıyoruz. Fakat Türkiye'nin bir dar boğazda olduğunu unutmayın. Bunu aşmaya çalışın. Hepinize tekrar Allah'tan yardımcı olmasını diliyorum ve sevgiler sunuyorum."

Daha sonra Uygur Tazebay da "Bütün kardeşlerime başarılar diliyorum. Türkiye'nin elçileri olarak çalışın. Kazak Türkleri ile kaynaşın ve onlara misafir olun. Onları da üniversiteye okumaya ve uskunnu açmaya çalışın. Bizler de sizlere daha iyi şanslar hazırlamak için var gücümüzle çalışıyoruz. Ancak Türkiye'nin bir dar boğazda olduğunu unutmayalım. Bunları da inşallah ya çalışacağız. Sözlerime son verirken Allah'tan sağlık ve başarılı işler yapmamızı diliyorum sevgilerimi sunuyorum."

18 Mayıs 1996. Hafta sonu tatili olduğu için biraz geç kalktım. Bir duş aldıktan sonra kendime göre bir kahvaltı hazırladım. Daha sonra dünkü konuları günlüğüme aktarmaya çalıştım.

Öğleden sonra da Zafer Beye gittim. Biraz sohbet ve çay molası sonrası Kentav'ı gezdim, parka gittim. Tekrar eve geldim ve akşam yemeği hazırladım. Namaz sonrası bir keyif çayı yaptım. Gece misafirlige gitmedim ve erkenden uymaya çalıştım.

19 Mayıs 1996. Pazar Sabahı, yine geç kalktım. Kahvaltıdan sonra büyük pazara uğradım. Ahıskalılardan yoğurt aldım. Bugün hava da iyi olduğu için oradan eve gelirken yolda yine bir Rus bayan ve bir Kazak Türkü bayana rastladım. Bunlar bana daha önce evime gece gelen ve Hristiyanlığı yaymaya çalışan misyonerler. Hemen tanıdım "Yahova Şahitleri" bana broşür vermek ve davalarını anlatmak istediler. Ben de daha önce geldiklerini ve konuyu bildiğimi söyledim. Bana başka bir din gerekmediğini kestirmeden söyleyince yürüyüp gittiler.

Akşama doğru yurdu kontrol ettim. Mütevelli heyetten Zafer Kibar ve Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu yurdu gezmiş. Genelde yurdu iyi bulmuşlar. Ancak yine 5. koğuş biraz dağınık görülmüş. Burada kalan öğrencilere teessüflerimi bildirdim ve sert bir dille onları tekrar uyardım.

Oradan özel liseye geldim. Jumbul şehrinde lise müdürü: (Ayşe Bibi Kazak-Türk Lisesi) Hüseyin Akşit, iş adamı Hayrettin Genç ve İstanbul'dan misafirleri veteriner fakültesinden, Dr. Mehmet Cengiz Olcal ile tanıştık.

Bana iki adet kaset filmi hediye etti. Bu sıkıntılı günlerde kaset filmi çok rağbete geçti.

Oradan eve geldim. Bu arada unuttum. Bir Kazak komiser adı *Nurlan*, bana rastladı ve beni tanıdı. Hemen daha önce çektiğim resimleri sordu. Onu eve getirip resimleri hediye ettim. Çok memnun kaldı. Çünkü fotoğrafa çok düşkünler.

20 Mayıs 1996. Sabahı yurdu kontrolden sonra Türkistan'daki yurdu da kontrol ettim.

Saat 17'de *Esema* isimli Kazak türkü ve ailesinin sunduğu *Dede Korkut Müziği* ziyafeti çok güzeldi. Namık Kemal Zeybek, Türkiye Türkü'nün dışındaki öğrenciler ile toplantı yaptı. Duyuru iyi yapılmamış tekrar yaptık.

Geç vakitte Kentav'a geldim. Yurt öğrencileri ile bende toplantı yaptım. Eve dönerken Nejdet Hocaya uğrayıp yorgunluğumu çıkarmaya çalıştım. Eve gelince acıkmıştım Kahvaltı türü bir şeyler yedikten sonra saat 01.30'da yattım.

21 Mayıs 1996. Bugün Uygur Bey ile Türkistan yurdunu gezdik. Oradan Türkistan'a gidip yine öğrencilerin işleri ile ilgilendim. *Namık Kemal Zeybek Türk Dili, İlahiyat ve tarih Bölümü öğretmenler ile toplantı yaptı. Hoca "Ahmet Yesevi'nin rubaniyeti ve Kazak dilinin taribinin öğretilmesinde Kazak Türkçesi ile konuşarak Öğretmenleri yönlendirmeye çalıştı. Kazak bayrağındaki kartalın ne ifade ettiğini anlattı."*

Bu arada Taşkent'ten gelen bir profesör de Özbek- Kazak iş birliğinin önemini vurguladı. Daha sonra 3. sınıf tarih bölümünün dersine girdim. Bibliyografya yazdırdıktan sonra İslam ve şartlarını dilimin döndüğünce anlattım. Bu sınıf Türkiye Türkçesi bilmiyor. Onun için saat 18'00 de *Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu* bilim ve Türkçenin durumunu izah eden bir konferans verdi.

Sinanoğlu 25 yaşında ABD'de profesör olmuş değerli bir bilim adamı. Kendisi Türkiye Türkçesinin İngilizce karşısındaki durumunu espriler ile anlattı. Sohbetten dilimizin geleceği hakkında çok ilginç açıklamalar dinledik.

22 Mayıs 1996. Bugün kursa gittikten sonra yurdu kontrol ettim. Hazırlık sınıfları ders ve imtihanlarını bittiği için yurda dönüş hazırlığı yapıyordu. Daha sonra eve gelip yemek yiyip biraz uyudum.

Bu hafta Namık Kemal Zeybek heyeti bizi koşturuyor. Dün akşam Şenol'da toplanarak Nejdet, İbrahim ve Şenol'a takılıp biraz yorgunluğumuzu attık.

23 Mayıs 1996. Sabah kurstan sonra Türkistan'a gittim. Yol boyu her taraf yemyeşil iki tarafı ağaçlık, çok güzel, içim şenlendi, zihnim açıldı. Bu halimle dersi verip Muharrem Abiye uğradım ve oradan Kentav'a döndüm.

Şoför ile sohbet ettik. Adamların akli fikri içki ve kadında. Onlara hacı olduğumu içkinin ve zinanın iyi olmadığını ve İslam dinine göre de yasak olduğunu ısrarla söyledim. Ancak gülüp geçtiler. Elbette yeni komünizmden çıkan toplumlara bunu anlatmak ve kabullendirmek çok zor. Allah onları hayırla ıslah etsin diyerek şehre geldik.

Akşam Hüseyin isimli yurttaki öğrenci başkanı eve geldi. Yurttaki durumları konuştuk. Pek çok öğrenci parasını hesaplı harcamadığı için zor durumda kaldıklarını tespit ettik. Bakalım ne gibi bir çare bulabileceğiz.

24 Mayıs 1996 günü sabah kahvaltısını biraz geç yaptım. Aklımdaki pek çok soru ve problemler beni yoruyor. Bu nedenle şehri biraz gezerek konuşacak bir arkadaş aradım. Öğleden sonra Cuma namazını kılmak için Camiye geldim. Abdest aldım. Bahçeye çıktığımda fotoğrafını çektiğim yaşlı bir Kazak Türkü benden fotoğrafını istedi. Kendisinin daha önceden hatıra için fotoğrafını çekmişim.

Burada fotoğraf çekme ve çekilmeyi çok seviyorlar. Hele hediye edersek daha da mutlu oluyorlar. En çok bu yolla gönüllerini fethetmek mümkün oluyor. Akşam Günhan'da toplanıp biraz şakalaşarak stres attık. Daha sonra yatmaya gittim

25 Mayıs 1996 günü saat 13'te *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfının Türk-Kazak Lisesi* müdürü mezuniyet töreni düzenledi. Buna katıldık. Gayet güzel konuşmalar yapıldı. Hayran kalmamak elde değil.

Kentav'ın güzel bir tiyatrosu var. Bu tür etkinlikler için kullanılıyor. Sahne sinema gibi güzel ışıklandırılmış ve perdeler hareketli bütün hazırlıklar tamamlandı. *Namık Kemal Zeybek, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam, Ziya ve Feyzullah Beyler Türk-Kazak Liseleri genel başkanı Ali Bayram, Büyükelçi Kurtuluş Taşkent*, Kentav ve Türkistan valileri Kazak Lisesi rektörü Milli Eğitim Başkanı törene geldiler Hepsi de sıra ile birlik, beraberlik, Türk-Kazak kardeşliğinden, Hoca Ahmet Yesevi'nin ruhaniyetinden bahsettiler. Günhan

Hocanın Türkistan adlı şiiri yine çok beğenildi. Yesevi'nin öğrencileri de çok güzel oyunlar sergilediler.

Buradan saat 16.30'da lise bahçesine gidildi. Herkese açık, güzel bir yemek verildi. Lise öğretmen ve idarecilerini kutlamamak mümkün değil. Allah emeklerini zayı etmesin Bütün imkânsızlıklara rağmen Türk milletinin yüz akı. Törenden sonra eve geldim. Çok yorgun olduğumdan erken yattım.

26 Mayıs 1996. Bugün Pazar, kapalı olan telefonum açıldı. Ekoloji Fakültesinde rektör yardımcısı *Bayosof* ve fakülte dekanı ilgilendiler. Telefon açılınca hemen Hüma ile Nureddin, daha sonra kızım Şeyma ve hanım Rengiz aradı. Biraz hasret giderdik. Seslerini duymak güzel oluyor.

Bugün *Metin Bey, Şenol, Akif, Zafer ve ben* öğrencilerimizden maddi durumu kötü olanlara para yardımı yaptık. Tahminim biraz dua aldık. Aslında onların ıstıraplarını gidermek bizim için en güzel mükâfat. Ancak ileride Üniversitemiz vakfının buna el atması lazım. Bu durumda olan beş ile on öğrenciye vakfın elini uzatması, hakikaten ihtiyacı olanın okuması için yardım etmesi gerek.

27 Mayıs 1996 günü dersim yok. Biraz temizlik yaptım. Kitap okuyup Kazak Türkçesi kursunu akşama aldım. Öğrenciler ise yavaş yavaş Türkiye'ye gitmeye hazırlanıyorlar.

28 Mayıs 1996 günü Türkistan'da tarih 3. sınıf öğrencilerini yazılı yaptım. Dört haftalık ders bitti ve öğrencilerin notlarını verdim. Üzerimden büyük bir yük kalktı. Şimdi iki sınavın dersi kaldı o da haziran ayında.

Buradan rektör yardımcısı Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamın önce babasını sonra kendisini ziyaret ettim ve hatırlarını sordum. Daha sonra öğrenciler hakkında bilgi edinmeye çalıştım. Bu amaçla Rasim isimli bir öğrencinin durumunu sorunca birden sinirlendi. Durumu anlatınca öğrencinin haksız olduğunu anladım. Meğer bu öğrenci sene başında Taşkent'ten gelmiş ve kaydı bazı şartlar ile kabul edilmiş. Daha sonra öğrenci de bu şartları karalamış ve sahtekârlık yaptığı anlaşılmış. Bu durumda artık benim yapacağım birey yok. Akşama Şenol'da toplandık, İbrahim ve Nejdet Bey de gelince sohbetimiz uzadı.

29 Mayıs 1996 günü önce Türk-Kazak Özel Lisesine uğradım. Biraz hal ve hatır sorduktan sonra yurda geçtim. Bir odada kalan beş öğrenci yurda zarar verip gitmişler. Kafam bozuldu. Bir buçuk aydır bunları düzen ve temizliğe alıştıramadım. Bu yetmiyor gibi kız öğrencilerin bazıları odalarını temiz ve

düzenli bırakmamışlar. Zarar veren öğrencileri disipline verdim. Zararın ödenmesi için idareye başvurdum. Bunların Türk adına yapmaları beni çok üzdü ve Kazak Türkleri yanında küçük düşürdü. Gelecek yıla bunların kontrol altında tutulması lazım.

30 Mayıs 1996 sabahı Türkistan'a gidip derslere girdikten sonra yurdu kontrol ettim. İki hafta sonra dersler ve sınavlar var. Bazı öğrenciler ve öğretmenler Muharrem Abi'yi ziyaret edip evin arkasına sebze ekmiş beraber suladık.

Saat 18.30'da rektör yardımcısı *Feyzullah Beyin* konferansı var. Konusu "*Büyük devlet, Büyük Millet*" ancak kendisi daha çok batı emperyalizmi ve Türk Dünyasının ekonomik durumlarını tahlil etti. Bu arada bu devletlerin neden büyük devlet olduklarını izah etti.

Türkiye'nin böyle bir politikasının olmayışını kınadı. Çeşitli örnekler ile büyük devlet ve millet olabilme şartlarını değerlendirdi. Servis ile Kentav'a döndük. Eve geldim yemek namaz derken saat 12.00 oldu. Bu arada bir öğrencim geldi. Anlattıkları ve çektikleri beni etkiledi. Babası cinayet suçlamasıyla hapse girdiğinden maddi durumları iyi değil. Hocalarla bazen bunları karşılamaya çalışıyoruz.

31 Mayıs 1996 sabahı dersim yok, yurdu kontrol ettim. Bazılarını uyardım. Saat 15.00'te cuma namazını kıldım. Arkadaşlar ile selamlaştık. Oradan tekrar yurda geldim. Yurdu koruma görevlisinin fotoğrafını çektim.

Bunlarda dediğim gibi fotoğrafa çok değer veriliyor. Bu görevli de sevindi. Bende gönül almak diyalogu arttırmak için idareci polis ve çeşitli kişilerin fotoğrafını çekip onlara hediye edince çok seviniyorlar.

Oradan yemeğimi yiyip, Rusça kursa gittim. Rusça hocası Elana Hanım'a bir çiçek vazo ve çektiğim resimleri verdim. Çok memnun oldu. Bugün Rusça kursa son veriyorum. Son dersimizi yaptık. Aslında kurs boyunca ben ondan oda benden memnun.

Benim disiplinli oluşum, içki ve kötü alışkanlıklarımın olmayışı onu çok etkilemiş, hatta zaman zaman içki dahi almamaya başlamıştı. Dersten sonra biraz da olsa içimiz buruk bir şekilde vedalaştık. Akşam Şenol'a gittim. Çay içtik. İbrahim, Cemal ve Nejdet geldi. Biraz günler değerlendirip Şenol'a takıldık.

Haziran Ayı Ahıskalı Bir Türk Ailenin (Hayriye Ayvaz kızı) Tarihi Anıları

1 Haziran 1996 Günü Ahıskalı bir Türk ailenin (Hayriye Ayvaz kızı- Ursan Eyüboğlu) Kentav'a 10 km. uzakta *Han dağı köyüne* gittik. Zafer, İbrahim ve ben. Bahçeli bir eve taksit tutarak geldik. Yine temiz ve intizamlı bir eve girdik. Bizi yer minderlerine oturtular.

Biraz sohbetten sonra bizi sofraya davet ettiler. Sofrayı ekmek, börek, fıstık, üzüm, şeker, salatalık yanında daha bazı yiyecekler ile bezemişler. Bizi kırk yıllık dost gibi sıcak ilgi ile karşıladılar. Tıpkı Jean'ı Karganda olduğu gibi çok sıcak bir havada güzel bir gün geçirdik

Hayriye Nine 75 yaşlarında ancak dinç, okuma yazma biliyor. Tanıştıktan sonra Zafer, kameraya Gürcistan'da göç edişlerini anlattıkça o da kaydetti. Billhassa vagonlar ile 3 aylık çileyi anlatırken bizlerde gözyaşını tutamadık. 7 oğlu 2 kızı var. 2 oğlu da önceden ölmüş. (*Kusalı, Gınıyaz, Sakırbas, İbrahim, Sakırgaya, Sayat, Makulul, Gökgez, Mehmet, Eyüp*) 37 torunu var. Biz bazı hediyeler verdik çok sevindiler.

Türkçe bir kaset, havlu namaz hocası, kitap yanında, Zafer Beylerde gömlek ve bazı eşya verdi. Onlarda yün çorap hediye etti. Güzel bir hatıra oldu.

Çok samimi bir havada geçen söyleşiler zamanın nasıl geçtiğini anlamadan bitti. Türkiye'ye hasret olan bu insanların çilesi bakalım ne zaman bitecek. Bizler mutlu, ancak içimiz buruk olarak ayrıldık

2 Haziran 1996 sabahı servisle Türkistan'a gittim. Daha önce Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin slayt fotoğraflarını çektim. Fatihalar okudum. Bu arada yaşlı bir kazak Türkü ile dertleştik. Türkiye'ye candan selam ve sevgiler göndermesi beni mutlu etti.

Daha sonra Gürcistan'dan 1944 yılında sürülmüş, Ahıskalı Türklerden *Abdullah Molla Yusuf* (65 yaşlarında) tanıştık. Hoca Ahmet Yesevi vakfına uğradık. Şirket restore etmek için yeni eleman getirmiş. Hemen tamirata başlıyorlar. İnşallah yine Türk Devletini yalancı çıkarmazlar.

Bana hemen sorduğum sorulara cevap verdi. *Babasının adı Muzaffer annesinin adı Gülçin*. Ahıska'da Asmisa Niyolada doğmuş. Kendisi kısa sakallı 1.65 boylarında nurani bir yüzü var. İnsana güven veriyor. Benim Türkiye'den geldiğimi duyunca bir hoş oldu. Diğerleri gibi sevgisini hemen gösterdi.

Doğduğu köyden hiçbir sebep göstermeden bir gecede sürülmüşler. 100.000 kişi soğuk kışı büyük zahmetler ile vagonlarda geçirmişler, Orta Asya'nın pek çok yerlerine sürülmüşler. *Zülfikar, Serdel ve Nazlı* isimli kardeşleri babası annesi ve akrabaları ile kar kış soğuk çıplak bir halde ihtiyaçlarını vagonda görmek suretiyle *Kızılorda, Jursel, Arız, Çimkent, Çiyel, Janı Kargan, Taşkent, Kırgızistan* ve daha pek çok yere parti parti bırakıp gitmişler.

Önce Türkler sizi öldürecek onun için sızı iç kesimlere götüreceğiz demişler. Ancak Siri Derya nehrine döküleceklerini duymuşlar. O günkü Türk hükümetinin çıkışı üzerine bunları kendi kaderlerine terk edip sürgün etmişler.

Abdullah amcanın Türkistan'da evlenmesi ile altı çocuğu olmuş, Hanımın adı Lale 1938 doğumlu. Çocuklar; Seyfullah, Alaaddin, Rabia, Ebu Talip, Zikrullah, Abdülazız ve Nur Muhammed. Kendilerini o gün Türkistan'a indirmişler. Daha sonra 30 km kuzeyde kentav şehri yolunda Han Dağı dolaylarına ev ve iş tutup yerleşmişler.

1956 yılına kadar bir yere gidememişler hatta her ay imza atarak orada olduklarını ispat etmişler. Bütün zamanlarını çalışarak bir şeyler elde etmeye çalışmışlar. Ancak çok çalışıp mal mülk elde edinince bu defa da kıskanılmaya ve dışlanmaya başlamışlar. Tek istekleri Özal zamanında verilen söz ile Türkiye'ye gitmek.

Ahıskalıların ve akrabalarının bir kısmı İstanbul'du Hatay, Hatay'ın Kırıkhan kazasında isimleri; *Ebubekir, Üznullah Abdurrahman Gerçekli*. Ne diyelim vatanlarından olmuşlar çile ve Istarap çekmişler, Yüce Allah en güzel duygularla muratların versin.

03 Haziran 1996 Sabah servisle Türkistan'a gittim Her zaman olduğu gibi Rektör yardımcımız Gülçin Hocama uğradım. Bu arada *Genel Sekreter Amanda* bir fotokopi çekiminde bana yardımcı oldu. Yine bilgisayar odasından lüzumlu dokümanların çıktıklarını da alarak işimi bitirdim.

Burada da Müdür Polat Beyin desteklerini inkâr edemem. Kendisi sempatik güler yüzlü birisi. Bir seferinde yine bilgisayardan bir çıktı alacaktım. Bilmeden klimanın fişini bilgisayar ağının fişine takmışım. Birden sigorta attı. Bilgisayarlar kapandı. Zarar verdim diye çok korktum. *Polat Bey* beni izin almadan ve kendi başıma bir şeyler yapmamam için haklı olarak uyardı.

Sonradan sigorta atmasının büyük bir zararı önlemiş olduğunu anlayınca çok sevindim. İşi tatlıya bağladık. Daha sonra asistan *Gökhan ve Nursulu* ile yüksek lisans dersi işledik. Dersten sonra bazı video belgesellerin kopyalarını rektörlükten dilekçe ile istedim.

Rektörlükten çıkıp yeni ve modern bir öğrenci yurdunun inşaatını görmeye gittim. Gayet güzel bir imkân hazırlandığını gördüm. Bittiğini göremezsek bile bitince çok muhteşem olacağı belli oluyor. Sebep olanlardan Allah razı olsun.

Yurt bitince yaklaşık 100 milyon dolar olacağı, binanın iki odalı, banyo, tuvalet, mutfakları ve gayet lüks bir imkân olacağı söyleniyor. Yine yemekhane, okuma odaları her türlü sosyal imkanların bulunacağı belirtiyor.

Binanın yapımını Zafer İnşaatın üstlendiğini ve Eylül dönemine biteceği belirtiliyor. İnşaat malzemelerinin de Türkiye’den geldiği ve kaliteli olduğu görülüyor. Büyük fedakârlık yanında bazı kurumların bilhassa polis teşkilatının bu işin içinde olmaları durumun zorluğunu ortaya koyuyor.

Nitekim Hoca Ahmet Yesevi restorasyon çalışmalarının zamanın iktidarının etkisiyle gelen ustaları kaliteli olmadığı, işin çok uzadığı bu nedenle Türk müteahhitlerine güvenin azaldığı söylemek mümkün. Maalesef gönderilenler tavassutla, bol paralı ve kötü yapılan işlerle Türk Milleti ve Devletinin imajını batırmışlar. Hem de böyle büyük bir manevi kişi Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin restore edilmesiyle ortaya konulması bizleri çok üzdü.

Bunları Allah’a teslimden başka gücümüz yok. Aslında bütün okullarda görevli ve öğretmenlerde buna çok dikkat etmeli ve Milletimizin onlar üzerindeki güzel imajını yani, “*Türk abiler*” sözünü yaşatmalılar. Allah yardımcımız olsun.

Daha sonra Muharrem abiyi evinde sordum ve dolmuşla Kentav’a döndüm. Tabi yine dolmuşun benzini bitti yolda kaldık. Burada her yerde benzin istasyonu yok. Onun için arabalarında yedek bidon ve benzin bulunuyor. Çok şükür bunu da ucuz atlatıp eve gelebiliyoruz. Akşama yine Gökhan’da yemek, sohbet ve sonra eve gidip yatarak yeni bir güne başlangıç yapıyoruz.

04 Haziran 1996. Kahvaltayı Günhan’da yaptık. Yine videoya kayıt aldı. Bazı slaytlar çekti. Yemek vakti sulu patates yemeği yaptı. Lezzetli olmuştu. Bugün Sayın *Namık Kemal Zeybek* ve Sayın *Fezullah Beyler* Ankara’ya dönecekler.

05 Haziran 1996. Bugün Kentav'da kaldım. Dersler bittiğinden rahatım. Kendime göre güzel bir kahvaltı yaptım. Bu arada resim ve videoya çekimleri ile zaman geçirdim. Sonradan yine öğrenci yurdunu kontrol ettim.

Yakında çevre Türk devletlere üç, dört günlük bir gezimiz olacak. Çok heyecanlıyım. Bazı hazırlıklar yaptım. Bilhassa slayt, video çekimler için malzeme çok önemli. Zafer Beyin kamerasını Ödünç aldım.

6 Haziran 1996 Üç Günlük Çevre Türk Devletler Gezisi Yapıyoruz.

Akşam Türkistan'da hazırlıkları tamamlayıp gece yemek yiyip 45 kişi ile otobüse bindik. Yaşar Bey ve Hanımı Canan Hanım ve Sevda Hanım bir de ben, öğretmenlerin çoğu sıcak ve yorucu olur diye gelmediler. Kafile Başkanı Muzaffer Bey. Her türlü işleri ayarladı. Öğrencilerin uyacakları kuralları belirtti. 20 Kazak Türk, 25 Türkiye Türkü gece 12.30'da Türkistan'a hareket ettik.

Bütün gaye zorluk ve sıcağa rağmen tarihi yerleri ve tabiat güzelliklerini görmek. Aslında Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi hazretlerini görmemiz bile büyük şans. Hoca Ahmet Yesevi'nin annesinin (*Karasha'nın*) Türbesi *Çimkent* yakınlarında *Seyran* denilen yerde, orayı görmek nasip olmadı.

7 Haziran 1996. Kazak Türk öğrenciler gitar ve sazda getirmiş. Herkes spor giyinmiş, az da olsa ekmek ve su almışlardı. Gece gayet serin. Güzel bir yolculuktan sonra sabah vakti Semerkant'a vardık. İhtiyaçlardan sonra sırasıyla (*Tillakari, Babadere, Yolantaş, Hıdır meşitlerini*), (*Serdal, Ulubey medreseleri*) gezildi. Yine Semerkant'ta Regiztan denilen üç külliye var. *Hakke-Zanda Külliyesi* (14.-15. asır) mezarı da var (1372-1435). *Gur-i Emir Medresesi* (1403-1405) *Hoca Akrar Külliyesi* (15. 20. asır). Müzeler: *Hazreti Hızır* (1854-1919) *İşbrat Hana* (1464). Bu arada *Emir Turan Hanın* (1399-1405) (*Bibi Hanım Mescidi, Kabiri*), *Emir Timurun Türbesi* gezildi.

Genelde çok yüksek bir giriş kapısından avluya iniliyor. Dört bir yan iki katlı, üç katlı tek kişilik odalar kimisi ders için, kimisi çile için, ayrıca namaz yeri ve ders verilen yerler gezildi.

Semerkant'ta mahalle arasında çok eski bir cami bulduk. *Hoca Zül Murat Cami*. Kuruluşu ilk Karahanlıların İslamiyet'i kabul yıllarına rastlıyor. Anlatarak ifade etmek çok zor. Çok şahane çini işlemeciliği alçı kabartma, mermer işlemeciliği var. Ancak Ruslar döneminde hiç bakılmamış çok harap. Özbek Devleti yeni el atmış. Hepsinde çok hummalı bir yenileme çabası var.

Bitenleri turizme açılmış, yavaş yavaş turist rehberlikleri başlamış. Akşam yemek yiyip tekrar uzun bir yola koyulmak için hemen yattık.

Özbekistan bütün bu tarihi ve manevi değerlerin restorasyonuna burada da başlaması güzel bir olay. İslam'a hizmet etmiş bu zatların kabirlerini ziyaret etmek feyz almak Fatihalar okumak çok güzel olaylar. Allaha şükrediyoruz. Bizlere bu toprakları ziyareti nasıp etti. Türbe ve çevresi güzel düzenlenmiş, Özbek devleti bu işlere büyük önem verdiği anlaşılıyor.

8 Haziran 1996. Sabah olduğunda Buhara yolunda *İmam-ı Buharî (Hoca İsmail el- Buharî) Türbesine* vardık. Burada dualar ettik. İmam-ı Buharî (Hoca İsmail el- Buharî) Türbesine: (869 yılında vefat ediyor. 10 yaşında bütün hadisleri ezbere bıkıyor. 16 yaşında ulemalar derecesine ulaşıyor. Ahhı-ı Buharî adlı eserini yazıyor). Hakikaten insan manevi yönden duygulanıyor. *Hoca İsmail el- Buharî'nin* türbesini ziyaretten sonra *Buhara'ya* geldik.

Buhara'da da türbeler ile dikkati çekiyor. Ancak biz şehrin çıkışında *Nakşî bendi tarikatını kuran Şeyh Nakşibendi Hazretlerinin türbesini ziyaret ettik. Kabri, medresenin içinde* dörtgen şeklinde ve etrafında ve diğer yanda müritlerinin mezarları var. Ancak isimleri yok. Medresenin etrafı da mezarlık. Burada kurban aldık ve kestik ve öğrencilerle birlikte yedik. Dualar yaptık. Özbeklerle kahvaltıda sohbet ettik ve Türkiye'nin ekonomisi ve adetlerinden bahsettik. Bizlere çok sıcak davranıyorlar.

Burada da restorasyon yapılmış. Çok güzel olmuş. Etraf çiçekliklerle süslenmiş. *Bu arada yan tarafta bir büyük ağaç gövdesi gözümüzü çarpıyor. Bunun Nakşibendi hazretlerinin hacca gidip geldikten sonra bu mevkiye bastonunu diktiği ve daha sonra bu bastonun yeşerdiği ve büyük bir ağaç olduğunu söylediler.* Bu kısımda halk buna özel bir önem vererek burada özel dualar ediyorlar. Biz de dualar ettik. Allah kabul etsin çok faydalı bir gezi oluyor.

Muzaffer Bey buraları çok iyi biliyor. İyi bir rehber. Organizasyonu çok güzel yapıyor. Disiplinli, onun için ufak tefek öğrenci gecikmesine rağmen her şey saat gibi işliyor. Buradan Buhara'yı gezmeye devam ediyoruz.

Etraf tarih kokuyor. Bu arada” *Baley Havz Camii*” gezdik. Oradan heybetli ve dimdik duran restore edilmiş “*Alim Han saray Kalesini*” gezdik. Müzeler gördük, şehre hakim bir tepe. Buhara buradan çok güzel görünüyor.

Semerkant'ta biraz daha şehircilik gelişmişti. Dükkan sistemi vardı. Burada belki de yerini bilemediğimiz o sistem yerine pazarda satma sistemini gördük. Semerkant daha darlı toplu idi. Ancak Buhara'nın tarihi daha zengin nitelikte

“Medrese Mit Arap”, “Uluğbey” ve “Abdülaziz Han medreseleri”, “Madari Han” “Abdullah Han”. En önemlileri pek çok güzel

Parkta 1945 savaşı anısına yapılmış bir mezarlık dikkati çeker. Pazarı gayet geniş, vakit yine az arabaya biniyoruz. Semerkant yolunda Dujduvani Kasabasında (*Hocayı Abdulhaluk Diijdevani (Hocayı Cihan) türbesini* ve medresesini ziyaret ettik.

Kur'an kursu öğrenciler harıl harıl kuran okuyorlar. İki kurban kestirdik, birini kuran kursu öğrencilerine, diğerini ise bizim öğrencilere yedirdik. Allah kabul etsin. İkinci ve akşam namazını imam ile kıldık. Güzel bir akşam yemeği oldu. İhtiyaçlar giderildi. Buhara'da Kur'an'ı Kerim ve İslami ders veren bir camii ve medresenin manevi havasını tatmış olduk. Şüphesiz bu güzel hatıralar unutulamaz.

9 Haziran 1996 günü *Buhara*'dan gece hareket ettik. Arabada çoğu yorgun olduğundan uyumaya başladılar. *Buhara* ve *Semerkant*'ta sıcaklık 40-45 derece arası gezmek çok zor.

Yaşar Bey durmadan şişe, şişe su içiyor. Hanımı ve kendisi biraz kilolu ancak öğrencilere ayak uyduruyor. Ara sıra takılıyorum. Sevda ve Canan Hanımlar Kazak bayan öğretmen çok uyumlu.

Otobüste Muzaffer Hoca sigara yasağı koyduğundan araba mola verince ilk işleri sigara içmek, Muzaffer Hoca ve ben 50-60 yaş arası. Bende zaman zaman su çok içiyorum. Muzaffer Bey'in bir fedakarlığı da ameliyatlı olmasına rağmen gezinin verimli olması için büyük gayret sarf etmesi.

Bütün öğrenciler arasında çok uyumlu bir görünüm var. Öğrenciler zaman zaman birbirlerine su dökerek hem şakalaşıyor hem de serinliyorlar.

Neyse şoförümüz 45-50 yaşlarında o da uyumlu adı (İvan) ancak alışmış, zaman zaman Bismillahirrahmanirrahim diyerek sevimli davranışları devam ediyor. Hava çok sıcak olduğundan bir turist şortu giyinmiş biraz rahatlamıştı. Uzun bir gece yolculuğundan sonra sabah Üzeri *Taşkent* Yakınlarındaki bir kasabada ara mahallelerde çarşı Otelı yanında ihtiyaç molası verdik.

Tarihi yerler az ama şehir bakımlı ve modernleşme yönüne iyi adımlar atılmış, pazar günü olmasına rağmen pek fazla dükkân açılmış. Burada çok enteresan metro yapılmış. Elbette bu fırsat kaçırılmaz metroya da bindik. Yerin altında çok güzel yapılmış. *Markete* yakın yerde indik.

Buraya gidip bazı gıda ve eşyalar alalım dedik. Buradan biraz sonra Alishir Nevai durağında tekrar başka bir yönde metroya yeniden bindik. Çok hızlı gidiyor, Dışarıda ısı 45 derecede insanı bunaltıyor. Altta ise çok serin nihayet yeryüzüne çıktık, insan Türkiye'ye bu eksiklilerden dolayı hayıflanıyor. Neden zamanında bu işlere el atılmamış, sokak ve caddeler geniş ve bakımlı olmamış.

Özbeklerin Taşkent polisi çok ciddi çalışıyor ancak r.... alıyormuş. Bu da sistemin bir parçası. Her tarafta her ülkede görmek mümkün. Ancak eski sistemin acımasızlığı hala korkulu rüya olarak devam ediyor. Kurallara uymayanların gözünün yaşına bakılmıyor. Nitekim metroda fotoğraf ve kamera çekmek yasak. Ancak dışarıda çektim. Markete geldik.

Türkler süper market açmış. Yanında genelde bir kafeterya var. Çevreyi gezdim ve bir fotoğraf makinesi aldım. 128 dolar. Bunu Özbek parası soma çevirince o günkü dolar Üzerinde (38 som bir dolar) alınıyor. Ancak ilginç olanı devletin bu kuru piyasadan düşük olması (51 som 1 dolar) öğle olunca parayı serbest piyasada bozduruluyor. Yani serbest piyasa yavaş yavaş geliyor. Dükkânda alacağım malın fiyatı 128 dolardan 93 dolara düşüyor. Arada çok fark var.

Neyse oradan büyük pazara gittik. Metroya yine bindik. Yeryüzüne çıkınca dolmuşlara binip pazar yerine geldik. İnsan seli arabalar tka basa doluyor. İstanbul otobüs ve dolmuşlar geride kalır. Öyle çok insan biniyor ki hem de 45 derece ısıda. Pazar kısım, kısım. Buralarda hiç yollar görünmüyor. İnsanlar birbirlerini yarıp gidiyor. Bir şey almak çok zor. Genelde giyim eşyası çok, elektronik eşya az. Oradan tekrar metroya geldik.

Tekrar metroya binip Mır market cıvalarına gelip diğer öğrenciler ile buluştuk. Saat 2'de otobüste olacağız. Nihayet metro ile çarşı otelinin yanına geldik. Otel üçüncü sınıf ama buraya göre beş yıldızlı. Geceliği 40 dolar. Otobüste buluştuk. Biraz geçte olsa Türkistan yoluna koyulduk.

Öğrenciler otobüste yine birbirlerine şakalar yaparak seyahatin tadını çıkarmaya başladılar. Hatta o kadar ileri gittiler ki birbirlerine iğne ve iplikle gizlice koltuklara bağladılar. Bu arada Yaşar Bey serinlesin diye soğuk kolayı havalandırma yerine koymuşlar. Otobüs hareket edince kola şişesi başına düştü. Şükür bir şey olmadı.

Gece geç saatte Türkistan'a oradan Kentav'a geldik. Herkes evine biz de evimize geçtik. Yorgunluk ve temizlik için bir duş alıp yattım.

Ertesi gün öğle üzeri kalkabildim. Bütün gezi boyunca gördüklerimiz film şeridi gibi gözümün önünden geçiyor. Allah bu geziyi düzenleyen maddi ve manevi yönden bize yardımcı olanlardan razı olsun.

10 Haziran 1996. Sabah kalktıktan sonra tıraş oldum az da olsa bir şeyler atıştırdım. Bazı temizlik işleri, bulaşık ve çamaşırları yıkadıktan sonra akşama barbunya yemeği yapmaya karar verdim.

Yarın Cemal ve İbrahim Beyler Türkiye'ye dönüyorlar. Akşama yemeğe çağırdım. Mazeretleri olduğundan gelemeyeceklerini söylediler. Ancak Şenol ve Günhan beyler kabul ettiler. Güzel bir akşam yemeği ve hoş sohbetler arasında fotoğraflara bakarak gecemizi süsledik. Geç saatler sonrası ayrıldık.

Türk Dünyası Coğrafyasında Tarihi Mekânları Gezmeye Devam Ediliyor

11 Haziran 1996. Sabah erken kalktım saat 9'da sınavım var. İbrahim ve Cemal beyleri uğurlamam mümkün olmadı. Onlar gitmişler ben III. sınıf Türk Dili öğrencilerinin sınavını yaptım. Oradan rektörlüğe gittim.

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam bizi aramış, yakın çevreye çekime gidilecekmiş. *Şenol, Nejdet, Gevher ve Nursulu. Yanında Kamera; Oraz Nazarov, Şöfor; Sozah. Arkeolog; Ziyaeddin Kabakof, Madiyor Yeliiv*, ihtiyaçları (su, ekmek, salatalık, domates) alıp *Savran Kalesine* gittik. Yolda şakalar ve sözler ile zamanın nasıl geçtiğini anlayamadık.

Toz toprak içinde Türkistan'a 50 km uzaklıkta. 7. asırda yapılmış, 18. asıra kadar kalenin dış duvarlarında çok az bir kısım kalmış. Düz ovada çevreye hâkim kurulan kalede TV çekimi yapıldı.

Daha sonra 80 km. kuzeyde Kıpçak başkenti "*Sıymak Kalesi'ne*" hareket ettik. Bir köprüden geçmemiz gerekirken köprü yapımından dolayı stabilize bir yoldan 3 saatlik bir yolculuk ile kaleye vardık.

Dördüncü asırdan itibaren küçük bir tepeden kurulan kale ve şehirden bir eser kalmamış. Zamanında çok canlı bir ticaret merkezi imiş. Kıpçak başkenti olarak biliniyor. Çevrede başka kaleler de var (*Kıya, Bestan, Akbilis, Aksümbe*) gibi. Burada bir de yeni yapılmış bir ziyaret var. Adı "*sunak Ata*" fazla bir bilgi alamadık.

Burada tekrar toz içinde kalarak asfalta ipek yoluna çıktık. Yine pek çok şaka ve sözlerle geldik. Aslında *Siriderya nebri* kenarında yediğimiz yiyecekler tekrar eridi. Acıktığımız için ekmek, domates, salatalık ve meyveyi arabada

tekrar atıstırdık. Bu arada Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam babasına geç geleceğin söylemediğinden biraz tedirgin oldu.

Şenol kola dağıtımını başarılı yapamadı. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nun üzerine kolayı dökmeği başardı. Hocamın çok zölmesini esprilerle dağıttı. Yolda bir de teker patladı. Saat 11 de gece yarısı Gülçin Hocamızı şaka ile babasına teslim ettik. Biz saat 12.30'da Kentav'a geldik. Günün yorgunluğu, istenmeyen durumlara rağmen güzel bir gün geçirmiş olduk. Duş alıp yattım ve ertesini gün saat 10'da kalktım.

12 Haziran 1996. Yeni bir gün. Bütün bir heyecanla Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamın, *Nersulu, Ziyaeddin Bey*, kameraman ile görevli olarak Alma Ata'ya giderken, Nejdet, Şenol ve beni de götürmeye söz vermişti. Şimdi bu sözü hatırlamasını bekliyoruz. Anlaşmamıza göre Alma Ata 'dan biz yalnız geri döneceğiz. Akşam yemeği ve istişarelerden sonra yattım ve sabah erken kalkıp yaklaşık saat 9'da rektörlükte olmaya karar verdik.

Kazakistan-Türkistan-Özbekistan-Kırgızistan-Almaata Gezisi Başlıyor

13 Haziran 1996. Nihayet sabah saat 8.15'te Nejdet ve Şenol ile birlikte taksiye binip 8.45'te Türkistan'da rektörlük önünde buluştuk. Ancak saat 11'de minibüs ile hareket edebildik. Geziye katılanlar;

- 1- Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu (yesevi Üniv, Tarihçi Rektör Yardımcısı)
- 2- Prof. Dr. Mediyar Yelov (Alma Ata Arkeoloji bölümü öğretim Üyesi)
- 3- Prof. Dr. Ziyaeddin Üsabeke (yesevi Üniv, Arkeolog Öğretim Üyesi)
- 4- Yrd. Doç. Dr. Ergün Öz Akçora (yesevi Üniv, Tarihçi, Öğretim Üyesi)
- 5- Arş. Gör. Şenol Rüstemoğlu (yesevi Üniv, Tarihçi, Araştırma Görevlisi)
- 6- Nejdet Arslan (yesevi Üniv. Ekonomist)
- 7- Nursulu Ümaşova (Yesevi Üniv. Tarihçi, Araştırma Görevlisi)
- 8- Oraş Nazarov (Kameraman)
- 9- Saşakbay Tenglibayov (şoför)

Pazardan biraz hazırlık yapıp yola koyulduk. Gezimiz başlarken Şenol ile Nejdet birbirine takılıp, espri yaparlarken ben de 120 kg'lık Judo şampiyonu Ziyaeddin Bey'e takılıp arabayı şenlendiriyoruz. Zaten bizleri de yanına almasına sebep Gülçin Hanım gezinin biraz neşeli olmasını istemesinden.

Bu gezide ipek yolu üzerinde kale, ziyaret, camii, mescit müzeler filme alınacak. Yesevi Üniversitesi Türkistan'ın 1500. Yılına hazırlık yapıyor. Tabiat ile i içe bulunmak bizim için bulunmaz bir fırsat. Tek sıkıntımız slayt

filminin az oluşu ve bir de küçük kameramızın olmayışı idi. Yine de güzel bir fırsat.

İlk durak Çimkent'te Elazığlı bir hemşerimiz Mustafa Bey'in lokantasında oldu. Burada Kağan Özgün ve Tuna Han coşkun isimli iki öğrenci bizlerle ilgilendi. Türkiye'den kilometrelerce uzakta bir kardeş ülkenin şehrinde Türk lokantasını açmış. Burada güzel ve lezzetli bir öğle yemeği yedik. Hatta baklava bile ikram edildi. İnsan kmlerce uzakta hem de Elazığlı hemşerisinin başarılı bir iş yapmasına duyulan duyguyu anlatmak mümkün değil. Buradan kısa bir müddet sonra yola koyulduk. Çimkent çok büyük ve yeşilliği, caddelerinin düzgünlüğü ile dikkati çekiyor. Buradan *Sayram'a (İsbicab)* geldik. Burada Hoca Ahmet Yese Hazretlerinin babası *İbrahim Ata'nın* ve *Karışaş Ananın* kabrini ziyaret ettik.

11. asırda yapılan bu türbenin karşısına büyük bir camii yapılmış. Dualar edildikten sonra (*Karışaş Ana*) Ahmet Yesevi Hazretlerinin annesinin Türbesi ziyaret ve dualar edildi. Bunun da karşısına yeni bir cami yapılıyor. Aksu da yapılan bu camii ve "*Karışaş Ananın Türbesi*" bizleri heyecanlandırdı. Öyle bir zat yetiştiren Ana ve Babayı dualar ile zikredip yola koyulduk.

Çimkent'ten yine Üniversitemizinin fakültesinin 80 km. mesafesinde (Türkibaz) *kentine* geldik. Okulun müdürü *Kalorbay* sağ olsun güzel bir sofra düzenlemiş, bizi iyi ağırladı. Bu arada okulun öğrencileri ile tanıştık. Sohbetler yaptık. Türkibaz yeşili bol, havası güzel etrafı yüksek dağlar ile çevrili bu kasabadan yemekten sonra uğurlandık.

Yolda yine *Ziyaeddin Bey'e* ve *Şenol Bey'e* takılıp şakalar ile yolculuğu renklendirmeye çalışıyoruz. Prof. Dr. *Gülçin Çandarlıoğlu* Hocam üniversitenin ağır havasından çıkmış, bol bol gülüyor, stres atıyor. Benim Kazak Türkçemin zayıf oluşu, izah tarzımda zaman zaman gülme konusu oluyor.

Yolda şarkılar söylenerek *Jambula* hareket ettik. Etrafta karlı (*Morolda Dağları*) görünüyor. (Jambul oblastı sınırlarında "*Şarkbağ Ata*") denilen yerde mezarlıkların fotoğrafını çektik. Film çekildi.

Bana yeni mezarlıklar çok ilginç geldi. Onları da çekmeye başladım. Mezarlıklar kubbeli, köşeli bir Türbe gibi yapılmış, Fatihalar okuduk. Bu arada (*Karamanlı Hükümdarı Karahan Hanın Hanımı Ayşe Babiyi* bir savaşta burada konaklarken akrep sokmuş ve ölmüş Buraya ilginç bir mezar yapılmış. Yine 12. asırda yapılan bir türbe yanında 11. asır Türbesi olan (*Babaca Hatun*) türbesi de burada yer alıyor.

Bu mıntıkada *Karavan Tepe* denilen yerde bir kervansaray olduğu söyleniyor. Buradan hareketle *Medeyar Hoca'nın* bir tanıdığı Kazak dostuna Jambul'da akşam misafir oluyoruz. Adı *Serik*. Bir de damadı var.

Büyük sürpriz. Gözleri mavi, rengi sarışın. Önce Rus zannettik. Adı *Tuncay* ve İzmir'den gelmiş bir Boşnak Türkü. Kızı ile tanışmış evlenmiş, iş tutmuş, güzel Kazak Türkçesi ve Rusça konuşuyor. Bizi yedirdi, içirdiler ve yatırdılar. Çok memnun kaldık ve çok güzel bir ortamda konuk olduk.

500.000 nüfuslu bir şehir. Hakikaten yeşil güzel bir şehir. Burada 9 Türk firması var. 2 Türk lokantası, bir ekmek fabrikası ve dondurma imalatı yeri var. Kaşar fabrikası açılmış, iş yapmanın zorluklarını sistemin aksak yönlerini konuştuk, burada da yine özel liseler yükselişte görünüyor. 1 kız lisesi, 1 erkek Ekonomi Koleji var.

14 Haziran 1996 günü Jambul'da *Serik Bey'in* evinde sabah kahvaltısı yaptık. Akşam et, beşparmak yemeklerinden sonra hafif bir kahvaltı yaptık. Resimler çekilip vedalaştık. Allah razı olsun misafirperver insanlar. İşin en enteresan tarafı odalar az olduğu için Prof Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam ve *Nursulu Hamma* ayrı yer verildi.

Bizlere de şoför, kameracı ve hocalara aynı yerde, yer minderi yaptılar. Bana tek yatak divan verdiler. Ancak diğerleri yerde. İşin kötüsü 120 kiloluk *Ziyaeddin Bey* yatınca diğerlerine yer kalmadı. Yatakta bir de fotoğraf çektik. Halimiz hakikaten görülmeğe değer, kimse ezilmeden sabahı ettik. Yine şakalar ile evden çıktık. Jambul müzesine gittik. Müze müdürü *Güze Bay* çok ilgi gösterdi.

Dışarıdaki insan figürlü balbal taşları ile içerideki etnografik malzeme görülmeye değer. Abılay Han ile 18. yy. da üç büyük adam Ulu cüzün: *Tolebi*, Orta cüzün: *Kazıbekbi*, Küçük cüzün: *Aytekin Bey* birleşmişler ve bir birlik meydana getirmişler. İşte bu üç büyüğün resimleri ilgimizi çekti. Her yönü ile müze ilginçti.

Buradan yola koyulduk. Yol boyu iki tarafı büyük ağaçlar ile kaplı bunlardan birisi de (*Köstepe*) denilen yer. Buradan biraz ileride (*Bekiniş Kamal Kalesi*) *Tepesini* gezdik. Bu tepede kalıntı kalmamış, sadece tepe olarak görünüyor. 7-12. yy. arası yaşayan bu kale yanında bir mezarlık var. Resmini çektik tekrar ilerledik.

Daha ileride "Tüyme Kent Kalesi", 8-12. yy. kalesi sadece tepe *Kalın Han kızının ismi verilmiş*, kalenin alanı 5000 metrekare. 10 gözetleme kulesi var.

Kaleye su alt kanallar ile getirilmiş, müstahkem bir kale imiş. Buranın yakınında *Talas Irmağı* geçiyor.

Saat 12 olmuş. Hemen bir kır sofrası kurduk. Domates, salatalık, ekmeğin nehir kenarında yedik, fotoğraflar çektik, saat 14'te yola koyulduk. Yine şakalaşmalar ve gülmeler devam ediyor. Nihayet "*Akırtaş Kalesi*" ve imaretine geldik

Burasını, *Alamguzar* isimli sevdiği bir kız için yaptıran fakat daha sonra dağın öte yakasında başka bir kıza âşık olunca yarım kalan bir kale olduğu öğreniyoruz. Ancak bir başka rivayet ise; Manas ile oğlunun yaptırdığıdır.

Bu kalenin 7-8. yüzyıla ait olduğu söyleniyor. Hareket ettikten sonra *Akırtape* denilen yerde yeni dönemin kubbeli mezarlarını gördük ve fotoğraflarını çektik.

Saat 16 sıralarında *Aldabas* ve 16.20 sırasında *Kulan*, 17 sırasında *Kamenka* denilen yerlerden geçerek geziye devam ettik. Yollar çok güzel hava zaman zaman çok sıcak oluyor.

Saat 18.00'de Taşsolak köyünde yine bir Kazak aileye misafir olduk. "*Taş solak*" yakınında yeni bir dönem mezarlığı var. Ailenin Adı "*Sersen Nuraboy*", eşinin adı "*Nişan*", "*Sersen Beyin abisi Aybek*", damat "*Bisen Tölendiyev*" pek çok kişi ve 91 yaşında "*Hasret Nurabeyet (Annesi)*" bizi yine Güler yüz ile karşıladılar. Bir koyun kestiler. Biz işin bittiğini zannediyorduk.

Daha sonra bizi minibüs ile Kırgız Aladağları ve *Arakışla Tepesine* doğru götürdüler. Arkadan bir kamyon ile eşyalar geldi. Hava çok temiz buz gibi, tıpkı Toros yaylalarını andırıyor. Ancak ağaç pek yok. Çadır (Otağ)lar kuruldu, etler pişti, sergiler serildi, film ve kameralar çekildi.

Çok güzel ve her zaman bulamayacağımız bir havada daha doğrusu yaylada otağda fıkralar ve müzikler eşliğinde eğlendik. Söyleşilerden sonra çevrenin ıssızlığında ve karanlığında yer yakalarında yattık

Sabahleyin erkenden 1954 model kamyonlardan birisi ile yola koyulduk, kazasız belasız geldik. Yine topluca yattık. Sabah kahvaltısı biraz hazırlıklardan dolayı biraz uzun sürdü. Bu sefer öğle yemeğine hazırlıklar yapıldı. Nihayet büyük misafirperverlik ile kesilen koyunun kellesi fırında kızarmış olarak tepside diğer et yemekleriyle sofraya geldi.

Adetleri icabı en yaşlı hoca sıfatıyla koyun başındaki kulaktan kesip en küçük kişiye verdim. En son kulak parçasını da benim yemem gerekiyormuş,

ancak yine küçük bir oyunla kulaktan kesmeyip, kellenin kenarından çaktırmadan keserek yedim ve durum idare ettik. Yoksa çok zor dudumda kalacaktım. Daha sonra eti paylaştırdık. Yine beş parmak denilen hamur et Yemeği geldi. Kazaklar beş parmak ile avuçlayıp yediler. Bunun için adına beş parmak yemeği demişler.

15 Haziran 1996 günü Jambul'da bize çok büyük misafirperverlik örneğe gösteren bu aile ile fotoğraflar çektirdik. Bu aile ile içimiz buruk bir şekilde ayrıldık. Yaşadığımız bir gece bile kanımızın birbirine ısınmasına yetmişti.

Bahçeli bir evde kalan bu aile orta halli bir aile olmasına rağmen bize çok büyük misafirperverlik gösterdiler. Sabahleyin arabanın arızası giderildi. Bu arada Türkişler döneminden kalma 7-13. asır arasında büyük bir kale olan *Vugunya* kasabasındaki” *Kulan Kalesi*”ne geldik.

Buranında yanında kuru bir tepeden başka tarihi surlardan hiçbir şey kalmamış. Buradan hareketle *Çu nehri ve ovası* yol yol boyunca uzanıyor. Üç bölümden meydana gelen kalenin bir bölümündeki konumunun fotoğraflarını çektik.

Daha sonra aynı konumda *Merke* kasabasındaki “*Merke Kalesine*” geldik. 3000 m² alanı olan kale, 7-13. yüzyıllarda faaliyet göstermiş. Bir de kervansaray kalıntısı var. Bu bölgelerin ve göreceğimiz pek çok kalenin kazı işlerinde *Prof. Dr. Madıyar Bey* bulunmuş. Onun için kendisinden sağlıklı bilgiler alabiliyoruz.

Buradan Ruslar ile 1781-1868 yıllarında *çarpışan Keneseri Hanım Bahadırı* (*Sıpatay Batur* (*Bahadır*) *mezarına* (*Merke'de*) geldik. Ayrıca kubbeli mezarlar burada da var. 1395 yılında yapılmış.

Merke'den *Aspara*'ya geçtik. *Aspara Kalesi* 3000 m² lik 15-16. asır kalesinin surları kerpiç olduğundan diğer kaleler gibi yıkılmış. Buradan dikkatimizi çeken nokta 20-25 km aralaralar yapılan kaleler ova boyunca büyük hizmet görmüş. Yine asgari 10 km geçtik ki yeni mezar yapıları karşımıza çıktı. Bu yapılarında fotoğraflarını çektim. Mezarlık bir nevi küçük bir köyü andırıyor. Kubbeli, köşeli bir nevi ev şeklinde mezarlarda var.

Saat 17 civarında büyük bir kaleye “*Aktepe Kalesine* “geldik. Kalenin iç içe beş sıra suru var. İki kemer 3 daireden oluşuyor. 17-25 metre arası surlar ve yerleşim yeri var. 6-13. asırlar arası faal olmuş. Bir de 4x8 metre karelik bir hamamı var. 7-8. asırlarda kaleyi koruyan muhafızlar için üç bölümlü kışla var.

Nüfusun 10.000 olduğu sanılıyor. Buranın kazısında bulunan *Mediyar*, pek çok duvarı kerpiç olmasına rağmen ortaya çıkarmış. Kalenin ortasında 24 metrelik bur yol var. 24 metre uzunluğunda bir tünel bulunmuş buradan kaleye su kanalı geliyor.

Her surun iç kısmında yerleşim yeri var. Burada 50 oda bulunmuş. Ancak bunun 100 oda olduğu ihtimali var. Karahanlı akçesi (3000) adet bulunmuş. Pek çok seramik işi var. Ayrıca iki metre genişliğinde tüneller surların dışında çıkıyor. Burada da yine Türgiş akçesi bulunmuş.

Saat 18.45'te çay molası verdik. Artık Kırgız hududuna yaklaşıyoruz. 19.30'da “Kamısanızka” Köyünden geçtik. Bazı yeni mezarlık fotoğraflarını çektik. Kazak mezarları ile aynı yapı örneği gösteriyor. Ancak kubbe motifleri biraz değişiyor.

Biraz sonra saat 20 sıralarında hudut civarına geldik. Ancak burası ara bir yol esas Kırgız hududu girişi başka yerde. Biz kestirme yoldan gidiyoruz. Hudutta Prof. Dr. *Gülçin Çandarhoğlu* Hocamın izin belgesini göstererek hududu geçtik.

Yine *Ziyaeddin Hocaya* takıldık. *Atbaş Köyünden* rahatça geçtik. Yolun iki tarafı ağaçlı. Bişkek'e 25 km var. Manas Havaalanı yakın. Burada da tek katlı dinlenme tatil evleri yapılmış. Bir tatil köyünün yakınında yolda su kenarında durup arabayı temizledik. Fotoğraflar çekildik.

Saat 21'de hava hala karanlık değil. “*Türk- Kırgız Kız Meslek Lisesine*” geldik. *Mustafa* isimli Üç yıllık bir öğretmeni görevli olarak bulduk. Sağ olsun bizimle ilgilendi. Sohbet ettik. Bunlar arasında Milli Eğitim Okullarının pek verimli olmadığını, öğretmenler arasında diyalog ve birliğin bulunmadığını öğrenmemiz bizi doğrusu çok üzdü.

Kız Meslek Lisesine milyarlık malzemenin boşuna yatırılan bir liseyi yürütemezken devletin bir Üniversitemizi açıp yürütmesinin akıllı ve mantıklı olmadığını açıkladı.

Bu arada Türkiye'den gelen okul müdiresini bu görevli, telefonla aradı ve ona ulaştı. Ancak Türkiye'yi temsil eden bu hanım müdür Türkiye'den Türk-Kazak Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinin Rektör Yardımcısına, Kazak öğretmenlere ve biz öğretim üyeleri 9 kişiye hiçbir ilgi göstermedi. Üstelik alay dercesine “*Otelde bir yer bulup kalsınlar*” demek suretiyle Türkiye'yi Kazak Türklerinin yanında küçük düşürdü.

Bu müdür herhalde Üzerindeki ağır yükü, Türkiye'nin imajını hiç düşünmüyor. Yazıklar olsun. Sadece alacağı maaş ve gününü gün etmeyi düşünüyordu. Halbuki buraya kadar bütün geldiğimiz yerlerde Kazak Türkü insanlar bizlere ne kadar konuksever olduklarını fazlasıyla göstermişti.

Prof.Dr. Gülçin Çandarlıoğlu hocam bundan sonra bir de Bişkek'te açılmış özel *Bişkek Türk-Kırgız Lisesi* müdürünü aradık. Hemen bir hoca geldi. Bizi şehrin biraz dışında gece yarısı lisenin yurduna götürdü. Odalarımızı belirledi. Kahvaltılık bir şeyler ve çay ikram etti. Bu gece rahat etmemiz için görevli hocalardan *Orhan İnandı, Hafız Sarlı, Rahmi Şerif, Ünsan Çileli, İsmail Kâmil* isimli ve diğer görevliler hizmet yarışına girdiler.

Prof. Dr. *Gülçin Çandarlıoğlu* ve Kazak Türkü dostlarımızla bizlerin rahatı için seferber oldular. Üstelik Orhan Bey'in Hanımı hastanede doğum beklediği halde bizimle ilgilediğini sonradan öğrendik.

16 Haziran 1996 gününde bu vefakâr kişiler sabahleyin de zengin bir kahvaltı verdiler. Türk Milleti adına buraya kadar Kazakistan'da konuk eden Kazak Türkü meslektaşlarımıza bizleri mahcup etmeyen kardeşlerimizden, hepsinden Allah razı olsun.

Bu güzel davranış ve düşünce yetmedi herhalde İhsan Çileli isimli bir hocamızı rehber vererek Bişkek'i gezmemizi sağladılar. *Bişkek*²⁸ çok güzel bir

²⁸ Kırgızistan Orta Asya'da bir ülkedir. Kırgızistan, (Azerbaycan, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan ile birlikte) günümüzdeki yedi bağımsız Türk devletlerinden birisidir. Denize kıyısı olmayan ülkenin komşuları kuzeyde Kazakistan; Batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti'dir Kırgızistan, "Kırgız ülkesi" anlamına gelir. Ayrıca Kırgız adı Türkçede kirgezmekten geldiğini söylemiştir Kırgızistan Orta Asya'da yer almaktadır. Komşuları kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Tanrı Dağları ülkenin %65'ini kaplar ve ülke bu yüzden "Orta Asya'nın İsviçre'si" olarak adlandırılır. Kuzeybatı Tanrı Dağları üzerinde bulunan ve ülkenin en büyük gölü olan Issık Göl, Titikaka'dan sonra dünyanın en büyük dağ gölüdür. 2005 Dünya Almanığı verilerine göre Kırgızistan nüfusu 5,210,450'dur. Bu nüfusun %34,4'ü 0-15 yaş, %6,2'si ise 65 yaş ve üzeridir. Kırgızistan'da halkın %63,9'u şehirlerde geri kalanı ise kırsal kesimde yaşar. Ülkede kilometrekare başına 29 insan düşer. Kırgızistan'ın 2009 yılındaki nüfusu 5.482.000 olarak tahmin edilmiştir. Kırgızistan'da yerli halk olarak belli olan Kırgızlardır (%64,9). [Diğer etnik gruplar içinde en büyük Özbekler (13,8%) ve Ruslar (%12,5) oluşturur] Küçük gruplar ise Tatarlar (%1,9), Uygurlar (%1,1), Kazaklar (%0,7) ve Ukraynalılardır (%0,5). Kırgızca Eylül 1991'den beri ülkenin resmî dilidir. Bunun yanında Rusça da bu ülkede resmî konuma sahiptir. Bugün Kırgızistan'ın resmi dini İslam'dır. Müslüman oranı %76'dır. Ülkede %18 Hristiyan, %2 Budist, %4 Ateist bulunur. Kırgızistan, Başkent Bişkek'tir. İller, başkent ve il merkezleri: Bişkek (eskiden Frunze): Batken (Batken):

şehir. 600.000 civarında nüfus var. Bişkek'te bir erkek bir kız lisesi var. Ayrıca T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Kırgız-Türk Meslek Lisesi bulunuyor.

Bişkek'teki süper marketi gezdik. Fakat her şey çok pahalı hiçbir şey alamadık. Oradan müzeye gittik. Müze etnografya Müzesi. Komünizm ideolojisinin konu alan bakır tunç kabartmalar ile süslenmiş, müze çok büyük ve güzel. Yasak olmasına rağmen slayt ve resim çektim.

Oradan Manas heykelinin bulunduğu alana *Lenin alanı* ve *Lenin Müzesi* adını vermişler. *Manas heykelinin* karşısında güzel bir bina Flaman orkestra Binası var. Yine evlenen çiftlerin gediği "*Kırgız Anası Erkinlik Meydanına*" gittik.

Daha sonra şehri biraz daha gezip yola koyulduk. Şehrin pazar binasını minibüsten çıktım. Zaten bazı fotoğraflar ve slaytları minibüs giderken önceden de çekmişim. Bakalım iyi çıkacak mı? Şehir çok intizamlı, temiz ağaç ve çiçekler ile daha da güzelleşmiş. Burada da Rus dili ön planda. Metro burada yok. Ancak Taşkent bu yönden daha gelişmiş, tarihi binaları da tarihi zenginliği ortaya koyuyor

Saat 14' te Bişkek'e 54 km. Uzaklıkta "*Tokmak şehrine*" geldik. Bizi İhsan Çileli hocamız Tokmak kasabasındaki Kırgız-Türk Meslek Lisesi'ne getirdi. Burada da Türkiye'den gelmiş öğretmenler bizimle çok ilgilendiler. Bu durum yine Kazak Türkü hocalarımıza karşı, güzel ve örnek davranışlar olarak bizleri fazlasıyla memnun etti. Daha sonra biraz dinlenirken onlar yemek ve çay hazırladılar. Hepsi pırlanta gibi ve çok gençler, bu yaşta bu idealistlik, İslam ve vatan sevgisi görev aşkı ile dolu bu gençlerin çalışmaları ve Türkiye'yi böyle güzel temsil etmeleri insanı duygulandırıyor ve bizlere daha da çalışma şevki veriyor.

Tokmak tarihi bir kent. Tokmak mezarlıkları, yerleşim yeri ve Kalesine gitmek için arabalara bindik. Gençler bizimle. *Okul müdürü Kemal Duruk, Bülent Açıkgoz, Necmettin Dikbaş, Cem Savaş, Murat Ceyhan* geldiler. Tokmak Kalesi komutanına *Abdülhamit Hanın* bir beratı, takdirnamesi gelmiş, Ünlü bir kale, Tokmak'a 15 km. mesafede meşhur "*Bala sagun*" *Yusuif Has Hacip'in* yaşadığı yer. *Tanrı Tiyansan Dağlarında* karlı tepeler görünüyor.

Çuy (Tokmok): Calal-Abad (Celal-Abad): Narın (Narın)Oş (Oş): Talas (Talas): Issık-Göl (Karakol) (M. Saray, *Kazak Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s.9: Orta Asya'nın Dünyü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993, s.33-37*)

Karşımızda 50m olan ancak bugün 25m.ye düşen meşhur Minare ve Müzesi var. Cami ve külliyesi yıkılmış. Etrafında hamam ve Türbelerin yıkıntıları da var. Esas önemlisi tepenin yan tarafında 400 metre karelik bu alanda *insan figürlü balbal taşları 6-8. yy. ait. Alanda onlarca belden yukarı görünen bu insan figürlü taşlar çok değişik bir havayı yansıtıyor.* Bunların film ve slaytını çektim. Çok enteresan bir manzara. Tamamen bir tarih ve geçmişin izleri karşımızda. Çok heyecan verici bir manzara izledik.

Sonra minareye çıktık çok dar ve dik bir çıkışı var. Korunmaya alınmış, burada insanın duygulanmaması mümkün değil. Dönerken bu sefer de 19-20. Yy. 'da halk mezarlarından bir grup bulduk. Kubbelere değişik stilde. Hatta burası (yurt) (toy) Çadır (Otağ)ı şeklinde. Bu mekânda aldığım haz ve güzel duyguları asla unutamıyorum.

"Bala sagun" buranın tarihi açıdan önemini arttırıyor. Bu sahada 50.000 kişilik barınma yerinin olduğu söyleniyor." *Burana*" denilen yerde Karahanlı dönemi bir minare var. Burası hakkında yukarıda da bahsettik. Ancak bu minarenin Üstünde bir Kırgız aile ile resim çektirdik. *İsimleri; Tavulda Urkasınof, Bekan Bigal, Baktı gül- Gülcan-Tayyar- Altınay- İndıra-aynura-* olduğun öğrendikten sonra Türkiye'den bahsederek Türkiye'ye selamlarını aldık. Çok sevecen ve sıcak insanlar. Yani kan çekiyor. Güler yüzlü bu insanlara fotoğrafları ulaşamayacağı için üzgünüm.

Geri dönerken yolda işlenmiş ve ekilmiş toprakları gördük. Burası *Mesket Türklerine (Abıska)* aitmiş. Ancak çalışkan çile çekmiş bu insanların kendilerini görüp konuşamadık.

Kazakistan'da daha önce yaptığım röportajlardan anlaşılacağı gibi yine Türkiye'ye gelmek isteyecekleri muhakkak. Buraları gezdikten sonra *Tokmak* Lisesine tekrar döndük. Çay molasında Lise hakkında bilgi aldık. 137 öğrenci ve 6-11. Sınıflara kadar var yani orta kısımda bulunuyor. Bu gençler de maşallah Türkiye'den bu kadar uzakta, her türlü tehlikeyi göğüsleyerek fisebilillah gönül ve düşünce birliği içinde faaliyetlerine devam ediyorlar.

Tokmak şehri ekonomi yönünden iyi sayılır. Cam Fabrikası hatta Koç'un Fabrikası da var onun için ekonomi lisesi açmışlar. Okulda çayları içtikten sonra yine vedalaşma zamanı geldi. Onlar hancı biz yolcu. Saat 18.30'da Alma Ata yoluna koyulduk. Ancak Kırgız topraklarından çıkmamız lazım. Tokmak'tan 11 km. mesafede Çü (Şu) nehrinin slayt ve filmlerini çektim. Nehir kenarları ağaçlık, nehir Isık Gölünden çıkıyor. 5 km. gittik. "*Şor Tepe Kalesine*" geldik. 10-12. yy. kalesi. Henüz kazı yapılmamış, fazla büyük değil.

120 x 180 metre kare tahmini alanı var. Şor tepeden yeni yapılan bir camii resimde çektim. İnşallah çıkar.

Bu bölgede Kazak Hanı “*Abılay Hann*” torunu “*Kineseri*” Kırgızlar yaptığı bir savaşta yenmiş ve öldürmüş. Biraz daha ötede “Kızılırmak Kalesi” ve tepesi, yine her şey yıkılmış, bu tepe kalmış. Bu kale 100 x 50 metre kare bir alanda 5-13 yy. arasında faaliyet vermiş.

Yola devam ederek Kazak-Kırgız sınırına geldik. Görev kağıdını göstererek kolayca sorun çıkmadan Kazakistan’a geldik. Tabiatı ile bunda akademik kişilerin olmasının etkisi kendini gösteriyor. Biraz ileride benzin aldık. Saat 19.30'da sınırdan girip saat 20'de *Alga köyü*nden geçtik.

Burada yola yakın bir yerde mezarlık var. Bu mezarlıkların en büyük özelliği, yola yakın ve ayrı bir yerde yapılması. Şüphesiz gelen geçen bir Fatıha okursa büyük fayda umuluyor

Yola devam ediyoruz. Artık diğer yollardaki gibi ağaçlar yok. Çünkü dağlık alan ve yükseğe tırmanıyoruz. Tırmanma şeridinin sonu 1230 m. “*Akbulak-Korday*” denilen yerlerden geçiyoruz.

Yüzey şekli tıpkı Anadolu'nun doğu kısmı. Elâzığ- Van arası veya Kayseri-Malatya arası gibi. Daha sonra “Güldür Bulak” denilen yerden geçiyoruz tepenini birinde bir kartal heykeli var. Burada diğer bir özellik çeşitli mevkilerde, tepelere hayvan heykeli yapmaları geleneği devam ediyor.

Bunlar aslan, geyik, kartal, ceylan vs. Ancak bunların Türk tarihi ve kültürü hayatında gördüğümüz gibi anlamları var. Süs için mi yoksa bir anlamı var mı onu sormayı düşünemedik.

“*Karday*” denilen yerde de mezarlık var ressamını çektim. Kubbeli bir mezarın kubbesinin önüne kartal heykeli konmuş. Alma Ata'ya 160 km. mesafede bir polis noktasını geçtik. Buradan da toy veya Yurt denilen Çadır (Otağ)lar yol boyu var. Bir nevi dinlenme tesisleri yapmışlar. Etraf alabildiğine düzlük alanlar.

Etrafta *Aladağlar* görünüyor. 125 km. kala” *Uzun ağaç* “denilen yerde yine pek çok otağ dinlenme tesisi görevini görüyor.

Akdere denilen yerde (*Sak*) mezarlarının bulunduğu küçük tepeler yer alıyor. Buralarda kazılar yapılmış, höyüğün altında ağaç kütüklerinden meydana gelen mezarlıklar çıkmış. Alma Ata Müzesinde resimleri var. Ayrıca Tarih Fakültesinin kendi müzesinde resimler var.

Alma Ataya 50 km. mesafede “Eşik Kurganda” “Altın Adam heykeli” “bulunmuş, Akdirek mevkiinde pek çok mezar tepesi görülüyor yine “Tara” denilen yerde dinlenme Çadır (Otağ)ları var.

Yolumuza tekrar devam ettik. Yol boyu klasik mezar yapılar devam ediyor. Bir diğer özellik zaman zaman polis kontrol noktaları var. Ancak hiçbir soru ile karşılaşmadık. *Alma Ata* girişinde minibüs yabancı plaka olduğu için yeniden kontrol adıldık. Fazla sorun çıkmadan Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocanın *Alma Ata*'da kalacağı yeri bulduk.

Gece geç vakit olmasına rağmen *Ziyaeddin Hoca* tanıdığı birinin evine bizi götürdü. Sofra hazır bekliyordu. Yemek, çay ve sohbet derken saat 3 oldu. Yine yer yataklarında yattık. Kazak ailesi çok sıcak kanlı ve sevecen insanlar. Bize hizmette kusur etmediler.

Bütün sıkıntılarına rağmen beşparmak yemeğin yedirdiler. Biz yine kaşık ile yerken Kazak hemşeriler beş parmağı ile hamur et yemeğini yediler. Allah razı olsun bizi çok rahat ettirdiler.

17 Haziran 1996 günü sabah yine kahvaltı yaptık. Daha sonra *Farabi Fakültesine* gittik. Bölümleri ve müzeyi öğrenciler ile gezdik. Güzel etnografik ve arkeolojik malzeme toplamış. Öğrencilere güzel bir zemin hazırlanmış. Doğrusu biz de böyle bir şeyin olmaması büyük eksiklik. Bu tür malzemeler öğrencinin daha da ilgisini çekeceği muhakkak.

Farabi Fakültesi'nden ayrıldıktan sonra daha önce ismini *aldığım Ömer Micam* aradık. Fakülte bizi çok etkiledi. Arkeoloji, etnografya, kıyafet, yayık, yağ tulumları ve malzemelerin filmlerini çektim.

Alma Ata'da “*Abay*” köşesi *Kavalaski* sokağında ev tutan bu gençler yine bizi bir gece evde misafir ettiler. Yabancı bir yerde yatacak sorunu çok önemli. Bizi gençler yine karşıladılar. *Ömer Micam, Hüseyin Arslan, Ahmet Koç, Engin Özçaya, Aydın Veysel* isimli gençler evde çok iyi bir uyum sağlamışlar.

Daima saygı duyuyorlar, istekleri severek yerine getiriliyor. Nöbet ile temizlik ve yemek yapıyorlar. Her taraf tertemiz, aldıkları eğitimin farkı hemen göze çarpıyor. Bize burada yemek ve kahvaltı verdiler.

Buradan *Ömer* bizi şehirde gezdirmeye başladı. Resim çekilip izin istiyoruz. Allah muvaffak etsin. *Buradan Nejdet Hoca* daha önce *Türkistan*'da çalışmış şimdi *Fatih üniversitemize* geçmiş olan Prof. Dr. M. Sadi Çoçenlyzı *Üniversitede ziyaret ettik.*

Üniversite tamirat halinde. O yıkıntıyı öyle güzel bir hale getirmişler ki insanın iftihar etmemesi mümkün değil. O yaşına rağmen hizmet aşkı ile çalışan hocamızı yalnız başına evde ziyaret ederek çayını içiyoruz. Tadilat büyük masraflar gerektiriyor. Fakat usta ve işçiler öyle iyi seçilmişler ki işler tıkır tıkır gidiyor. Herhalde Hoca Ahmet Yesevi Türbesini restore etmeye gelenler burayı ziyaret etseler hallerinden utanırlar mı bilemiyorum. Hocamı teselli edip ayrılıyoruz. Akşama bir küçük restoranda Şaşlık (şişkebab) yiyoruz. Çalıştıran bir Türk. Fakat Türkiye'den uzun zaman önce gelmiş. Adı Hüseyin. Güler yüzlü, bizle bir de fotoğraf çekirdi ve yemekten sonra biraz dolaştık.

Alma Ata'da güzel planlı bir şehir ve merkezde güzel mağazalar var. Sun mağazası bura da var. Fiyatlar normal görünüyor. Bir fotoğraf makinası aldım. Çimentepe'de 6900 *tenge* burada ise 6000 *tengeye* aldık. Daha sonra biraz şehri gezmeye çalıştık. Ancak bilmediğimiz için pek doyurucu olmadı. Akşama yine Ömerlerin evine geldik. Sağ olsunlar yine büyük ilgi gösterdiler.

18 Haziran 1996 günü sabah kahvaltıdan sonra Veysel isimli öğrenci ile şehri gezmeye çıktık. KİLİSE, park 1945 parkı derken Türkiye Büyükelçiliği'ne geldik. Şenol Malatya'dan bu polise selam getirmiş, biz de Hüseyin Sarı isimli güvenlik görevlisi ile sohbet ettik.

Bu arada ayrılırken polis Malatya'daki arkadaşına bir hediye göndermek istedi. Ancak bir votka göndereyim içmeyi sever deyince, başka bir şey olursa götürelim, fakat oraya rakı gitmez diyerek özür dileyip ayrıldık.

Buradan parka gittik. Park içerisinde hayvanat bahçesi de var. Bir müddet gezdik. Çıkarken dönercileri gördük. Dönercinin adı Mustafa. Üç döner yedik. Üçte paket yaptırдық. Biraz sohbet ve sıla hasretini giderdikten sonra buradan bir kitap magazine gittik.

Alışverişten sonra taksi ile Tren istasyonuna geldik. Orada Bir Türk öğretmene rastladık. Sağ olsun bizi trenin kabinine kadar getirdi. Fakat aynı kabinde yer bulamadığımızdan üç kişi bir kabinde, iki kişi bir başka kabinde ve bir kişide başka bir kabine yerleşebildik. Hocamıza teşekkür ederek kendisine başarılar diledik.

Benim şansına oturduğum kabinde yalnız kaldım. Burada iki Rus bayan, bir Kazak Türkü genç ve ben vardım. Ancak, daha sonra kondüktörler onlarla anlaşır beni arkadaşların, Kazak Türkünü de başka bir boş yere verdiler. Bu benim için çok güzel bir ayarlama oldu.

Bu sefer üç kişi, bir de Kazak Türkü bir bayan ve yanında yeğeni olarak hareket ettik. Küçük bir tanışma sonrası biraz Kazak Türkçesiyle bilgi edinmeye başladık.

Bayan Alma Ataya ablasının yanına gelmiş yeğenini annesine götürüyormuş. Bayan Rusya'da kaldığı için Kazak Türkçesini iyi bilmiyor. Adı *Oldaş Akiseva*, yeğenin adı *Arman Ebubekirova*. Çocuk beş yaşında ancak çok zeki, bize hemen ısındı. Şenol ile iyi anlaşılıyor.

Aslında tren yolculuğunda dikkat etmek lazım. Öncelikle kondoktörler zaman zaman kontrol eder görünerek beyaz toz ve f... pazarlaması yapabiliyorlar. Aramızdan birisi bu duruma gitmeyince bu sefer çeşitli zorluklar çıkarıp r... almaya çalışıyorlar. Böyle durumlar az da başımıza geldi. Bizlerde konuşarak uzun yolculuğu atlattık.

Bize güven duyduktan sonra bayan ve yeğeni rahat ettiler. Gece yolculuğu sırasında yanımızdaki yemeklerden ikram ederek birlikte yedik.

Yolda Şenol ve Nejdet ile şakalar yaparak zaman geçirmeye çalıştık. Ancak yine de güzel bir tren seyahati oldu. Gece treni yataklı olduğundan yatakları serdik ve uyuduk. Alma Atadan Türkistan'a tren parası 1000 *tenge* aldılar. Trende 100 *tenge* de çarşaf parası alıyorlar. Kompartıman biraz sıcak olmasına rağmen iyi uyumuşuz.

19 Haziran 1996 günü sabah Necdet ile Bayan Oldaş sohbete dalmışlar. Ben de önce tıraş oldum sonra paketlerimizi yine açarak; çay, domates, salatalık ve ekmekle birlikte kahvaltı yaptık. Nihayet Saat 9'30'da Türkistan'a vardık. Çocuk ve bayan bize çok alışmışlar. Fotoğraf çekildik ve onlar yoluna devam ettiler.

Türkistan'a indiğimizde etrafa bakınırken Nejdet'in tanıdığı bir Kazak bizim yanımıza gelerek arabasına davet etti. Meğer bu kişi İbrahim Hoca'nın evini gece yarısı basan sarhoş adammış. Bu kişinin adı Celsubekov imiş. İbrahim ile barıştıktan sonra dost olmuşlar.

Nejdet de onu tanıdığı için bizi arabasına davet etti. Rahatça Kentav'a geldik. Bizden para da almadı. Bazen düşmanlıklardan da ayrı dostluklar çıkıyormuş. Önce Şenol'un evine gittik. Bir dinlenme çayı içtik. Daha sonra Nejdet orada kaldı. Ancak ben eve gelerek yorgunluğumu atmak için üst baş yıkaması yaparak iyi bir uyku çektim

20 Haziran 1996 sabah pazara çıktım. Çünkü evde yiyecek birey kalmamıştı. Et, domates, maydanoz, fasulye aldım. Bu arada pazarda karındaş

isimli Kazak kız ve ablasına rastladım. Kucağında küçük bir çocukla dolaşiyor benden 700 *tenge* para istedi. Durumu pek iyi değildi. Ama istismar olabilir diye onlara 300 *tenge* hayırına verdim. Çünkü işleri yok, çoğu kocasından ayrılmış çocukları ile baş başa. Bu arada tekrar eve dönüp güzel bir barbunya yemeği yaptım.

Bir müddet sonra öğrenci Sancar geldi. Onunla yemek yedik, daha sonra dışarı çıktım. Yavaş yavaş öğrenciler ve hocalar dönüyorlar, rastladığımıza güle güle diyoruz. Bu arada yurda uğradım, Hüseyin, Fatma, Asena ve diğerleri kalmış onlar da ayın 22'sinde gidiyorlar.

21 Haziran 1996 sabahı Türkistan'a gittim. Muammer Abi'ye uğrayıp biraz sohbet ettik. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocam henüz Alma Ata'dan dönmemiş yarın geliyor, Ziya Beye ayın 26'sı için Taşkent'te bilet ayırttım. Grup ise ayın 26'sına gidiyor yor. Ben de gitmeye çalışacağım. Gülçin Hanım gelsin görüşeceğim. Yüksek Lisans derslerinin sınavını Pazartesi yaparsak çarşambaya uçağa yetişebilirim.

Saat 6'da servise bindik. Minibüs yok küçük otobüs var. Yolda o kadar sarsıyor ki böbrek taşı kalmaz herhalde. Yarı yolda arka tekerin ikisi de patladı. Yolda başka araba bulan Kentav'a geliyor. Selim Bey de bir taksi durdurdu. İkimiz bindik. Yine şoför sarhoş. Müşteriler alttan alarak şoförü idare etti. Kentav'a gelinceye kadar dost olduk.

Hemen bana ekmek ve içki ikram etti. Ekmeği aldım fakat hacı olduğumu içkinin haram olduğunu söyleyerek durumu kurtardım. İşin enteresan tarafı arabadan inince şoför bizden ücret almadı. Şu içki ve kötü alışkanlıklar olmazsa çok iyi anlaşacağız. Ancak onları da suçlamıyorum. Yüzyıllardır Rus hakimiyeti pek çok örf, anane ve inancı bitirmiş.

Akşama İsmail Bey ve hanımı yemeğe çağırdılar. Yaprak sarması var. Fakat yemeği yemeden yenge hanım elinden tencere kayarak yemek döküldü. Şükür kötü bir durumdur yok. Ancak tencerede çok az bir yemek kaldı Yine de başka takviyeler ile bir akşam yemeği yedik. Tarih, sosyoloji, ilim derken koyu bir sohbet oldu. Saat 12.30'da eve geldim namazı kılıp hemen yattım.

22 Haziran 1996 sabahı kalkıp yurda gittim. Hüseyin, Fatma ve Günhan Türkiye'ye gidiyor. Onları uğurladım. Çalışkan çocuklar, Allah anne ve babalarına başışlasın. Oradan Araştırma Vakfının Türk Lisesine gittim. Okulda tadilat var. Her tarafı yıkıp yeniden düzenleme yapıyorlar. Yine gençler arkadaşlar büyük bir aşkla birlikte çalışıp gelecek ustalara hazırlık yapıyorlar.

Müdürü ve diğer hocalar ile vedalaştım. Allah yardımcıları olsun oradan eve gelip günlüğü yazdım. Okul faslı bitince yemekler, kebablar bol gelmeye başladı Nitekim akşama, *Ziya Başkan, Günhan, Kayhan ve Çimentepe yeni genel sekreter yardımcısı İlhami Baloğlu* ile taze fasulye, pilav, salata yedik, ayran içtik. Yemek lezzetli olmuştu. Çeşitli konular üzerinde konuşup şakalar ile de biraz gülüp eğlendik.

İlhami Bey on yıllığına gelmiş, bakalım ne kadar dayanacak. İşini bilen tecrübeli birine benziyor. İnşallah istifade edilir. Daha sonra Şenol geldi. Saat 12.30 a kadar oturduk ve herkes evine dağıldı.

Türkiye'ye Dönüş Hazırlıkları Başlıyor

23 Haziran 1996 sabahı kalkıp, kahvaltı yaptım. Oradan Türkistan'a Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocayı görmeye gittim. Biraz geziden bahsettik. Bir de seneye gelirim Çimkent'te gideceğimden öğrencilerin dertleri ile ilgilenmekten konuştuk.

Bu arada Şenol, Nursulu ve Zafer'in yüksek Lisans sınavını pazartesi yaparak 26'sında grup ile gitmek isteğimi belirttim. O da makul karşıladi. Birer çay içtikten sonra ayrıldım. Dolmuş taksiye geldim. Türk Lisesi hocalarına rastlayarak onlarla birlikte döndük.

Durum belli olduğundan veda ziyaretlerine başladım. İlk olarak Metin, İsmail, Necdet ve Şenol beylere veda ettim. Eşyaları da yavaş yavaş topladığımdan pek eşyam kayılmamıştı. Kalanları bir tutanak ile Günhan'a teslim ettim. Eve bayağı alışmışım. Seneye gelirim tekrar bu evde kalmayı isterdim. Her hafta Kuralay isimli kadın evi siliyordu. Evin temizliğini ona bırakmışım. Onun taziyesi olduğundan göremedim. Akşam Şenol da yemek yenecek. Yarına yine taze fasulye var.

24 Haziran 1996 sabahı kahvaltıdan sonra Kentav'dan yine Türkistan'a geldim. Zafer Bey önceden Türkiye'ye döndü. Nurlusu ile Şenol'un sınavını yapıp notlarını da verdim. Artık kafam rahat herkese veda etmeye başladım. Rektörlükte Pek çok dost edindim. *Amânda, Cennet, Saltanat, Polat, Nurlusu, Gevher, Serik, Ziyaedin* vs. hepsi de İnşallah seneye gelirsın diyorlar. Bende nasıp olursa inşallah gelirim. Bu arada Taşkent'in misafirhanesinin telefonunu alarak Taşkent'te kalırsam orada yatmayı düşündüm. Nihayet. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Hocamla da vedalaştım.

25 Haziran 1996 günü artık araba ile Taşkent'e gitmeyi planladık. Üniversitemiz biz hocalara otobüs ayarladı. Saat gece 11'de Kentav'dan Akif,

Ben, İsmail Bey'in hanımı, Yaşar Hoca, Mustafa, Aşır Beyde Türkistan'dan alındı. Gece 12'de yola koyulduk. Gayet güzel duygular ile Şenol, Nejdet, Günhan, Ziyaeddin Bey, Gönül Hanım bizi uğurladılar. Türkistan da bir hocamızı aldıktan sonra saat 12'de gece yarısı yola koyulduk. 2 saat sonra Çimkent'e geldik ve Otrar semtinde gece kaldık. Tekrar yola koyulduk.

26 Haziran 1996 günü Yolda biraz tenği ile som dağıttık. Cebimde 250 *tenge* ve 200 som kaldı. Sabahın erken saatinde havaalanına geldik. Yol çok yoğun olduğu için polisten izin almaya ve otobüsü daha yakın bir yere çekmeye çalıştık. Fakat polisler bırakmadılar. Burası olmaz dediler. Ancak ikinci bir polis durumu görünce izin verdi ve hemen otobüsün işi biter bitmez burayı terk etmesini istedi.

Ben kolay bir izin alınınca bayağı sevindim. Sonrasında eşyaları aldırıldı. Otobüs ayrıldı. Ancak 10 dakika sonra şoför geri geldi. Aşağıda polis ceza kesmeye kalkmış. Benim polisin yanına gitmemi istedi. Ben de polisin yanına gittim. Bizi üzen aldığımız cezayı bir başka polis bilmeden yazması idi. O zaman o polisi bulup arkadaşının izin verdiğini söyleyerek şoförü ceza almadan kurtardık.

Daha sonra ayakbaşı 10 dolar yatırdık, pasaport ve valiz kontrol yapıldı. Allaha şükür korktuğum olmadı. Valizler açılmadı ve fazla yük sorun olmadı. Bayağı rahatladım. Ancak bu seferde İsmail Bey'in hanımının pasaportun vizesi olmadığının belirtilmesi ile uçağa binememe durumu ortaya çıktı. Bunun transit vize alınarak yapılacağını duyunca hoca hanımla derhal vize almaya gittim. Biraz alttan alarak vizenin alınmasını temin ettik. Ancak 40 dolarlık vizeyi 100 dolar isteyince şaşırдық. Zorla 70 dolara indirdik. Şükür atatabildik. Buna çoktan razı olmuştuk. Çünkü bir bayan tek başına ve bize emanet edilmişti. Burada büyük bir kaos yaşanabilirdi. Daha sonra valizler gitti biz de uçağa binmek için alt koridora indik. Çok sıcak olduğundan burada beklemek bazılarının sinirini bozdu.

Anayurda Türkiye'ye Dönüş Gerçekleşiyor “Kazakistan Rüzgârı” Diniyor

27 Haziran 1996 günü nihayet uçağa bindik. Uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'dan Ankara'ya indik. Malatya uçağında yer bulamayınca otobüs ile Elâzığ'a vardım. Şükür vatana geldik. Aslında çok güzel bir yolculuk oldu. Hocalar birbirine takılmaya başladı. Eve gelmemiz büyük sevinç yarattı. Hanımı ve çocukları çok iyi buldum.

SONUÇ

Tertemiz duygularla sırf Allah rızası için bizleri misafir eden Türklerin Türkiye'nin yüz akları olan bu insanlara yüce Allah'tan başarı dileklerimizden başka Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevli insanlar arasındaki vazife anlayışını, fedakarlığı, devletini ve milletini nasıl temsil ettiklerini varın siz yorumlayın. Bu örnekler çok dersler çıkarmak ve yurt dışında bizleri temsil edenleri çok iyi seçmenin önemini de ortaya koyuyor.

İnsan 7 ay ayrı kalınca vatanı ve evini özleyiyor. Daha sonra arkadaşları gördüm. Rektörümüzün seçimi kazandığını duymamız bizi daha da sevindirdi. Allah yardımcısı olsun.

Yavaş yavaş iklime ayak uydurmaya çalıştım. Dersler bittiği için evin ihtiyaçlarını temine şehre gidip gelmeye başladım. İftar ve sahur derken sabah oluyor. Pek çok giyecek malzemesi alıyorum. Cuma günü masraflı bir gün oluyor. Tekrar sevdiklerimizi görmek güzel bir duygu. Artık Anayurt sevdası şimdilik son bulmuş "Kazakistan Rüzgârı" dinmiştir. Ancak ilk fırsatta bu rüzgâra yeniden kapılmak benim için büyük bir gurur kaynağı olacaktır. Altı aylık sevgi seli ömrümce devam edecektir.

Bu sevgiyi her Türk'ün tatmasını isterim. Sevgiler ve saygılar. Allahısmarladık TÜRKİSTAN.

KAYNAKLAR

Akçora, Ergün Öz; "Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Nevruz," Prof. Dr. Abdulhaluk Çay Armağanı, Ankara 1988.

Akçora Ergün Öz: *Tarihimizde ve Kültürümüzde Nevruz* T.C Elâzığ Valiliği, Elâzığ Eğitim Sanat Kültür Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı (Ales Skav) yayını No 9. Elâzığ. 1999 ss. 1-65.

Akçora Ergün Öz: *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Sürgün: Edilen Abıska Türkleri*, Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, Ankara Genelkurmay Basımevi 1999, ss .53-68.

Aksoy, Mustafa; "Kültür Sosyolojisi Açısından Nevruz Kavramı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 100, İstanbul 1996.

Bayur, Yusuf Hikmet; " Türk İnkılap Tarihi, C.3 Ankara, 1983.

Çay, M. Abdulhalık; *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara 1988.

Genel Kurmay Orta Asya'nın Dünü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Ögel, Bahaeddin: *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.

Saray, Mehmet; *Kazak Türkleri Tarihi*, İstanbul,1993.

Sarınay, Yusuf; "Türk Ergenekon Bayramı Nevruz", Nevruz, AKM Yayını, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 37, Ankara 1998.

Tural, Sadık; "İnsan, Nevruz, Bilge Üzerine Birkaç Söz", Nevruz, Ankara 1998.

Turan, Ahmet; "Nevruz Bayramı ve Ergenekon", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 51, İstanbul 1991.

Türkdoğan, Orhan; "Eski Bir Kültür Kodu Olarak Nevruz", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 100, İstanbul 1996.

Yeni Türkiye; Türk Dünyası Özel Sayısı, C.1, C.2 Ankara, 1997.

Yiğit, Ali; Türk Ülkeleri ve Coğrafyası, Elâzığ, 1996.

RESİMLER

